

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΑΠΑΝΤΑ
ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ
ΠΑΤΕΡΩΝ

ΑΠΑΝΤΑ
ΜΕΓΑΛΟΥ
ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ

«Τὸν λειμῶνα τῶν λόγων τῶν θεοπνεύστων Γραφῶν, τὸν ἡμᾶς ὀδηγοῦντα πρὸς τὴν εὐσέβειαν, τὸν τοὺς ποικίλους πειρασμοὺς ὑπομένοντα, Ἀθαγάσιον, πιστοῖ, ὡς διδασχθέντες ὑπ' αὐτοῦ, τηρήσωμεν κατὰ χρέος· πρεσβεύει γάρ τῳ Κυρίῳ, ἐλεηθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν».

(Κάθεσμα τοῦ Ὁρθροῦ τῆς 18ης Ἰανουαρίου)

Ο ΜΕΤΑΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ

Τοιχογραφία ἱ. Ν. Εισοδίων τῆς Θεοτόκου
(Καπνικαριάς) Ἀθηνῶν. Διὰ χειρὸς Φωτίου Κόντογλου.

**ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ**

**Α Π Α Ν Τ Α
ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ**

Ἐποπτεία
ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ
Ἐκτ. Καθηγητοῦ τῆς Πατρολογίας ἐν τῇ
Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Ἐπιμέλεια
ΕΜΜ. Ι. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ
ΝΙΚ. Μ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ
Ἐντ. Ὑφηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Συντονιστὴς Ἐκδόσεως
Ἱεροῦς ΙΩΑΝΝΗΣ Κ. ΔΙΩΤΗΣ
Ἐρ. Ἱ. Ν. Ἀγ. Παντελεήμονος Ἀκαδημῶν

**Α Π Α Ν Τ Α
ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ**

Η ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ

πρός τὸν «ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΕΚΔΟΤΙΚΟΝ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΝ»

διὰ τὰ «ΑΠΑΝΤΑ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ»

«...Ἡ ὑφ' ὑμῶν ἀναληφθεῖσα ἐκδοτικὴ προσπάθεια πολλὰς θὰ φέρῃ ὠφελείας εἰς τὸ ὀρθόδοξον πλήρωμα τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ. Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐνισχύσῃ ὑμᾶς διὰ τὴν ὁλοκλήρωσιν τοῦ ἔργου».

Ἀριθ. Πρωτ. 69/Τ.Ε./1336/1972

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	17
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	19
α. Βίος Μ. Ἀθανασίου	19
β. Συγγράμματα	28
γ. Διδασκαλία	30
Οἱ λόγοι κατὰ Ἑλλήνων καὶ περὶ ἐνανθρώπησεως	61
Λόγος κατὰ Ἑλλήνων	
ΚΕΙΜΕΝΟΝ	
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	
«Βίος» τοῦ Μ. Ἀθανασίου ὑπὸ Ἀντωνίου (ἄνευ μεταφράσεως)	

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΚΔΟΣΙΝ ΤΩΝ «ΑΠΑΝΤΩΝ» ΤΟΥ Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

Τὸ παρὸν ἔτος 1973 ὤρισθη ὀρθῶς ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας μας ὡς «Ἔτος Μεγάλου Ἀθανασίου» μὲ τὴν εὐκαιρίαν συμπληρώσεως 1600 ἐτῶν ἀπὸ τῆς κοιμήσεως τοῦ «Πατρὸς τῆς Ὁρθοδοξίας» Ἀθανασίου. Καὶ προγραμματίζονται πολλαὶ καὶ σπουδαῖαι ἐκδηλώσεις διὰ νὰ τιμηθῇ ὁ ἱερός Πατὴρ καὶ νὰ γνωσθῇ ἡ προσφορά του εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ, ὅπως ἐπίσης ἡ σημασία αὐτοῦ διὰ τὴν ἐποχὴν μας. Ἐπιθυμῶντες δὲ καὶ ἡμεῖς, μετὰ τῶν λοιπῶν ὑπευθύνων πραγόντων τῆς σειρᾶς αὐτῆς τῶν «Ἀπάντων τῶν Ἁγίων Πατέρων», νὰ συνεισφέρωμεν εἰς τὸν ἑορτασμόν, ἐσκέφθημεν ὅτι πᾶσα ἐκδήλωσις πρὸς τιμὴν καὶ ἑξάρσιν τοῦ ἔργου τοῦ Μ. Ἀθανασίου πρέπει νὰ στηρίζεται ἐπὶ τῆς δυνατότητος τοῦ ὀρθοδόξου λαοῦ νὰ ἐπικοινωνῇ μὲ τὴν αὐθεντικὴν θεολογικὴν σκέψιν τοῦ μεγάλου ἀνδρός. Ἡ δυνατότης αὕτη δυστυχῶς ἔλειπεν. Ὁ πολὺς ὀρθόδοξος λαὸς δηλαδὴ, ἐξαιρέσει τῶν εἰδικῶν ἐρευνητῶν, δὲν δύναται νὰ κατανοῇ τὸ πρωτότυπον κείμενον τοῦ ἱεροῦ συγγραφέως, ἐπειδὴ εἶναι γραμμένον εἰς γλῶσσαν ἄλλης ἐποχῆς, τὸ γλωσσικὸν αἰσθητήριον τῆς ὁποίας εἶναι διάφορον τοῦ σημερινοῦ. Ἦτο ἐπομένως ἀνάγκη —διὰ νὰ ἔχῃ καὶ θετικὰς πρακτικὰς συνεπείας ὁ ἑορτασμός— νὰ μεταφρασθῶν τὰ ἔξοχα καὶ ἐμπνευκαμένα ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἀθανάσιαν ἔργα εἰς τὴν σύγχρονον ἐλληνικὴν γλῶσσαν, ὥστε ν' ἀποδοῦν πράγματι πηγὴ ὀρθοδόξου φρονήματος καὶ θρησκευτικῆς ζωῆς διὰ τὸν ὀρθόδοξον λαόν μας.

Αἰσθάνομαι συγκίνησιν βαθεῖαν καὶ πνευματικὴν ἀγαλλίασιν, ὅτι σήμερον, 1600 ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ «Πατρὸς τῆς Ὁρθοδοξίας», προλογίζω —ὁ ἐλάχιστος ἐγὼ τῶν Ἑλλήνων ὀρθοδόξων πατρολόγων— τὴν μετάφρασιν τῶν «Ἀπάντων» τοῦ εἰς τὴν νεοελληνικὴν.

Ἡ ἀνάγνωσις τῶν ἔργων τοῦ Ἀθανασίου θὰ καταδείξῃ ἀληθείας μεγάλης σημασίας. Θὰ καταδείξῃ ὅτι ἡ πορεία τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ δὲν εἶναι ξένη πρὸς τὴν πορείαν τῶν μελῶν τῆς. Τούναντίον μάλιστα, εἰς τὰς μεγάλας στιγμὰς τῆς ἡ πορεία αὐτὴ κατανοεῖται μόνον διὰ τῆς προσωπικῆς πορείας τῶν μεγάλων ἐκ-

κλησιαστικῶν ἀνδρῶν. Καὶ τοῦτο, διότι ὁ Παράκλητος φωτίζει καὶ καθοδηγεῖ ὁρισμένα ἐκλεκτὰ πρόσωπα καὶ δι' αὐτῶν —ὡς φορέων τοῦ Θεοῦ θελήματος— τὸν περιούσιον λαὸν τοῦ. Μεταξὺ τῶν ἐκλεκτῶν αὐτῶν προσώπων καταλέγεται καὶ ὁ Μέγας Ἀθανάσιος.

Ἡ παρουσία τοῦ ἱερέως τὴν ὁριστικὴν θεμελίωσιν τῆς ὁρθοδόξου τριαδολογίας. Ἡ διὰ τοῦ φωτισμοῦ τοῦ Ἀγ. Πνεύματος θεολογικὴ ἐμπειρία τοῦ Μ. Ἀθανασίου ἦτο τόσο γνησία καὶ αὐθεντικὴ, ὥστε, ἐνῶ τὸ μέγιστον τμήμα τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἀντέδρασε κατ' ἀρχὴν πρὸς αὐτήν, ἀπέβη αὐτὴ σὺν τῷ χρόνῳ καὶ τῇ δοθείᾳ καὶ ἄλλων πεφωτισμένων ἀνδρῶν ἡ πίστις καὶ τὸ φρόνημα ὁλοκλήρου τῆς Ἐκκλησίας.

Ἀκρογωνιαίος λίθος τῆς θεολογίας τοῦ Ἀθανασίου εἶναι ἡ πίστις εἰς τὸ ὁμοούσιον τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα. Εἶναι ὁ κρίσιμος ὅρος τοῦ Δ' αἰῶνος. Ὅποιος δὲν θά δέχεται τὸ ὁρθόδοξον περιεχόμενον τῶν ὁρῶν δὲν θά ἀνήκει εἰς τὴν Μίαν, ἁγίαν, καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν. Ἡ θεολογία τοῦ Ἀθανασίου ἐπέτυχεν οὕτω τὴν ὁριστικὴν ὑπέρβασιν τῆς —συνειδητῆς ἢ ἀσυνειδητῆς— ἀντιλήψεως περὶ ὑποταγῆς (Subordinatio) τοῦ Υἱοῦ εἰς τὸν πατέρα, ἡ ὁποία ἀπήντα εἰς τοὺς προγενεστέρους ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς.

Πρέπει δὲ ἀκόμη νὰ λεχθῇ, ὅτι τὸ θεολογικὸν ἔργον τοῦ Ἀθανασίου εἶναι τόσο ὁρθόδοξον καὶ τόσο καθολικόν, διότι, ἐνῶ δὲν εἶναι ξένον πρὸς τὴν ἀλεξανδρινὴν καὶ συγχρόνως τὴν ἀντιοχειακὴν ἐρμηνευτικὴν σχολήν, ἀπέχει τοῦ νὰ εἶναι γενικῶς ἔργον μεθόδων, οὔτε ἐγκλιθεῖται εἰς αὐτάς. Ὁ Ἀθανάσιος ξεπερνᾷ σαφῶς τὰς μεθόδους καὶ ἐνῶτε τὰς γεφυρώνει, διὰ νὰ δείξῃ ὅτι τὸ δημιουργικὸν θεολογικὸν ἔργον, μολονότι χρησιμοποιοῖ μεθόδους, θεμελιώδη προϋπόθεσιν αὐτοῦ ἔχει τὴν καθοδήγησιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

Ἐκτ. καθηγητῆς τῆς Πατρολογίας εἰς τὴν
Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

A. ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος ἐγεννήθη κατὰ τὸ 296 ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐκ Χριστιανῶν γονέων, ὡς εἰκάζομεν, στηριζόμενοι εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Ρουφίνου¹ διασωθείσαν παράδοσιν. Κατὰ τὴν παράδοσιν αὐτὴν ὁ Ἀθανάσιος, καίς ἔτι ὦν καὶ καίρων μετ' ἄλλων συνομηλίκων αὐτοῦ, ὑποδυθείς πρόσωπον κληρικοῦ, ἐδάπτισε παιδὰ τινα, ἀδάπτιστον ὄντα. Ὁ δὲ τότε ἀρχιεπίσκοπος Ἀλεξανδρείας Ἀλέξανδρος, μαθὼν ὅτι κατὰ τὸ δάπτισμα ἐκεῖνο ἐτηρήθη ἀκριβέστατα ἡ ἐκκλησιαστικὴ τάξις, ἀφοῦ συνσκέφθη μὲ τοὺς περὶ αὐτὸν ἱερεῖς, ἀνεγνώρισε τοῦτο ὡς ἔγκυρον. Ἄλλο τι ἐκ τῆς παιδικῆς καὶ ἑφηδικῆς ἡλικίας αὐτοῦ δὲν γνωρίζομεν ἐκ τῶν πηγῶν. Εἶναι ὁμῶς γεγονὸς ἀναντίρρητον, ὅτι οὗτος ἔτυχεν εἰς τὰς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ ἀκμαζούσας σχολὰς τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπιμαθημένης ἐκ παιδεύσεως, φιλοσοφικῆς καὶ θεολογικῆς, ὡς πληροφοροῦμεθα ἐκ τῶν συγγραμμάτων καὶ ἄλλων μαρτυριῶν. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλλους μεγάλους Πατέρας, ὀλίγα τῶν ἐγκυκλίων ἐφιλοσόφησε, «τοῦ μὴ δοκεῖν παντάπασι τῶν τοιούτων ἀπείρως ἔχειν», ὡς λέγει ὁ Γρηγόριος Ναζιανζηνός,² πλὴν ὁμῶς ἡ πληροφορία αὕτη δὲν φαίνεται ἀντιφάσκουσα πρὸς τὴν κοινὴν πρῆμην ὅτι ὁ Ἀθανάσιος ἦτο καὶ φιλοσοφικῶς συγκεκρισημένος ἀρτιώτατα. Ὅτι δὲ οὗτος, σὺν τῇ ἄλλῃ παιδείᾳ, ἐπέκτητο καὶ ἰκανὴν φιλοσοφικὴν μόρφωσιν, μαρτυροῦν ἔνθεν μὲν τὰ συγγράμματα αὐτοῦ, ἐν οἷς, κατὰ τὴν εὐστοχωτάτην παρατήρησιν τοῦ Φωτίου, ὁ Ἀθανάσιος, «λογικαῖς τε μεθόδοις οὐ τι γυμνῶς καὶ ἀπὸ τῶν ἐκείθεν λήθειν, ὥσπερ οἱ παῖδες καὶ ἀρτιμαθεῖς πράττουσιν, ἀλλ' ἐμφιλοσόφως τε καὶ μεγαλοπρεπῶς καὶ ταῖς ἐννοίαις μόναις καὶ ταύταις διεσχηματισμέναις ἀποκέχρηται, γραφικαῖς τε μαρτυρίαις καὶ ἀποδείξεσιν εἰς τὸ κρατερόν καταχύρονται... Καὶ εἰ τις τὸν θεολόγον Γρηγόριον καὶ τὸν θεῖον Βασίλειον ἐκ ταύτης ὥσπερ ἀπὸ πηγῆς ἀρυσσόμενος φάινῃ τῆς (κατ' Ἀρειανῶν) διδύλου τοὺς καλοὺς ἐκαίτους καὶ διεκδίδεῖ τῶν αἰκείων λόγων κατὰ τῆς πλάνης ραύσαι

1. Ἐκκλ. Ἱστ. 10, 14.

2. Ἐγκώμιον εἰς Ἀθανάσιον, PG 35, 1088 B.

ποταμούς, οὐκ ἂν. αἶμαι, σφαλεῖν τοῦ παραδείγματος».³ ἔνθεν δὲ τὸ γεγονός· ὅτι ἐν τῇ Συνόδῳ τῆς Νικαίας, καίτοι διάκονος ὢν, «χάρης εἰς τὴν μὀρφωσίν του... ἀπέβη τὸ κύριον πρόσωπον τῆς συνόδου καὶ ὁ σημειοφόρος τῆς ὀρθοδοξίας».⁴

Κατὰ τὴν νεανικὴν τοῦ ἡλικίαν φαίνεται ὅτι ἐσχετίσθη μετὰ τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου, μεθ' οὗ συντηρήθη εἰς τὴν ἐργασίαν. Κατ' ἀρχάς, διετέλεσεν ἀναγνώστης ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ὅταν δὲ ἐξεδηλώθη ἡ Ἀρειανικὴ ἔρις, περὶ τὸ 318, εὐρίσκωμεν αὐτὸν διάκονον ὄντα τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας ὑπὸ τὸν γηραιὸν ἤδη ἀρχιεπίσκοπον αὐτῆς Ἀλέξανδρον, ὃν καὶ συνώδευσεν εἰς τὴν ἐν Νικαίᾳ Α' Οἰκουμένην Σύνοδον, τὸ 325, «τοῦ χοροῦ τῶν διακόνων ἡγοούμενος».⁵ Ἐκεῖ, χάρις εἰς τὴν μὀρφωσίν του καὶ μάλιστα χάρις εἰς τὴν θερμουργίαν καὶ ἀκλόνητον πίστιν του, ἀνεδείχθη εἰς τῶν μᾶλλον θαρραλέων ἀγωνιστῶν κατὰ τῆς αἰρέσεως τοῦ Ἀρείου, αὐτὸς δὲ κυρίως «τὴν νόσον τοῦ ἀρειανισμοῦ ἐστήρα», ὡς ἀπεφάνθη καὶ ἡ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Σύνοδος τοῦ 339.

Ἡ φήμῃ τοῦ Ἀθανασίου ἐπὶ τοσοῦτον ἡδραιώθη κατὰ τὴν Σύνοδον τῆς Νικαίας, ὥστε μετ' ὀλίγον, ὅταν ἀπέθανεν ὁ γέρον Ἀλέξανδρος (17ῃ Ἀπριλίου 328), ἀνεβιβάσθη εἰς τὸν θρόνον τῆς Ἀλεξανδρείας ὁ Ἀθανάσιος, πιθανώτεστα τὸ αὐτὸ ἔτος, «ψήφῳ τοῦ λαοῦ παντός, οὐ κατὰ τὸν ὑστερον νικῆσαντα πονηρὸν τύπον», ὡς λέγει χαρακτηριστικῶστα Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός.⁶ Ὁ Ἀθανάσιος, κατὰ τὰ τεσσάρων καὶ 25 ἔτη τῆς ἀρχιερατείας αὐτοῦ, ὑπῆρξεν ὁ στυλὸς τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὁ κατ' ἐξοχὴν «Πατὴρ τῆς Ὀρθοδοξίας». Εὐθὺς ὡς ἐγένετο ἀρχιεπίσκοπος, ἐμερίμνησε δραστηρίως διὰ τὴν ὁργάνωσιν τῆς Ἐκκλησίας του. Περιηγούμενος τὴν ἐπαρχίαν του, μετέβη εἰς Θηβαῖδα, Πεντάπολιν, τὴν δασιν τοῦ Ἀμμῶν καὶ τὴν Κάτω Αἴγυπτον, ἵνα μελετήσῃ ἐπιτακτικῶς τὰς ἀνάγκας τοῦ ποιμνίου του, ὅπερ ὑπεδέχετο αὐτὸν πανταχοῦ ἐνθουσιωδέστατα. Ἐγκαθίστα εἰς τὰς διαφόρους πόλεις ἀξίους ἐπισκόπους, ἐν οἷς καὶ τὸν Φρομέντιον, ὃν ἐχειροτόνησεν ἐπίσκοπον Ἀζύμης, συνδραμῶν αὐτὸν εἰς τὰς προσπάθειάς του πρὸς ἐκχριστιάνισιν τῆς Ἀθησωνίας.

Πλείστα πράγματα παρέσχον εἰς τὸν Ἀθανάσιον ὁ Ἀρειὸς καὶ οἱ ὁπαδοὶ του, αἵτινες, ἐν συμμαχίᾳ μετ' ἄλλων συγγενῶν πρὸς αὐτοὺς αἰρετικῶν, παντοία κατ' αὐτοῦ ἐμνηχανῶντο κακά, μὴ δι-
σταζόντες οὐδὲ πρὸ τῶν κακοηθεστέρων συκοφαντιῶν. Οὕτως ὁ Ἀθανάσιος ἐξωρίσθη, πεντάκις, θανάσις πλέον τῶν δέκα 25 ἐκ

3. PG, 108, 420.

4. Σ. Μπαλάνου, Πατρολογία, σ. 274.

5. Σωκράτους, Ἐκκλ., ἱστο. I, 25.

6. Λόγος 21, Ἐγκώμιον εἰς Ἀθανάσιον, 8.

τῶν τετραρχικόντα ἐς ἑξῶν τῆς ἀρχιερείας αὐτοῦ τ. ἐξορία, με-
κράν τῆς ἐξορίας του Ἐπαρχίου καὶ ἐπαναλήψιν αὐτοῦ τῶν Ἀρεατικῶν,
ἐκτόπιον συλλογῶν αὐτῶν κατὰ τὴν ἐπισκοπὴν, ἐν οἷς πολλὰκις
ἦσαν καὶ ὁρθοδοξοὶ μὴ ἀποδεχόμενοι ὅμοι ἐκ τῆς Α' Οἰκου-
μενικῆς Συνόδου τῆς Νίκαιας, διωγματοῦ, ὁμοφυσιανῶν κατεδιω-
χθῆναι ὑπὸ αὐτοκρατόρων, ὑπερβρεν ἀνεχθῆναι αὐτῶν ταλαιπωρίας καὶ
στερήσεις εἶδε πολλοὺς τῶν συνεργῶν τοῦ καὶ ὑποκύπτουν εἰς
τὴν ἀρεατικὴν βίαν καὶ τὸν ἐπισκοπὸν Ρωμῆς, Ἀδελφ. (352 366)
καὶ ὑπογραφή ἀρεατικῶν ὅρων πίστεως, ἐκ ἀποφυγῆς τῆν ἐξορίαν
ἦλθον συγγαί, καθ' ἧς ἐλαχίστος ὁ χρεωτακὸς κόσμος, φαί-
νεται ἀντίθετος πρὸς τὸν Ἀθανάσιον ἀλλ' οὕτω, ἐν τῇ ἀκροῶν-
τι πεποιθῆσαι, ὅτι ἠγωνίζετο πρὸς τῆς ἀληθείας, ὡς εἶπατε ἐκεί-
νη.

ἀπὸ τοῦ Ἀρείου οἱ ἐχθροὶ τοῦ Ἀθανασίου Ἀρειανοὶ ἤρχισαν νὰ ἐργαζώμεθα συστηματικῶς τὸν κατ' αὐτοῦ ἀγῶνα. Οὕτως οὐτοὶ ἐπεισέστησαν διαφόρους ψευθεῖς κατηγορίας κατ' αὐτοῦ, ὥς αἱ ἐξῆς·
 (1) ἡ ἐπὶ λαὸν τῆς ἐπαρχίας του ἐκκλησιαστικὴ φόρος ἀνευ γνώσεως τῆς πολιτείας τῇ ὅτι διέκειτο θυμικῶς πρὸς τὸν αὐτοκράτορα καὶ ἐνίσχυε χρηματικῶς ἀποστάτην τινα, πρὸς ὃν ἐπεμψε λαβνακα χρυσοῦ μεστήν· κ.ά. ἐνῷ συγχρόνως ἠρώτιζον συνεχῶς τὸν αὐτοκράτορα Μ. Κωνσταντῖνον, ὑπεσθίζοντες εἰς αὐτόν, διὰ ὃ Ἀθανάσιος προσέβαλεν αὐτόν, περιφρονησας τὴν ἐπιτολὴν αὐτοῦ περὶ ἀποδοχῆς τοῦ Ἀρείου εἰς ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν.

(2) Μ. Κωνσταντῖνος, καίτοι ἐξετίμα λίαν καὶ θαύμαζε τὸν Ἀθανάσιον, διὰ τὸ ἤθος καὶ τὸ θαρρὸς του, παρεσύρθη τελικῶς ἀπὸ τὰς συνεχεῖς κατ' αὐτὸν μηχανοραφίας τῶν Ἀρειανῶν καὶ διέταξε τὴν συγκλήσιν συνόδου ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης, τὸ 335, πρὸς ἐξέτασιν τῶν κατὰ τοῦ Ἀθανασίου κατηγοριῶν. Ἐπειδὴ ὁμοῦ, ὃ Ἀθανάσιος φοβήθει τὴν κατ' αὐτοῦ σκευωρίαν τῶν ἐχθρῶν του, δὲν προσήλθεν εἰς τὴν σύνοδον ἐκείνην, ὁ Κωνσταντῖνος μετέστηκεν αὐτὴν εἰς Τύρον τῆς Φοινίκης, ἐνῷ συγχρόνως εἰδοποίησε τὸν Ἀθανάσιον, διὰ εἰάν δὲν προσήρχετο ἐκὼν, θὰ προσήγετο διὰ πρὸ τῆς συνόδου. Ὁ Ἀθανάσιος τότε προσήλθεν εἰς τὴν σύνοδον εἰς τὴν ὁποίαν παρέστησαν 60 Ἀρειανοὶ ἐπίσκοποι. Ἐνώπιον αὐτῆς οἱ ἐχθροὶ τοῦ ἐπανελάβον τὰς παλαιετέρας κατηγορίας, εἰς τὰς ὁποίας προσέθεσαν καὶ ἄλλας. Οὕτω κατηγορήσαν αὐτόν, διὰ, ἀφοῦ ἐφόνευεν ἐπίσκοπόν τινα, ὀνόματι Ἀρσένιον, ἀνήκοντα πρὶν εἰς τὸ μέλειανδον σχίσμα, ἀπέκοψε τὴν δεξιὰν αὐτοῦ χεῖρα, τὴν ὁποίαν μεταχειρίζετο διὰ μαγείας, μαϊνρόνον ἀποκαλοῦντες τὸν Ἀθανάσιον.¹ Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος τότε διέταξεν ἀνακρίσεις, συνεπαίει τῶν ὁποίων ἀνεκαλύφθη ζῶν ὁ Ἀρσένιος καὶ προσήχθη εἰς τὴν σύνοδον. Τούτου ἀμφοτέρως τὰς χεῖρας δεικνύων ὁ Ἀθανάσιος, προσέθεσεν ἄλλην χεῖρα ζητείτω μηδαίς δύο γὰρ ἀνθρώπων ἕκαστος παρὰ τοῦ κοινοῦ τῶν ὄλων ἐδέξατο χεῖρας.
 Ἀλλ' οἱ ἐχθροὶ τοῦ ἀπεδείχθησαν ἀφθαστοὶ εἰς τὸ νὰ ἐφευρίσκουν ἀνυποφάντιας κατ' αὐτοῦ. Οὕτω, κατὰ τὸν Ρουφῖνον καὶ τοὺς μετ' αὐτόν ἱστορικοὺς προσήγαγον πρὸ τῆς συνόδου γυναῖκα τινα ἀκόλαστον, ἢ ὁμοίαν ἐῖδοι, παρθένος οὖσα, διεφθάρη εἰαίως ὑπὸ τοῦ Ἀθανασίου. Τότε οὗτος προσήλθεν ἐνώπιον τῆς συνόδου μεθ' ἑνὸς φίλου του κρεσθυτέρου, Τιμοθέου ὀνόματι, δοτις σιωπωντος τοῦ Ἀθανασίου ἠρώτησε τὴν γυναῖκα λέγων σοι, ὦ γύναι, συνέτυχον πώποτε, εἰς δὲ τὴν σὴν εἰσελήλυθα οὐσίαν. Αὕτη δὲ οὐδὲν ὁμῶς, οὐτε ἐξ ὀφείας, γνωρίζουσα τὸν Ἀθανάσιον καὶ νομίσασα

ὅτι πρὸς αὐτὸν ὁμῶς, μετὰ περιστῆς ἀκρίβειας, καὶ τοῖς ὁσίοις
ἀνδράσι τοῦ Τυμάρου καὶ λέγουσα τοῖς μὲν τῇ παρθε-
νίᾳ ἀφείλου, σὺ με τῆς σωφροσύνης ἐγκυμώσας ἰδὼσα, ἀπεκα-
λύφθη, ὅτι ἡ γυνὴ, ἐφεύδατε κατὰ παραγγελίαν, καὶ κατησχόνη-
σαν οἱ πατροθετησαντες τῇ συκοφαντίᾳ.

Ἐπειδὴ ὁμοῦ ἐγένετο ἀντιλήπτὸν ὅτι οἱ εὐχθροὶ τοῦ Ἀθα-
νασίου ἐν τῇ συνόδῳ ἐξήρουν νὰ φονεύκων αὐτόν, οὗ ἵπς τοῦ βα-
σιλέως ἐπιφορτισμένον εἶναι ἡγήσαντο τῆς πᾶσις τῆς συνόδου ἐφω-
γάδουσαι αὐτόν, κρυφίως ἐπὶ ταφῶν καὶ οὕτω κατέφυγεν εἰς
Κωνσταντινούπολιν, σκοπὸν νὰ παρουσιασθῇ εἰς τὸν αυτοκράτορα
ἵνα ζητήσῃ τὴν προστασίαν τοῦ. Ἀλλ' ἐπενέβησαν πάλιν οἱ εὐ-
χθροὶ τοῦ, αἵτινες διέταξαν αὐτόν εἰς τὸν βασίλειον, ἀρνημέντα ἔνεκα
τοῦτο νὰ δεχθῇ αὐτόν εἰς, ἀκροασι, καὶ διατρέψαντα τὴν εἰς Γα-
λατίαν ἐξορίαν τοῦ Ἰῆμα οἱ Γαλιεῖς ἀρχῶν, ὡς τοῦ Μ. Κων-
σταντινίου Κωνσταντίνου ὁ νεώτερος καὶ ὁ ἐπισκοπὸς Μασκεδον, ἐ-
πεδωφίλευσα, εἰς αὐτὸν πολλὰ, περιποίηταις. Μολὼν δὲ μετὰ τὸν
θάνατον τοῦ Μ. Κωνσταντινίου (21 Μαΐου 337) ἡδολήθη, καὶ ἐπὶ
ἐλθὼν εἰς τὴν ἑορὰν τοῦ (23 Νοεμβρίου 337), ἐπὶ εὐρίαν δια-
κέσασαι, αἵτις οὗ καὶ μετὰ τίσσας ἔτη αὐτὸς ἐπὶ τὴν ἐξορίαν, εἰς
ἔσχατον ὁ τῶν Ἀλεξανδρείας, ἵπς. Πλὴν ὁμοῦ καὶ πάλιν, ἐπὶ τῇ
τοῦ ἡρχιστο, τὰς κατ' αὐτοῦ διαβολὰς. Τότε ὁ Ἀθανάσιος συνεκά-
λεσε σύνοδον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τὸ 339, ἐξ 100 ἐπισκόπων, ἡρ-
ἀπεφάνθη ὅτι τοῦ τὰ παρ' Ἀθανασίου, ἀλλὰ τὰ παρ' αὐτῶν (τῶν
κατηγόρων τοῦ) γερόμενα ἔργα καὶ ὁμωγῆς, ἐξία.⁹ Οἱ εὐχθροὶ
τοῦ τότε, τῇ ἐπενέουσι τοῦ Κωνσταντινίου, συνεκρότησα, ἀρ-
κὴν σύνοδον ἐν Ἀντιοχείᾳ ἦν κατήρεται αὐτόν καὶ ὥρισεν ὡς
ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας τὸν ἡμερικανὸν Εὐσέβιον τὸν Ἐμισ-
τόν, ἀντ' αὐτοῦ δὲ, μὴ ἀποδεχθέντος τὴν ἐλλογὴν τὸν Καππαδο-
κὴν Γρηγόριον, ἐγκατασταθέντα διὰ τῆς διας ἐν μέσῳ αἱματηρῶν
σκηνῶν τίσσας ἡμέρας μετὰ τὴν καὶ πάλιν ἀπομάκρυνσιν τοῦ
Ἀθανασίου ἐξ Ἀλεξανδρείας (19 Μαρτίου 340). Περὶ τῆς παρ-
νόμου καταστάσεως τοῦ Γρηγορίου τούτου εἰς τὸν θρόνον Ἀλεξα-
νδρείας γράφων ὁ Ἀθανάσιος, παρατηρεῖ. Ποῖος, κανὼν ἐκκλησια-
στικὸς ἢ ποία παράδοσις ἀποστολικὴ τοιαύτη ὥστε, πέρν, εὐνοῦται
τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἐπισκόπων τοιαύτην ἡμονοῖν ἔχοντων πρὸς
τὸν ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας Ἀθανάσιον, ἀποσταλῆναι Γρηγόριον
ξένον μὲν τῆς πόλεως, μήτε ἐκεῖ βαπτισθέντα μήτε γινωσκόμενον
τοῖς πολλοῖς μὴ αἰτηθέντα παρὰ πρεσβυτέρων, μὴ παρ' ἐπισκό-
πων, μὴ παρὰ λαῶν, ἀλλὰ κατισταθῆναι μὲν ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἀπο-
σταλῆναι δὲ εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν, οὐ μετὰ πρεσβυτέρων, οὐ μετὰ

9. Συγκράτους Ἐκκλ. Ἱστ. 2, 3.

10. Ἀθανασίου Ἱστορ., κατ' Ἀριστοῦ 4

διακόλων τῆς κολαίης, οὐ μετὰ ἐπισκόπων τῆς Αἰγύπτου, ἀλλὰ μετὰ στρατιωτῶν; Ἐξ γὰρ καὶ μετὰ τὴν σύνοδον ὑπεύθυνος ἦ, εὐρεθεὶς ὁ Ἀθανάσιος, οὐκ ἔδει τὴν κατάστασιν οὕτω παρανόμως, καὶ παρὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν κανόνα γεῖσθαι ἀλλ' ἀπ' αὐτῆς τῆς ἐκκλησίας (ἦτοι τοῦ λαοῦ), ἀπ' αὐτοῦ τοῦ ἱερατείου, ἀπ' αὐτοῦ τοῦ κλήρου. τοὺς ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ἐπισκόπους ἔδει καταστήναι καὶ μὴ οὐκ, τοὺς ἀπὸ τῶν ἀποστόλων κανονικῶς παραλυεσθαι»¹¹

Ὁ Ἀθανάσιος κτέφυγε τότε εἰς τὴν Ρώμην ἵνα εὕρισκον-
το καὶ ἄλλοι ἐξόριστοι. Ἐκεῖ, ἰδεξάμεθα αὐτὸν πάντες φιλοφρο-
νέστατα, τιμῶντες τὴν ἀρετὴν καὶ τοὺς ὑπὲρ τῆς Ὀρθοδοξίας ἀ-
γῶνας του, ἰδιαίτερως δὲ ὁ πάπας Ἰούλιος ὅστις συγκαλέσας τὸ
341 σύνοδον ἐκ 51 ἐπισκόπων ἀνεγνώρισεν αὐτὸν ὡς κανονικὸν
ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας καὶ ἐκηρύξε, ἀθῶον ἀπὸ ὅλας τῆς κατ'
αὐτοῦ κατηγορίας, τῶν ἐχθρῶν του Ἐὸ 343, ὁ Κωνσταντῖνος, ὡς
μόνος ἄρχων ἐν τῇ Δακίᾳ, πιεζόμενος ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του Κών-
σταντος, συνεκάλεσε πρὸς καταπαύσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐρίδων
σύνοδον ἐν Σαρδικῇ τῆς Ἰουρίας, εἰς ἣν παρέστησαν ὑπερτρι-
άκσιοι δυτικῶν ἐπίσκοποι καὶ ἐβδόμηκοντα ἐξ ἀνατολικῶν. Ἐκεῖ,
ὅμως, ἐπὶ ἤλθε διαφωνία μετὰς δυτικῶν καὶ ἀνατολικῶν ἐπισκό-
πων, τῶν μὲν ἀξιούντων νὰ παραστήσιν ὡς νόμιμοι καὶ κανονικοὶ
ἐπίσκοποι ὁ Ἀθανάσιος καὶ οἱ ὁπαδοὶ αὐτοῦ, τῶν δὲ ἀρνούμενων
τοῦτο διαρρηθῇ Συνεπείφ τῆς διαφωνίας ταύτης, οἱ πλείστοι ἀνα-
τολικοὶ ἐπίσκοποι ἀπεχώρησαν τῆς συνόδου καὶ συνήλθον ἐν Φι-
λιππουπολὶ, ἔθρ' ἀνενέωσαν τὴν ἀπόφασιν τῆς καθαιρέσεως τοῦ
Ἀθανασίου, ἀφορίζαντες τὸν πᾶπαν Ἰούλιον, τὸν Ὅσιον Κορδοῦης
καὶ ἄλλους ἐκ τῶν ὁμοφρόνων τοῦ Ἀθανασίου. Ἡ σύνοδος τῆς
Σαρδικῆς ὅμως, συνεχίζουσα τὰς ἐργασίας αὐτῆς, ἐδέχθη καὶ τὸν
Ἀθανάσιον μετὰ τῶν ὁπαδῶν αὐτοῦ ἐπισκόπων καὶ ἐκηρύξεν αὐ-
τὸν ὡς τὸν νόμιμον καὶ κανονικὸν ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας.

Ἡ δευτέρα αὕτη ἐξορία τοῦ Ἀθανασίου διήρκειν 28 ὁλόκλη-
ρα ἔτη (340 - 346). ὅταν δέ, κατ' Ἰούλιον τοῦ 345, ἀπέθανεν ὁ
ἐπιθῆτωρ τοῦ θρόνου τῆς Ἀλεξανδρείας Γρηγόριος, κατόπιν ὑπο-
δείξεων τοῦ Κωνσταντος, ὁ Κωνσταντῖνος ἀνέκαλεσε τὸν Ἀθανάσιον
ἐκ τῆς ἐξορίας, οὗτος δὲ μόνον μετ' ἐπανκλιημένης προσκλήσεως
αὐτοῦ ἀπεφάσισε νὰ ἐπαέλθῃ εἰς Ἀλεξάνδρειαν (21 Ὀκτωβρίου
346), γινόμενος δεκτὸς θριαμβευτικῶς ὑπὸ τοῦ ποιμαντοῦ του Ἀλ-
λά καὶ τὴν φορὰν ταύτην μόνον ἐπ' ὀλίγον ἠδονήθη νὰ μνησθῇ ἀδια-
τάκτως εἰς τὴν ἔδραν του, διότι μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ Κών-
σταντος τὸ 350, ὁ Κωνσταντῖνος, γινόμενος μονοκράτωρ, πεισθεὶς
ἐκ νέας διαβολῆς καὶ πείσεως τῶν φίλων του ἱερειῶν ἀγρω-
τερον κατεδίωξε τὸν μέγαν ἱεράρχην καὶ κραμαχὸν τῆς Ὀρθο-

Εἰς Ἀθανάσιον Οὕτω λοιπόν, τῇ ἀνοχῇ τοῦ Κωνσταντίνου, οἱ Ἀρειανοὶ συγκροτήσαντες, δύο συνέδους ἐν Ἀρελάτῃ (353) καὶ Μεδιολάνῳ, (355) κατέδρασσαν καὶ πάλιν τὸν Ἀθανάσιον καὶ τέλος τὴν νύκτα τῆς 9ης Φεβρουαρίου τοῦ 356, ἐν οὗτῳ ἐτέλει παννυχίδα μετὰ πλήθους πιστῶν εἰς τὸν λαὸν τοῦ ἁγίου Θεωκῆ, ὁ στρατηματὴς Συριανὸς μετὰ πεντακισχιλίων στρατιωτῶν περιεκύκλωσε τὸν ναόν, ἵνα συλλαβῇ αὐτόν. Ὁ Ἀθανάσιος, μὴ ἐνδίδων νὰ ἐξέλθῃ τοῦ λαοῦ πρὶν τῇ ἐξαγρυσθῇ ἢ ἐξόδῳ τῶν πιστῶν, ἀπῆχθη διὰ ἑκὲς τῶν φίλων του καὶ ἐφυγαδεύθη εἰς τὴν ἔρημον τῆς Αἰγύπτου, ἐνθα διέμεινεν ἕξ ἔτη, (356-362) ὑπέθεν, παρακαλοῦσθαι τὰς κινήσεις καὶ ἐνεργείας τῶν Ἀρειανῶν, διηρύθυνα τὸν κατ' αὐτῶν ἀγῶνα τῶν Ὀρθοδόξων στηρίζων τοὺς κλονιζομένους κατὰ παντός διαφωτίζων τοὺς παρεξηγούντας τὸ ὁμολογεῖν, περὶ ὃ ἐστρέφετο ὁ ἀγὼν. Οὕτω, διὰ συγγραφῶν, ἐπιστολῶν ἐγκυκλίων καὶ ἐκθέσεων κατώρθωσεν νὰ ἀποσυνθῇ τὴν ἀρειανικὴν παράταξιν Τέλος, ἐπὶ Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου (361-363), διαδεχθέντος τὸν Κωνσταντῖνον, ἠδυνήθη νὰ ἐπαέλθῃ εἰς Ἀλεξάνδρειαν (21 Φεβρουαρίου 362) καὶ νὰ συγκροτήσῃ ἀμέσως, τὸ αὐτὸ ἔτος πρυθαιότατον σύνοδον, ἥτις ἀπετελεσε σημαντικώτατον σταθμὸν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἀγώνων τῆς Ὀρθοδοξίας κατὰ τοῦ Ἀρειανισμοῦ.

Ὁ Ἀθανάσιος, ἐπαλθὼν εἰς τὴν ἐπισκοπὴν του, ἐργασθῇ δι' ὧν αὐτοῦ τῶν δυνάμεων πρὸς ἀπικατάστασιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας, ἣ δὲ πειθῶ τῶν κληρικῶν αὐτοῦ ἱσαγγήνασε καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐθνικούς, πολλοὶ τῶν ὁσίων ἐγένοντο χριστιανοί. Τοῦτο δυσμενῶς ἤκουεν ὁ ἐθνικὸς ἀυτοκράτωρ Ἰουλιανὸς, οὗτος δὲ ὁ Ἀθανάσιος ἐτόλμησεν ἐλληνίδας γυναῖκας τῶν ἐπισήμων βαπτίσαι, διέταξε τὴν ἐκ νέου ἐξορίαν αὐτοῦ (24 Ἰανουαρίου 362) Ἀποχωρῶν ὁ Ἀθανάσιος εἰς τὴν ἐξορίαν, παρηγγόρει τοὺς θαυρόντας πιστοὺς, λέγων, «θαρρεῖτε μετ' αὐτοῦ ἐστὶ καὶ θάπτον παρελεύσεται»¹² Πράγματι δὲ μετ' οὐ πολὺ, θανόντος οὐκ ἐκ τῆς τοῦ ἀτυχοῦς Παραβάτου, ἐπέστρεψεν ὁ Ἀθανάσιος ἐκ Θηβαΐδος, ἐνθα εἶχεν εὖρει φιλοξενίαν παρὰ τοῖς ἐκεί ἀσκηταῖς, εἰς Ἀλεξάνδρειαν (3 Σεπτεμβρίου 363), ἀλλὰ νέει ἀνέμενον αὐτὸν διωγμοί, διότι ὁ ἀρειανίζων Οὐάλλης, ὃν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Οὐαλεντινιανὸς ὁ Α' (364-375) ὠνόμασε συνάρχοντα αὐτοῦ διὰ τὴν Ἀνατολήν, διέταξεν ἀμέσως τὴν ἐξορίαν τοῦ Ἀθηναίου ἀνγκασθέντος διὰ πέμπτην ἥδη φοράν νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἐπισκοπὴν του (5 Ὀκτωβρίου 365), κρυπτόμενος, ὡς τινες ἔλεγον, ἐν πατρίῳ μνηματί. Μετὰ τετράμηνον, ἔρηκε ὁ Οὐάλλης, φοβηθεὶς ἐξέγερσιν τοῦ λαοῦ τῆς Ἀλεξανδρείας, ἠναγκάσθη νὰ ἀνακαλέσῃ τὸν Ἀθανάσιον ἐκ τῆς ἐξορίας, ἐξ ἧς ἐπανελθὼν οὗτος ἐν θριάμβῳ εἰς τὴν Ἔδραν του

12. Σωζομενός, ἐκκλ. ἱστ. β. 15.

ὅν ἀκραδάντων, πεπεισμένος, ὅτι ἡγωνίσετο ὑπὲρ τῆς σωτηριώδους ἐν Χριστῷ αἰωνίας ἀληθείας καὶ ἔχων πλήρη ἐπιγνώσιν τῆς σπουδαιότητος καὶ τοῦ λόγου αὐτοῦ ὡς ἐκκλησιαστικοῦ ἡγέτου (1 Φεβρουαρίου 306), διήλθεν εἰς αὐτῇ ἀδιαιτάρακτα τὰ τελευταία ἔτη τῆς ἀρχιερατικῆς αὐτοῦ μέχρι τῆς μακαρίας πρὸς Κύριον ἐκδημίας του (2 Μαΐου 373), εἰς ἡλικίαν 75 ἐτῶν, κατακοιμήσας τὸν θρόνον τῆς Ἀλεξανδρείας ἐφ' ἅλοις ἔτεσι τεσσαράκοντα καὶ ἑξ.¹³ Ἐξ ὧν κλέει τῶν 16 ἐτῶν (κατὰ αἰνα, 20) διήλθεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ Ἀέν ἐπρόλασεν ὁμως, ὁ Ἀθανάσιος νὰ ἴδῃ πλήρως δικαιοσύμενους τοὺς ὑπὲρ τῆς Ορθοδοξίας ἀγῶνας του, δι' ὧν προητοίμασε τὸν θριαμβὸν αὐτῆς, ὅστις ὠλοκαυρώθη, πᾶνῳ μετὰ 8 ἔτη ἀπὸ τοῦ θανάτου του, ἐν τῇ Β' Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ (381).

Ὁ Ἀθανάσιος ἀναμφισπόνητως αἰτῶναι εἰς τὴν χορὴν τῶν μεγάλων ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀνατολῆς λίαν ἐνωρὶς ἀπένευμεν εἰς αὐτὸν τὸν τιτλὸν τοῦ Μεγάλου Πατρὸς αὐτῆς καὶ ἀνεγνώσκει αὐτὸν ὡς τὸν κατ' ἐξοχὴν Πατέρα τῆς Ορθοδοξίας, ἡ δὲ Ἐκκλησία εἰς τὴν Δύσιν, συναριθμῶν αὐτὸν μετὰ τῶν τεσσάρων μεγάλων Πατέρων τῆς Ἀνατολῆς.¹⁴ Ἀλλὰ τὸν τιτλὸν τοῦ «Μεγάλου» δὲν οφείλει ὁ Ἀθανάσιος εἰς τὴν ἀνωτέραν αὐτοῦ θεωρητικὴν καταρτίην, εἰς τὴν ὁποίαν, ἄλλωστε υπελείπετο πολλῶν ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν μορφῶν, ἀλλ' εἰς τὸ μέγα καὶ ἐξάριτον προσὸν αὐτοῦ, ὅτι ἐκέντητο διανυγὴ καὶ εὐστραφὸν νόον, ὅστις παρείχε, εἰς αὐτὸν τὴν σπανίαν δι' ἑλλαν, ἱεολόγους τῆς ἐποχῆς του ἱκανότητα νὰ διακρίνῃ τὸ οὐσιώδες ἀπὸ τοῦ ἐπουσιώδους καὶ νὰ εἰσέρχεται εἰς τὴν καρδίαν τοῦ πνεύματος τῶν μεγάλων καὶ θεμελιωδῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως.¹⁵ ὧν ἄριστα προητοικμασμένος νὰ ἐκθέσῃ καὶ ὑποστηρίξῃ αὐτάς μετὰ συνεπειᾶς καταπληροσύνης.

Ὁ Ἀθανάσιος εἶναι ὁ πρῶτος, ἴσως καὶ ὁ μόνος, ἐκκλησιαστικὸς Πατὴρ τῆς ἐποχῆς του, ὁ ὁποῖος διησαρῶθη καὶ ἀντελήφθη ἄριστα τὰς λεπτεπιλέπτους σχέσεις ἀλληλεξαρτησεως τῶν ἐπὶ μέρους ἀληθειῶν τῆς πίστεως, αἱ ὁποῖαι εἰς τὴν σκεψὶν αὐτοῦ ἀπετέλουν τμήματα μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἀληθείας οὕτως ἀρρήκτως πρὸς ἄλληλα καὶ εἰς ἓν ὅλον ἡρμοσμένα, ὥστε ἡ πλῆνι, περί μιν ἐπὶ μέρους ἀλήθεια, νὰ συνεπάγεται ἀναποτρέπτως τὴν ἀνατροπὴν ὁλοκλήρου τοῦ συστήματος τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας.¹⁶

13. Κορίλλου Ἀλεξ., Ἐκιστ 1.

13a J. Quasten, μν. ἔργον.

13b Πρόβ. A. C. Mc Giffert, A History of Cristian Thought, New York and London 1946, σελ. 1, σελ. 231 καὶ C. R. B. Shapland, The Letres of St Athanasius, Concerning the Holy Spirit, London 1951, σελ. 110, σελ. 10.

13γ Πρόβ. Π. Χ. Δημητρίου, Η ἐνέκρωσις τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου ἐν Ἀθῶναις, 1954 σελ. 128.

προμάχων τῆς ὀρθῆς πίστεως, οὐδ' ἐπὶ στιγμῇ ὑπερταίλε τὴν σῆμαίαν τοῦ ὑπὲρ αὐτῆς ἀγώνος ἀκόμη καὶ ὅταν, οἱ ἐχθροὶ αὐτῆς ἐφαίνοντο θριαμβεύοντες καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν. Ἀκρῶς ἀδιάλλακτος ἐναντι πᾶσι, αἰρετικῆς πλαίης, ἐχρηγνυμένη με ἀξιοθαύμαστον σταθερότητα καὶ ἀκαμπτον μαχητικότητι πᾶν εἰς τὴν διαθεσὴν τοῦ νόμιμον μετὰ ἐναντίον τῶν παντῶν ἀντιπάλων τοῦ Παρὰ ταῦτα ὁμοῦς, ἀκομι, καὶ εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς μάχης, ἦτο ἔτοιμος νὰ ἀναχθῇ με συμπαθείαν, ἐκείνως, οἱ ὁποῖοι, καλοπίστως εἶχον ἐκκλίνει τῆς ὀρθῆς πίστεως. Συνεπῆς προ, τῇ ἀρχῇ τοῦ ταύτην, ὅταν, ἐπὶ Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου ἐπετράπη εἰς αὐτὸν νὰ ἐπανέλθῃ το 362 ἐκ τῆς ἐξορίας εἰς τὴν πόλιν τοῦ, συνεκάλεσεν ἀμέσως κατὰ τὸ αὐτὸ εἶδος Τοπικὴν Συνόδον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καθ' ἣν κατόπιν ἐκατέρωθε, ἐξηγήσεων συνεόχασε τὰ, ἐν τῇ Συνόδῳ ἐκείνῃ μερίδας τῶν χαιρετινῶν καὶ ὀρθοδόξων.¹³ Ἐγκαινιάσα; τὴν ὀρθὴν ὁδὸν τῆς διὰ διάλογου μεταπεισε, τῶν καλῶς τῇ πίστει πλανηθέντων καὶ ἀπαναγιγγῇ, αὐτῶν εἰ, τὴν ὀρθὴν πίστιν τῆς Ἐκκλησίας;

Ἀλλ' ὁ Ἀθανάσιος; οἱ, ἐπεσπληθῇ, ὡς, ἐκκλησιαστικῇ προσωποικότης διὰ τῶν ὑπὲρ τῆς πίστεως, αγίωνων, ὡς μόνον, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ καθόλου θίου τοῦ, ἀποδείξας ἐκτὸς τυπον ἐναρέτου καὶ αὐσεβούς ἀνδρός, εἰ, τρόπον ὥστε τὸ ὅλον τοῦ να ἀποδῇ ταυτόσημον πρὸς τὴν ἀρετὴν. ὡς, ἵα, ἐπιγραμματικῶς λέγει, περὶ αὐτοῦ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός. Ἀθανάσιος, ἐπαιῶν ἀρετὴν ἐπαινέσθαι ταῦτόν γάρ ἐκείνον το εἰπεῖν καὶ ἀρετὴν ἐπαινέσαι.¹⁴ Ἐπειδὴ τὸν ἑαυτοῦ οἶον εἶχε καταστήσει πράγματι ζῶσαν ἐκφρασιν κα ἐρμηνείαν, τῆς ὀρθῆς πίστεως, ἥς τὴν ὑπεράσπισιν ἐκφρασιν καὶ ἐρμηνείαν τῆς ὀρθῆς πίστεως, ἥς τὴν ὑπεράσπισιν ἵσταί, ὡς σκοπὸν τῶν αγείων αὐτοῦ. Ἡ, ἠθικὴν, προσωπικότητα καὶ τὸ κύρος αὐτοῦ διὰ τὴν σύγκλον Ἐκκλησίαν προβαλλὼν καὶ ὁ Μίγας Βασιλεὺς, λέγει, οἱ τὸν Ἀθανάσιον, πατρὸν τῶν ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις ἀρρωτιστημάτων οὗ Κύριος πρὶν ἐταμεύσατο.¹⁵ Τοιοῦτος ὢν ὡς ἠθικῇ καὶ ἐκκλησιαστικῇ προσωπικότης ὁ Ἀθανάσιος, ἐπεδᾶλλετο ἐν λόγοις καὶ ἔργοις εἰς τὴν κοινὴν συνειδήσιν τῶν χριστιανῶν, ὥστε ὀρθῶς νὰ πιστευεταί ὅρον ἐπισκοπῆς εἶναι τὸν ἐκείνου θίον καὶ τρόπον, νομον θε ὀρθοδοξίας τὰ ἐκείνου δόγματα.¹⁶ Τὸ κύρος αὐτοῦ ὡς πατὴρ τῆς Ὀρθοδοξίας, διετηρήθη ἀκέραιον καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, τὰ δὲ συγγράμματά τοῦ ἀπέκτησαν αἰκαίμενικόν, κύρος, ὡς περιέχοντα τὴν γνησίαν καὶ αὐθεντικὴν τῆς Ἐκκλησίας διδασκαλίαν, καὶ ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς

130 Πρὸς Αντιοχείας τόμος, 1, 6 PG 36, 801-804

14 Ἰόγος, 21 Ἐγκαινίων εἰς Ἀθῶν 1

15. Επιστολὴ 22

16. ἱστορὴ Νεοχριστιανικῆς ἐκκλ. 12, 11

τοιαῦτα ευρύτατα ὑπὲρ τῶν μετ' αὐτὸν ἐκακλησιαστικῶν συγγραφεῶν καὶ τῶν Οικουμενικῶν Συνόδων πρὸς διατύπωσιν τῆς ὀρθῆς πίστεως.

Ἡ Ἐκκλησία κατετάξε τὸν μέγα Ἀθανάσιον εἰς τὴν χορείαν τῶν ἁγίων αὐτῆς, ὁ δὲ ἡμιψόδος, τὴν προσωπικότητα αὐτοῦ ἐξαίρων, γράφει: « Ἀθανάσιον καὶ θανόντα ζῆν λέγω, οἱ γὰρ οὐ καὶ οὐ ζῶσι καὶ τεθνηκότες ».

Β ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

Εἶναι ὄντως ἀξιοθαύμαστον τὸ γεγονός, καθ' ὃ ο Ἀθανάσιος, παρ' ἅλλ', τὰς περιπετείας καὶ ἀντιξοότητας, καθ' ὧν εἶχε νὰ παλαίῃ δι' ὅλον τὸ διῶν αὐτοῦ, εὕρισκε χρόνον νὰ διαθέτῃ εἰς συγγραφικὴν δρασίαν ἢ τὴ παραγωγή εἶναι ἀπὸ ἀπόψεως ποιοῦ καὶ ποσοῦ πλουσιωτάτη. Αὐτοῦτος, ὁμως, δὲν περιετώθησαν μέχρ' ἡμῶν πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ. Ἡ Ἀθανάσιος δεσπόζε, ὡς ἐκκλησιαστικῇ ἡγετικῇ μορφῇ τῆς ἐποχῆς τοῦ οὐ μόνον ὡς μαχητῆς ὑπὲρ τῆς Ἠρθροδοξίας, ἀλλὰ καὶ ὡς συγγραφεύς. Ἐπέδωκεν ἑαυτὸν καὶ ἐπέθεσε τῇ προαγίδι τῆς διδασκαλίας, οὐτοῦ οὐ μόνον εἰς τὸ σύγχρονον αὐτῷ περιβαλλόν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς χριστιανικῆς σκέψεως πολλῶν μετ' αὐτοῦ γενεῶν. Περὶ τὸν Ἀθανάσιον ἐδημιουργήθη σχολή, τῆς οὗτος ἦτο ὁ κύριος ἐκπροσωπος,¹⁷ οἱ δὲ ὑπαῖοι αὐτῆς, γράφοντες ἢ διδάσκοντες, ἤνευον ἀπὸ τῆς γραπτῆς καὶ προφορικῆς διδασκαλίας αὐτοῦ. Ἡ καὶ αὐτοὶ οἱ μεγάλοι τῆς Ἐκκλησίας φωστῆρες καὶ διδάσκαλοι Γρηγόριος ὁ Θεολόγος καὶ Βασίλειος ὁ Μέγας ἤνευον « ὥσπερ ἀπὸ πηγῆς » ἀπὸ τὰ ἔργα του, ὡς εὐστόχως παρατηρήσαν ὁ Φώτιος.¹⁸ Εἰς τὸν κύκλον τῆς Ἀθανασιανῆς σχολῆς ἀνήκουν ἀκαμφιδόλως τὰ πλείστα τῶν ὑπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀθανασίου φερομένων ὑπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως ἔργων, τῶν ὑπὸ τῆς κριτικῆς ὡς ψευδοκτεγράφων ἢ ἀμφιβαλλομένων χαρακτηρισθέντων. Ἀνθρώποι δηλαδὴ τοῦ στενοῦ περιβαλλόντος τοῦ Ἀθανασίου ἢ καὶ ἄλλοι ἀπορραταὶ καὶ ὁπαδοὶ αὐτοῦ ἀπομνημονύοντες ἢ καὶ ἀντιγράφοντες τὴν προφορικὴν διδασκαλίαν του, διετύπωσαν αὐτὴν ὕστερον γραπτῶς ἐν μορφῇ διβλίων, τὰ ὅποια παραδόντες εἰς τὴν δημόσιότητα ἀπέφυγον νὰ ἐπιγράψουν εἰς τὰ ἑαυτῶν ὀνόματα, ἵνα μὴ ἐλεγχθοῦν ὡς λογοκλόποι, ἢ καὶ ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὸν διδάσκαλον αὐτῶν, νομίζαντες δικαιότερον νὰ ἐπιγράψουν αὐτὰ εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Λογὴ δὲ τοῦ κύρου, τῆς προσωπικότητος τοῦ Ἀθανασίου ἔργα αὐτοῦ τινα ἐκθεύθησαν ὑπὸ αἰρετικῶν, οἱ ὅποιοι καὶ ἰδικά των ἔργα ἐξέδωκαν ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ πρὸς εὐχερεστέραν διαδοχὴν τῶν αἰρετικῶν δοξῶν των.

17. Β. Στεφανίδου Ἔκδοσι 131, σελ. 307.

18. PG 103, 429.

Τὰ ἔργα τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου κατὰ κατηγορίαν εἶναι τὰ ἑξῆς.

I. Ἀπολογητικὰ ἔκτ' ἑκτὸς Χριστιανισμοῦ:

- 1 Λόγος κατὰ Ἑλλήνων (PG 25, 4 - 96)
- 2 Λόγος περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου καὶ τῆς διὰ πύματος πρὸς ἡμᾶς ἐπιφανείας αὐτοῦ (PG 25 96 - 197)

II Ἀντιαιρετικὰ:

- 1 Ἀπολογητικὴ κατὰ Ἀρειανῶν (PG 25, 248 - 410).
- 2 Ἀπολογία πρὸς τὸν βασιλεὺς Κωνσταντῖνον (PG 25, 595 - 643)
- 3 Ἀπολογία περὶ φυγῆς αὐτοῦ (PG 25, 643 - 680)
- 4 Τέσσαρες λόγοι κατὰ Ἀρειανῶν (PG 26, 11 - 526).
5. Κατὰ Ἀπολλιναρίου λόγοι δύο (PG 26, 1093 - 1168).¹⁹
- 6 Ἐπιστολαὶ α' Ὁ πρὸς Ἀντιοχείας τόμος (PG 26, 795 - 810), β', Πρὸς Ἰουδιανὸν περὶ πίστεως (PG 26, 813 - 820), γ' Πρὸς τοὺς ἐν Ἀφρικῇ ἐπισκοποὺς (PG 26, 1029 - 1048), δ' Τοῖς κατὰ τὸν πύλλε τουργοῖς (PG 25, 221 - 240), ε' Ὅτι ἡ ἐν Νικαίᾳ Σύνοδος ἐωρακυῖα τὴν πανουργίαν τῶν περὶ τὸν Εὐσέβιον ἐξέθετο πρεπόντως καὶ εὐσεβῶς κατὰ τῆς Ἀρειανικῆς αἵρεσεως τὰ ὁρισθέντα (PG 25, 415 - 476), στ' Περὶ Διονυσίου Ἀλεξανδρείας, δι. αὐτὸς κατὰ τῆς Ἀρειανῆς αἵρεσεως ἐφρόνει, ὥς ἡ ἐν Νικαίᾳ Σύνοδος καὶ μάτην αὐτὸν συκοφαντοῦσι οἱ Ἀρειομα- νίται ὥς ἡμέτερον ἑαυτῶν (PG 25, 479 - 522) ζ' Πρὸς τοὺς ἐπι- σκόπους Αἰγύπτου καὶ Λιβύης κατὰ Ἀρειανῶν (PG 25, 537 - 593), η' Πρὸς μοναχοὺς τὰς δυσσεβείας τῶν Ἀρειανῶν καθιστο- ρούσα (PG 25, 691 - 796) θ' Περὶ τῶν γενομένων ἐν Ἀριμένῃ τῆς Ἰταλίας καὶ ἐν Σελευκείᾳ τῆς Ἰσαυρίας συνόδων (PG 26 681 - 792)

19. Αἱ γινόμεναι τῶν μάλιστα τῶν ἔργων τοῦ Μ' Ἀθανασίου περὶ τῆς γνησιότητος τῶν κατ' Ἀπολλιναρίου δύο λόγων διψοῦνται ἄλλων μὲν τωσομένων ὑπὲρ καὶ ἄλλων κατὰ τῆς προσελεύσεως τῶν ἔργων ἐκ τῆς γρα- φίδος τοῦ Ἀθανασίου. Παλαιότεραι μαρτυρίαι ἐκκλησιαστικῶν συγγραφεῶν καὶ οἱ καὶ τῆς Στ Οἰκουμένης Συνόδου (640) ἐστὶν πρακτικὰ αὐτῆς ἐν Mansi τ 11, σελ 360, 361, 364, 365 - 368 καὶ 421 Α), ὡς καὶ τῆς ἐν Λατερανῇ Τοπικῆς Συνόδου τοῦ 649 (Mansi τ 10, σελ 1101 Ε) ἐν τῇ ὧσει ἀποδίδουν ἀνεκδοκίᾳ ὡς αὐτὰ εἰς τὸν Ἀθανάσιον Πλήρη ἐκθετοῖν τῶν λόγων, δι' οὓς ὁ γράφων τωσοῦτα με ἐκείνους οἵτινες ἀποδέχονται τὴν γνησιότητα τῶν ἔργων διακεῖν καὶ ἐνδιαφερόμενος εἰς τὸ ἔργον ἡμῶν «Τὸ Πρόβλημα τῆς γνησιότητος τοῦ Περὶ Σαρκασεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ κατ' Ἀπολλιναρίου Λόγοι δύο τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου ἐν ἑθελ- λογίᾳ ΚΑ' (1953), 442 - 461

III Ἑρμηνευτικά:

- 1 Ἐρμηνεία τῶν Ψαλμῶν (PG 27, 59-590) καὶ
- 2 Πρὸς Μαρκελλόνον εἰς τὴν Ἑρμηνείαν τῶν Ψαλμῶν (PG 27, 11-46)

IV. Ἀσκητικά:

- 1 Βίος καὶ πολιτεΐα τοῦ ὁπίου πατρὸς ἡμῶν Ἀντωνίου (PG 26, 835-976),
- 2 Περὶ παρθενίας καὶ ἀσκητικῆς (PG 28, 251-282)

V. Ἐπιστολαί:

- 1 Ἐκριαστικά (PG 26 1351-1432 λατινιστί ἐκ τοῦ συριακοῦ),
- 2 Κανονικαὶ πρὸς μοναχοὺς Ἀμειβν (PG 26 1169-1173) καὶ πρὸς Ῥουφινόν περὶ τῶν αἰρετικῶν κοινοβιτάντων (PG 26, 1180-1181)
- 3 Διὰφοροι α) 4 Ἐπιστολαὶ πρὸς Σεραπίωνα (PG 26, 529-676), β) Πρὸς Ἐπίκτητον, γ) Ἀδελφίον, δ) Μάξιμον (PG 26, 1049-1089) καὶ ε) Πρὸς Δρακόντιον (ποιμαντική) (PG 26, 524-533)

Πλείστα ἄλλα ἔργα ἀποδοθέντα εἰς τὸν Ἀθανάσιον καὶ συνεκδοθέντα μετὰ τῶν γνησίων ἔργων αὐτοῦ, εἶναι νόθα.

Ἀπαντα τὰ ἔργα τοῦ Μ Ἀθανασίου μετὰ καὶ τῶν ἀμφιβαλλομένων ἀνετυπώθησαν (τόμοι 30-37) ἐξ ἄλλων ἐκδόσεων εἰς τὴν σειράν Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν συγγραμμάτων τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας μετὰ τὴν ἐτῶν 1962-1968

I ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

Ο Ἀθανάσιος εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν διδασκαλὸς τῆς Ὀρθοδοξίας. Καὶ ἀπο ἀπόψεως μὲν συστηματικῆς ἐκθέσεως τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ οὐδὲν ἔγραψεν, εἰδικὸν βιβλίον. Ἀπαντα ἡ διδασκαλία τοῦ εἶναι ἐγκατεστημένη εἰς τὰ διάφορα συγγράμματά του καὶ δὴ ἐξ εἰδικῶν ἀφορμῶν ἐκτεθεῖσα πρὸς ἀντίκρουσιν τῶν παλαιωτέρων καὶ τῶν συγχρόνων αὐτοῦ αἵρεσεων αἵτινες ἐλυμαίνοντο τὴν ὀρθόδοξον πίστιν. Ὡς πηγὰς τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ ἔχει τὴν Ἁγίαν Γραφήν καὶ τὴν Ἱερὰν Παραδόξιν, ἣν ἀποκαλεῖ διδασκαλίαν τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας, καὶ εἰς ἣν περιλαμβάνει καὶ τὴν διδα-

σκαλίαν τὴν πρὸ αὐτοῦ ἀμαρτάντων Πατέρων ¹⁹α. «Καὶ γὰρ τὴν παραδοθείσαν ἡμῖν παρὰ τῶν Πατέρων ἀποστολικὴν πίστιν παρέδωκε μὴδὲν ἐξουθεῖ, περισφύρας, ἀλλ' ὑπερ ἑμαυτοῦ ἐνεχάραξε σιμῶνως ταῖς ἀγίαις Γραφαῖς. Εἶκαι, ἔκω; λικ; χαρακτηριστικὸν ἐστὶ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἱερᾶς Παραδόσεως καὶ τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἔπω; καὶ τὴν διδασκαλίαν αὐτῶν πρὸ αὐτοῦ ὀρθοδόξων συγγραφέων νομαζέτω τὴν λαλῶν, ἢ ἑλθόντων διδασκαλίαν». ²⁰β ἢ «παράδοσιν καὶ διδασκαλίαν καὶ πίστιν τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἣν ὁ μὲν Κύριος ἐδωκεν, ἡ δὲ Ἀποστολοι ἐκήρυξαν καὶ οἱ Πατέρες ἐφύλαξαν». ²¹μεγίστην δυνάμει ἀποδίδων σημασίαν εἰς τὸ κῶρος τῆς Ἐκκλησίας, ὡς ἀποδότητον φορεῶς καὶ θεματοφύλακος τῆς ὁρθῆς πίστεως.

1 Π ε ρ . Α γ . α γ . Τ ρ ι α δ ο ς . (ὁ προηγούμενος, καὶ οἱ συγχρόνοι τοῦ Ἀθανασίου αἰρετικοὶ εἶχον ἀντικειμένον τὴν περὶ Ἀγ. Τριάδος διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας; καὶ ἄλλοι μὲν, ὡς οἱ Μοναρχιστοὶ ἠρνοῦντο τὸ Γεῖν καὶ τὸ Ἀγ. Πνεῦμα, ἄλλαι δέ, ὡς οἱ Ἀρειανοὶ τὴν θεότητα τοῦ Υἱοῦ καὶ ἄλλαι, ὡς οἱ Πνευματομαχοὶ, τὴν θεότητα τοῦ Ἀγ. Πνεύματος; Ὁ Ἀθανάσιος οὐδὲν τι ἴδιον διδάσκει περὶ τῆς Ἀγ. Τριάδος, ἀλλ' ἐκθέτει τὴν τῆς Ἐκκλησίας πίστιν, καθ' ἣν Τριάς Ἁγία καὶ τελεία ἐστίν, ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ Ἀγ. Πνεύματι θεολογούμενη, οὐδὲν ἀλλότριον ἢ ἔξωθεν ἐπιεικισμὸν ἔχουσα, οὐδὲ ἐκ δημιουργοῦ καὶ γεννητοῦ συνιστάμενη. Τριάς δ' ἐστὶν οὐχ εἰς νομῶν καὶ φαντασίας λέξις, ἀλλ' ἀληθεῖα καὶ ὑπάρξει Τριάς τοῦ μὲν Πατρὸς ἀληθῶς Πατρὸς ὄντος, τοῦ δὲ Υἱοῦ ἀληθῶς Υἱοῦ ὄντος καὶ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος ἀληθῶς Ἁγίου Πνεύματος ὄντος. «Ὡς περ γὰρ ὁ ὢν ἐστὶν ὁ Πατήρ, ὣντος ὁ ὢν ἐστὶ καὶ ἐπὶ πάντων Θεὸς ὁ τοῦτον Λόγος. Καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Ἁγίου οὐκ ἀνύπαρκτον ἐστίν, ἀλλ' ὑπάρχει, καὶ ὑπερῆκεν, κατὰ τὴν Τριάδα ὁμοῦς λέγοντες, δὲν νοοῦμεν τρεῖς Θεοὺς, ἢ τρεῖς ἀρχάς, ἀλλὰ μίαν Ἁγίαν Τριάδα, μίαν δ' αὐτῇ; τῇ, θεότητα καὶ μίαν, ἀρχὴν, ἥτοι ὅν μὲν, ἴδον ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ, τοῦ δὲ Ἁγίου Πνεύματος τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ. Ὅτι δὲ αὕτη τῆς Ἐκκλησίας ἡ πίστις, καὶ ὁ θεμελιὸν μαθήσαντες οἱ ἀμφιβαλλόντες πῶς ὁ μὲν Κύριος ἀποτέλειται, τοὺς ἀποστόλους παρήγγειλε τοῦτον θεμελιὸν πθεῖσαι τῇ Ἐκκλησίᾳ λέγων πορευθέντες, μαθητευσατέ, ταύτην τὴν ἐκπαιζόντες αὐτοὺς εἰς τὸ δόγμα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. (Ματθ. καὶ 19), οἱ δὲ ἀποστολοι πορευθέντες, οὕτως ἐδίδαξαν, καὶ τοῦτο ἐστὶν εἰς πάντα, τὴν ὑπ' οὐρανῶν Ἐκκλησίαν, τὸ κήρυγμα». ²²

19. PG 26 105 C

19. PG 23 101 C

20. PG 2 500

21. PG 26 506 A 401 B 501 C

Κατὰ τὸν Ἀθανάσιον, ἡ Ἁγία Τριάς, ἵνα εἶναι πράγματι Τριάς, εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶναι, ἀδιαιρέτος καὶ οὐκ ἐκμενόμενος, μίσην ταύτης εἶναι ἡ ἁγιότητα καὶ μιὰ ταύτης, ἣν ἀνέθετε καὶ τῆς ἀρεφίας τὴν φύσιν. Καὶ καθὼς «ἡ εἰς, οὕτην παραδοδομένη, πίστις μία ἐστὶ καὶ αὕτη συνάπτει τῷ Θεῷ· οὗ δὲ ὑπεξαρμήμενος τι τῆς Τριάδος καὶ ἐν μόνῳ τῷ τοῦ Πατρὸς ὀνόματι, βαπτίζομενος, ὃ ἐν μόνῳ τῷ ὀνόματι τοῦ Υἱοῦ ἢ χωρὶς τοῦ Πνευμάτος ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, οὐδὲν λαμβάνει· ἀλλὰ κενὸν καὶ ἀτελες, αὐτὸς καὶ ὁ δοκῶν διδόναι διαιμερὲς ἐν Τριάδι γὰρ ἡ τελειότης ἐστίν· οὕτω καὶ ὁ διαίρων τὸ, Υἱὸν ἀπὸ τοῦ Πατρὸς, ἢ τὸ Ἅγιον, Πνεῦμα εἰς τὰ μετέωρα καταλέγων· οὕτω τοι, Υἱὲ, οὕτε τὸν Πατέρα ἔχει, καὶ δὲν δύναται νὰ εἶναι κενὸν χριστιανόν, ἀλλ' εἶναι ἄθεός καὶ ἀπίστου χεῖρην». Καὶ καθὼς ἐν ὑπαρχείᾳ βαπτισμα ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ Ἁγίῳ Πνεύματι διδόμενον καὶ μιὰ ἡ εἰς αὐτὸν πίστις, ὥς εἶπεν ὁ Ἀποστόλος· (Εφεσ. δ' ὅ)· οὕτω καὶ ἡ Ἁγία Τριάς, ἡ αὐτὴ οὐσὶς ἐκτετὴ καὶ ἐκμενόμενῃ ἀδιαιρέτως πρὸς ἑαυτήν, οὐδὲν ἔχει, ἐν ἑαυτῇ γεννητόν, καὶ αὕτη εἶναι τῆς Τριάδος ἡ ἀδιαιρέτος ἐνότης καὶ μιὰ ἡ εἰς αὐτήν π.στις²². Οὕτω, λέγει φρονεῖ ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία καὶ αὕτη, ἐστὶν ἡ πίστις αὐτῆς, ἐν ταύτῃ δὲ τῇ πιστεὶ αὐτῇ τεθεμελιώτα καὶ ὁ ταύτης ἐκπαπτισμὸς οὗτ' ἂν εἴη, οὗτ' ἂν λέγοιτο χριστιανός».

Ἡ ἡς Ἀγ. Τριάδος ἐνότης ἔχει διακρίνει τὴν ὁμοουσιότητα καὶ τὴν ἐσότητα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ Ἀγ. Πνεύματος, μαρτυρεῖται πολλαχόθεν τῆς Ἀγ. Γραφῆς καὶ τὰς μαρτυρίας ταύτας ἐπικαλεῖται συχνάκις ὁ Ἀθανάσιος. Τὴν τοιαύτην ἐνότητα, λέγει, διδάσκει ὁ Παῦλος, ὅστις, περὶ πνευματικῶν χαρισμάτων γραφῶν πρὸς τοὺς Κορινθίους τὰ πάντα ἀνακεφαλαιοῖ εἰς ἓνα Θεόν, τὸν Πατέρα. Τὸ χωρίον τοῦτο ἐρμηνεύων, λέγει, ὅτι ὅσα χαρίσματα τὸ Πνεῦμα διαυροῦν, εἰς ἕκαστον χορηγεῖ, ταῦτα παρὰ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Λόγου χορηγοῦνται. Διότι πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς εἶναι καὶ τοῦ Υἱοῦ διὰ καὶ τὰ παρὰ τοῦ Πνὸς ἐν Πνεύματι διδόμενα τοῦ Πατρὸς εἶναι χαρίσματα. Οὕτω καὶ ὅταν τὸ Πνεῦμα εἶναι ἐν ἡμῖν καὶ ὁ διδούς αὐτὸ Λόγος εἶναι ἐπίσης ἐν ἡμῖν καὶ ἐν τῷ Λόγῳ εἶναι, ἐν ἡμῖν καὶ ὁ Πατήρ, καὶ ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ εἶπεν ὁ Λόγος· «ἐλευσόμεθα ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ καὶ μόνῃν παρ' αὐτῷ ποιήσομεν». Διότι ἐφ' ὅσον ὁ Πατήρ εἶναι τὸ φῶς, ὁ δὲ Υἱὸς τὸ ἀπαύγασμα τῆς δοξης τοῦ Πατρὸς, «ἐνθα τὸ φῶς (ὁ Πατήρ), ἐκεῖ καὶ τὸ ἀπαύγασμα (ὁ Λόγος), ἐκεῖ καὶ ἡ τούτου ἐέργεια καὶ αὐγοειδὴς χάρις (τὸ Ἅγιον Πνεῦμα)». Ἐν τῇ σηματοῖα ταύτῃ πάλιν ὁ Παῦλος γραφεῖ· ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος μετὰ πάντων

ὁμῶν», διότι ἡ δεδομένη χάρις καὶ δωρεὰ ἐν Τριᾷδι διδοῖται παρὰ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ.²³

2. Περὶ Λόγου διδασκαλία: Τὴν περὶ Λόγου διδασκαλίαν αὐτοῦ ὁ Ἀθανάσιος ἐκθέτει, ἵνα ἀνασκευάσῃ τὴν ἀντίστοιχον διδασκαλίαν τοῦ Ἀρείου. Τί ἀκριβῶς ἐδίδασκον ὁ Ἀρείος, γνωρίζομεν ἐκ περιληψέως, ἣν διέσωσεν ἡμῖν ὁ Ἀθανάσιος, τὰ κυριώτερα σημεῖα τῆς ὁποίας ἦσαν τὰ ἑξῆς. «Οὐκ αἰεὶ ὁ Θεὸς Πατὴρ ἦν ἀλλ' ἦν ὅτε ὁ Θεὸς μόνος ἦν, καὶ οὕτω Πατὴρ ἦν, ὕστερον δὲ ἐκτελέσας Πατὴρ. Οὐκ αἰεὶ ἦν ὁ Υἱὸς. Πάντων γὰρ γεννημένων ἐξ οὐκ ὄντων, καὶ αὐτός, ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ἐξ οὐκ ὄντων γέγονε, καὶ ἦν ποτε, ὅτε οὐκ ἦν καὶ οὐκ ἦν πρὶν γεννηταί, ἀλλ' ἀρχὴν τοῦ κτίσθαι ἔσχε καὶ αὐτός. Ἦν γὰρ μόνος ὁ Θεὸς καὶ οὕτω ἦν ὁ Λόγος καὶ ἡ Σοφία. Ἐτα θελήσας ἡμᾶς δημιουργήσας, τότε δὴ πεποιήκεν ἓνα τινὰ καὶ ὀνόμασε, αὐτὸν Λόγον, Σοφίαν καὶ Υἱόν, ἵνα ἡμᾶς δι' αὐτοῦ δημιουργήσῃ».²⁴ Περαιτέρω, ὁ Ἀρείος ἐταλμηνεν εἶταὶν πάλιν, ὅτι οὐδὲ Θεὸς ἀληθινὸς ἐστὶν ὁ Λόγος. Εἰ δὲ καὶ λέγεται Θεός, ἀλλ' οὐκ ἀληθινός ἐστιν, ἀλλὰ μετοχὴ χάριτος λέγεται ὀνόματι μόνον Θεός. Κτίσμα δὲ ὢν «ὁ Λόγος ἀλλότριος μὲν καὶ ἀνόμοιος κατὰ πάντα τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας καὶ ἰδιότητός ἐστι, τῶν δὲ γεννητῶν καὶ κτισμάτων ἴδιος καὶ εἰς αὐτῶν τυγχάνει». Οὕτε τὸν Πατέρα ἀκριβῶς γινώσκει, οὔτε τὴν ταυτοῦ οὐσίαν, καὶ ὅτι μεμερισμένοι τῇ φύσει καὶ ἀπεξενωμένοι καὶ ἀπεσοικισμένοι καὶ ἀλλότριοι καὶ ἀμέτοχοι εἰπὲν ἀλλήλων αἱ οὐσίαι τοῦ Πατρὸς, τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ ἀνόμοιοι πάντες ἀλλήλων ἐπ' ἀπειρον». Οὕτω, κατὰ τὸν Ἀρείον, «ὁ Υἱὸς εἶναι παντελῶς ἀλλότριος καὶ κατὰ τὴν οὐσίαν ἐκπύκνως, τοῦ τε Πατρὸς καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος».²⁵

Τὰς αἰρετικὰς ταύτας δοξασίας ὡς ἀποστασίας ἀπὸ τῆς ὀρθοαινουσῆς πίστεως ἐλέγχων ὁ Ἀθανάσιος, οὕτως ἐκθέτει τὴν ὀρθόδοξον περὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ πίστιν. Ἡμεῖς, λέγει, ἐκ τῶν θείων Γραφῶν διδάσκοντας περὶ τῆς εὐσεβοῦς πίστεως, λέγομεν· «Υἱὸς ἀληθινὸς φύσει καὶ γνήσιός ἐστι τοῦ Πατρὸς, ἴδιος τῆς οὐσίας αὐτοῦ, Σοφία μονογενῆς καὶ Λόγος ἀληθινὸς καὶ μόνος τοῦ Θεοῦ αὐτός ἐστιν. Οὐκ ἐστὶ κτίσμα, οὐκ ποίημα, ἀλλ' ἴδιον τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας γέννημα. Διὸ Θεὸς ἐστὶν ἀληθινός, ἀληθινὸς Πατὴρ ὁμοούσιος ὑπάρχων». Ὡς τοιοῦτος δὲ εἶναι «χαρακτὴρ τῆς τοῦ Πατρὸς ὑποστάσεως, καὶ φῶς ἐκ φωτός καὶ δύναμις καὶ εἰκὼν ἀληθινή, τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας. Λέγων δὲ ὁ Υἱὸς «ὁ ἐμὲ ἐώρακώς ἐώρακε τὸν Πατέρα», σημαίνει ὅτι «αἰεὶ ἦν καὶ ἐστὶ καὶ οὐδέποτε οὐκ ἦν. Ἀΐδιον γὰρ ὄντος τοῦ Πατρὸς, αἰδίου δὲ εἶναι καὶ ὁ

23. PG 26, 600 B C.

24. PG 26, 21 A.

25. PG 26, 21 C κ. εἶ.

τούτου Λόγος καὶ ἡ Σοφία»²⁶ Τὰ αὐτὰ σημαίνουναι ἡ Ἁγία Γραφή λέγει ἀλλαχού «Ἐ, ἀρχὴ ἦν ὁ Λόγος καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος» (Ἰω. α' 1), καὶ «ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος» (Ἀποκ. α' 4, ια' 17) τὸ συναΐδιον καὶ τὸ συνάναρχον τῆς ὑπάρξεως τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα δηλοῦσαι²⁷ Τὴν ἀιδιότητα τοῦ Λόγου διδάσκων καὶ ὁ Παῦλος, εἶπε περὶ τοῦ Λόγου «Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθαρᾶται, ἥ τε ἀλόγιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θεϊότης» (Ρωμ. α' 20), τὴν τε ἀιδιότητα καὶ τὴν θεότητα τοῦ Λόγου διδάσκων, ὡς καὶ ἀλλαχού λέγει· «Χριστὸς γὰρ Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ Σοφία» (Α' Κορ α' 24)²⁸ Τὴν ἀιδιότητα τοῦ Λόγου ἀποδεικνύει ὁ Ἀθανάσιος διὰ πολλῶν Γραφικῶν χωρίων, ἰδιαίτατα δὲ ἐκ τῆς χρήσεως τοῦ «εἰμι» ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ ἑστis, λέγων «ἐγὼ εἰμι ἡ ἀλήθεια» (Ἰω. ιδ' 6) καὶ οὐχι «γενόμεν ἡ ἀλήθεια», «ἐγὼ εἰμι ὁ ποιμὴν» καὶ «ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς» (Ἰω. ι' 14, η' 12), καὶ κοίχ ὑμεῖς λέγετε με ὁ Κύριος καὶ ὁ διδάσκαλος; καὶ καλῶς λέγετε, εἰμι γάρ» (Ἰω. ιγ' 13), τὴν ἀιδιότητα ἑαυτοῦ δηλοῖ Ἀκούοντες δηλαδὴ τὸ τοιοῦτον ῥῆμα «εἰμὴ» δεῖ παρὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Πατρὸς περὶ ἑαυτοῦ λέγοντος, οὐδαμῶς ἀμφιδάλλομεν περὶ τῆς ἀληθείας πιστεύοντες εὐθὺς «δεῖ ἐν τῇ εἰμὴ», τὸ ἀίδιον καὶ τὸ πρὸ παντὸς αἰῶνος ἀναρχον τοῦ Υἱοῦ σημαίνεται.²⁹ Ἐὰν δὲ ταῦτα περὶ ἑαυτοῦ λέγῃ ὁ Υἱὸς καὶ «πρὶν Ἀβραάμ γενέσθαι ἐγὼ εἰμι» (Ἰω. η' 58), «τὸ δὲ "δεῖ" ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ λέγουσιν αἱ Γραφαί, οὐκ ἐξ οὐκ ὄντων γέγονεν. οὐδὲ ὅλως τῶν γεννητῶν ἐστὶν ὁ Υἱός, ἀλλὰ τοῦ Πατρὸς εἰκὼν καὶ Λόγος ἀλλιός ἐστιν. οὐδὲ πώποτε οὐκ ὢν, ἀλλ' δεῖ ὢν ὡς ἀίδιου ὄντος φωτὸς ἀίδιον ἀπαύγασμα»³⁰ Εἰ δὲ καὶ λέγεται, Υἱός, οὐχὶ ὡς ἐπὶ ἀνθρώπων τοῦτο νοητέον, ἐν οἷς νοεῖται πρῶτος ὁ πατὴρ ὑπάρχων καὶ ὕστερον ὁ υἱός. Διότι οὐχὶ ἐκ υἱος ἀρχῆς προϋπαρχούσης, ὡς ἐπὶ ἀνθρώπων, ὁ Θεὸς Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ἐγεννήθησαν, ἀλλ' ὁ Πατὴρ εἶναι ἀρχὴ καὶ γεννήτωρ τοῦ Υἱοῦ, ὁ δὲ Υἱὸς εἶναι Θεοῦ γέννημα καὶ, κατ' ἀκολουθίαν, τοῦ δεῖ καὶ ἀίδιως ὄντος Θεοῦ Ἰδίου ὢν ὁ Υἱός, ἀίδιως ὑπάρχει καὶ αὐτὸς ὡς ὁ Πατὴρ. Διότι ἐπὶ ἀνθρώπων μὲν εἶναι ἴδιον τὸ ἐν χρόνῳ γενᾶν καὶ γενᾶσθαι διὰ τὸ ἀτελὲς τῆς φύσεως, «Θεοῦ δὲ ἀίδιον τὸ γέννημα διὰ τὸ δεῖ τέλειον τῆς φύσεως. Τὸ δὲ ἐκ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς γεννῶμενον Λόγος ἐστὶν αὐτοῦ καὶ Σοφία καὶ ἀπαύγασμα», καὶ ἐπομένως εἶναι παράλογον τὸ ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν λεγόμενον· «Ἦν ποτε δεῖ οὐκ ἦν ὁ Λόγος», ὥσαι ὁ Θεὸς «ἦν ποτε τοῦ

26 PG 26, 28 C9, 29 A

27 PG 26, 33 C

28 PG 26 33 D x. εἰ.

29. PG 26, 37 B.

30. PG 26, 40 B.

ιδίου Λόγου καὶ τῆς Σοφίας χωρὶς. καὶ τὸ φῶς ἦν ποτε χωρὶς αὐ-
γῆς καὶ ἀγνοῦς ἦν ἡ πηγὴ καὶ ξηρά», «τῆς ζωῆς καὶ τῆς σοφί-
ας».³¹ Ἐφ' ὅσον δὲ τοῦτο εἶναι παράλογον, ἔπεται ἀνεγκλιῶς, ὅτι
ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ εἶναι τοιοῦτος ὡς καὶ ὁ Πατήρ, «οὐ καὶ ἔστι τῆς
οὐσίας οὐσίας γέννημα Λόγος καὶ Σοφία. Τοῦτο γὰρ ἴδιον τοῦ Πα-
τρὸς τὸν Πατέρα, καὶ τοῦτο τὸν Πατέρα δείκνυσιν ἴδιον, ὥστε
μήτε τὸ, Θεὸν λέγειν ποτὲ ἄλογον, μήτε τὸν Υἱὸν λέγειν ποτὲ μὴ
υὑπάρχοντα».³² Τοῦτο γίνεται φανερωτερον, ἐὰν ἐνθυμηθῶμεν τῆς
Γραφῆς λεγούσης, «ὅτι ὁ Υἱὸς εἰκὼν ἐστὶ καὶ ἀπαύγασμα τοῦ Πα-
τρὸς, καὶ χαρακτὴρ καὶ ἀλήθεια... Τοῦ γὰρ Πατρὸς ὄντος, ἦν δεῖ
ἐν αὐτῷ ἡ ἀλήθεια. ἥτις ἐστὶν ὁ Υἱὸς λέγων Ἐγὼ εἰμι ἡ Ἀλή-
θεια» (Ἰω. ιδ' 6). Καὶ τῆς ὑποστάσεως ὑπαρχούσης πάντως το-
θὺς εἶναι δεῖ τὸν χαρακτὴρα καὶ τὴν εἰκόνα ταύτης οὐ γὰρ ἔξω-
θέν ἐστι γραφομένη, ἡ τοῦ Θεοῦ εἰκὼν, ἀλλ' αὐτὸς γεννητὴς ἐστὶ
ταύτης, ἐν ἡ αὐτὸν ὁρῶν, προσχάσσει ταύτη, ὡς αὐτὸς ὁ Υἱὸς λέ-
γει Ἐγὼ ἔμην ἡ προσέχαιρε (Παροιμ. η' 30). Τοιαύτην γὰρ
εἶναι δεῖ τὴν εἰκόνα, ὡς ἐστὶν ὁ ταύτης Πατήρ.³³ Ἀεὶ δ' ὢν ὁ Θε-
ός, «ἐξ ἑαυτοῦ δεῖ ὄντα τὸν Λόγον ἔχει καὶ οὕτε ὁ Λόγος ἐπιγέ-
γενεν οὐκ ὢν πρότερον, οὕτε ὁ Πατὴρ ἄλογος ἦν ποτε».³⁴ Ὁ Θεὸς
ἄρα εἶναι δεῖ Πατήρ καὶ οὐκ ἐπιγέννηεν αὐτῷ τὸ πατήρ, ἵνα μὴ
καὶ τρεπτός εἶναι κινεσθῇ.³⁵ Τὸ δὲ γέννημα τῆς οὐσίας ἐστὶν ἰδιό-
της, τῆς δὲ οὐσίας τοῦ Πατρὸς ὥσπερ ἀτρέπτου, ἀτρέπτου εἶναι καὶ
τὸ ἐξ αὐτῆς ἴδιον γέννημα, ὁ Υἱός, ὢν καὶ αὐτὸς ἀναλλοίωτος καὶ
ἀτρέπτος, ὡς καὶ ὁ Πατήρ.³⁶ Διὰ τοῦτο δὲν κρέπει νὰ παρα-
βάλλεται ἡ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς γέννησις τοῦ Υἱοῦ πρὸς
τὴν ὑπὸ ἀνθρώπου γέννησιν, ὥστε νὰ ὑπολαμβάνεται ὁ Υἱὸς
ὡς μέρος τοῦ Θεοῦ, ἢ ὅτι ἡ γέννησις τοῦ Υἱοῦ σημαίνει πά-
θος τῆς θείας οὐσίας, ὡς συμβαίνει παρ' ἀνθρώποις, ὅτι-
νες παθητικῶς γεννοῦν καὶ χρόνους ἀναμένουν ἕως ὅτου γεννή-
σουν υἱούς, διὰ τὴν ἀσθένειαν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Διότι ὁ
Θεὸς δὲν σύγκαιται ἐκ μερῶν, ἀλλ' ἀπαθὴς ὢν καὶ ἀπλοῦς, ἀμέ-
ριστος τυγχάνει καὶ συνεπῶς ἀπαθῶς καὶ ἀμεριστος τοῦ Υἱοῦ
Πατὴρ ἐστὶ.³⁷ Διὰ τοῦτο ὁ Πατήρ ὅλος ἐν τῷ Υἱῷ ἐστὶ καὶ ὁ Υἱὸς
ἐν τῷ Πατρὶ,³⁸ διὸ λέγει, «ὁ ἐωρακὴς τὸν Υἱὸν ἑώρακε τὸν Πα-
τέρα» (Ἰω. ιδ' 9), ἐξ ὧς καὶ ἡ τοῦ Υἱοῦ γνώσις, γνώσις ἐστὶ τοῦ

31. PG 26, 41 B C, 52 A7

32. PG 26, 52 x. 4E.

33. PG 26, 59 B C.

34. PG 26, 54 A14.

35. PG 26, 73 A.

36. PG 26, 72 B4, 38 A.

37. PG 26, 69 A.

38. PG 26, 612 A.

Πατρός.³⁹ Εἰ δὲ ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν αὐτῷ, διὰ τὴν ταυτότητα τῆς οὐσίας ὁ Υἱὸς μόνος ἐπιγινώσκει τὸν Πατέρα καὶ ὡς ἂν ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψῃ (Ματθ ια 27) ὡς ὁ μόνος καὶ τὸς ἀληθινός, Υἱὸς, καὶ μόνος ἐκ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ Θεὸς ἀληθινός, οὐ μισθὸν ἀρετῆς ταῦτα λαβεῖν, οὐδὲ ἄλλος ὢν παρὰ ταῦτα», ὡς παλαιημενῶς ἐδιδάσκον οἱ Ἀρειανοὶ «ἀλλὰ φύσει, κατ' οὐσίαν ὢν ταῦτα»· «Γέννημα γὰρ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας ὑπάρχει, ὥστε μὴ δὲνα ἀμφιβαλλεῖν, ὅτι καθ' ὁμοιότητα τοῦ ἀτρέπτου Πατρὸς ἀτρέπτός ἐστι καὶ ὁ Λόγος».⁴⁰ Κατ' ἀκολουθίαν, ἐφ' ὅσον ὁ τῆς ἀληθείας λόγος διδάσκει, ὅτι «πηγὴ καὶ φῶς καὶ Πατὴρ ἐστὶν ὁ Θεός· οὐδαμῶς ἐπιτρέπεται «εἰπεῖν οὐτὴν τὴν πηγὴν ἑστῆν, οὐτὴ τὸ φῶς χωρὶς αὐγῆς, οὐτὴ τὸν Θεὸν χωρὶς Λόγου, ἵνα μὴ ἄσοφος καὶ ἔλογος καὶ ἀφεγγής ἢ ὁ Θεός»· Αἰδίου, λοιπόν, ὄντος τοῦ Πατρὸς κατ' ἀνάγκην αἰδίου εἶναι καὶ ὁ Υἱὸς Αἰώνιος ὁ Πατὴρ, αἰώνιος καὶ ὁ Υἱὸς Παντοκράτωρ ὁ Πατὴρ Παντοκράτωρ καὶ ὁ Υἱός, ὡς καὶ ὁ Ἰωάννης λέγει ὁ ὢν, ὁ ἦν, ὁ ἐρχομένος ὁ Παντοκράτωρ» (Ἀποκ α' 8)· Φῶς ὁ Πατὴρ, ἀπώγαγμα αὐτοῦ ὁ Υἱὸς καὶ φῶς ἀληθινόν, ἀληθινὸς Θεὸς ὁ Πατὴρ, ἀληθινὸς Θεὸς ὁ Υἱός, ὡς ὁ Ἰωάννης πάλιν διδάσκει, λέγων· Ἐμὲν ἐν τῷ ἀληθινῷ, ἐν τῷ Υἱῷ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστῷ· Οὗτος ἐστὶν ὁ ἀληθινὸς Θεὸς καὶ ἡ ζωὴ ἡ αἰώνιος (Α' Ἰω. ε' 20), ἐπειδὴ «οὐδὲν ἐστὶν ὃ ἔχει ὁ Πατὴρ, ὃ μὴ τοῦ Υἱοῦ ἐστὶν, ὡς ὁ Υἱὸς βεβαίως· πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ, ἐμὰ ἐστι» (Ἰω ιστ' 16)· Διὰ τοῦτο γὰρ ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν τῷ Υἱῷ, ἐπειδὴ τὰ τοῦ Πατρὸς, ταῦτα εἶναι καὶ ἐν τῷ Υἱῷ καὶ τὰ τοῦ Υἱοῦ ἐν τῷ Πατρὶ.⁴¹ Οὕτω, λέγει ὁ Ἀθανάσιος, καὶ οἱ Πατέρες νοήσαντες ὡμολόγησαν ἐν τῇ κατὰ Νίκαιαν συνόδῳ ὁμοούσιον καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱόν· Συμπεῖθον γὰρ καλῶς, ὅτι κτιστὴ οὐσία δὲν δύναται νὰ εἴπῃ ποτε «πάντα, ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ, ἐμὰ ἐστίν», «ἴδια δὲ αὐτοῦ ἐστίν, ἐξ ὧν γινώσκεται ὁ Θεὸς εἶναι τὸ Παντοκράτωρ, τὸ ὢν τὸ ἀναλλοίωτον» καὶ ὅσα ἄλλα ιδιώματα ἔχει ὁ Πατὴρ.⁴²

Βάσις τῆς περὶ Λόγου διδασκαλίας τοῦ Ἀθανασίου εἶναι ὁ ὅρος «ὁμοούσιος». Τὸν ὅρον τοῦτον ἀπέρριπτον οὐ μόνον οἱ Ἀρειανοί, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ὀρθόδοξοι διστάζοντες νὰ δεχθοῦν αὐτὸν ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἀφ' ἐνός μὲν δὲν περιείχετο εἰς τὰς Γραφάς, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ Παύλου τοῦ Σαμοσατέως. Οὗτος ἐδίδασκε περὶ τοῦ Υἱοῦ «μὴ εἶναι πρὸ Μαρίας αὐτόν, ἀλλ' ἀπ' αὐτῆς ἀρχὴν ἐσχημέναι τοῦ εἶναι» καὶ τοῦτον ἔλεγεν ὁμοούσιον πρὸς τὸν

39. PG 26, 35 B.

40. PG 26, 93 A.

41. PG 26, 609 x εε.

42. PG 26, 616 B x εε.

Πατέρα».⁴³ Ἐνῶτα τούτου καταδικάσθη αἱ αἱρετικὲς ὑπὸ συνόδου ἐξ ἑβδομηκοντα ἐπισκόπων, οἵτινες εἰρήνασι μὴ εἶναι ὁμοούσιον τὸν Υἱὸν τῷ Πατρὶ.⁴⁴ Ἐπεσθε, ὁ ὅρος ὁμοούσιος συνήγεται σφοδρῶς ἀντιδρασίῳ, διὰ τοῦτο δὲ ὁ Ἀθανάσιος ἀποχλεῖται διὰ μακρῶν ἵνα ἀποδείξῃ ὅτι καὶ ἐν Νίκαιᾳ Πατέρες, ὁρθῶς «εἰρήνασι καὶ αὐτοὶ ὁμοούσιον τὸν Υἱόν».⁴⁵ Ἀλλὰ καὶ ἀμφοτέρων τῶν συνόδων οἱ Πατέρες διαφόρως ἐμνημονεύουσι περὶ τοῦ ὁμοουσίου οὐ χρὴ πάντως ἡμᾶς διαφερεσθαι πρὸς αὐτοὺς, καλλὰ τὴν ὁ ἀνομιαν πλῶτων ἐρευνᾶν καὶ πάντως ἀμφοτέρων τῶν συνόδων, εἰρηνομεν τὴν ἁμῶναιαν, λέγει.⁴⁶ Καὶ δὴ, αἱ μὲν τὸν Σαμουῦ-ἔλ ἀπελόντες Πατέρες, πωματικῶς ἐκλαβόντες τὸ ὁμοούσιον ὁρθῶς, εἰρηνασι μὴ εἶναι τὸν Χριστὸν ὁμοούσιον οὐκ ἔστι γὰρ οὕτως, ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα, ὡς ἐκεῖνος ἑαυτῷ. Οἱ δὲ τὴν Ἀρεανῆν αἵρεσιν ἀνὰθεματίσαντες, θεωρήσαντες τὴν πανουργίαν τοῦ Παυλοῦ καὶ λογισμῶν «μὴ οὕτως καὶ ἐπὶ τῶν ἀσωμάτων, καὶ μάλιστα ἐπὶ Θεοῦ τὸ ὁμοούσιον σημαίνεσθαι», καὶ γνωρίζοντες, ὅτι ὁ λόγος δὲν εἶναι κτίσμα, ἀλλ' ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς γεννημα, καὶ ὅτι ἀρχὴ καὶ ρῖζα καὶ πηγὴ τοῦ Υἱοῦ εἶναι, ἡ τοῦ Πατρὸς οὐσία καὶ ἐπομένως οὐχ ἑτεροφυῆς. ὡς περ ἡμεῖς ἐπαι, χωρίζομεν ὅτι τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' ἐξ ἐκτετοῦ Υἱὸς ἀδιακρετος ὑπάρχει, ὡς ἔστι τὸ ἀπὸ γαστρα τοῦ φωτός· ἀκούοντες δὲ καὶ τοῦ Υἱοῦ τὴν ἐνοειῆ φωνήν, «Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ εἰ, ἕσμεν καὶ ὁ ἑωρακίς, ἕμα ἑώρακε τὸν Πατέρα» (Ἰω 1' 30 18' 9) καὶ ἀκολουθοῦντες τῇ παραδείγματι τῶν δύο Διονυσίων, τοῦ ἑνοῦ ἐπισκόπου, Ἀλεξανδρείας καὶ τοῦ ἁλλοῦ Ρώμης, οἵτινες, πολὺ πρὸ τῶν καθελόντων τὸν Σαμουῦ-ἔλ ἐδομήκοντα Πατέρων, ἐχρήσαντο τῇ ὁμοουσίᾳ περὶ τοῦ Υἱοῦ, ὁρθῶς «εἰρήνασι καὶ αὐτοὶ ὁμοούσιον (τῷ Πατρὶ εἰς) τὸν Υἱόν».⁴⁷ Ὡς ἁλλοῦ δὲ εἰ καὶ ὁ ὅρος δὲν ἀπαντᾷ ὡς λέξις εἰς τὰς Γραφάς οὐχ ἥτεον ἡ ἔννοια αὐτοῦ εὐρηται εἰς πλείστα Γραφικὰ χωρία καὶ μάλιστα εἰς τὴν λέξιν «μονογενὴς» πολλὰκις ἀπαντῶσαν, ἣν προφανῶς ἔχει ὑπ' ὅψιν ὁ Ἀθανάσιος, διότι δεῖκνυται ἐν καὶ μοναδικὸν γέννημα καὶ ἴδιον τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας τὸν Υἱόν καὶ οὕτως εἰς ἑστί, ὁ υἱὸς τοῦ γεννημένου καὶ τοῦ ὁμοουσίου, καὶ ὁ φρονῶν γέννημα τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας τὸν Υἱόν, φρονεῖ τοῦτον ὁρθῶς καὶ ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ.⁴⁸

3. Π ε ρ ι Ἀ γ ί ο υ Π ν ε ὺ μ α τ ο ς· Τὴν περὶ Ἀγίου Πνεύματος διδασκαλίαν αὐτοῦ ὁ Ἀθανάσιος ἐκθέτει κυρίως,

43. PG 26, 773 B

44. PG 26, 768 C

45. PG 26, 773 A.

46. PG 26, 773 B x, 2E

47. PG 26, 772 C, 773 A.

48. PG 26, 768 C

ἐξ ἀφορμῆς ἐπιστολῶν τοῦ Σεραπίωνος, ἐπισκόπου Θμοῦως τῆς Αἰγυπτου, ὃς ἀπέστειλεν οὗτος πρὸς αὐτὸν ὄντα ἐξόριστον εἰς τὴν Ἐρημον, δι' ὧν πληροφορεῖ αὐτὸν περὶ τῆς διδασκαλίας τῶν λεγομένων Τροπικῶν περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Πρὸς τὸν Σεραπίωνα ἀπαντῶν ὁ Ἀθανάσιος ἀνασκευάζει τὴν κακοδοξίαν τῶν Τροπικῶν, οἵτινες κατὰ παρεξήγησιν καὶ παρερμηνείαν χωρίων τινῶν τῆς Ἁγ. Γραφῆς ὡς τὰ ἐξῆς· «οὐχὶ πάντες (οἱ ἄγγελοι) εἰσι λειτουργικὰ πνεύματα εἰς διακονίαν ἀποσταλλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν ζωὴν αἰώνιον» (Ἐβρ. α' 14), «διαμαρτύρησαι ἐνώπιον Θεοῦ καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ καὶ τῶν ἐκλεκτῶν ἀγγέλων» (Α' Τιμ. ε' 21) καὶ «ἰδοὺ ἐγὼ στερεῶν θρόνον τὴν καὶ κτίζων πνεύματα, καὶ ἀπαγγέλλων τὸν Χριστὸν αὐτοῦ» (Ἀμώς 8' 13), ἔλεγον τὸ Ἅγιον Πνεῦμα «μὴ μόνον κτισμα, ἀλλὰ καὶ τῶν λειτουργικῶν πνευμάτων ἐν αὐτῷ εἶναι, καὶ διαφέρει μόνον διαφέρειν τῶν ἀγγέλων» Ἐν συνδυασμῷ δὲ τοῦ πρώτου ἐκ τῶν ἀνωτέρω πρὸς τὸ δεύτερον χωρίον ἰσχυρίζοντο, ὅτι, ἐπειδὴ καὶ ὁ Παῦλος «τὸν Θεὸν καὶ τὸν Χριστὸν ὠνόμασεν, εἴτα τοὺς ἀγγέλους, ἀνάγκη τοῖς ἀγγέλοις συναριθμεῖσθαι τὸ Πνεῦμα, τῆς τε αὐτῶν εἶναι συστοιχίας καὶ αὐτὸ καὶ ἄγγελον μεῖζονα τῶν ἄλλων».⁴⁹

Τὴν αἰρετικὴν ταύτην διδασκαλίαν ἀντικρούει σφοδρῶς ὁ Ἀθανάσιος διὰ πολλῶν παραθέσεων ἐκ τῆς Ἁγ. Γραφῆς. Ἡ Ἁγ. Γραφή, λέγει, δὲν ἐμὲν περὶ Ἁγίου Πνεύματος, οὐδαμῶς ἀναφέρει ἀπλῶς τὴν λέξιν, ἀλλὰ μετὰ προσθήκης τοῦ λέγεσθαι ἢ τοῦ Θεοῦ, ἢ τοῦ Υἱοῦ, ἢ τοῦ Πατρὸς, ἢ δι' ἐμοῦ, ἢ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Υἱοῦ ἢ παρ' ἐμοῦ, ὃ ἐστὶ παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἢ μετὰ τοῦ Ἀθροῦ, ἵνα μὴ ἀπλῶς λέγεται πνεῦμα, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα, ἢ αὐτὸ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, ἢ Παράκλητος, ἢ τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ ἐστὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ λόγοντος Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀλήθεια», ἵνα, ἀκούοντες αὐτῶ μετὰ μᾶς τῶν προσθηκῶν τούτων ἐκφερόμενον, ὑπονοῶμεν ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.⁵⁰ πλείστα ἐπικαλούμενος χωρία πρὸς ἀπόδειξιν τούτου Ἡ λέξις «πνεῦμα», λέγει, ἔχει καὶ ἄλλας σημασίας, ὡς πνεῦμα ἀνθρώπου (ψυχὴ), ὡς ὁ Δαβὶδ φάλλει· «Νυνὶός μετὰ τῆς καρδίας μου ἠβολέσχουν καὶ ἠσχαλλε τὸ πνεῦμα μου» (Ψαλμ. 38' 7) καὶ ἐν τῇ ὡδῇ τῶν Τριῶν Παίδων «ἐβόλογετε πνεύματα καὶ ψυχὰς δικαίων τὸν Κύριον» (Δαν γ' 86 κ.δ.), πνεῦμα ἀέρος (Γέν. 1, Ἰωνᾶ α' 4), πνεῦμα καταγιγδός (Ψαλμ. 104' 25 ρητ' 8) καὶ πνεῦμα νότου (Ἰεζεκ. 37' 25) Αἱ σημασίαι αὗται τῆς λέξεως, λέγει, δὲν πρέπει νὰ συγχέωνται

49 PG 26, 532 A, 334 C

50 PG 26, 586 C x 15

πρὸς τὴν σηματούμενην, ἣν ἔχει ἡ λέξις ὅταν ἀναφέρεται εἰς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, ὅπερ τὴν αὐτὴν ἔχει ἐνότητά πρὸς τὸν Υἱόν, ἣν ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα. Ἐντεθεὶν οἱ Τροπικοί, διαιροῦντες ἀπὸ τοῦ Λόγου καὶ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα, «διὰ τὸ εἶναι αὐτὸ κτίσμα λέγοντες, οὐκέτι μίαν τὴν ἐν Τριάδι θεότητα σώζουσι, σχιζόντες αὐτὴν καὶ ἐπισημίζοντες αὐτῇ ἀλλοτριάν καὶ ἑτεροειδῆ φύσιν καὶ τοῖς κτισμασι συνεξισοῦντες αὐτήν»⁵¹ Διότι ἡ συγκαταριθμησις εἰς αὐτὴν τοῦ Πνεύματος, τοῦ κατ' αὐτοῦς κτισματος ὄντος, «οὐκέτι ἐν εἶναι δείκνυσιν τὴν Τριάδα, ἀλλ' ἐκ δύο καὶ διαφόρων φύσεων συγκεκμημένην, διὰ τὸ ἑτεροούσιον τοῦ Πνεύματος», οὕς αὐτοὶ πλανώμενοι διδάσκουν. Διότι Τριάς ἐκ δημιουργοῦ καὶ κτισματος συγκεκμημένη εἶναι ἀδιανόητος. οὕτως εἰς τὴν πραγματικότητα δυάς καὶ ὄχι τριάς. Ἰνα δὲ ἡ Ἁγία Τριάς εἶναι ὄντως Τριάς, ὡς καὶ πραγματικῶς εἶναι, τὸ Ἅγιον Πνεῦμα εἶναι ἀδύνατον νὰ εἶναι κτίσμα, διότι τοῦτο διαίρει καὶ διαλύει τὴν Τριάδα. Κιτὰ ταῦτα, ὅσοι κακῶς φρονοῦν περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος εἶναι ἐπόμενον νὰ φρονοῦν οὐχὶ ὀρθῶς καὶ περὶ τοῦ Υἱοῦ. Διότι ἐὰν ἐπιστευοὺν ὀρθῶς περὶ τοῦ Λόγου, θὰ ἐπιστευοὺν ἐπίσης ὀρθῶς καὶ περὶ τοῦ Ἁγ. Πνεύματος. «ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται» (Ἰω. ιε' 26), καὶ τοῦ Υἱοῦ ἴδιον ἐν παρ' αὐτοῦ διδεται τοῖς μαθηταῖς καὶ πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν εἰς αὐτόν. Οὕτω πλανώμενοι οὐδὲ περὶ τοῦ Υἱοῦ ὀρθῶς τὴν πίστιν ἔχουσιν. «Οἱ γὰρ ἀντικειμένοι τῷ Πνεύματι ὡς εἶπεν ὁ μέγας μάρτυς Στέφανος (Πρ. ζ' 51), οὕτως καὶ τὸν Υἱὸν ἀρνοῦνται, τὸν δὲ Υἱὸν ἀρνούμενοι, οὐδὲ τὸν Πατέρα ἔχουσιν»⁵² Ἐντεθεὶν οἱ Τροπικοί, λέγοντες κτίσμα τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, βλασφημοῦν εἰς αὐτό, ἀφηροῦντες τὸ ὑπὸ τοῦ Κυρίου εἰρημένον. «Ὁς δ' ἂν βλασφημήσῃ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, οὐκ ἔχει ἄφεσιν, οὔτε ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι»⁵³

Τὴν θεότητα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἀποδεικνύει ὁ Ἀθανάσιος καὶ διὰ πολλῶν ἄλλων λογικῶν ἐπιχειρημάτων ἐπὶ τῆς Ἁγ. Γραφῆς ἀπειδωμένον. Πρὸς τοῦτο, παραθετεῖ κλειστά χωρία ἐκ τῆς Π. Διαθήκης καὶ τῆς Καινῆς δι' ὧν σαφῶς διδάσκεται, ἡ θεότης τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Καὶ ἐν μὲν τῇ Π. Διαθήκῃ, λέγει, γέγραπται «Καὶ Πνεῦμα Θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος» (Γέν. α' 2), καὶ «οὐ μὴ καταμείνῃ τὸ Πνεῦμα μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις διὰ τὸ εἶναι αὐτοὺς σάρκα» (Γέν. σπ' 3), καὶ «ὅταν θῇ Κύριος τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ ἐπ' αὐτοὺς» (Ἀριθ. ια' 29 Πρὸς Κριτ γ' 10, ια' 29, ιγ' 24, 25, ιε' 14) καὶ «τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἅγιον μὴ ἀντανέλης ἀπ' ἐμοῦ» (Ψαλμ. γ' 11), καὶ «τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἀγαθὸν ὁδηγήσει με ἐν γῇ εὐθείᾳ» (Ψαλμ. ρβ' 10), καὶ ἐν Ν. Σαίᾳ «Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ, οὐ ἐνέκην ἐχρίπέ με» (Ἠσ. ξα' 1.

51. PG 26, 583 A.

52. PG 26, 583 A π. 1ξ.

53. PG 26, 583 π. 1ξ.

Πρὸς Ἡσ. λ' 1, μὴ' 16) καὶ «αὐτοὶ δὲ ἠπειθήσαν· καὶ παρόντων τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον αὐτοῦ καὶ ἐστράφη αὐτοῖς εἰς ἔχθραν» (Ἡσ. ξγ' 10) καὶ «οἷος Ἰακώβ παρῴσυνε Πνεῦμα Κυρίου» (Μιχ. ε' 7) καὶ πλείστας ἄλλας ἐκ τῆς Π Διαθήκης μαρτυρίας.⁵⁴ Ἐκ δὲ τῆς Κ Διαθήκης ἱκανὸν ἀριθμὸν χωρίων, ἐν οἷς κατ' ἐξαιρέτην τρόπον «τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον οὐχ ἀπλῶς Πνεῦμα, ἀλλὰ μετὰ τῶν προσθηκῶν, ὡς προλαμβάντως ἐτημειώσαν, ὀνομάζεται. Καὶ δευτέρῳ ὁ Κύριος ἀνθρώπινως ἐβαπτίζετο δια τῆς ἡν ἐφόρεσεν ἀνθρωπίνην σάρκα, λέγεται ὅτι «τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον κατέβηεν ἐπ' αὐτόν» (Ἰω. α' 32). Τοῦτο ὁ Κύριος διδούς μὲν τοῖς ἀποστόλοις εἰπεῖν «Λάβετε Πνεῦμα Ἅγιον» (Ἰω. κ' 22), ἐκβαίου δὲ αὐτοῦς, ὅτι «ὁ Παράκλητος, τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, ὃ πέμψει ὁ Πατήρ ἐν τῇ ἀνομιᾷ μου, ἐκεῖνος διδάξει ὑμᾶς πάντα· καὶ «ὅταν ἔλθῃ ὁ Παράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ Πατρὸς, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ἐκεῖνος μαρτυρήσει, περὶ ἐμοῦ» (Ἰω. ιδ' 26, ιε' 26). Τὴν πᾶσαν δὲ περὶ Πατρὸς Υἱοῦ καὶ Ἁγίου Πνεύματος θεολογίαν καὶ τὴν ἡμῶν τελειώσιν συμπληρῶν ὁ Κύριος, παρήγγειλε τοῖς μαθηταῖς «πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος» (Ματθ. κη' 19). Ἐπὶ τοῦ τελευταίου δὲ τοῦτου χωρίου ἐρειδόμενος διδάσκει, ὅτι ἡ Τριάς εἶναι ἀδιαιρέτος καὶ μία ἡ θεότης αὐτῆς. Αὕτη εἶναι τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας ἡ πίστις, καθ' ἣν «ὁ Υἱὸς ἐν τῇ Πατρὶ καὶ ὁ Πατήρ ἐν τῇ Υἱᾷ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐν τῇ Υἱᾷ καὶ ὁ Υἱὸς ἐν τῇ Πνεύματι».⁵⁵ Ἐντεῦθεν, συνάγεται ἀδιαφιλονικητῶς, ὅτι καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον εἶναι συνάρχον, συναΐδιον καὶ ὁμοούσιον τῇ Πατρὶ, ὡς καὶ ὁ Υἱὸς· Διότι, ἂν τὸ Πνεῦμα ἦτο ἑλαττον τοῦ Πατρὸς ἢ τοῦ Υἱοῦ, ὡς ἐδιδασκον οἱ Πνευματομάχοι ὁ Κύριος «οὐκ ἔν συνετάξεν αὐτὸ τῇ Πατρὶ καὶ τῇ Υἱᾷ, ἵνα μὴ ἡ ἀνόμοιος ἑαυτῇ ἡ Τριάς, ξένον τινὸς καὶ ἀλλοτριῶν συντασσομένου αὐτῇ».⁵⁶ Ὄθεν τὸ συνάρχον, το συναΐδιον καὶ τὸ ὁμοούσιον τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐμφαίνει καὶ τὴν ἰσότητα αὐτοῦ πρὸς τὸν Υἱόν, ὅστις ἴσον ἑαυτὸν τῷ Πνεύματι σημαίνων, ἐδίδου αὐτὸ τοῖς μαθηταῖς.⁵⁷ ἡ δὲ ἰσότης αὕτη Πνεύματος καὶ Υἱοῦ, ἀφ' ἐνός, καὶ ἡ ἰσότης Υἱοῦ καὶ Πατρὸς.⁵⁸ ἀφ' ἑτέρου· δεικνύει ἐπίσης τὴν ἰσότητα καὶ τῶν τριῶν προσώπων ἐν τῇ Τριάδι· Ἐν τῇ ἐν νοίᾳ δὲ ταύτῃ, «ἀεὶ ἦν καὶ ἔστιν ἡ Τριάς, καὶ ἐν αὐτῇ Πατήρ καὶ Υἱὸς καὶ Πνεῦμα Ἅγιον»· περιχωροῦντες ἀλλήλους, ὡς ἐπὶ τὸ ἀ-

54. PG 26, 540 x εἰ.

55. PG 26, 390 C

56. PG 26, 533 x εἰ.

57. PG 26, 116 B15.

58. PG 26, 760 B

αριθέστερον διετύπωσε βραδυτέρῳ Ἰωάννῃ· ὁ Δαμασκηνός, εἶναι οὐχί τρεῖς, ἀλλ' εἰς Θεός· ἐπὶ παντῶν καὶ διὰ πάντων· καὶ ἐν πασίν, ὅς ἐστιν εὐλογητός εἰς τοὺς αἰῶνας.⁴⁹

4. Ἡ Διημιουργία - οὐ χότμενυ Τὴν τοῦ κόσμου δημιουργίαν καὶ τὴν τῶν πάντων κτίσιν, λέγει ὁ Ἀθανάσιος, πολλοὶ διαφόρως ἐξελάβον καὶ καλῶς ἕκαστος ἠθέλησεν, οὕτω καὶ ἐδίδαξεν καὶ οἱ μὲν Ἐπικούρειοι ἔλεγον, ὅτι τὰ πάντα ἐγέναν αὐτομάτως καὶ ὡς ἔτυχε χωρὶς δημιουργοῦ, ἀλλὰ δέ, ἐν οἷς καὶ ὁ μέγας παρ' Ἑλλησι Πλάτων, ἐφρόνουν ὅτι ὁ Θεός ἐποίησεν τὰ πάντα ἐκ προϋποκειμένης ὕλης καθόσον ὁ Θεός ἔλεγον, οὐδὲν ἡδύνατο καὶ δημιουργήσῃ ἐάν δὲν προϋπῆρχεν ἡ ὕλη, καθὼς καὶ ὁ τέκτωρ, ἄνευ τοῦ ξύλου οὐδὲν τι δύναται, γὰρ κατασκευάσῃ χρῆσμον. Καὶ ὅτι μὲν οἱ Ἐπικούρειοι φανερῶς πλανῶνται, λέγει ὁ Ἀθανάσιος, οὐδὲν δὲ γέγονεν αὐτομάτως καὶ χωρὶς προνοίας τινός, βεβαιῶν, ἡ ἀρμονία καὶ ἡ τάξις ἐν τῇ δημιουργίᾳ, ἥτις μαρτυρεῖ, ὅτι τῆς κτιστικῆς τῶν ὄντων προηγῆθη αἰτία καὶ πρόνοια, ἥτις διατάξιν οὕτω σοφῶς κατὰ τάξιν καὶ εἶδος καὶ δι' εὐδαιμόνων προσηγμένων ἑκάστην τὰ διάφορα κτίσματα. Ἀλλὰ καὶ οἱ Πλατωνικοὶ πτάλλοντα· φρονούτε; ὅτι ἐκ προϋποκειμένης ὕλης ἐδημιούργησεν ὁ Θεός τὸν κόσμον, ἀγνωστίς ὅτι, ταῦτα λέγοντες ἀποκιδῶν ἀδυναμίαν εἰς τὸν Θεόν Διότι ἐάν ὁ Θεός δὲν εἴη καὶ ὁ ἴδιος αἰτίος τῆς ὕλης, ἀλλ' ἐξ ὑποκειμένης ὕλης ποιεῖ τὰ ὄντα, ἀσθενὴς εὐρίσκεται, μὴ δυνάμενος ἄνευ τῆς ὕλης ἐργάσασθαι τι τῶν γινομένων. Ἐάν δὲ οὕτως εἴχε τὸ πρᾶγμα καὶ ὁ Θεός ἐξ ὑποκειμένης ὕλης τῆς ὁποίας δὲν εἶναι αὐτὸς αἰτίος, ἐδημιούργησε τὸν κόσμον, πρέπει γὰρ λέγεται τεχνίτης καὶ ὄχι κτίστης, καθόσον οὐδαμῶς δύναται γὰρ ὀνομάζεσθαι κτίστης, ἐάν δὲν ἡδύνατο γὰρ κτίσῃ τὴν ὕλην, ἐξ ἧς καὶ τὰ κτισθέντα ἐγένοντο Δι' αὐτῶν ὁ Ἀθανάσιος λίαν προσφυῶς ἀπορρίπτει τὴν περὶ οὗς ἀρχῶν θεωρίαν τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων, ἣν ἀπεδεγετο καὶ ὁ Πλάτων, τὴν ὁποίαν ὡς λέγει, ἡ εἰς Θεὸς διδασκαλία καὶ ἡ κατὰ Χριστὸν πίστις· ὡς ματαιολογίαν καὶ ἀθεοῦτητα διαβάλλει Διότι οὕτε αὐτομάτως, διὰ τὸ μὴ ἀπρονόητα εἶναι, οὔτε ἐκ προϋποκειμένης ὕλης διὰ τὸ μὴ ἀσθενῆ εἶναι τὸν Θεόν ἀλλ' ἐξ οὐκ ὄντων καὶ μηδαμῶς ὑπάρχοντα τὰ ὅλα εἰς τὸ εἶναι πεποιτημένοι τὸν Θεόν διὰ τὸν Λόγον· αὐτοῦ.⁵⁰

Τὴν αὐτὴν διδασκαλίαν διατυπῶν οὗτος ἐν ἄλλαις λέξεσι λέγει, ὅτι ὁ Πατὴρ ὡς διὰ χειρὸς, ἐν τῷ Λόγῳ ἐργάσατο τὰ πάντα καὶ χωρὶς αὐτοῦ οὐδὲν ποιεῖ· καὶ ἐτι πληρέστερον ὁ Πατὴρ διὰ τοῦ Λόγου ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι τὰ πάντα ποιεῖ. Ἐπομένως ἡ Ἀ-

⁴⁹ PG 26, 686 C.

⁵⁰ PG 25, 97 C, 101 A x ἐξ, 26, 192 B10.

για και τελεία Τριάς, ἡ ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ Ἁγίῳ Πνεύματι θεολογούμενη, «ἐλθὲ τοῦ κτίσειν καὶ δημιουργεῖν οὐσα», εἶναι ὁμοία ἑαυτῇ καὶ ἀδιαίρετος τῇ φύσει καὶ μία ταύτης ἡ ἐνεργεία.⁶¹ «Πάσα δὲ ἡ φαινόμενη κτίσις ἐν ἑξ ἡμέραις γέγονεν» καὶ τῇ μὲν πρώτῃ τὸ φῶς, ὅπερ ἐκάλεσεν ἡμέραν, τῇ δὲ ἑκτῇ τὰ τετράποδα τὰ ἐπὶ γῆς πεποιήθη, καὶ λοιπὸν τὸν ἄνθρωπον, τὸν ἐκ ψυχῆς λογικῆς καὶ σώματος συνιστάμενον.⁶² Ὁ Θεὸς, ὁμῶς, δὲν ἔκτισε μόνον τὸν υἱικὸν κόσμον, ἀλλὰ καὶ τὸν πνευματικὸν καὶ ἀόρατον, ἡ δημιουργία τοῦ ὁποῦ προηγήθη, τῆς τοῦ υἱικοῦ καὶ ὁρατοῦ.⁶³ Ἐνταῦθεν «τὰ τε ἀόρατα αἰκτῶν κτισμάτων ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται» (Ρωμ κ' 20) Πάντα δὲ τὰ κτίσματα, ἤτοι τὸ φῶς, ὁ ἥλιος, ἡ σελήνη, τὰ ἄλογα ζῶα καὶ ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ γῇ, καὶ οἱ ἄγγελοι, οἱ θρόνοι καὶ αἱ ἐξουσίαι ἐν τῷ οὐρανῷ, πάντα εἶναι κτίσματα, ἕκαστον δὲ τῶν γενομένων κατὰ γένος τῇ ἰδίᾳ οὐσίᾳ ὡς γέγονεν, ἐστὶ τε καὶ μένει.⁶⁴

Εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἀγγέλων ὑπάγονται καὶ οἱ δαίμονες, οἵτινες «οὐ καθ' ὃ δαίμονες καλοῦνται οὕτω γεγονασιν οὐδὲν γὰρ κακὸν ἐποίησαν ὁ Θεός».⁶⁵ διότι κτίσματα τοῦ Θεοῦ ὑπάρχοντες, καλοὶ γεγονασιν καὶ αὐτοὶ καὶ ἦσαν μετὰ τῶν λοιπῶν ἀγγέλων μετέχοντες, ὡς καὶ τὰ ἄλλα λογικὰ ὄντα, τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ.⁶⁶ Ὡς κτίσματα ὁμῶς οἱ ἄγγελοι, ὡς καὶ πάντων τῶν γενητῶν ἡ φύσις «ἅτε δὴ ἐξῆλθεν τῆς τοῦ Θεοῦ οὐσίας καὶ ἐξ οὐκ ὄντων ὑποστάσα», ἦσαν δεκτικαὶ τροφῆς καὶ ἀλλοιώσεως.⁶⁷ Διότινες ἐξ αὐτῶν, μὴ τηρήσαντες τὴν ἰδίαν τάξιν, ἐξέπεσαν τοῦ οὐ μετεῖχον Πνεύματος, τραπέντες πρὸς τὸ κακὸν καὶ ἐγένοντο σκοτεινοὶ δαίμονες.⁶⁸ Αἰτία τῆς πτώσεως τῶν δαιμόνων ὑπῆρξεν ἡ ὑπερηφανία, ἥτις τὸν Σατανᾶν κατέβαλεν εἰς τὰ κατώτατα μέρη τῆς ἀβύσσου,⁶⁹ ὅτε ἐν μέσῳ τῶν Χερουβιμ ὧν ἐσκέφθη καθ' ἑαυτὸν· «Ἀναθήσομαι καὶ θήσομαι τὸν θρόνον μου ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ ἔσομαι ὁμοιος τῷ Υἱῷ» (Ψα ιδ' 14).⁷⁰ Ἀντὶ τούτου ὁμῶς «ἐξέπεσαν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὡς ἀστρακὴ καὶ ἐγένετο κληρονομία αὐτοῦ τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον».⁷¹

Β. Ἀ ν θ ρ ω π ο λ ο γ ι α: Τὸν ἄνθρωπον κατασχεύασεν

61 PG 26, 212 C, 586 A.

62 PG 26, 188 B.

63 PG 26, 613 B.

64 PG 26, 188 B.

65 PG 26, 876 A.

66 PG 26, 593 A.

67 PG 26, 592 A.

68 PG 26, 592 A, 117 B, 612C10, 593 A10.

69 PG 28, 258 A.

70 PG 28, 257 B.

71 PG 26, 592 A B, 27, 1348 A, 28, 257 A.

ὁ Θεὸς ἐν σοφίᾳ, προορίσας αὐτὸν νὰ ἀρχὴ πάντων τῶν ἐπὶ γῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γενομένων κτισμάτων (Σοφ Σολ θ' 2).⁷² Τὸν πρῶτον ἄνθρωπον τὸν ὁποῖον ὠνόμαζεν Ἀδάμ ἐδημιούργησεν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Λόγου αὐτοῦ ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ⁷³ ἐκ σώματος ὀλικοῦ καὶ ψυχῆς πνευματικῆς, λογικῆς καὶ ἀθανάτου, ἐκ δὲ τῆς κλαυρᾶς αὐτοῦ τὴν Εὔαν. Ἐκ τούτου καθίσταται: σαφὴς ἡ -ἐξ ἑνὸς- καταγωγὴ πάντων τῶν ἀνθρώπων καὶ τὸ ἀπολύτως ἑνιαῖον τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως.⁷⁴ Τὸ ἑνιαῖον τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ ἄλλως το-κίζων ὁ Ἀθανάσιος, λέγει: «Εἰ καὶ ὁ Ἀδάμ ἐκ γῆς μόνος ἐπλάσθη, ἀλλ' ἐν αὐτῷ ἦσαν οἱ λόγοι τῆς διαδοχῆς παντὸς τοῦ γένους».⁷⁵ οὐ ἔνεκα -ἐκ δημιουργικῆς ἀρχῆς κατὰ διαδοχὴν γεννῶνται οἱ ἄνθρωποι-⁷⁶ Οὐ μόνον δὲ τὸ σωματικῶς, ἀλλὰ καὶ τὸ ἡθικῶς ἑνιαῖον πάντων τῶν ἀνθρώπων διδύσκει, λέγων ὅτι «ἡμεῖς δὲ ἀλλήλων ὄντες ὁμογενεῖς (ἐκ γὰρ ἑνὸς εἰ πάντες γεγόναμεν καὶ μία πάντων τῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις), εἰ πρὸς ἀλλήλους τῇ διαθήσει γινόμεθα»·⁷⁷ ἐπὶ τοῦ ὅποιου θεμελίος καὶ τὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἐνανθρωπησαντα Λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν καθόλου σωτηριολογίαν αὐτοῦ. Το ἑνιαῖον τῆς φύσεως τοῦ εἶδους ἀποτελεῖ γενικὴν ἀρχὴν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὁποίας ὁ Ἀθανάσιος διδάσκει, ὅτι οὐ μόνον ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ εἶδη τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζώων ἀναπαράγονται συμφώνως πρὸς ἐξ ὑπαρχῆς ἐρισθέντα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δημιουργικὸν νόμον, καθ' ὃ οὐθεμίαν μεταβολὴν πάσχουν κατὰ τὴν διαδρομὴν τῶν αἰώνων κατ' εἶδος τὰ ὀργανικά ὄντα, καθόσον «οὐχ ὁ χρόνος ἀλλοιοῖ τὴν φύσιν τοῦ γένους», ἀλλ' «ἐκαστον τῶν γενομένων κατὰ γένος τῇ ἰδίᾳ οὐσίᾳ, ὡς γέγονεν (ἐξ ἀρχῆς), ἐστὶ τε καὶ μένει».⁷⁸

Ὁ ἄνθρωπος, καίτοι ἐκ δύο συνίσταται στοιχείων, τούτέστιν ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς, οὐχὶ δύο, ἀλλὰ μία φύσις λέγεται καὶ οὕ-τε ἡ ψυχὴ μόνη ἄνθρωπος πλήρης λογίζεται, οὕτε ἡ σὰρξ, ἀλλὰ δύο μέρη ἐξ ὧν πνικτίζεται τὸ προσωπον, εἰς δε ἑ οὕτως ἐξ αὐτῶν σπνεσιῶς ἄνθρωπος.⁷⁹ Τὴν περὶ δι.συνθέτου τοῦ ἀνθρώπου δι.δα-σκαλίαν αὐτοῦ περαιτέρω ἐκθέτων, λέγει, ὅτι «ὁ ἔσθθεν ἡμῶν ἄν-θρωπος ἐστὶν ἡ ψυχὴ καὶ ὁ ἐξῶθεν μόνον τὸ σῶμα». Τοῦτο δείκνυ-ται ἐκ τῆς δημιουργικῆς πράξεως τοῦ Θεοῦ, ἐκ δύο αἰσθητικῶν, τοῦ ὀλικοῦ σώματος καὶ τῆς πνευματικῆς ψυχῆς, δημιουργήσαν-τος τὸν ἄνθρωπον. Τὸ αὐτὸ ἐπίσης σημαίνεται καὶ ἐκ τῆς μετὰ

72. PG 26, 244 A.

73. PG 26, 506 A.

74. PG 28, 253A.

75. PG 26, 249 C.

76. PG 26, 56 C.

77. PG 26, 365 A.

78. PG 26, 360 B, 183 B13.

79. PG 26, 1233 A C, 1236 A.

τὴν πτοῖαν καταδικαστικῆς ἀποφάσεως τοῦ Θεοῦ εἰπόντος· «Τῇ εἰ καὶ εἰς γῆν ἐπελεύσῃ» καὶ οὕτω φθορὰ ὑποδέχεται τὸ σῶμα τῇ δὲ ψυχῇ θανατῶ ἀποθανῇ καὶ οὕτω διχῶς διαιρεῖται ὁ ἄνθρωπος καὶ ἐν δυσὶ τόποις οἰχεσθαι καταδικάζεται»⁸⁰

Τὸ πῦμα τοῦ ἀνθρώπου, καίτοι φυσεὶ θνητὸν εἶναι ἀκητήριον τῆς ψυχῆς, ἥτις εἶναι λογικὴ καὶ ἀθάνατος, μὴ συνθνήσκουσα μηδὲ συμφθειρομένη τῷ πωματι. Ἀλλή, παρὰ τὸ σῶμα οὕσα ἡ ψυχὴ, οἰκεῖ ἐν πωματι ὡς πῦρ καιομενον καὶ μεταδίδει εἰς ὅλον τὸ σῶμα τοὺς φωτισμοὺς τῆς ἰδίας αὐτῆς δυνάμεως καὶ διὰ τοῦ τοῦ αὐτῆς ἡγεμονεύει τοῦ πώματος καὶ πρὸς τοὺς ἰδικοὺς τῆς σκοποῦς ἡνιοχεῖ αὐτὰ, ἀποτελοῦσα καὶ τὴν ἐν τῷ πωματι ζωτικὴν δύναμιν, κινουσα πρὸς πᾶσαν αὐξήσιν καὶ ἐνέργειαν.⁸¹ Ἡ ψυχὴ εἶναι ἀπλή κα. ὡ, τοιαύτη ἀτμητος καὶ ἀδιαίρετος διὸ καὶ ὅταν ἀποκοπῇ ἄκρον τι μέρος τοῦ σωματος, ὡς π.χ. ὁ πούς ἢ ἡ χεὶρ, δὲν συναποκόπτεται μετ' αὐτοῦ καὶ ἴσον μέρος ψυχῆς, ἀλλὰ μένει πῶτη ἀπερσία ὡς ἦτο καὶ πρὸ τῆς ἀποκοπῆς τῶν μελῶν τούτων τοῦ σώματος.⁸²

Ἡ ψυχὴ ἐδημιουργήθη συγχρόνως μετὰ τοῦ πώματος. Ἐπομένως ἡ ψυχὴ δεν εἶναι τὸ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ θεῖον στοιχεῖον ἢ ὁ θεὸς πῖσθῆρ. ὡς ἐδόξαζον παρὶ τοῦ νοῦς οἱ Σιτικοί, διὸ καὶ δὲν προϋπάρχει τοῦ πώματος, ὡς ἐπίστευον οἱ Πυθαγόρειοι καὶ ὁ Πλάτων, ἀλλὰ συνδημιουργεῖται μετὰ τοῦ σώματος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Οὕτως, ἡ χεὶρ τοῦ Θεοῦ ἢ ἡποία ἐπλάσιν ἐν ἀρχῇ τὸν Ἀδάμ ἢ αὐτὴ πάλιν «καὶ νῦν καὶ αἰετος μετ' ἐκείνου πλάττει καὶ διασπίντῃσιν» Ἐντεῦθεν, τὸ τε σῶμα καὶ ἡ ψυχὴ κατὰ ταῦτό ἦτοι συγχρόνως, λαμβάνουν ἀρχὴν τοῦ εἶναι ἐκ γαστροῦ, καὶ οὕτως εἰς τὸν ὅλον ἐρχόμενα, ἐνδὲ ἀνθρώπου ἐργάζονται τὴν σύστασιν. Πλὴν δμως, καίτοι, συμφώνως πρὸς τοὺς φυσικοὺς νομοὺς κατὰ τὴν γέννησιν ἐκάστου ἀνθρώπου, ὁ ἀνθρώπινος παράγων εἶναι ἀναγκαῖος, οὐχὶ «ἄνθρωπος ἄνθρωπον, πλάσσει», ἀλλ' ὁ Θεὸς ἐστὶν ὁ πλάσων ἐν κοιλίᾳ ἀνθρώπου».⁸³

Κατὰ τὸν Ἀθανάσιον, ὁ Θεὸς ἐποίησε τὸν ἄνθρωπον ἐξ ἀρχῆς «κατὰ τὴν ἑαυτοῦ εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν», «φύσιν ἀναμάρτητον καὶ θέλησιν αὐτεξούσκον», καὶ ἐπὶ ἀφθαρσίᾳ καὶ εἰκόνι τῆς ἰδίας ἀειδιότητος.⁸⁴ Καὶ τὸν μὲν «κατ' εἰκόνα» ἀναφέρει εἰς τὸν νοῦν καὶ τὸ αὐτεξούσκον τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις ἐπλάσθη ἡθικῶς ἐλεύθερος, προκ' ὅθαις μὲ βούλησιν ἐλευθεραν, ἵνα δύναται νὰ ἐνερ-

80. PG 26, 1117 A, C11

81. PG 25, 66 B 27, 1376 A, 1373 D 26, 614 A, 27, 1376 x 1ε

82. PG 27, 1376 x 1ε

83. PG 25, 137 D, 26, 192 B

84. PG 25, C 116 B 26 1121 B11

γῇ καὶ πράττει ἐλευθέρως, ὡς ὁ Θεός.⁸⁵ τὸ δὲ «καθ' ὁμοίωσιν» εἰς τὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐντεθείσαν ἱκανότητα τοῦ λογι-
κοῦ, δι' οὗ οὗτος δύναται νὰ λαμβάνῃ γινώσκν τοῦ κόσμου καὶ τοῦ
Θεοῦ, ὅστις ἐπὶ τῷ παπῶ τούτῳ τῶν ὄντων αὐτὸν θεωρητὴν καὶ
ἐπιτιμήμονα διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν ὁμοιώσεως κατεσκήνασε, ὅσους αὐ-
τῷ καὶ τῇ ἰδίᾳ ἀξιοδότητος ἔννοιαν καὶ γνώσιν.⁸⁶ καὶ τὴν ἐφεσιν
τῆς πρὸς τὸ ἀγαθὸν φράσεως, ἵνα δύναται νὰ μιμῆται τὸν Θεὸν κατὰ
τὸ ἐφικτὸν αὐτῷ⁸⁷ καὶ οὕτω, ἐξ ἀρχῆς βαλτιούμενος καὶ προκό-
πων εἰς τὸ ἀγαθόν, γινῇ ὁμοιος κατὰ τὴν ἀγαθότητα με τὸν Θεὸν
μόνως καὶ σταθερῶς ἐμμέλων ἐν τῷ ἀγαθῷ.

Κατὰ τὸν Ἀθανάσιον, ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον πεποίηκε καὶ
μένειν ἠθέλησεν ἐν ἀφθαρσίᾳ.⁸⁸ ἦτο ἡ μὲν ἰσχυρὴ ἀθάνατος.
Τὴν ἀφθαρσίαν ὅμως καὶ μακαριότητα τοῦ ἀνθρώπου ἠθέλησεν ὁ
Θεὸς οὐχὶ ὡς ἐπακούσθων ἀπολυτοῦ προορισμοῦ, ἐκαστὸς ἐτήριζε-
νε τὴν καταργησιν τῆς ἡθικῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ αὐτεξουσίου τοῦ
ἀνθρώπου, ἀλλ' ὡς συνεπείαν τῆς πνευματικῆς ἐλευθερίας αὐ-
τοῦ δουλήσεως καὶ τῆς θείας χάριτος. Ὁ ἄνθρωπος ἄλλως τε, ὡς
γεννητός, δεν ἦτο ἀτρέπτως καθ' ὅσον ἡ δόξης αὐτῇ προσήκει μόν-
ον εἰς τὴν ἀναρχὸν καὶ αἰδίον τοῦ Θεοῦ φύσιν.⁸⁹ ἀλλ' ὡς αὐτε-
ξούστος ἦτο δεκτικὸς τροπῆς, δυνάμενος κατ' ἐλευθέραν δουλήσιν
ἢ ἐκλέξῃ ἢ τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ κακόν. Τοῦτου ἕνεκα ὁ Θεὸς «προ-
λαβὼν ἠσφαλίσατο νόμῳ καὶ τόπῳ τὴν δοθεῖσαν τοῖς ἀνθρώποις
χάριν», τὴν τήρησεν δὲ τοῦ νόμου τούτου ἐνεπιστεύθη εἰς τὸ αὐ-
τεξούσιον αὐτῶν.⁹⁰ Καὶ ἐὰν μὲν ἤθελον φυλαξέει τὴν χάριν καὶ ἔ-
μεινον καλοὶ, θὰ εἶχον ὡς ἀνταμοιβὴν τῆς ἱκανότητος αὐτῶν τὴν ἀθα-
νασίαν καὶ ἀφθαρσίαν καὶ τὴν ἐν τῷ παραδείσῳ ἀλυτον καὶ ἀνώ-
θυνον ζωὴν, ἐὰν δὲ ἤθελον παραδῇ τὴν ἐντολὴν καὶ στραφέντες
ἐγίνοντο φαῦλοι, ὡς τιμωρίαν τῆς παρακοῆς αὐτῶν ἤθελον ὑπο-
μεῖνε, τὴν κατὰ φύσιν φθοράν, μηκέτι ζῶντες ἐν τῷ παραδείσῳ,
ἀλλ' ἐκβαλλόμενοι ἔξω τούτου ἀμέσως μετὰ τὴν παράδασιν, ἤθε-
λον ἀποθνήσκου, ἐν τῷ θανάτῳ καὶ τῇ φθορᾷ μένοντες.⁹¹ Καὶ ἐφ'
ἴσον μὲν ὁ ἄνθρωπος ἐτήρει τὴν ἐντολὴν, καίτοι ἦτο θνητός καὶ
φθαρτός, ὡς ἐξ οὗκ ὄντων ποιηθείς, ἡ χάρις τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ
ἦτο μετ' αὐτοῦ καὶ προεφύλασεν αὐτόν, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ
ἀπτηται αὐτοῦ ἡ φθορά.⁹² Ἀφ' ἧς στιγμῆς ὅμως παρέδωκε τὴν ἐν-

85. PG 25, 9 D.

86. PG 25, 5 C.

86a. PG 26, 364 A B.

87. PG 25, 8 B. 104 A.

88. PG 25, 592 A.

89. PG 25, 101 B C.

90. PG 25, 101 C.

91. PG 25, 104 A C.

τολήν καὶ ἡμαρτεν, ἡ χάρις τοῦ Λόγου ἐγκατέλειπεν αὐτὸν καὶ οὐ-
τως ἔνεκα τῆς ἁμαρτίας ἐξέπεσε τῆς χάριτος τοῦ ἐν ἀφθαρσίᾳ ζῆν
καὶ ὁ λογικὸς καὶ κατ' εἰκόνα Θεοῦ γενομένος ἄνθρωπος ἐγένετο
δοῦλος τῆς φθορᾶς καὶ τοῦ ἀποτόκου τῆς ἁμαρτίας θανάτου καὶ
αὕτω κατὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ποιηθέν ἔργον παραπώλυτο.⁹²

Ἀλλ' εἰ καὶ ὡς αὐτεξούσιος ὁ ἄνθρωπος φέρει πλήρη τὴν
ἐνοχὴν τῆς πτώσεώς του, ἐν τῇ πραγματικότητι δὲν ὀπίπεσεν εἰς
τὴν παράβασιν τῆς ἐντολῆς τοῦ Θεοῦ, ἐμπνευσθεὶς ὁ ἴδιος τὴν κατὰ
τοῦ Θεοῦ ἀποστασίαν, ὅποτε ἡ δι' αὐτῆς προκατηθείσα τῇ ἀνθρω-
πίνῃ φύσει νόσος θὰ ἔμελλεν ἀθεράπευτος, ὡς ἐκείνῃ τοῦ ἐκπεσόν-
τος διαδόλου Ἡ πτώσις τοῦ ἀνθρώπου ὑπῆρξεν ἀποτελεσμα δια-
βολῆς καὶ ἀπάτης τοῦ διαδόλου. ὅστις ἐκ φθόνου συνεβούλευσεν
αὐτὸν νὰ παραβῇ τὸν θεῖον νόμον Περί τοῦ βόλου, ὃν ἐπαίξαν ὁ
διάβολος εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου ποιούμενος
λόγον ὁ Ἀθανάσιος χαρακτηρίζει αὐτὸν ὡς τῆς «κακίας εὐρετήν»,
διότι πρῶτος αὐτὸς διανοήθει τὴν κατὰ τοῦ Θεοῦ ἀποστασίαν καὶ
πεισὼν,⁹³ ὑποκρυβεῖς δ' εἰτα ὑπὸ μορφὴν ὁφειας, παρέσυρε τὴν Ἐλάν
καὶ δι' αὐτῆς τὸν Ἀδάμ εἰς τὴν πτῶσιν, ἐπιχειρας εἰς τὰς ψυ-
χὰς αὐτῶν τὸν ἴδιον ἴον.⁹⁴ Ἐπετυχε δὲ τοῦτο μεταχειρισθεὶς ὡς
μέσον ἀπάτης τὴν ὑποκρίσιν, καὶ τὰ ἴδια λαλῶν, ἀλλ' ὑποκρινό-
μενος μὲν τὰ τοῦ Θεοῦ ῥήματα, τὴν δὲ διάνοιαν αὐτῶν παραποι-
ῶν.⁹⁵ αὐθαιῶν ψευδῶς αὐτοὺς «ὅ, δ' ἐν ἡμέρᾳ φάγητε διανοι-
χθήσονται ἡμῶν οἱ ὀφθαλμοί», δι' ὧν ἐπεισεν αὐτοὺς «θῆθεν, ὡς
ἠπατημένοι εἰπὼν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ».⁹⁶

Ἀμφοὶ συνέπαισι τῆς ἁμαρτίας τῶν πρωτοπλάτων ὑπῆρξαν,
ἡ ἀναχώρησις ἀπὸ τὸν ἀνθρώπον τῆς χάριτος τοῦ Λόγου, ἡτις προ-
εφύλασεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς φθορᾶς καὶ τὸν θάνατον, ἡ ἀπώλεια τῆς
ἀρχικῆς ἀθωότητος καὶ δικαιοσύνης, ἡ ἀπώλεια τῆς ἀθανασίας
καὶ ἡ κατὰ φύσιν φθορὰ καὶ ἡ ἐπάνοδος αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν, ἐξ
τῆς ἐλήφθη⁹⁷ διὰ τοῦ θανάτου, γενομένου «πᾶσιν ἀνθρώποις κοινὸν
τοῦ θείου τέλους, κατὰ τὸν τῆς φθορᾶς νόμον». «ἐκ γῆς γὰρ ὄντες,
πάντες ἐν τῇ Ἀδὰμ ἀποθνήσκομεν».⁹⁸ Ἀλλῃ γενικωτέρα συνέπαισι
τῆς ἁμαρτίας τῶν πρωτοπλάτων ἐκτὸς τοῦ θανάτου, εἶναι καὶ ἡ
καθολικότης τῆς ἁμαρτίας, καθόσον «τοῦ Ἀδάμ παραβάτος, εἰς
πάντας ἀνθρώπους ἐφθασεν ἡ ἁμαρτία».⁹⁹ ταύτης δ' ἔνεκα ἡ ἀν-

92 PG 26 106 C.

93 PG 28 251 A.

94 PG 25, 140 B C 26, 1141 B, 27, 1345 B.

94a PG 35 540

95 PG 27, 136R

96 PG 26 392 A

97 PG 25, 518 B 26 1047 B12 39a A

98 PG 26 117 C.

ἄνθρωπον σάρξ ἐδουλώθη τῇ ἁμαρτίᾳ⁹⁹ καὶ οἱ ἄνθρωποι πάντες κατέστησαν δοῦλοι τῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς δι' αὐτὴν κατάρας¹⁰⁰ Διὰ τοῦτο, εἰ καὶ πολλοὶ ἁγιοὶ γεγονῶσι καὶ καθαροὶ πάσης ἁμαρτίας, ὡς ὁ Ἱερεμίας, ὅστις «ἐκ κοιλίας μητρὸς» ἦτο ἡγιασμένος, ὁ Ἰωάννης ὁ Βαπτιστής, ὅστις «ἐτι κυφορουμένως ἐσκίρτησεν ἐν ἀγαλλιάσει ἐπὶ τῇ φωνῇ τῆς Θεοτοκου Μαρίας» (Λουκ. α' 44) κ. ἄ., πάλιν ἔμεναν ἡ ἁμαρτία ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς φθορά καὶ ὁ θάνατος ἐθαύλευον ἀπὸ Ἀδάμ μέχρι Μωυσέως καὶ ἐπὶ τοὺς μὴ ἁμαρτήσαντας ἐπὶ τῷ ὁμοιώματι τῆς παραβάσεως Ἀδάμ» (Ρωμ. ε' 14) καὶ ὥτως οὐδέ, ἤτιον ἔμενον οἱ ἄνθρωποι θνητοὶ καὶ φθαρτοὶ, δεκτικοὶ τῶν ἰδίων τῆς φύσεως παθῶν¹⁰¹ διαμένοντες ἐν Χριστῷ σωτηρίας.¹⁰²

β. Σωτηριολογία Πρωτόθετης ἀναγκαῖα τῆς σωτηριολογίας τοῦ Ἀθανασίου εἶναι ἡ Χριστολογία, διό καὶ τὴν περὶ σωτηρίας διδασκαλίαν αὐτοῦ ἐκθέτει παραλλήλως καὶ ἐν συναρτήσει πρὸς τὴν περὶ ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἀκολουθῶς. Ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, λέγει, πρὸς τὸν ἄνθρωπον δὲν ἠδύνατο νὰ ἀνεχθῇ τὴν εἰς τὸ παντάλως ἀπώλειαν τοῦ ἀνθρώπου λόγῳ τῆς ἁμαρτίας καὶ ἐν τῇ ἀπειρῳ αὐτοῦ σοφίᾳ ὁ Θεὸς ἐφευρὰ τὸν τρόπον τῆς σωτηρίας αὐτοῦ. Τὴν σωτηρίαν ἡμῶν εἶχε, ὁ Θεὸς προετοιμάσει «καὶ πρὶν γενέσθαι ἡμᾶς, μᾶλλον δὲ καὶ πρὸ καταβολῆς κόσμου», ἐπειδὴ δὲν ἤρριζεν εἰς αὐτὸν νὰ σκεφθῇ ὕστερον περὶ τοῦ τρόπου τῆς σωτηρίας ἡμῶν, «ἵνα μὴ ὡς ἀγνοῶν τὰ καθ' ἡμᾶς φαίνηται»¹⁰³ Καὶ ἡ μὲν βουλὴ καὶ πρόθεσις τοῦ Θεοῦ περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου σωτηρίας προαιωνίως ἡτοιμάσθη, τὸ δὲ ἔργον γέγονεν ὅτε ἡ χρεῖα ἀπήγγεσε καὶ ἐπεδήμησεν ὁ Σωτὴρ¹⁰⁴ «Προηγείται γάρ τοῦ γενέσθαι αὐτὸν ἄνθρωπον ἡ τοῦ ἀνθρώπου χρεῖα ἣς ἄνευ οὐκ ἂν ἐνεδύνατο (ὁ Λόγος) σάρκα».¹⁰⁵ Τοιαυτοτρόπως ὁ Ἀθανάσιος συναπτει πρεπόντως τὴν περὶ σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλίαν αὐτοῦ πρὸς τὴν περὶ ἐνσωμάσεως τοῦ Λόγου αὐτῶς, ὥστε ἡ περὶ Λόγου - Χριστοῦ διδασκαλία νὰ προβάλλῃ ὡς λογικὸν αἶτημα τῆς σωτηριολογίας αὐτοῦ ἢ, ἀκριθέστερον εἰπεῖν, ἡ περὶ σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία νὰ ὑπόκειται ὡς κρημὶς, ἐφ' ἧς οὗτος στηρίζει τὴν περὶ ἐνανθρωπήσεως διδασκαλίαν του.

Διὰ τοῦ ὅρου «σωτηρία» ἐννοεῖ τὴν πλήρη ἐπαναφορὰν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν ἀρχαίαν κατὰστασιν, ἐξ ἧς αὐτός ἐξέπεσε. διὰ

99. PG 26, 101 A.

100. PG 26, 293 B, 296 B.

101. PG 26, 393 κ. εἰ.

102. PG 26, 101 B, 161 B.

103. PG 26, 306 B, 309 A.

104. PG 26, 306 C, 308 C.

105. PG 26, 261 B, 264 A.

τοῦ Χριστοῦ, ἐν ᾧ «τετελειώται καὶ ἀποκατεστάθη ὡπερ ἦν κατὰ τὴν ἀρχὴν γεγονὸς τῷ Ἀθρωπίνῳ»¹⁰⁶ Τὴν πλήρη λοιπὸν ἀποκατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ μακαριότητα ἤγαγεν εἰς πέρας ὁ Χριστὸς ὡς τελείας Θεὸς καὶ τέλειος ἄνθρωπος συγχρόνως Ἡ ἀνάγκη τῆς σωτηρίας τοῦ Ἀθρώπου προσφέρει εἰς τὸν Ἀθανάσιον ἐν σοδαρώτατον ἐπιχειρημα διὰ νὰ ἀποδείξῃ τοῦτο μὲν τὴν τελείαν θεότητα τοῦ Χριστοῦ τοῦτο δὲ τὴν τελείαν ἀθρωπότητα αὐτοῦ χωρὶς ὅμως ἁμαρτίας Ἡ λογικὴ ἑαίς τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου εἶναι ἡ ἑξῆς Ἡ λογικὴ φύσις τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἐκκοσμίως ἁμαρτήρῃσα καὶ ὑπο καταδικὴν θανάτου γενομένη, ἦτο ἀνίσχυρος νὰ ἀνακαλέσῃ ἑαυτὴν εἰς τὴν ἐλευθερίαν καὶ νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὴν δουλείαν τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου. Ἦτο δὲ ἀνίσχυρος διότι πῦδες τῶν ἀνθρώπων ἀκόμη καὶ ἐὰν υποτεθῇ δι' ὑπῆρχαν ἄνθρωπος ἀπολύτως δίκαιος, ἦτο κατάλληλος νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καθ' ὅσον «πᾶς ἄνθρωπος ὑπεύθυνος ἐστὶ τῷ θανάτῳ κατὰ τὸ Γ' εἰ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ, ἐν τῷ Ἀδάμ εὐρημένον πρὸς πάντας. Κατὰ συνέπειαν οὐδεὶς τῶν ἀνθρώπων ἠδύνατο νὰ παράσχῃ τοῖς ὁμοίοις αὐτοῦ τὴν ἀναγκαιαν βοήθειαν, ἐπειδὴ καὶ αὐτὸς εἶχε ἀνάγκην τῆς αὐτῆς βοήθειας Ἀλλ' οὐδὲ ἄγγελος ἢ ἄλλο τι τῶν κτισμάτων ἠδύνατο νὰ σώσῃ τὸν ἄνθρωπον, «εἵπει πᾶσα ἡ κτίσις ὑποκτός ἐστι τροπῆς»¹⁰⁷ Διὰ τοῦτο, Θεοῦ χρεῖα ἦν, τοῦ καὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν ἀπορηναμένου τὸν ἄνθρωπον ἔνοχον καταδικῆς, ἵνα αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ λύσῃ τὴν προτέρα ἀπόφασιν, ἀφήσῃ τὴν ἁμαρτίαν καὶ τὸν ὑπὸ κατάραν γερόμενον ἄνθρωπον ἐλευθερώσῃ¹⁰⁸ Ἐπρεπε δὲ καὶ δι' ἄλλον λόγον ἢ λύτρωσις ἡμῶν νὰ γίνῃ διὰ τοῦ φύσει Κυρίου ἡμῶν καὶ οὐχὶ δι' ἄλλου τινός, ἀνθρώπου ἢ ἀγγέλου, ἵνα μὴ δι' Ἰδοὺ ποιηθέντες, ἄλλον Κύριον ὀνομάζωμεν, Ἀλλὰ πάλιν ὁ Χριστὸς δὲν ἔπρεπε νὰ εἶναι ψιλὸς ἄνθρωπος, ἀλλὰ θεάνθρωπος, ἵνα μὴ, ἄνθρωπον ἀπλοῦν Κύριον ἔχοντες, ἀνθρωπολάτραι γενώμεθα. Ὅθεν ὁ Θεὸς καὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ Πατὴρ, ἀγαθὸς ὢν καὶ ἐλεήμων, θέλων πᾶσι γνωσθῆναι, κατεῖ τὸν ἑαυτοῦ Γιὸν ἐνδύσασθαι σῶμα Ἀθρωπίνον καὶ γενέσθαι ἄνθρωπον, κληθῆναι τε Ἰησοῦν ἵνα ἐν τούτῳ, ἑαυτὸν προσενέγκας ὑπὲρ πάντων, τοὺς πάντας ἐλευθερώσῃ ἀπὸ τῆς θεοπλανησίας καὶ τῆς φθορᾶς καὶ πάντων γένῃται Κύριος καὶ Βασιλεὺς αὐτός¹⁰⁹ Καὶ ἡ ἀνανέωσις τοῦ κατ' εἰκόνα ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δὲν ἠδύνατο ἄλλως νὰ γίνῃ εἰ μὴ μόνον διὰ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, ὅστις διὰ τοῦτο ἐγέ-

106. PG 26, 289 B.

107. PG 26, 1038 C, 104 C, 289 C κ. ἐξ., 293 A.

108. PG 26, 292 A, 113 B, 289 C, 113 B.

109. PG 26, 177 A, 181 B 1865 D, 176 B, 113 C.

κατο ἄνθρωπος, «ἦν ὡς εἰκὼν ὢν τοῦ Πατρὸς, τὸν κατ' εἰκόνα ἀνθρώπου ἀνακτίσαι δυνήθη». ¹¹⁰ Οὕτως ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ἑστραπτός καὶ ἀναλλοίωτος ὢν, ἐουλήθη διὰ τοῦ Πατρὸς ἐνδυσάμενος τὴν κτισθεῖσαν σάρκα, ἣν εἶχε νεκρώσει ὁ πρῶτος ἄνθρωπος διὰ τῆς παραδόσεως, ἐν τῷ αἵματι τοῦ ἰδίου σώματος ἑξωσποήθη καὶ εἰς κοινήν κτίσιν μετέβαλε. ¹¹¹ Τοῦτο ὁμῶς ἀπῆγε, ὡς ἀνάγκη ἐκπὶ τῆ σαρξ, τὴν ὁποίαν ἐνεδύθη ὁ Λόγος, εἰ, αἰ ἀληθινή καὶ φύσει ἀνθρωπίνη σαρξ, ἄλλως -οὐκ ἂν ἡλευθερώθημεν ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς κατέρας- οὐδὲν γάρ ἦν τὸ κοινὸν ἡμῖν πρὸς τὸ ἄλλοτριον». ¹¹² Κατὰ παράλληλον λόγον κειθόμεθα, ὅτι ἡ σωτηρία ἡμῶν θὰ ἦτο ἀδύνατος, ἐάν ὁ Λόγος ἦτο κτίσμα καὶ οὐχὶ Θεὸς ἀληθινός. «Ὅθεν, ὡς ἡ ἀλήθεια δεικνύει, ὁ Λόγος ἂν ἀνῆκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν κτιστῶν ὄντων. ἀλλ' εἶναι ὁ ἰδιος κέντιον τῶν ὄντων δημιουργός. «Ὅτω γὰρ προσελάβετο τὸ γεννητὸν ἀνθρώπινον σῶμα, ἵνα τοῦτο ὡς δημιουργὸς ἀνακαινίσας ἐν αὐτῷ θεοποιήσῃ, ἡμῶς δὲ θνητοὺς καὶ προσκαίρους ὄντας ἀθανάτους κατασκευάσῃ καὶ εἰς βασιλείαν οὐρανῶν εισαγάγῃ». ¹¹³ Διὰ τοῦτο καὶ «ὁ Λόγος σαρξ ἐγένετο, ἵνα τὸν ἄνθρωπον θεοτικὸν θεότητος ποιήσῃ». ¹¹⁴ Κατὰ ταῦτα, ἡ ἀληθινή θεότης καὶ ἡ ἀληθινή ἀνθρωπότης ἐν τῷ Χριστῷ προβάλλουν ἀναγκαίαι διὰ τὴν σωτηρίαν ἡμῶν, διότι, ὡς καί-θει ἡμῶς ὁ λόγος, εἶναι ἀδύνατον νὰ διχθῶμεν λογικῶς, ὅτι «θεοποιήθῃ κτίσματι συναρθεὶς ὁ ἄνθρωπος εἰ μὴ Θεὸς ἦν ἀληθινός ὁ Υἱός, καὶ φύσει ἀληθινός τοῦ Θεοῦ Λόγος ὁ ἐνδυσάμενος τὸ σῶμα». Ἐπίσης, οὐδε ἡ ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας ἀπαλλαγὴ τοῦ ἀνθρώπου θὰ ἦτο δυνατή, «εἰ μὴ φύσει σαρξ ἦν ἀνθρωπίνη, ἣν ἐνεδύσατο ὁ Λόγος οὐδὲν γάρ τὸ κοινὸν ἡμῖν πρὸς τὸ ἄλλοτριον», καθόσον «οὐδὲν κέρδος ἡμῖν τοῖς ἀνθρώποις ἦν, εἰ μήτε ἀληθινός φύσει ἦν Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὁ Λόγος, μήτε ἀληθινή σαρξ ἦν, ἣν προσελάβετο». ¹¹⁵

Λέγων ὁ Ἀθανάσιος ὅτι ὁ ἐνανθρωπήσας Λόγος τοῦ Θεοῦ ἀνέλαβεν ἀληθινὴν σάρκα ἀνθρωπίνην, ἐννοεῖ ὅτι ἀνέλαβε τὴν ἀνθρωπίνην, φύσιν ὁλόκληρον καὶ τελείαν, γενόμενος καὶ ἀληθινός καὶ τέλειος ἄνθρωπος. Ἐπομένως, λέγουσα ἡ Ἁγία Γραφή «ὁ Λόγος σαρξ ἐγένετο», δὲν νοεῖ ὅτι ἀνέλαβε μόνον τὸ σῶμα ἀνευ ψυχῆς, ἀλλὰ σῶμα μετὰ ψυχῆς λογικῆς, ¹¹⁶ «οὐδὲ γὰρ σῶμα ἀναλαβὼν εἶπαι τὴν ψυχὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸν νοῦν ἀνέλαβε» καὶ θέλημα ἀνθρώπινον. ¹¹⁷ ἵνα αὕτω πλήρη καὶ τελείαν τὴν σωτηρίαν ὅλου τοῦ

110. PG 26, 120 B.

111. PG 26, 285 A.

112. PG 26, 298 B.

113. PG 26, 296 A, 298 B, 273 A, 26, 473 C.

114. PG 26, 273 A, 26, 473 C.

115. PG 26, 296 κ. εἰ.

116. PG 26, 388 A.

117. PG 26, 553 C, 1257 A, 1021 B κ. εἰ.

ἀνθρώπου, τοῦ ἐκ σάρματος καὶ ψυχῆς λογικῆς συνισταμένου ἐργάσθαι πράγματι καὶ οὐ φαντασθαι, «οὐδὲ σάρματος μόνον, ἀλλ' ὅλου τοῦ ἀθρώπου, ψυχῆς καὶ σάρματος ἀληθινῶς»¹¹⁸. Τὸ γὰρ ἀπρόσληπτον ἀθεράπευτον, καθὼς ἀπαράφησαν ἄλλοι Πατέρες βραδύτερον¹¹⁹.

7 Ἡ ἐν Χριστῷ θέωσις: Ὁ Ἀθανάσιος ὡς τελικὸν σκοπὸν τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας ἐνδέχεται τὴν θέωσιν τοῦ ἀθρώπου, ἣτις ἀποτελεῖ τὸ κορύφωμα τῆς ἀνθρωπολογίας αὐτοῦ. Ἐδαφος ἐπὶ τοῦ ὁποῖου θεμελιεῖ αὐτὴν εἶναι ἡ Ἁγία Γραφή, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος κτίσθαι ὦν τοῦ Θεοῦ διὰ τὸν Λόγον αὐτοῦ ἐγένετο ὑστερον καὶ υἱὸς Θεοῦ κατὰ χάριν¹²⁰. Ἡ κατὰ χάριν υἱοθεσία ἡ υἱοπαίησις τοῦ ἀθρώπου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ θέωσις αὐτοῦ δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ εἰ μὴ διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου. Τὸ θέμα τοῦτο εἶναι: ἐκ τῶν πολλῶν, προσκλιῶν εἰς τὸν Ἀθανάσιον θεμάτων, πολλάκις δὲ ἐπιπέρχεται εἰς αὐτὸ ἐπὶ χωρίων τῆς τε Π καὶ τῆς Κ Διαθήκης θεμελιῶν τὰς γνώμας αὐτοῦ. Θεμελιώδης συνέψις αὐτοῦ εἶναι ἡ ἀκλόουτος Τὴν κατὰ χάριν υἱοθεσίαν τῶν ἀνθρώπων ποιεῖται ὁ Θεὸς ἐξ ἀκρας πρὸς αὐτοὺς φιλανθρωπίας, ὑπὸ τῆς ὁποίας καὶ μόνον κινούμενος, ἠθέλησεν ὁπωσδήποτε τῶν ἀθρώπων, ὦν πρότερον ἦτο ποιητής, γίνῃ ὑστερον καὶ Πατὴρ κατὰ χάριν. Γίνεται δὲ αὐτῶν Πατὴρ ὅταν οὗτοι λάβουν εἰς τὰς καρδίας αὐτῶν τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ κραῶν Ἀββὰ ὁ Πατὴρ (Γαλάτ. δ' 6, Ρωμ. η' 15). Ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ λαμβάνουν μόνον ὅσοι ἐδέξαντο τὸν Λόγον καὶ Πάθον παρ' αὐτοῦ ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι (Ἰω. α' 12), ἄλλως «οὐκ ἂν γένοιτο υἱοὶ ὄντες φύσει κτίσματα, εἰ μὴ τοῦ ὄντος καὶ φύσει ἀληθινοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ τὸ Πνεῦμα πρῶτον ὑποδεξονται». Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς «ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, ἵνα τὸν ἄνθρωπον δεκτικὸν θεότητος ποιήσῃ»¹²¹. Ὅπως, οἱ ἄνθρωποι κτίσματα κατὰ φύσιν ὄντες ἐξ ἀρχῆς, ὑστερον υἱοποιούμεθα, ὅχι φύσει ἀλλὰ θέσει καὶ κατὰ χάριν γινόμενοι υἱοὶ καὶ οὕτως ὁ κτίστης ἡμῶν Θεὸς διὰ τοῦ Λόγου λέγεται καὶ Πατὴρ ἡμῶν, διὰ τὸν ἐν ἡμῖν οὐκ ὄντα Λόγον αὐτοῦ¹²².

Ἡ ἰδιότης τῆς υἱότητος συνδέεται ἀρρήκτως πρὸς τὴν γνώσιν τοῦ Πατρός, ἐνταῦθα δὲ πάλιν προβάλλει εἰς τὴν σιεφιν αὐτοῦ ὡς ἀναγκαῖον τὸ ἔργον τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ, ὅστις

118. PG 26, 293 B, 1061 A10.

119. Βλ. κληροστάραν ἱκθαι, τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας κατ' Ἀθανάσιον ἐν Π. Δημητριοπούλου, Ἀνθρωπολογία τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου σελ. 65 κ' ἐξ.

120. PG 26, 273 A, 276 C - 277 A.

121. PG 26, 273 A, 277 A, 100 C, 26, 248 C15.

122. PG 26, 273 A, 277 A.

μόνος αὐτός ἐπιγινώσκων τὸν Πατέρα ἀποκαλύπτει αὐτὸν «ὡς ἐάν
 δοῦλεται» (Ματθ. ια' 27). Οὕτε υἱοθεσία ἀρα οὕτε θέωσις καί,
 κατ' ἀκολουθίαν, οὕτε γνώσις τοῦ Πατρὸς ἦτο δυνατὴ χωρὶς τοῦ
 Λόγου, πάντες δὲ «ὅσοι υἱοὶ τε καὶ θεοὶ ἐκλήθησαν, εἴτε ἐπὶ γῆς
 εἴτε ἐν οὐρανῷ, διὰ τοῦ Λόγου υἱοποιήθησαν καὶ θεοποιήθη-
 σαν»¹²³ Ἐκ τούτου γινεταί, ὅτι οἱ ὅροι υἱοποιήσεως καὶ υἱο-
 θεσίας εἰς τὴν ὁρολογίαν τοῦ Ἀθανάσιου εἶναι ταυτοσημοὶ πρὸς
 τὸν ὅρον θεοποιήσεως, διό καὶ πολλάκις συμπαρατίθενται.¹²⁴ Ὅτι δὲ
 τοῦτο οὕτως ἔχει, φαίνεται σαφῶς ἐκ τοῦ ἑξῆς χωρίου: «Ὡς γὰρ
 ἐνός ὄντος Γενῶ φύσις καὶ ἀληθινὸς καὶ μονογενὴς, γινόμεθα καὶ
 ἡμεῖς υἱοὶ οὐχ ὡς ἐκείνος φύσει καὶ ἀληθείᾳ, ἀλλὰ κατὰ χάριν
 τοῦ κλησατος καὶ ἑνθρωποὶ τυγχάνοντες ἀπὸ γῆς, θεοὶ χρι-
 στίζομεν, οὐχ ὡς ὁ ἀληθινὸς Θεός· ἢ ὁ τούτου Λόγος, ἀλλ' ὡς ἡ-
 λησεν ὁ τοῦτο χαρισάμενος Θεός».¹²⁵ Ἐνθα αἱ λέξεις υἱοὶ καὶ θεοὶ
 εἶναι ταυτοσημοί. Ἡ υἱοποιήσις ὅμως καὶ ἡ υἱοθεσία καίτοι ταύ-
 τόσημοι πρὸς τὴν θέωσιν, καθὼς καὶ ἄλλοι παραπλήρησι τὴν ἑν-
 νοίαν ὅροι οἷον ἡ λύτρωσις, ὁ ἀγιασμός, ἡ ἀνακαινίσις καὶ ἡ τε-
 λείωσις, νοοῦνται προηγουμέναι χρονικῶς τῆς θεώσεως.¹²⁶

Ἡ ἔννοια τῆς θεώσεως, κατὰ τὸν Ἀθανάσιον, δὲν εἶναι ἀπλῶς
 ἠθικὴ ὡς κατὰ Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρίαν, ὅστις, ἐκλαμβάνων
 τὴν διὰ τοῦ Χριστοῦ συντελουμένην ἐν τῷ ἄνθρωπῳ μεταβολὴν καὶ
 ἀναγέννησιν ὡς ἠθικὴν καὶ διανοητικὸν διαφωτισμόν, φρονεῖ ὅτι
 ὁ ἐνανθρωπήσας Λόγος χαρίζεται τὸν τοῦ Πατρὸς κληρον, οὐρα-
 νίῳ διδασκαλίᾳ θεοπριῶν, αὐτόν,¹²⁷ ἀλλὰ σχετίζεται πρὸς αὐτὴν
 ταύτην τὴν σύστασιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τὴν κατάστασιν
 φθοράς, ἣν προϋέβησεν εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ ἁμαρτία καὶ τὴν ἀπό-
 τοκον αὐτῆς ἀπώλειαν τῆς ἀθανασίας. Σκοπὸς λοιπὸν τοῦ ἐναν-
 ἡρωπησάντος Λόγου δὲν ἦτο μόνον νὰ διαφωτίσῃ καὶ ἀναγεννήσῃ
 ἠθικῶς τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ἐν ταυτὶ καὶ νὰ ἀναδημιουργήσῃ καὶ
 ἀνακαινίσῃ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ὅλοκληρον, τελειῶν καὶ ἀποκα-
 θιστῶν τὸ ἀθριώτινον γένος ὥσπερ ἦν καὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν γε-
 γονός.¹²⁸ εἰς τὰς σχέσεις αὐτοῦ μετὰ τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦτο καὶ
 ἐνηθρώπησεν, ἵνα ἡμεῖς θεοποιηθῶμεν καὶ ἐρανέρωσεν ἑαυτὸν
 διὰ σώματος, ἵνα ἡμεῖς τοῦ ἀοράτου Πατρὸς ἔννοιαν λάβωμεν καὶ
 αὐτὸς ὑπέμεινε τὴν παρ' ἀνθρώπων ὕβριν, ἵνα ἡμεῖς τὴν ἀθανα-
 σίαν κληρονομήσωμεν».¹²⁹ Ἐντεῦθεν καὶ οἱ ὅροι υἱότητος, υἱοποιή-

123. PG 26, 93 A.

124. Πρὸς PG 26, 92 B, 93 A, 589 B x d.

125. PG 26, 361 C.

126. Πρὸς PG 26, 408 A, 318 B, 296 A, 572 C.

127. PG 8, 233 A.

128. PG 26, 289 B.

129. PG 26, 192 B.

σις, θεσποίησις, (θέωσις), τελείωσις, ανακαίνισις καὶ οἱ τοῦτοις συγγενεῖς συνδέονται ἀχωρίστως πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ἀθανασίας καὶ ἀφθαρσίας. Διὸ λέγει δι· ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἐγένετο ἄνθρωπος, «ἵνα τὰ ἡμῶν ἀναδεχόμενος καὶ προσεναγκῶν εἰς θανάτην ἐξαφηνίσῃ, καὶ τὸ λοιπὸν τοῖς ἐκ τούτου περιβαλὼν ποιήσῃ τὸν ἀπόστολον εἰπεῖν Δεῖ το φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀθανασίαν» (Α' Κορ. ιε' 53), «οὐ δι' ἑαυτὸν ὑπομένεινς πάντα, ἀλλὰ δι' ἡμᾶς, ἵνα τοῖς ἐκείνου παθήμασι, ἀπαθείαν καὶ ἀφθαρσίαν ἐνδυσάμενοι διαρπείνωμεν εἰς ζωὴν αἰώνιον».¹³⁰ Ἐν ἑλλήσι; λέξεσιν, ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ εἶναι «τὸ θεοποιόν καὶ ζωοποιτικὸν τοῦ Πατρὸς», ἐν ᾧ ἡμεῖς πάντες θεοποιούμεθα καὶ ζωοποιούμεθα.¹³¹ Εἰς τὸ ἔργον τῆς θεώσεως συνεργεῖ τῇ Γίῃ καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, τῇ κοινωνίᾳ τοῦ ὁποῦ «γιγνόμεθα κοινωνοὶ θεῶς φύσεως» (Β' Πέτρ. α' 4) καθόσον «ἐν οἷς τοῦτο γίνεται, οὕτως θεοποιούνται».¹³²

Ἀλλ' ὁ Ἰθνανασις, δὲν ἐκθέτει ἀπλῶς καὶ ἀορίστως τὴν περὶ θεώσεως διδασκαλίαν τιν, χωρὶς καὶ νᾶ ἐρμηνεύῃ τὸν τρόπον καθ' ὃν αὕτη συμβαίνει. Θεμέλιον τὸν περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διὰ τοῦ Χριστοῦ ἀντιλήψειςιν αὐτοῦ θέτει· τὴν ἀρχὴν τῆς ἐνότητος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τῆς συγγενείας πάντων τῶν ἀνθρώπων ὡς τέκνων τοῦ Ἀδάμ. Κατὰ τὴν ἀρχὴν ταύτην, πάντες, οἱ ἄνθρωποι ἀποτελοῦμεν, ἐν ἑνίαις, ὅλον, ἑκαστὸς δὲ ἄνθρωπος ὡς ἄτομον μέρος τοῦ ὅλου. Συνεπὸς καὶ ὁ ἐνανθρωπήσας Λόγος τοῦ Θεοῦ μέρος τοῦ ὅλου λαμβάνει ἑαυτῷ ὄργανον τὸ ἀνθρώπινον σῶμα καὶ ἐπιβαίνει τούτῳ, γινόμενος κατὰ τὸ ἀνθρώπινον οὐδὲς τοῦ κοινῶς ἡμῶν γενάρχου Ἀδάμ καὶ κατ' ἀκολουσίαν ἀδελφὸς ἡμῶν.¹³³ Οὕτω, τὸ ὑπὲρ ὃ Λόγος ἀνέλαβε, ἀνθρώπινον σῶμα «εἰ καὶ καινότερον θάυματι συνέστη ἐκ Παρθένου μοιγῆς», καὶ τὴν ἔχον καὶ αὐτὸ τὴν οὐσίαν, «σῶμα γὰρ ἦν ἀνθρώπινον», ἦτο θνητὸν καὶ «κατ' ἀκολουσίαν τῶν ὁμοίων καὶ ἀπέθνηκε». Τῇ τοῦ Λόγου ὁμῶς «εἰς αὐτὸ ἐπιθέσει οὐκέτι κατὰ τὴν ἰδίαν φύσιν ἐφθάρτα ἀλλὰ διὰ τὸν ἐκωικῆσαντα τοῦ Θεοῦ Λόγον ἐκτός ἐγένετο φθορᾶς. Καὶ συνέβαινον ἀμφοτέρω ἐν αὐτῷ γενέσθαι παραδόξως δι· τε ὁ πάντων θάνατος ἐν τῷ Κυριακῷ σώματι ἐπληρούτο, καὶ ὁ θάνατος καὶ ἡ φθορὰ διὰ τὸν συνόντα Λόγον ἐξηφανίζοντο».¹³⁴ Τοιουτοτρόπως, καθόσον θεμ.λιώδεις ἰδιότητες τῆς θείας φύσεως, μεταξὺ τῶν ἄλλων, εἶναι καὶ ἡ ἀθανασία καὶ ἀφθαρσία, ὁ Λόγος ἐθέωσε πρῶτον

130. PG 26, 1061 A, 1089 H.

131. PG 26, 151 A15.

132. PG 26 588 A, 25. 448 C 15.

133. PG 25 172 C12 26, 168 C10.

134. PG 25, 132 A α. 35.

τὸ ὅπερ ἀέλαβε διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως ἴδιον σῶμα¹³⁵ οὐ μόνον ἀφθαρτον καὶ ἀθάνατον, ἀλλὰ καὶ λυτήριον θανάτου ἀναδείξας κατὰ¹³⁶ Ἐνσεβθεν λοιπον, καθὼς τὴν ἔνστα τῆς ἁμαρτίας, τοῦ Ἀδάμ, ἀποχωρησιν τοῦ Λόγου¹³⁷ ἠκολούθησεν ὁ θάνατος τοῦ Ἀδάμ. Ἐς αὐτοῦ δὲ εἰς πάντας τοὺς ἀθρώπους ὁ θάνατος διηλθεν, οὕτω πάλιν ἡ τοῦ Λόγου παρουσία κατηργησε τὸν θάνατον καὶ διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ ἡ ἀθανασία εἰς πάντας ἔφθασε· «καὶ οὐκ ἐν τῷ Ἀδάμ πάντες ἀποθνήσκομεν, ἀλλ' ἐν τῷ Χριστῷ πάντες ζῶσι ποικιόμεθα»¹³⁸ θεοὶ κατὰ χάριν γινόμενοι καὶ ἡμεῖς· Ἐν ἄλλαις λέξουσιν, ὅσα ὡς ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ τὸ κτιστὸν ἡμῶν αὐτὸς ἐφάρσε σῶμα¹³⁹ καὶ ἐγένετο ἄνθρωπος, ἡμεῖς οἱ ἄνθρωποι προσληφθέντες, διὰ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ¹⁴⁰· Ἐν Χριστῷ ἄνθρωποι χρηματίζεσθαι ἠρξάμεθα¹⁴¹ καὶ τὸ πνεῦμα λαμβάνοντες ἐν γινόμεθα εἰς αὐτῷ. Ἐν τῷ Χριστῷ δὲ τελειούμενοι καὶ θεοφορούμενοι, διὰ τῆς πρὸς τὸ σῶμα συγγένειαι, καὶς Θεοῦ γεγονάμεν, καὶ ἡμεῖς καὶ υἱοὶ Θεοῦ πεποιήμεθα· καὶ οὕτως ἐξαφανίζεται ἡ ἐν ἡμῖν φθορὰ κατὰ τὴν ὁμοιότητα καὶ συγγένειαν τῆς σαρκὸς τοῦ Λόγου καὶ ζωὴν αἰώνιον κληρονομοῦμεν¹⁴². Ἡ δὲ βελτίωσις, ἥτις ἐπέρχεται εἰς τὴν ἡμετέραν φύσιν, λόγῳ τῆς συγγένειας αὐτῆς ταύτης πρὸς τὴν τοῦ Λόγου σάρκα, εἶναι τοιαύτη, ὥστε μετὰ τὴν ἀνωθεν ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος ἀναγέννησιν καὶ ζωοποιήσιν ἡμῶν ἐν τῷ Χριστῷ, οὐκέτι αὕτη γῆϊνη παραμένει, ἀλλὰ, λογιθεῖσα διὰ τοῦ Λόγου, δεῖ δι' ἡμᾶς ἐγένετο σὰρξ¹⁴³· μετασχηματίζεται· εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὴν σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ· (Φίλ. π γ' 21)· ἥτις ἐστὶ σημασία τοῦ μέλλοντος αἰῶνος¹⁴⁴. Κατὰ τὴν συγγένειαν δὲ ταύτην τῆς σαρκὸς ἡμῶν πρὸς τὴν σάρκα τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Λόγου οἱ ἄνθρωποι ἀποβαίνομεν τῷ ὄντι· αὐσσομεν· τῷ Λόγῳ, μεθ' οὗ συναρμολογούμενοι καὶ συνθεόμενοι ἐν αὐτῷ διὰ τῆς ὁμοιώσεως τῆς σαρκὸς θεοῦμεθα ἐν αὐτῷ καὶ διαμένομεν μετ' αὐτοῦ ἀθάνατοι καὶ ἀφθαρτοι¹⁴⁵.

Θέλωσις λοιπὸν ἡ θεοποίησις δὲν σημαίνει μεταποίησιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἢ οὐσίας εἰς θεϊαν, ὡς πιθανῶς ἐκ πρώτης ὁφείκει ἡ λέξις φαίνεται σημαίνουσα, ἀλλὰ καινοποιήσιν αὐτῆς κατὰ τὸ

135 PG 26, 100 A5, 106 B12

136 PG 25, 448 D, 26, 1105 A8.

137 PG 25, 106 A.

138 PG 25, 192 B, 26, 136 C.

139 PG 25, 448 D3.

140 PG 26, 397 B6.

141 PG 25, 148 D6.

142 PG 26 372 B C, 100 C, 433 B11, 397 B8.

143 PG 26, 396 A.

144 PG 26, 1109 B13

145 PG 26 277 B, 396 B11.

θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὥστε νά εἶραθα πίσσωμοι καί συμμετοχοί τοῦ Χριστοῦ (Ἐφεσ γ' 6).¹⁴⁵ α Ἦτοι ἡ ἐν Χριστῷ θέσις ἡμῶν γίνεται κατὰ μετοχὴν τῆς τοῦ Λόγου θεότητος,¹⁴⁶ ἡ «μετοχὴ τοῦ Λόγου διὰ τοῦ Πνεύματος» ταύτην ἔχουμεν τὴν χάριν παρὰ τοῦ Πατρὸς¹⁴⁶ α καὶ οὕτω «τῇ τοῦ Πνεύματος κοινωνίᾳ γινόμεθα κοινωνοὶ θείας φύσεως,¹⁴⁷ οὐ τῇ φύσει καλούμενοι θεοί, ἀλλὰ τῇ τοῦ Υἱοῦ μετουσίᾳ.¹⁴⁸ Λαμβάνοντες, δηλαδὴ τὸ Πνεῦμα καὶ θεούμενοι οἱ ἐν Χριστῷ ἀναγεννηθέντες ἄνθρωποι, οὐ ἀποβάλλουν τὴν ἰδίαν ἐαυτῶν οὐσίαν.¹⁴⁹ μεθιστάμενοι εἰς τὴν θεϊαν οὐσίαν οὐδὲ ἄλλως πως ὀξισοῦνται πρὸς τὸν Θεόν, ἀλλ' ἐξακολουθοῦν καὶ μετὰ τὸ λήγεσθαι αὐτοὺς κατὰ χάριν γεννᾶσθαι, ὡς υἱοὶ Θεοῦ νά εἶναι, οὐδὲν ἔττον, πάλιν ἄνθρωποι ποιήματα κατὰ φύσιν,¹⁵⁰ θέσει καὶ χάριτι γινόμενοι υἱοί,¹⁵¹ ἐκ μετοχῆς ὁμοιοῦμεν τῷ Θεῷ, καὶ τῇ οὐσίᾳ, ἀλλὰ τῇ υἰοτητι, ἡ; μεταλαμβάνουν παρ' αὐτοῦ¹⁵² Ἡ θέσις ἡ καινοποίησις αὕτη, οὐ σημαινεῖ, ἀποκλειστικῶς κατὰστασιν ἐν τῇ ὁποίᾳ θέλει διατελεῖ ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ μόνον, ἀλλὰ καὶ καταστασιν ἀρχομένην ἔσθ' ἀπὸ τῆς παρούσης ζωῆς, καθ' ἣν ὡς θέσει καὶ κατὰ χάριν υἱὸς τοῦ Θεοῦ προκόπτεται βακτηρῶν καὶ τελειοῦται εἰς τὸν κατὰ Χριστὸν εἶον καὶ κοινωνεῖ ἀπὸ τοῦδε τῆς ζωῆς τοῦ Χριστοῦ, γινόμενος δι' αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ μέτοχος τῆς ἐκείνου ἀφθαρσίας καὶ ἀθανασίας. Διότι ἐν τῷ Χριστῷ μετὰ τοῦ ὁμοίου, κατὰ τὴν συγγένειαν τῆς σαρκός, συνάπτονται οἱ εἰς αὐτὸν ὁρθῶς πιστεύοντες, -ὁ πάντων θάνατος ἐν τῷ Κυριακῷ σώματι ἐπληροῦτο καὶ ἡ φθορὰ καὶ ὁ θάνατος διὰ τὸν συνόντα Λόγον ἐξηφανίζοντο.¹⁵³ Ἦτοι, εἰ μᾶλλον σαφῶς, «τοῦ κοινῶ πάντων Σωτῆρος ἀποθανόντος ὑπὲρ ἡμῶν, οὐκέτι νῦν ὥσπερ πάλαι κατὰ τὴν τοῦ νόμου ἀπειλὴν θανάτῳ ἀποθνήσκοντες οἱ ἐν Χριστῷ πιστοί (πάντατοι γὰρ ἡ τοιαύτη καταδική, ἀλλὰ τῆς φθορᾶς παυομένης καὶ ἀφανιζομένης ἐν τῇ τῆς ἀνα. σεως χάριτι, λοιπὸν τὸ τοῦ σώματος θνητὸν διαλυόμεθα μόνον τῇ χρόνῳ, ὃν ἐκάστην ὥρισεν ὁ Θεός, ἵνα κρείττονος ἀναστασεως ὑπελὶν ὀνηθῶμεν»,¹⁵⁴ ὅτε καὶ τὸ φθαρτὸν καὶ θνητὸν τοῦτο θέλει ἐνδύθῃ, ἀφθαρσίαν καὶ ἀθανασίαν.¹⁵⁵

145a PG 26 1140 B.

146. PG 26 1060 C

146a PG 26 30 A.

147 PG 26 588 A, 1077 B1.

148 PG 26, 613 C2

149 PG 25 148 D6

150 PG 26 173 C9

151 PG 26 217 A9

152 PG 26, 788 C11.

153 PG 25, 132 A

154. PG 25, 132 C.

155. PG 26, 945 C.

Κατὰ τὴν περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλίαν τοῦ Ἀθανασίου ὁ ἄνθρωπος ἐκ μὲν τῆς σχεσεως τῆς οὐσιότητος καὶ τῆς συγγενείας τῆς φύσεως αὐτοῦ πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἣν ἐκεδύσατο ὁ ἐνανθρωπήσας Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, γίνεται ἀδελφός τοῦ Χριστοῦ, διὰ δὲ τὸν ἐνυποστάτως τῷ Χριστῷ ἡνωμένον Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ γίνεται καὶ αὐτός κατὰ μετοχὴν τοῦ Λόγου καὶ τῆ κοινωνίας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κοινωνός Θεός καὶ σωτὴρ φύσεως.¹⁵⁶ οὗτος Θεὸς κατὰ χάριν καὶ συγκληρονόμος Χριστοῦ. Καθόσον δὲ διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ κατηργήθη ἡ ἁμαρτία καὶ ὁ ταύτης ἀκόλουθος θάνατος καὶ ἡ φθορά, τῇ τῆς ἀναστασεως χάριτι, ἀποδίδονται ἐκ νέου εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ ἀθάνασις καὶ ἡ μετὰ τῆς ἀθανασίας ἀρρηκτοὶ συνδιεδεμένη ἀφάρσις αἵτινες εἰ καὶ ιδιότητες τῆς Θείας ζωῆς γίνονται οἱ τούτων μετέχοντες ἐν Χριστῷ ἄνθρωποι καὶ Θεοί, οὐχ, μεθιστάμενοι ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης εἰς τὴν Θεϊκὴν φύσιν, ἀλλὰ κατὰ χάριν τοῦ καλέσαντος,¹⁵⁷ οὐκέτι φοβούμενοι θάνατον ἀλλ' αἱ μένοντες ἐν Χριστῷ καὶ μετ' αὐτοῦ αἱ κληρονομήσαντες ἐν τῇ Θεότητι τοῦ Θεοῦ.¹⁵⁸

Ἐν συμπέρασματι δυνάμεθα ἀ εἰπωμεν ὅτι ὡς βάσις τῆς περὶ ἀνθρώπου ἐν γένει διδασκαλίας καὶ τῆς Χριστολογίας τοῦ Ἀθανασίου ὑποκείται τὸ ἀνθρώπινον δράμα, ὅπερ ἀρχὴν λαβὼν διὰ τῆς πτώσεως τοῦ πρώτου ἀνθρώπου, τοῦ Ἀδάμ, κορυφούται εἰς τὸ πάθος τοῦ δευτέρου Ἀδάμ, τοῦ ἀνθρώπου Χριστοῦ, καὶ λύεται διὰ τῆς ἀναστασεως αὐτοῦ. Τῆς διδασκαλίας ταύτης διήκει ἡ πίστις ὅτι ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ ἀνθρώπου Χριστοῦ καὶ διὰ τοῦ Χριστοῦ ὁ ἄνθρωπος κατήγαγεν ἀποφασιστικὴν νίκην ἐν τῷ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ διαβόλου ἀγῶνι, δοὺς ἀρξάμενος ἐν τῷ παραδείσῳ διὰ τῆς ἀπάτης τοῦ ὄφως πτώσεως τοῦ πρώτου Ἀδάμ, ἐτελείωσεν ἐπ' τοῦ σταυροῦ διὰ τοῦ σταυρικοῦ θανάτου τοῦ δευτέρου Ἀδάμ, διὰ τοῦ ὁποίου συνετρίβη ὁλοσχερῶς ἡ κεφαλὴ τοῦ ἀρχεκάκου ὄφως, κατελύθη τὸ κράτος τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ ἐξ αὐτῆς προελθόντος θανάτου καὶ τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀπηλλάγη τῶν ἀποτόκων τῆς πτώσεως τοῦ γανάρχου δεινῶν. Ἐν τῷ Χριστῷ καὶ δι' αὐτοῦ ὁ ἄνθρωπος οὐ μόνον ἀνακεφαλὴν τὴν ἣν εἶχε πρὸ τῆς πτώσεως αὐτοῦ θέσιν πλησίον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀποκαθίσταται εἰς δόξαν ἀσυγκρίτως τελειοτέραν ἐκείνης, ἣς ἀπῆλθεν ἐν τῷ παραδείσῳ.¹⁵⁹ Διότι τότε μὲν ἡ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὸν Δημιουργὸν Λόγον ἦτο σχέσις ποιήματος πρὸς ποιητὴν καὶ ἐκ τῆς σχεσεως ταύτης, ὁ Λόγος τῇ χάριτι αὐτοῦ ἀπλῶς συνῆν τῷ ἀνθρώπῳ προφυλάττων αὐτὸν ἀπὸ τῆς φθορᾶς καὶ τὸν θάνατον καὶ συντηρῶν εἰς τὴν ἀφθαρσίαν καὶ τὴν

156. PG 26. 945 C.
157. PG 26. 418 D.
158. PG 26. 289 B.
159. PG 26. 289 B.

ἀθανάσιον,¹⁶⁰ νῦν δὲ ἔχει ἐν ἑαυτῷ συνηνέσαστα διὰ τῆς ἐκανθρωπήσεως αὐτὸν τοῦτον τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ, ὃ ἕνεκα καὶ ἐγένετο οὐσώπων καὶ ἀδελφός αὐτοῦ.¹⁶¹ Κατὰ τὴν συγγένειαν δὲ ταύτην τῆς σαρκὸς ἐλευθερωθεὶς καὶ τελειῶς ἀπαλλαγείς ἀπὸ τὴν δουλείαν τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου καὶ συναρθεὶς τῷ Λόγῳ, διακαίεται, κατὰ τὴν ἰδέαν, τοῦ Λόγου θεοποιῶν ('Ιω. ζ' 24), νὰ εἶναι μετ' αὐτοῦ ἐκεῖ ὅπου καὶ ὁ Λόγος ἐστίν, ἀκαλαυσις θείας μακαριότητος καὶ δόξης ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, ὡς υἱὸς αὐτοῦ κατὰ χάριν καὶ συγγληρονόμος Χριστοῦ, αἰώνως ἀφθαρτος καὶ ἀθάνατος διαμένων καὶ μετ' αὐτοῦ συμβασιλεύων.¹⁶²

Ὅστω, διὰ τὸν Ἀθανάσιον, ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ κορυφαίαν ἀξίαν, ἱσταμένην εἰς τὴν κορυφὴν τῆς κλίμακος τῶν ἀξιών, χάριν τῆς ὁπίας αὐτὸς ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἐγένετο ἄνθρωπος καὶ ἔδωκεν ἑαυτὸν εἰς θάνατον. Τὴν ἐξαιρετικὴν ταύτην θέσιν, ἣν καταλαμβάνει ὁ ἄνθρωπος ὡς ἀξία, ἐξαίρει ἔτι μάλλον ἢ διδασκαλία τοῦ Ἀθανασίου ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἡ κορωνὴ τῆς δημιουργίας, οὐχὶ δι' ἐξελίξεως ἐκ κατωτέρων ἐμβίων ζῴων προαχθεὶς ἀλλ' ἐκ δημιουργικῆς ἀρχῆς καὶ δι' αὐτοτελοῦς δημιουργικῆς πράξεως προελθὼν εἰς το εἶναι ἀμέσως ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ Θεοῦ, κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτὸν ποιηθεὶς καὶ διὰ τοῦ λογικοῦ προικισθεὶς, ὅπερ καθιστᾷ αὐτὸν προνομιοῦχον ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὀλιγῆς κτίσεως καὶ τοῦτο αὐτὸ κυρίαρχον αὐτῆς ἰδιόζουσαν σημασίαν κἀκτετα. ἡ καὶ ἐπὶ τῆς Ἀγ. Γραφῆς ἐρειδομένη διδασκαλία αὐτοῦ ὅτι πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι τέκνα τοῦ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀρχήτην δημιουργηθέντος ἑνὸς καὶ μόνοι ἀνθρωπίνου ζεύγους, τοῦ Ἀδάμ καὶ τῆς Εὔας, ἐν ᾧ ἐτέθησαν οἱ λόγοι τῆς διαδοχῆς παντὸς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.¹⁶³ Διότι ἡ πίστις εἰς τὴν ἐξ ἑνὸς ζεύγους καταγωγὴν πάντων τῶν ἐπὶ γῆς ἀνθρώπων εἶναι τὸ θεμέλιον οὗ μόνου τῆς ὁλῆς χριστιανικῆς δογματικῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ καὶ ἡ λυθία λίθος πρὸς λύσιν πάντων τῶν ἀπασχολούντων τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν προβλημάτων, ἐπειδὴ ἐκ αὐτῆς ἐδράζεται ἡ ἀρχὴ τῆς ἰσοτήτος, καθ' ἣν πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι μεταξύ των ἀδελφοί, ὀφείλοντες ἀγαπᾶν ἀλλήλους, τὴν ἀγάπην ὡς ὑπέρτατον νόμον τῷ ἑαυτοῦ ρυθμιστῇ τῶν πρὸς ἀλλήλους σχέσεων αὐτῶν.

160. PG 26, 106 A.

161. PG 26, 277 B.

162. PG 26, 229 B.

163. PG 26, 249 C.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ Πηγαί περὶ μὲν τοῦ βίου του Ἀθανασίου εἶναι τὰ ἴδια αὐτοῦ συγγράμματα καὶ ἰδίως ἡ Ἐγκύκλιος ἐπιστολὴ τοῖς κατὰ τόπον συλλειτουργοῖς (PG 25, 221 - 240), ἡ Ἀπολογητικὴ κατὰ Ἀρειανῶν (25, 248 - 410), ἡ Ἀπολογία πρὸς τὸν βασιλεῖα Κωνστάντιον (25, 545 - 642), ἡ Ἀπολογία περὶ τῆς φυγῆς αὐτοῦ (25, 643 - 680) καὶ ἡ Ἐπιστολὴ πρὸς μοναχοὺς τὰς δυσσεβείας τῶν Ἀρειανῶν καθιστοροῦσα (25, 691 - 746) Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ Ἐγκώμιον εἰς Μεγαν Ἀθανάσιον (35, 1081 - 1128), ἡ ἀγνώστου συγγραφέως λατινιστὶ σωζομένη Ἱστορία τοῦ Ἀθανασίου ἡ λεγόμενη ἀκέφαλος ἱστορία (*historia acephala*), ἥς ἐλλοipei ἡ ἀρχή, ἔργον τοῦ Δ' αἰῶνος (PG 26, 1443 - 1450) καὶ ὑπὸ Battifol δημοσιευθεῖσα ἐν *Melanges de litter et d'hist religieuses* Paris 1899 I, 99 - 108), κοπτικόν τι ἐγκώμιον τοῦ Δ' αἰῶνος, δημοσιευθὲν ὑπὸ O. Lemm, ἐν *Memoires de l'Academie impér de sciences de S. Pétersburg*, 7e série 36, 1888 1f, τὰ προλεγόμενα τῆς συριακῆς συλλογῆς τῶν πασχαλίων ἐπιστολῶν τοῦ Ἀθανασίου (λατινιστὶ ἐν PG 26 1351 κ.ε.ξ.) καὶ αἱ περὶ Ἀθανασίου εἰδήσεις τῶν ἱστορικῶν Εὐσεβίου Ρουφίνου, Ἐπιφανίου, Σωκράτους Σωζομένου καὶ Θεοδωρήτου Σώζονται ἐπίσης καὶ τέσσαρες ἄλλοι βιοὶ τοῦ Ἀθανασίου μεταγενστέρως συντεταγμένοι ἐπὶ τῇ βίᾳ τῶν ἀρχαίων πηγῶν (ὄρα Δ. Μπαλάνου, Πατρολογία σ 213).

Περὶ δὲ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ τὰ ἴδια αὐτοῦ συγγράμματα ἅτινα ἐξεδόθησαν τὸ πρῶτον ὑπὸ J. Lurmi καὶ B. de Montfaucon ἐν Παρισίοις τὸ 1698 εἰς τρεῖς τόμους Ἡ ἐκδοσις αὕτη ἀνετυπώθη ἐν Παταύῳ τὸ 1777 συμπληρωμένη εἰς τέσσαρας τόμους, ἐκεῖθεν δὲ τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀθανασίου συμπεριελήφθησαν εἰς τὴν Πατρολογίαν Migne, ἐλληνικὴν σειρὰν, 25 - 28, μετὰ τῶν λατινιστὶ σπουδαίων βιογραφικῶν καὶ βιβλιογραφικῶν σημειώσεων τοῦ Montfaucon Τινῶν ἐκ τῶν ἔργων τούτων, διὰ νεωτέρων κριτικῶν ἐργαστῶν τῶν A. Stülken (1899), K. Hoss (1899), A. Stegmann (1917) καὶ Tr. Kehrbach (1912), ἡμφεσβητήθη ἡ γνησιότης εἰ καὶ οὐχὶ μετ' ἀπολύτου πειστικότητος δι' ὠρισμένα τουλάχιστον ἐξ αὐτῶν Τὴν χρονολογίαν συγγραφῆς τῶν ἔργων τοῦ Ἀθανασίου καθώρισεν ἰδίως ὁ Hoofs.

Ἐκ τῆς ἀπεράντου βιβλιογραφίας σημειοῦμεν A. Lebeu το ποῦ λου, Ἡ α' καὶ β' Ἀπολογία ὑπὲρ Χριστιανῶν τοῦ Ἰουστίνου καὶ ὁ καθ' Ἑλλήνων λόγος Ἀθανασίου τοῦ Μεγάλου, Ἀθῆναι 1900, Π Δ η μ η τ ρ ο ῦ λ ο υ, Τὸ πρόβλημα τῆς γνησιότητος τοῦ «Περὶ σαρκώσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ Ἀπολλιναρίου λόγος δύο» ἔργου

τοῦ Μ. Ἀθανασίου ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περ. Θεολογία ΚΔ (1953), Γ, σ. 413-441 Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Ἀνθρωπολογία τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου, Ἀθήναι 1954 Μείλ Κωνσταντίνιδου, Ἀρχιεπισκόπου Ἀμερικής, ὁ Μέγας Ἀθανάσιος καὶ ἡ ἐποχὴ αὐτοῦ, Ἀθήναι 1937. Δ Μπαλάνου, Πατρολογία, Ἀθήναι 1930. Χρυσόστομος Παπαδοπούλου, ἄρθρον Ἀθανάσιος ὁ Μέγας ἐν Ἑγκ Λεξικῶ Ἐλευθερουδάκη σ 299β κ ἐξ, Β. Στεφανίδου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Ἀθήναι 1948. R Bernard, L'Image de Dieu apres St Athanase, Paris 1952 F Canaviera, Saint Athanasius, Paris 1908. G Bardy, Saint Athanasius, Paris 1925 F Bohringer, Athanasius und Arius, oder die erste Kampf der Orthodoxie und Heterodoxie, Stuttgart 1874 K Bornhäuser, Die Vergottungslehre der Athanasius und Johannes Damascenus, Gütersloh 1903 A. Gaudel, La théologie du Λόγος chez saint Athanase, ἐν Revue de sciences religieuses, Strassburg 1929 καὶ 1931 (2 ἄρθρ). K Hoss, Studien über des Schriften und die Theologie des A., Freiburg in Br 1899 L M Hough, Athanasius the Hero, 1906. F Lauchert, Die Lehre des hl. Athanasius des Grossen, Leipzig 1905 Τοῦ αὐτοῦ, Leben des hl. Athanasius des Grossen, Leipzig 1905. Τοῦ αὐτοῦ Leben des hl. Athanasius des Grossen, 1911 J A Möhler Athanasius der Grosse und die Kirche seiner Zeit 1927 Guido Müller Lexicon Athanasianum, Berlin 1952. G H Opitz, Untersuchungen zur überlieferung der Schriften des Athanasius (Arbeiten Kirchengeschichte, Bd 23), Berlin 1935. W C. de Pauley, The Idea of Man in Athanasius, ἐν Theology 1926. M Scott, Athanasius on the Atonement, Stafford 1914. G Voisin La doctrine christologique de saint Athanase, ἐν Revue d'Histoire Ecclesiastiques 1900 F. Wel, Untersuchungen zur Christologie des hl. Athanasius, Paderborn 1914. C R. B. Shapland The letters of Saint Athanasius concerning the Holy spirit. London 1959

ΟΙ ΛΟΓΟΙ ΚΑΤΑ ΕΛΛΗΝΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙ ΕΝΑΝΘΡΩΠΗΣΕΩΣ

Καὶ τὰ δύο ἔργα «Λόγος κατα Ελληνων»¹ καὶ «Λόγος περὶ ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου καὶ τῆς διὰ σῶματός· πρὸς ἡμᾶς ἐπιφαινεῖς αὐτοῦ»¹ ἀνήκουν ἀκοντ. ρητικῶς εἰς τὴν γραφίδα τοῦ ἁγίου Πατρὸς Αἰθανασίου τοῦ Μεγάλου καὶ εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητά δύο μέρη ενός κα. τοῦ αὐτοῦ ἔργου * Εἰκάζεται, δι. τοὺς λόγους τούτους ἔγραψεν ὁ Ἀθανάσιος ὅταν ἦτο ἀκομτ. νέος τὴν ἡλικίαν καὶ ἀπέστειλεν αὐτοὺς πρὸς ἀνώμυμον τινα, πιθανῶς ἐπιστήμον κα-τέχοντα ἀξίωμα ὑπὸ μορφὴν ἀπολογίας ὑπὲρ τοῦ Χριστιανισμοῦ. κατὰ τὸν συνήθη τύπον ἀπολογιῶν τῶν Ἀριστιανῶν ἀπολογητιῶν τοῦ 6^{οῦ} αἰῶνος.

Εἰς τὸ πρῶτον ἐκ τῶν ἔργων τούτων, ἐπιχειρεῖται ὑπερβινα-τωμένη ἀνασκευὴ τῆς ἐθνικῆς πολυθείας, τῆς λατρείας τῶν εἰδώ-λων καὶ τῆς εἰς αὐτὰ πίστεως, ἡ καταγωγὴ τῶν ὁποίων ἀνάγεται εἰς τὴν μυθολογία, καὶ τὴν γονιμον φαντασίαν τῶν ποιητῶν. Μετὰ λεπτομερῆ ἀνάλυσιν τῆς φύσεως, τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ κακοῦ, ὁ συγγραφεὺς ἀποδεικνύει δια διαλογικῶν συλλογισμῶν δι. οἱ λεγόμενοι θεοί, τῶν εἰδωλολατρῶν εἶναι ὄχι θεοί, ἀλλ' ἀπλοὶ ἄνθρωποι θεοποιηθέντες εἴτε ἐκ πλάνης, εἴτε κατὰ διαταγὴν βα-σιλέων ἢ πολιτικῶν ἀρχόντων· καὶ μάλιστα ὄχι ἄνθρωποι καλοὶ ἀλλὰ φαῖλοι καὶ εἰς τὸν μεγιστον δυνατόν θαυμὸν ἀνέθικαι μὲ ἄλλα τὰ ἀνθρώπινα ἱλαττώματα, πράγμα τοῦ ἀποδεικνύει τὴν ἀνη-θικότητα καὶ τὴν ἀφροσύνην τῆς εἰδωλολατρίας εἰς ἕλας αὐτῆς τὰς ποικίλας μορφάς.

Τὴν ἀνασκευὴν τῆς λαϊκῆς πολυθείας ἀκολουθεῖ ἡ ἀνασκευὴ τῆς φυσικῆς θρησκείας, ἡ ἄλλως τοῦ φιλοσοφικοῦ πανθεϊσμοῦ τὴν ὁποίαν κατακλείει τὸ συμπέρασμα δι. ἐφ' ὅσον τῇ φύσει καὶ ὁ Θεὸς διακρίνονται σαφῶς ἀπ' ἀλλήλων, ἡ μονοθεία εἶναι ἡ μόντη ἀλη-θῆς θρησκεία. Κατὰ ταῦτα ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ εἶναι δυνατὴ μέσῳ τῶν ἐμφύτων ἱκανοτήτων τῆς ψυχῆς, ἡ ἀποία ὡς ποιηθεῖσα «κατ' εἰκόνα Θεοῦ», ἢ «κατ' εἰκόνα τοῦ Λόγου», ὅπερ τὸ αὐτό, δύ-ναται διὰ τῆς καθαρότητος τοῦ νοῦ αὐτῆς νὰ ἀνάγεται εἰς τὴν

1. Ὁ Ἱερώνυμος (De vir ill. 87) ἐμμελεῖ περὶ αὐτῶν ὡς περὶ ἐνός· ἔργον φέροντας τὸν τίτλον *Adversus gentes duo libri* (Κατὰ ἐθνικῶν βιβλία δύο)

* Ὁ «Λόγος περὶ ἐνανθρωπήσεως» ἐκδόθη εἴς τὸν ἀ-όμυμον τόμον

θεωρήσαν και τὴν κατανοήσαν τοῦ Θεοῦ, ἢ τοῦλάχιστον διὰ τῆς μελέτης τῆς δημιουργικῆς εἰς τὴν ἀληθεινὴν γνῶσις τοῦ Θεοῦ

Εἰς τὸ δεύτερον ἔργον¹ ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὸ πρῶτον, δεικνύται ὅτι μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ ἀνθρώπου και τὴν ἐξ αὐτῆς προελθούσαν φθορὰν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως οὐδεμία ἄλλη θεραπεία καὶ ἀπαλλαγὴ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἀπὸ τῆς φθορᾶς καὶ τὸν θάνατον ἦτο δυνατόν παρὰ μόνον ἡ διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ Ἐπομένως ἡ χάρις διὰ τὴν ἁμαρτίαν ἐληθρώπησεν ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ Χριστῷ και ἀπεθάνεν ὡς ἄνθρωπος καὶ ἀνεστήθη ἐκ τῶν νεκρῶν, ἥτοι ἡ ἀνάγκη τῆς σωτηρίας ἡμῶν. «ἵνα ὡς πάντων ἀποθανόντων ἐν αὐτῷ, λυθῇ ὁ κατὰ τῆς φθορᾶς τῶν ἀνθρώπων νόμος»² «και ζωοποιήσῃ τοὺτους τῷ τῆς ἀναστάσεως χάριτι».

Ἐν ὅψει τῶν ἀνωτέρω καθίσταται εὐχάρη· καὶ ὁ ἐλεγχος τῆς ἀπιστίας τῶν Ἰουδαίων εἰς τὸν Χριστὸν και αἱ ἀντιρρήσεις τῶν ἔθνικων κατὰ τοῦ σταυροῦ και τῆς χριστιανικῆς πίστεως³ καὶ ἐδραιοῦται ἡ ἀλήθεια αὐτῆς.

1. Τοῦ «Περὶ ἐνανθρωπήσεως» ἔργου ὑπάρχει και συνταγμὴν κείμενον, τὸ ὅποιον ἦτο ἀγνωστον μέχρι πρότινων δεκαετιῶν. Τοῦτο ἔφαρεν εἰς φῶς ὁ J. Lebon, ἐμελέτησε δὲ εἰς τέσσαρα χειρόγραφα ὁ O. H. G. Oriz, ὅστις εἰς εὐλόγη ἀπυχειρήματα στηριζόμενος πιστεύει ὅτι τοῦτο ἀγράφον τὸν τέταρτον αἰ ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἀνεκάλυφεν εἰς αὐτὴν πόλιν τινας ἀντι-Ἀπολλιναριστικὰς τάσεις. Κατὰ τὸν B. P. Casey εἰδικῶς ἀσχοληθέντα περὶ τὴν ἀχέειν τῶν δύο κειμένων, τὸ ἐκτενέστερον κείμενον εἶναι τὸ ἀρχαιότερον ὅπερ δύναται εὐλόγως νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν γραφίδα τοῦ Ἀθανασίου ἢ εἰς πρόσωπον τοῦ ἀμέσου περιβάλλοντός του, ἐνῶ τὸ συνταγμὴν τοιοῦτον, εἶναι μεταγενεστέρα εἰς φιλολογικὴ ἀναθεώρησις τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου (J. Quasten, μν. ἔργ.)

2. Πρὸς Λόγος περὶ Ἐνανθρ., 8, 9.

3. Πρὸς Α' Κορ 1, 18, 22, 23.

ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

ΛΟΓΟΣ ΚΑΤΑ ΕΛΛΗΝΩΝ

Ι Ἡ μὲν γνῶσις περὶ τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ περὶ τῆς ἀληθείας ὧν τῶν δημιουργημάτων δὲν χρειάζεται τόσον πολὺ τὴν διδασκαλίαν τῶν ἀνθρώπων, καθ' ὅσον ἔχει ἀφ' ἑαυτῆς τὸ κατανοητὸν διότι ὄχι μόνον καθ' ἑκάστην ἡμέραν διὰ τῶν ἔργων τῆς δημιουργίας διαλαλεῖ ἑαυτήν, ἀλλὰ καὶ λαμπρότερα τοῦ ἡλίου ἐμφανίζεται διὰ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας. Ἐφ' ὅσον ὅμως ἐπιθυμοῦμεν νὰ πληροφορηθῆς τὰ περὶ αὐτῆς, ἀγαπητέ, ὡς ἐπιχειρήσωμεν, ὅσον εἶναι εἰς ἡμᾶς δυνατόν, νὰ ἐκθέσωμεν δι' ὀλίγων τὰ κατὰ τὴν πίστιν εἰς τὸν Χριστόν, ἂν καὶ δύνασαι ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ μάθῃς αὐτὴν διὰ τῆς μελέτης τῶν θείων Γραφῶν, ἀφ' ἑτέρου δ' ὅμως ἐάν, ὑπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ καλοῦ κινούμενος, ἤθελές νὰ ἀκούσῃς περὶ αὐτῆς καὶ παρ' ἄλλων διδασκάλων. Διότι αἱ μὲν ἀγίαι καὶ θεόπνευστοι Γραφαὶ ἀρκοῦν πλήρως διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀληθείας, ὑπάρχουν δὲ καὶ πολλοὶ λόγοι τοὺς ὁποίους συνέταξαν οἱ μακάριοι διδάσκαλοι ἡμῶν, τοὺς ὁποίους ἐάν τις μελετήσῃ, θὰ μάθῃ μὲν κάπως τὴν ἐρμηνείαν τῶν Γραφῶν, θὰ δυνηθῇ δὲ νὰ ἀποκτήσῃ καὶ τὴν γνῶσιν πού ἐπιθυμεῖ. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἔχομεν τώρα εἰς χεῖράς μας τὰ συγγράμματα τῶν διδασκάλων, εἶναι ἀνάγκη, ὅσα ἐμάθομεν ἀπὸ ἐκείνων, νὰ ἀπαγγεῖλωμεν καὶ γράψωμεν αὐτὰ καὶ εἰς σέ λέγω θηλαδῇ διὰ τὴν εἰς τὸν Σωτῆρα Χριστόν πίστιν, ἵνα μήτε νομίσῃ τις ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ θείου λόγου εἶναι εὐκόλος οὔτε νὰ ἐκλάβῃ παράλογον τὴν πίστιν εἰς τὸν Χριστόν, καθὼς διαβάλλουν αὐτὸν οἱ Ἕθνη καὶ χλευάζουν, καταγελώντες εἰς θάρος ἡμῶν, οὐδὲν ἄλλο παρὰ μόνον τὸν Σταυρὸν τοῦ Χριστοῦ προβάλλοντες ὡς μομφήν, πρᾶγμα διὰ τὸ ὁποῖον μάλιστα θὰ ἡδυνάτῃ τις νὰ ἐλεεινολογήσῃ τὴν ἀνασῃσάν των. Διότι, μὲ τὸ νὰ δυσφημοῦν τὸν σταυρὸν, δὲν βλέπουν τὴν δύναμιν αὐτοῦ, ἢ ὅποια ἔχει γεμίσει δλην τὴν οἰκουμένην καὶ ὅτι δι' αὐτοῦ τὰ ἔργα τὰ

ὅποια ὁδηγοῦν εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ ἔχουν φανερωθῇ εἰς ὅλους. Διότι, ἐὰν πράγματι εἶχον καὶ αὐτοὶ ἀληθῶς προσέξει μὲ τὴν λογικὴν εἰς τὴν θεότητα αὐτοῦ, δὲν θὰ ἐχλεύαζον τόσον σπουδακον γεγονός, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ οἱ ἴδιοι θὰ ὠμολόγουν τοῦτον Σωτῆρα τοῦ κόσμου καὶ τὸν σταυρὸν ὡς μὴ βλάβης ἀλλὰ θεραπείας πρόξενον. Ἐὰν δηλαδή μετὰ τὴν σταυρωσιν τοῦ Χριστοῦ, ἡ μὲν εἰδωλολατρία ὁλόκληρος κατηργήθη καὶ πᾶσα δαιμονικὴ φαντασία μὲ τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ ἐκδιωκεται καὶ μόνον ὁ Χριστὸς προσκυνεῖται καὶ δι' αὐτοῦ λαμβάνομεν γνῶσιν τοῦ Πατρὸς καὶ οἱ μὲν ἀντιφρονούντες καταισχύνονται, ὁ δὲ λόγος τοῦ σταυροῦ τὰς ψυχὰς τῶν ἀντιφρονούντων ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν μεταπείθει πῶς εἶναι δυνατόν (εὐλόγως ἢ θελὲ τις εἰπεῖ πρὸς αὐτοὺς) εἰς τὸ ἐξῆς νὰ θεωροῦν τὸ πρᾶγμα ἀνθρωπίνην ἐπινοήσιν καὶ οὐχὶ μᾶλλον νὰ ὁμολογοῦν ὅτι ὁ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἀναβάς εἶναι ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ Σωτὴρ τῶν πάντων, πάσχουν δὲ καὶ οὗτοι, καθὼς φαίνεται εἰς ἐμέ, κάτι παρόμοιον, μὲ ἐκείνον πού τὸν μὲν ἥλιον ὅταν σκεπάζεται ὑπὸ τῶν νεφῶν κατηγορεῖ, θαυμάζει δὲ τὸ φῶς αὐτοῦ, ὅταν βλέπῃ ὅτι ὁλόκληρος ἡ κτίσις καταυγάζεται ὑπ' αὐτοῦ. Διότι καθὼς τὸ φῶς εἶναι καλὸν καὶ ὁ τοῦ φωτὸς ἀρχηγὸς ἥλιος καλυτέρος, οὕτως, ἐὰν εἶναι θεῖον ἔργον ἐκεῖ πού ἔχει διαποτίσει πᾶσαν τὴν οἰκουμένην μὲ τὸ φῶς τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, κατ' ἀνάγκην καὶ ὁ ἀρχηγὸς καὶ ἡγεμὼν τοῦ τοιοῦτου θαυμαστοῦ ἔργου πρέπει νὰ εἶναι Θεὸς καὶ Λόγος Θεοῦ. Λέγομεν λοιπόν, ὅσον εἶναι δυνατόν εἰς ἡμᾶς, ἀφοῦ υποβάλλωμεν εἰς αὐστηρὸν ἔλεγχον τὴν ἀμάθειαν τῶν ἀπίστων, ἵνα, μετὰ τὸν τοιοῦτον ἔλεγχον τῶν ψευδῶν αὐτῶν, διαλάβῃ ἡδη ἀφ' ἑαυτῆς ἡ ἀλήθεια καὶ σὺ ὁ ἴδιος, ὦ ἄνθρωπε, πεισθῇς ὅτι ἐπίστευσας εἰς τὴν ἀλήθειαν καὶ ὅτι γνωρίσας τὸν Χριστὸν δὲν ἠπατήθης. Νομίζω δὲ ὅτι εἶναι πρέπον, ὅπως καὶ σὺ, ὡς φιλόχριστος, διδάσκης καὶ ἄλλους τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ ἐπειδὴ, ὡς πιστεύω, φρονεῖς ὅτι παντὸς ἄλλου πράγματος πολυτιμότερα εἶναι ἡ περὶ τούτου γνῶσις.

2 Εἰς τὴν ἀρχὴν μὲν δὲν ὑπῆρχεν ἡ κακία, ἐπειδὴ οὐτε τώρα ὑπάρχει μετὰ τῶν ὁγών, οὔτε ὑπάρχει κατ' αὐτοὺς αὕτη οἱ ἄνθρωποι δὲ ἤρχισαν ὕστερον νὰ ἐπινοοῦν αὐτὴν καὶ νὰ τὴν ἀναπαριστοῦν, μὲ τὴν διάνοιάν των πρὸς ζημίαν των. Ὅθεν λοιπόν καὶ τὴν ἐπινοήσιν τῶν εἰδῶλων ἐνεπνεύσθησαν δι' ἑαυτοὺς, τὰ μὴ ὑπάρχοντα ὡς ὄντα ἐκλαθόντες. Ὁ μὲν Θεὸς δηλαδή, ὁ τοῦ παντὸς δημιουργὸς καὶ τῶν πάντων βασιλεὺς, ὑπάρχων ἀφ' ἑαυτοῦ

πέραν πάσης ούσιας καὶ ἀνθρωπίνως ἀπερνήθητος, λόγω τοῦ ὅτι ἦτο ἀγαθός καὶ εἰς τέλειον βαθμὸν καλός, ἐποίησε διὰ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ Λόγου τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὸ ἀνθρώπινον γένος κατ' εἰκόνα ἰδικήν του καὶ ἐπροίκισε τὸν ἄνθρωπον μὲ λογικὸν νοῦν διὰ τὰ θεωρῆ δημιουργήματα αὐτοῦ καὶ διὰ τῆς ὁμοιώσεως πρὸς αὐτὸν τὰ γνωρίζῃ καλῶς καὶ τὴν αἰτίαν αὐτῶν, ἔδωκε δὲ προσέτι εἰς αὐτὸν τὴν ἰκανότητα τὰ λαμβάνῃ ἔννοιαν καὶ γνῶσιν τῆς ἰδικῆς Του ἀνάρχου καὶ αἰωνίας ὑπάρξεως, ἵνα τὴν ταυτότητα σώζων,¹ ὥς γέγονεν ἐξ ἀρχῆς, μὴτε ἀπομακρυνθῇ ποτὲ ἀπὸ τῆς ἀληθοῦς περὶ Θεοῦ φαντασίας, μὴτε ἀποσκιρτήσῃ ἀπὸ τῆς μετὰ τῶν ἁγίων (ἀγγέλων) κοινωνίας, ἀλλ' ἔχων τὴν χάριν, ποῦ τοῦ ἔδωκεν ὁ Θεός, καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ Λόγου τοῦ Πατρὸς πηγάζουσιν ἰδικήν του δύναμιν ἀγάλλεται καὶ συνομιλῇ μὲ τὸ Θεῖον, ζῶν τὸν εὐτυχῆ καὶ ἀληθῶς μακάριον, τὸν ἀθάνατον βίον Διότι οὐδὲν ἐμπόδον ἔχων τὰ ἀνάγεται εἰς τὴν περὶ τοῦ Θεοῦ γνῶσιν, ἡδύνατο τὰ θεωρῆ μὲν διὰ τῆς ἠθικῆς καθαρότητος αὐτοῦ τὴν τοῦ Πατρὸς εἰκόνα, τὸν Θεὸν λόγον, κατὰ τὴν εἰκόνα τοῦ ὁποίου ἐγένετο, τὰ καταλαμβάνεται δὲ ἀπὸ ὑπερβολικόν θαυμασμόν βλέπων τὴν ὑπ' αὐτοῦ γινομένην πρόνοιαν δι' ὅλα, ἀναγόμενος μὲν ὑπὲρ τὰ αἰσθητὰ πράγματα καὶ πᾶσαν σωματικὴν φαντασίαν, πρὸς δὲ τὰ ἐπουράνια, νοητὰ καὶ θεῖα μὲ τὴν δύναμιν τοῦ νοῦ στενῶς συνδεόμενος. Διότι ὅταν ὁ νοῦς τῶν ἀνθρώπων δὲν σκέπτεται τὰ σωματικὰ πράγματα, οὔτε ἔχει τι ἐκ τῆς ἐπιθυμίας αὐτῶν ἔξωθεν τὰ τὸν κατακυριεύῃ, ἀλλ' ὁλόκληρος εἶναι καθαρὸς καὶ ἀνώτερος ὥστε τὰ συνυπάρχῃ μόνον μὲ αὐτόν, καθὼς ἐγένεν ἐξ ἀρχῆς,² τότε ἀληθῶς ἀφοῦ ξεπεράσῃ πάντα τὰ αἰσθητὰ καὶ τὰ ἀνθρώπινα πράγματα μεταρροιοῦται εἰς τὰ οὐράνια καὶ ἐκεῖ βλέπων τὸν Λόγον, βλέπει ἐν αὐτῷ καὶ τὸν τοῦ Λόγου Πατέρα, καὶ πληροῦται χαρᾶς ἐπὶ τῇ θεωρίᾳ αὐτοῦ καὶ ἀνακαινίζεται ἀπὸ τὸν πρὸς αὐτὸν πόθον. Καθὼς λοιπὸν ἐγένετο ὁ πρῶτος ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν γλῶσσαν τῶν Ἑβραίων ὠνομάσθη Ἀδάμ, καὶ ὡς λέγουν αἱ ἱερὰ Γραφαί, εἶχεν ἀρχικῶς μὲ ἀνεπαίσχυντον παρ-

1 Τὴν ταυτότητα σώζων τὰ κατ' εἰκόνα Θεοῦ διατηρῶν ἕως αἰῶνα

2 Τὸ χωρίον, ὡς ἔχει εἰς τὸ κεῖμενον, ὅτε γὰρ τὸ συνομιλεῖ τοῖς σῶμασιν ὁ νοῦς ὁ τῶν ἀνθρώπων, οὐδὲ τι τῆς τούτων ἐπιθυμίας μεμιγμένον ἔξωθεν ἔχει, ἀλλ' ὅλος ἐστὶν ἀνω ἐκκετῶ συνών, ὡς γέγονεν ἐξ ἀρχῆς· φαίνεται· συγγεγῆς πρὸς τὴν περὶ τοῦ θύλακα καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, καθ' ὅν ὁ νοῦς χωριστός καὶ ἀπαθής καὶ ἀμεγής τῇ οὐσίᾳ αὐτῇ, «θεϊότερον τι καὶ ἀπαθές ἐστιν»· «ὅσα οὐδὲ μεμῆχται εὐλογον αὐτὸν τῷ σῶματι» (Περὶ ψυχῆς III, 5 (1) 430a I, 14, 400c III Ἐκδ. Adrosii F. Didot)

ρησάν τον νοῦν ἐστραμμένον πρὸς τὸν Θεόν καὶ συνανεστρέφετο τοὺς ἁγίους (ἀγγέλους) θεωρῶν μετ' αὐτῶν τὰ νοητὰ θεῖα πράγματα μέσα εἰς τὸν ἅγιον ἐκείνον τόπον, τὸν ὁποῖον ὁ ἅγιος Μωϋσῆς ὠνόμασεν ἀλληγορικῶς παράδεισον. Εἶναι δὲ ἱκανὴ ἡ καθαρότης τῆς ψυχῆς νὰ βλέπῃ ὡς εἰς κάτοπτρον δι' ἐνοράσεως τὸν Θεόν, καθὼς καὶ ὁ Κύριος λέγει «Μακάριοι αὐτοὶ ποὺ ἔχουν καθαρὰν τὴν καρδίαν, διότι αὐτοὶ θὰ ἴδουν τὸν Θεόν».

3. Τιοιουτοτρόπως μὲν λοιπὸν ὁ Δημιουργός, καθὼς προελέχθη, κοπτεσκειασε τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων καὶ οὕτως ἠθέλησε νὰ μένῃ. Οἱ δὲ ἀνθρώποι καθ' ὁλοκληρίαν ἀστοχήσαντες εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ὠφελιμωτέρων, ἀπέφυγον ἐντελῶς νὰ ἀσχοληθοῦν περὶ τὴν κατανόησιν αὐτῶν καὶ ἐζήτησαν τὰ μᾶλλον πλησιέστερα πρὸς τὸν ἑαυτὸν τῶν νὰ ἐπιτύχουν. Πλησιέστερον δὲ πρὸς αὐτοὺς ἦσαν τὸ σῶμα, καὶ αἱ σωματικαὶ αἰσθήσεις. Ὅθεν ἀπὸ μὲν τῶν νοητῶν καὶ θεῶν ἀπεμάκρυναν τὸν νοῦν των, ἤρχισαν δὲ νὰ σκέπτονται μόνον τοὺς ἑαυτοὺς των. Σκεπτόμενοι δὲ τοὺς ἑαυτοὺς των, ἐλάβανον γνῶσιν περὶ τοῦ σώματος καὶ τῶν ἄλλων αἰσθητῶν πραγμάτων, καὶ ἐκ τῶν ἰδίων ἐπιθυμιῶν ἀπατηθέντες περιέπεσαν εἰς τὰς ἰδικὰς των ἐπιθυμίας, προτιμήσαντες τὰ ἴδια αὐτῶν πάθη ἀντὶ τῆς πρὸς τὰ θεῖα θεωρίας. Ἀσχοληθέντες δὲ εἰς αὐτά, καὶ μὴ ἐπιθυμοῦντες νὰ ἐγκαταλείψουν τὰ πλησιέστερα πρὸς αὐτοὺς πράγματα, ἐνέπλεξαν μὲν εἰς τὰς σωματικὰς ἡδονὰς τὰς ψυχὰς αὐτῶν, αἱ ὁποῖαι ἐκτοτε τελοῦν εἰς σύγχυσιν καὶ ρῦπον ὑπὸ τὸ κράτος πασῶν τῶν ἐπιθυμιῶν, λησμονήσασαι τελείως τὴν δύναμιν, τὴν ὁποίαν παρὰ Θεοῦ ἐξ ἀρχῆς ἔλαβον. Περὶ τούτου δὲ ἡμπορεῖ τις νὰ πληροφορηθῇ τὸ ἀληθές ἐκ τοῦ πρωτοῦ πλασθέντος ἀνθρώπου, ὡς αἱ Ἱεραὶ Γραφαὶ λέγουν περὶ αὐτοῦ. Καὶ ἐκεῖνος δηλαδὴ ἐφ' ὅσον μὲν χρόνον εἶχε τὸν νοῦν ἐστραμμένον πρὸς τὸν Θεόν καὶ τὴν τούτου θεωρίαν, δὲν ἐστρεφε τὴν προσοχὴν του εἰς τὸ σῶμα ὅταν δὲ μὲ τὴν συμβουλὴν τοῦ ὄψεως ἀπέστρεψαν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τὴν διάνοιαν καὶ ἤρχισαν νὰ σκέπτονται τοὺς ἑαυτοὺς των, παρευθὺς ἔπεσαν καὶ εἰς ἐπιθυμίαν τοῦ σώματος καὶ ἀντελήφθησαν ὅτι ἦσαν γυμνοὶ καὶ μαθόντες ἠσθάνθησαν ἐντροπὴν. Ἀντελήφθησαν δὲ ὅτι ἦσαν γυμνοὶ ὄχι τόσον ἀπὸ ἐνδύματα, ἀλλ' ἐγένοντο γυμνοὶ ἀπὸ τῆς τῶν θεῶν θεωρίας, καὶ μετέστρεψαν τὴν διάνοιαν αὐτῶν πρὸς ἐναντία πρὸς τὸ θεῖον θέλημα πράγματα. Διότι ἀφοῦ

παρητήθησαν ἀπὸ τῆς πρὸς τὸν ἕνα καὶ ὄντα, Θεὸν λέγω, κατανόησεως καὶ τοῦ πρὸς αὐτὸν πάθου, εἰς τὸ ἐξῆς ἐνεπλάκησαν εἰς τὰς διαφορὰς καὶ εἰς τὰς κατὰ μέρος ἐπιθυμίας τοῦ σώματος.

Ἐπειτα, ἅμα ὡς ἡσθάνθησαν τὴν ἐπιθυμίαν ἑνὸς ἐκάστου καὶ τῶν πολλῶν, ἤρχισαν νὰ ἔχουν σχέσιν πρὸς τὰς ἐπιθυμίας αὐτάς, οὕτως ὥστε καὶ νὰ φοβοῦνται νὰ τὰς ἐγκαταλείψουν. Ἐντεῦθεν λοιπὸν καὶ δειλῖαι καὶ φόβοι καὶ ἡδοναὶ καὶ θνητὰ φρονήματα προσεγένοντο εἰς τὴν ψυχὴν. Διότι αὕτη μὴ θέλουσα νὰ ἀποβάλλῃ τὰς ἐπιθυμίας, φοβεῖται τὸν θάνατον καὶ τὸν ἀπὸ τοῦ σώματος χωρισμόν. Ἐπιθυμοῦσα δὲ πάλιν καὶ μὴ ἀπολαύουσα ἐκείνων πού ἐπιθυμεῖ, ἔμαθε νὰ φονεύῃ καὶ νὰ ἀδικῇ. Πῶς δὲ καὶ ταῦτα πράττει εὐλογον κρίνομεν κατὰ δύναμιν νὰ ἐπιστημόναμεν.

4 Ἀφοῦ ἡ ψυχὴ ἐγκατέλειψε τὴν θεωρίαν τῶν νοητῶν καὶ θεῶν πραγμάτων καὶ ἔκαμε κακὴν χρῆσιν τῶν ἐπὶ μέρους ἐνεργειῶν τοῦ σώματος, αἰσθανομένη ἡδονὴν ἀπὸ τὴν θέαν τοῦ σώματος καὶ μαθοῦσα ὅτι ἡ ἡδονὴ εἶναι δι' αὐτὴν εὐχάριστον πρᾶγμα, ἐκ πλάνης διέστρεψε τὴν ἔννοιαν τοῦ ὀνόματος τοῦ καλοῦ καὶ ἐνόμισεν ὅτι ἡ ἡδονὴ εἶναι αὐτὸ τὸ ἀληθῶς καλόν, ὡς ἐὰν κάποιος, παθὼν παραφροσύνην καὶ ζητῶν ξίφος διὰ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τοὺς ἀντικρυνοῦντας νομίζει ὅτι τοῦτο εἶναι σωφροσύνη. Ἀπαξ δὲ ἡγάπησεν ἡ ψυχὴ τὴν ἡδονὴν ἤρχισε ποικιλοτρόπως νὰ ἀπολαμβάνῃ αὐτήν. Διότι οὐσα ἐκ φύσεως εὐκίνητος, καίτοι ἀπηρνήθη τὰ καλὰ, οὐδέποτε παύει νὰ κινῆται. Κινεῖται λοιπὸν ὅχι πλέου συμφωνῶς πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἀρετῆς, οὔτε πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ θλέπῃ τὸν Θεόν, ἀλλὰ τὰ μὴ ὄντα ἔχουσα κατὰ νοῦν, μεταποιεῖ τὸ δυνατόν εἰς αὐτήν, ποιοῦσα κακὴν χρῆσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ ἰκανοποιῇ τὰς ἐπιθυμίας, τὰς ὁποίας ἡ ἴδια ἐπενόησεν, ἐπειδὴ καὶ ἐπλάσθη νὰ εἶναι αὐτεξούσιος. Διότι εἶναι εἰς αὐτὴν δυνατόν, καθὼς ἀσπάζεται τὰ καλὰ, οὕτω καὶ νὰ ἀποστρέφεται αὐτά.

Ἀφοῦ δὲ ἀποστραφῇ τὸ καλόν, χωρὶς ἄλλο σκέπτεται τὰ ἀντίθετα πρὸς τὸ καλόν, ἥτοι τὰ φαῦλα, διότι δὲν ἔμπορεῖ καθόλου νὰ παύσῃ νὰ κινῆται, ἐπειδὴ εἶναι κατὰ τὴν φύσιν αὐτῆς, ὡς προεῖπα, εὐκίνητος. Καὶ ἔχουσα γνῶσιν τοῦ αὐτεξουσίου αὐτῆς ἀντιλαμβάνεται ὅτι δύναται νὰ κινῆται πρὸς δύο κατευθύνσεις κάμνουσα χρῆσιν τῶν μελῶν τοῦ σώματος καὶ πρὸς τὰ ὄντα καὶ πρὸς τὰ μὴ ὄντα. Καὶ ὄντα μὲν εἶναι τὰ καλὰ, μὴ ὄντα δὲ τὰ κακὰ καὶ φαῦ

1 Ἐνταῦθα προφανές ἐστι τοὺς ἑρῶας «τὰ ὄντα» καὶ τὰ «μὴ ὄντα»

λα. Λέγω δὲ ὄντα τὰ καλὰ, διότι ἐκ τοῦ ὄντος Θεοῦ ἐδημιουργήθησαν κατὰ τὰ ἐν τῷ ὡ τοῦ Θεοῦ προϋπάρχοντα παραδείγματα ὡς ὄντα τὰ κακὰ διότι τὰ κακὰ καὶ τὰ φαῦλα δὲν ὑπάρχουν ὡς ὄντα δημιουργηθέντα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὡς ἐπινωήματα τῶν ἀνθρώπων καὶ εἰς τὸ αὐτεξούσιον αὐτῶν ἔχοντα τὸ δυνατόν τῆς ὑπάρξεως. Ἐνῷ δηλαδή τὸ σῶμα ἔχει ὀφθαλμούς διὰ νὰ βλέπῃ τὰ θαυμαστά δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ καὶ διὰ μέσου τῆς ἀρμονικῆς φυσικῆς τάξεως νὰ προάγεται εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ Δημιουργοῦ καὶ ἐνῷ ἔχει καὶ ἄκοήν διὰ νὰ ἀκροᾶται τὰ θεία λόγια καὶ τοὺς θείους νόμους, καὶ χεῖρας διὰ νὰ ἐργάζεται καὶ πορίζεται τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα καὶ διὰ νὰ ἐκτείνῃ αὐτὰς πρὸς τὸν Θεόν, ὅταν προσεύχεται ἡ ψυχὴ ἀφοῦ ἐξέκλινε τῆς πρὸς τὰ καλὰ θεωρίας καὶ τῆς πρὸς αὐτὰ φορᾶς, ἐπλανήθη καὶ εἰς τὸ ἐξῆς φέρεται πρὸς τὰ ἐναντία, τούτέστι τὰ κακὰ καὶ τὰ φαῦλα. Ἐπειτα λαβοῦσα πείραν ὅτι δύναται νὰ κινῆται κατὰ βούλησιν, ὡς προεῖπον, καὶ ποιοῦσα κακὴν χρῆσιν τῆς δυνάμεως αὐτῆς ταύτης ἀντελήφθη ὅτι καὶ εἰς τὰ ἐναντία πρὸς τὰ ἀγαθὰ ἡμπορεῖ νὰ κινῇ τὰ μέλη τοῦ σώματος καὶ διὰ τοῦτο ἀντὶ νὰ βλέπῃ καὶ μελετᾷ τὴν ἁρμονίαν καὶ τάξιν τῆς κτίσεως, ἐστρεψε τὴν προσοχὴν τῆς πρὸς τὰς κακὰς ἐπιθυμίας διὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι δύναται καὶ τοῦτο νὰ πράττῃ. Καὶ νομίζουσα ἐκ πλάνης ὅτι μὲ τὸ νὰ κινῆται κατὰ βούλησιν πρὸς

τὰ ἢ το ὅ κα ὄντα· ἐδανείσθη δ' Ἀθανάσιος ἐκ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας Ὁ Πλάτων ἔφρονει ὅτι τὸ «μη ὄν» δὲν στερεῖται, ἐντελῶς τῆς ἰσότητος, τοῦ εἶναι, δυνάμενον νὰ νοηθῇ ὡς ἀρνητικὸν τὸ ὄν (Σοφ. 258), ὁδῶν ὡς περὶ τὸ ὄν, διότι τὸ μη ὄν εἶναι ἕτερόν τι τοῦ ὄντως ὄντος· μάλλον δὲ ἀρνησις ὁρισμένου τινὸς ὄντος» (Κ. Λογοθέτου, Ἡ περὶ Ἰδεῶν θεωρία τοῦ Πλάτωνος, σελ. 43). Τὴν αὐτὴν ἔννοian ἔχει τὸ «μη ὄν» καὶ κατὰ τὸν Μ. Ἀθανάσιον Καθόσον ὁμοως οὗτος ὁρίζει τὰ μὲν ὄντα ὡς τὰ καλὰ, τὰ δὲ μὴ ὄντα ὡς τὰ κακὰ καὶ φαῦλα διανοτέλλει ἅπασι διαικίτρους τὰς σημασίας τῶν ὄρων ταύτων, ἵνα δείξῃ ἀνακρίων τοῦ κακοῦ τὸν Θεὸν καὶ αἰτίον καὶ πηγὴν μόνον τοῦ ἀγαθοῦ· Μη ὑπάρχον ἐπομένως ὀντολογικῶς τὸ ἡθικὸν κακόν, ὡς ὄν — ὄντα γὰρ εἰσι μόνον ὅσα ἀπὸ Θεοῦ γέγονασι — ἀλλὰ νοούμενον μόνον ὡς ἀκούσια τοῦ ἀγαθοῦ ἢ ὡς ἐπινοήσεις τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, ἔντατα, δι· ζήνεται νὰ καταργηθῇ ἅμα τῇ θεραπείᾳ τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ διὰ τῆς μίση τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ ἀνακαινίσεως τῆς ὁλῆς ἀνθρωπίνης φύσεως (Κατ' Ἀπολλιν. I, PG 26, 1123 A).

1 Π α ρ α δ ο ς 1 1 τ α Φιλοσοφικὸς ὅρος χρησιμοποιούμενος ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος πρὸς δήλωσιν τῶν ἰδεῶν ἢ τῶν εἰδῶν τῶν θεωρουμένων ὑπ' αὐτοῦ ὡς ἀρχετύπων τῶν δημιουργημάτων τοῦ Θεοῦ ὡς φημιμένων (Παρμ. 132). Καὶ ὁ Ἀριστοτέλης χρησιμοποιεῖ τὸν ὅρον ἐν παραμορφωμένῳ ὡς καὶ ὁ Πλάτων (Μετὰ τὰ Φυσικά I 999). Μὲ τὴν σημασίαν ταύτην χρησιμοποιεῖ τὸν ὅρον ἐντολῶν καὶ ὁ Ἀθανάσιος καὶ ὁ Ψευδο-Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης (Περὶ θαιων ὀνομάτων, § 3. 3, 824).

πάσαν κατεύθυνσιν, σώζει τὴν ἀξίαν τῆς καὶ ὅτι δὲν ἁμαρτάνει πράττουσα ἐκεῖνο ποὺ δύναται καὶ μὴ γνωρίζουσα ὅτι οὐχὶ διὰ τὸ νὰ κινῆται ἀπλῶς ἐπλάσθη, ἀλλὰ διὰ τὸ νὰ ἐπιθυμῇ καὶ κινῆται πρὸς ἐκεῖνα ποὺ πρέπει νὰ κινῆται. Πρὸς πίστῳσιν δὲ τούτου καὶ ἡ ἀποστολικὴ φωνὴ θεβακώνει «Ὅλα μοῦ ἐπιτρέπονται, ἀλλὰ δὲν εἶναι ὅλα πρὸς τὸ συμφέρον μου»¹

5 Ἄλλ' ἡ θρασυτῆς τῶν ἀνθρώπων, οὐχὶ τὸ συμφέρον καὶ τὸ πρέπον θέσασα ὡς σκοπὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ τὸ νὰ πράττῃ ὅ,τι δύναται, ἤρχισε νὰ πράττῃ ὅσα ἀντέκεινται πρὸς τὸ θεῖον θέλημα Ὅθεν καὶ τὰς χεῖρας ἔθεσεν εἰς κίνησιν εἰς ἔργα κακά καὶ ἔμαθεν αὐτὰς νὰ φονεύουν, καὶ τὴν ἀκοὴν παρέσυρεν εἰς παρακοὴν τοῦ θεοῦ θελήματος, καὶ τὰ ἄλλα μέλη τοῦ σώματος, ἀντὶ τῆς νομίμου τεκνογονίας, ἐξώθησεν εἰς τὸ ἁμάρτημα τῆς μοιχείας. Καὶ τὴν μὲν γλῶσσαν, ἀντὶ τῶν καλῶν λόγων, ἔμαθε νὰ βλασφημῇ, νὰ ὑβρίκῃ καὶ νὰ ἐπιορκῇ, τὰς δὲ χεῖρας πάλιν νὰ κλέπτουν καὶ νὰ κτυποῦν τοὺς ὁμοίους ἀνθρώπους. Τὴν ὁσφρησιν νὰ ἀρέσκεται εἰς δυσωδίας ἐρωτικὰς ποικίλας. Τοὺς πόδας νὰ εἶναι ταχεῖς εἰς τὴν διάπραξιν φόνων καὶ αἱματοχυσιῶν² Καὶ τὴν κοιλίαν εἰς τὴν μέθην καὶ ἀνκανοποίητον κορεσμόν Ὅλα δὲ αὐτὰ εἶναι κακία καὶ ἁμαρτία τῆς ψυχῆς Ἡ δὲ αἰτία τούτων οὐδεμία ἄλλη εἶναι παρὰ μόνον ἡ ἀποστροφή ἀπὸ τῶν ἡθικῶς ἀγαθῶν πραγμάτων. Καθὼς δηλαδὴ ὁ ἡνίοχος, ὁ ὁποῖος ὁδηγεῖ ἄρμα εἰς τὸ στάδιον τῶν ἀγώνων, εἰς λησμονήσῃ τὸν σκοπὸν πρὸς τὸν ὁποῖον ὀφείλει νὰ κατευθύνεται, καὶ, ἐκτραπείς πρὸς ἄλλην κατεύθυνσιν, ὁδηγεῖ τοὺς ἵππους τοῦ ἀπλῶς ὡς δύναται δύναται δὲ καθὼς ὁ ἴδιος θέλει. Καὶ πολλάκις μὲν ὁρμᾷ ἐναντίον τῶν συναγωνιζομένων, πολλάκις δὲ φέρεται καὶ πρὸς τὸν κρημνόν, παρασυρόμενος δ' ἐκεῖ ὅπου φέρει αὐτὸν ἡ ταχύτης τῶν ἵππων, νομίζει ὅτι οὕτω τρέχων δὲν ἀπέτυχε τοῦ σκοποῦ του, ἐπειδὴ μόνον τὴν ταχύτητα σκέπτεται, καὶ δὲν ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἐξέκλινε τοῦ ἀληθοῦς σκοποῦ του. Οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ, ὅταν ἀποστραφῇ τὴν ὁδὸν πρὸς τὸν Θεόν καὶ ὁδηγῇ παρὰ τὸ πρέπον τὰ μέλη τοῦ σώματος, μᾶλλον δὲ καὶ ἡ ἴδια μαζί με αὐτὰ παρασυρομένη ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν τῆς, ἁμαρτάνει καὶ τὸ κακὸν ἐπινόει, μὴ ἀντιλαμβανόμενη ὅτι ἔχασε τὸν δρόμον καὶ εὐρίσκεται μακρὰν ἀπὸ τὸν ἀληθῆ σκοπόν, εἰς τὸν ὁποῖον

¹ Α' Κορ. 6, 12

² Ρωμ. 8, 16.

ἀποβλέπων ὁ χριστοφόρος ἀνὴρ, ὁ μακάριος Παῦλος, ἔλεγε «Προχωρῶ κατ' εὐθείαν πρὸς τὸν σκοπὸν μου διὰ τὴν χάριν τοῦ θρασεῖον τῆς οὐρανίου κλήσεως εἰς τὴν ὁποίαν μας ἐκάλεσεν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ». Εἰς τὸ καλὸν λοιπὸν ἀποβλέπων ὁ ἅγιος οὐδέποτε ἔπραττε τὸ κακόν.

Ὁ Μερικὸν λοιπὸν ἀπὸ τοὺς ἐθνικοὺς, ἀκαλουθήσαντες πεπλανημένην ὁδὸν, καὶ μὴ γνωρίσαντες τὸν Χριστόν, ἀπεφάνθησαν ὅτι ἡ κακία ἔχει ἰδὼν ὑπόστασιν καὶ οὕτω περιέπεσαν εἰς τὰ ἐξῆς δυο σφάλματα. Ἡ ἀρνοῦνται ὅτι ὁ Δημιουργὸς εἶναι ποιητὴς τῶν ὄντων διότι δὲν θὰ ἦτο Κυρία τῶν ὄντων, ἐὰν θεβαίως κατ' αὐτοὺς ἡ κακία ἔχη ἴδιαν καθ' ἑαυτὴν ὑπόστασιν καὶ οὐσίαν ἢ πάλιν ἐὰν λέγουν ὅτι εἶναι ποιητὴς τῶν ὄλων, ἐξ ἀνάγκης θὰ εἴπουν ὅτι εἶναι καὶ τοῦ κακοῦ ποιητὴς, ἐπειδὴ, κατ' αὐτοὺς, καὶ τὸ κακὸν συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν ὄντων. Τοῦτο δὲ θὰ ἐφαίνετο ἀτοπὸν καὶ ἀδύνατον, διότι τὸ κακὸν δὲν προέρχεται ἐκ τοῦ κολοῦ, οὔτε ὑπάρχει, ἐντὸς αὐτοῦ, οὔτε μέσῳ αὐτοῦ ἔρχεται εἰς τὸ εἶναι, ἐπειδὴ τὸ καλὸν δὲν θὰ ἦτο πλέον καλὸν ἐὰν εἶχεν εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἀναμειγμένου καὶ το κακὸν ἢ ἐὰν ἐγένετο αἰτία τοῦ κακοῦ. Ἐκεῖνοι δὲ ἐκ τῶν αἰρετικῶν, οἱ ὁποῖοι ἀπηνήθησαν τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐναυάγησαν περὶ τὴν πίστιν, ὑποστηρίζουν ἐπίσης, ὡς παράφρονες, ὅτι τὸ κακὸν ἔχει ἴδιαν ὑπόστασιν καὶ ἐπινooῦν διὰ τὸν ἑαυτὸν των, ἐκτὸς τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τοῦ Χριστοῦ, ἕτερον Θεόν, αὐθύπαρκτον καὶ τοῦτον καὶ τοῦ κακοῦ ποιητὴν, καὶ ἀρχηγὸν τῆς κακίας, τὸν ὁποῖον πιστεύουν ὡς δημιουργὸν καὶ τῆς κτίσεως. Ταύτους δὲ εὐκόλως ἡμπορεῖ τις νὰ ἐλέγξῃ σφαλλομένους τόσο μετὰ τὰς θείας Γραφὰς ὅσον καὶ μετὰ τὴν τὴν ἀνθρωπίνην λογικὴν, πρὸς τὴν ὁποῖαν διαφωνοῦντες, κατελήφθησαν ὑπὸ μανίας ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ὁποίας ἐπενόησαν αὐτά. Ὁ μὲν λοιπὸν Κύριος καὶ Σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς τὰ Εὐαγγέλια αὐτοῦ λέγει θεβαίων τὰ ρήματα τοῦ Μωυσέως ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι εἰς καὶ «Σὲ εὐχαριστῶ, Πάτερ, Κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς». Ἐὰν δὲ ὁ Θεὸς εἶναι εἰς καὶ οὗτος Κύριος οὐρανοῦ καὶ γῆς, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἐκτὸς αὐτοῦ καὶ ἄλλος Θεός; Πῶς

1. Φιλιπ. 3, 14.

2 Ἐνταῦθα ἀναφέρεται εἰς τὴν περὶ τοῦ κακοῦ καὶ περ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ Θεοῦ διδασκαλίαν τῶν γυναικῶν τῆς ἁγίας δὲ ἡ λογικῶν εἰσεργημάτων ἀναφέρει πρὸς αὐτὴν τὴν ἁγίαν.

3. Ματθ 11, 25

δέ εἶναι δυνατόν να εἶναι Θεός και ὁ ἐπινοηθεὶς ὑπ' αὐτῶν, ἐφ' ὅσον τὰ πάντα πληροὶ ὁ εἷς καὶ μονὸς ἀληθινὸς Θεός, συμφωνῶν μετὰ τὸν λόγον τοῦ Χριστοῦ εἰπόντος ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς Κύριος. Πῶς δὲ εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχη και ἄλλος ποιητὴς τῶν ὄντων, τῶν ὁποίων ποιητὴς εἶναι ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ Χριστοῦ συμφώνως πρὸς τὴν φωνὴν τοῦ Σωτῆρος, Ἐκτός ἂν ἴσως εἴπῃ τις, καθὼς εἰς τὰ ἰσοδύναμα, ὅτι ὁ κακὸς θεὸς δύναται νὰ γίνῃ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ Θεὸς κύριος. Ἀλλ' ἐὰν τοῦτο λέγουν, βλέπτε εἰς πόσῃ ἀσέβειαν κατοικοῦν διότι μεταξὺ τῶν ἐχόντων ἴσῃν δυνάμιν εἶναι ἀδύνατον νὰ προσδ-ορισθῇ ποιὸν τὸ ὀκωτερον και καλυτερον. Ἐπειδὴ εἴτε θέλει εἴτε ὄχι τὸ ἐν, ὑπάρχει και τὸ ἄλλο, ἀφοῦ και τῶν δύο ἡ δυνάμις και ἡ ἀσθένεια εἶναι ἴση. Ἰση μὲν ἐπειδὴ μετὰ τὸ νὰ ὑπάρχῃ καὶ τὰ δύο παρὰ τὴν περι τοῦ ἐναντίου θέλησιν τοῦ ἄλλου, τοῦ ἐνὸς ἡ βουλήσιν νικᾷ τὴν βουλήσιν τοῦ ἄλλου. Ἰση δὲ εἶναι καὶ ἡ ἀσθένεια ἀλλήλων διότι και ἂν ἀκομὴ ταῦτα δὲν θέλουν, τὰ πράγματα συμβαίνουν παρὰ τὴν γνώμην τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἄλλου. Διότι και ὁ ἀγαθὸς ὑπάρχει παρὰ τὴν γνώμην τοῦ φαύλου, ὑπάρχει δὲ και ὁ φαῦλος παρὰ τὴν βουλήσιν τοῦ ἀγαθοῦ.

7 Ἀλλωστε και τοῦτο θὰ ἡδύνατο τις νὰ εἴπῃ εἰς αὐτοὺς Ἐὰν τὰ φαινόμενα δημιουργήματα εἶναι ἔργα τοῦ κακοῦ Θεοῦ ποῖον εἶναι τὸ ἔργον τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ διότι φαίνεται οὐδὲν ἄλλο πλὴν τῶν κτισμάτων τοῦ δημιουργοῦ κακοῦ Θεοῦ. Ποῖον δὲ εἶναι τὸ γινώρισμα τῆς υπάρξεως τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ, ἐφ' ὅσον δὲν ὑπάρχουν ἔργα αὐτοῦ διὰ τῶν ὁποίων εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ γνωστός, διότι ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ γνωρίζεται ὁ δημιουργός. Πῶς δὲ ἐν ἐνὶ λόγῳ εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχουν καὶ δύο ὄντα ἐναντία ἀλλήλων, ἢ τί εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον διακρίνει αὐτά, διὰ νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ χωριστὴ ὑπαρξὶς τῶν, διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρχουν αὐτά συγχρόνως ἐπειδὴ τὸ ἐν ἀναιρεῖ τὸ ἄλλο. Ἀλλ' οὔτε εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχη τὸ ἐν μέσα εἰς τὸ ἄλλο λόγῳ τοῦ ἀνομοίου και τῆς μὴ δυνατότητος μεξέως τῆς φύσεως αὐτῶν. Ἀσφαλῶς ἐκ τρίτου τινὸς θὰ φανῇ τὸ δυνατόμενον νὰ διαιρέσῃ αὐτά, και αὐτὸ θὰ εἶναι Θεός. Ἀλλὰ ποίας φύσεως θὰ εἶναι καὶ τὸ τρίτον τοῦτο, τῆς φύσεως, ποίου ἐκ τῶν δύο, τοῦ καλοῦ ἢ τοῦ φαύλου, και τοῦτο θὰ ἀποδειχθῇ ἀδέσκατον. Ἐπειδὴ λοιπὸν φαίνεται ἀσθη-ρικός ἢ τοιαύτῃ ἐπιπόνησις αὐτῶν, κατ' ἀνάγκην πρέπει νὰ διαλάβῃ ἡ ἀληθεια τῆς ἐκκλησιαστικῆς γνωσεως. Ὅτι δηλαδὴ τὸ κακὸν οὔτε ὑπο τοῦ Θεοῦ, οὔτε ἐν τῷ Θεῳ οὔτε

ἐξ ἀρχῆς ἔγινεν, οὔτε εἶναι οὐσία τις αὐτοῦ. Ἄλλ' οἱ ἄνθρωποι λόγῳ στερήσεως τῆς γνωσεως τοῦ καλοῦ ἤρχισαν νὰ ἐπινοοῦν καὶ νὰ φαντάζονται τὰ οὐκ ὄντα καὶ ἐκείνῳ ποῦ ἐπιθυμοῦν. Καθὼς δηλαδὴ, ἐὰν κάποιος, ἐνῷ λάμπει ὁ ἥλιος καὶ ὁλόκληρος ἡ γῆ πλουσιῶς φωτίζεται μὲ τὸ φῶς του, κλείῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς του, ἐπινοεῖ σκότος διὰ τὸν ἑαυτὸν του, ἐνῷ δὲν ὑπάρχει σκότος, καὶ εἰς τὸ ἐξῆς περιπατεῖ πλανωμένος εἰς τὸ σκότος, καὶ πολλὰς φορές πιπτεῖ καὶ πηγαίνει κατὰ κρημνῶν, φανταζόμενος ὅτι δὲν ὑπάρχει φῶς ἀλλὰ σκότος, καὶ ἐνῷ νομίζει ὅτι βλέπει, δὲν βλέπει. καθόλου οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων, ὅταν κλείσῃ τὸν ὀφθαλμὸν αὐτῆς, διὰ τοῦ ὁποιοῦ ἡμπορεῖ νὰ βλέπῃ τὸν Θεόν, ἐπινοεῖ τὰ κακὰ διὰ τὸν ἑαυτὸν τῆς καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῶν κακῶν κινουμένη, δὲν γνωρίζει ὅτι, ἐνῷ νομίζει ὅτι πράττει τι, οὐδὲν πράττει, ἐπειδὴ σκέπτεται τὰ μὴ ὄντα. Κατὰ συνέπειαν δὲν ἔμεινεν ἀμετάβλητος καθὼς ἐποιήθη ἀπὸ τὸν Θεόν, ἀλλὰ μετεβλήθη ὅπως ἀνέμειξε τὸν ἑαυτὸν τῆς μὲ τὰ μὴ ὄντα, τοιαύτη δὲ καὶ φαίνεται. Διότι, ἐδημιουργήθη μὲν ἰκανὴ εἰς τὸ νὰ βλέπῃ τὸν Θεόν διὰ νὰ φωτίζεται ἀπὸ αὐτόν, ἐκείνη δὲ ἀντὶ τοῦ Θεοῦ ἐζήτησε τὰ φθοριὰ καὶ τὸ σκότος, καθὼς καὶ τὸ Πνεῦμα, λέγει κάποιον εἰς τὴν Γραφήν. «Ὁ Θεὸς ἐποίησε τοὺς ἀνθρώπους εὐθεῖς, ἀλλ' αὐτοὶ ἐφεῦρον πολλὰς ἐπινοήσεις»¹. Ἡ εὐρεῖσις λοιπὸν τῆς κακίας καὶ ἡ ἐπινόησις τοῦ κακοῦ ἀπὸ τοῦς ἀνθρώπους κατὰ τὸν τρόπον αὐτόν ἐγένε καὶ ἐδημιουργήθη. Ὡς δὲ οἱ ἄνθρωποι κατέπεσαν καὶ εἰς τὴν πλάνην τῶν εἰδωλῶν, εἶναι τῶρα ἀναγκαῖον νὰ εἰπωμεν, ἵνα γνωρίξῃς ὅτι ἡ εὐρεῖσις τῶν εἰδωλῶν δὲν εἶναι τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλὰ τῆς κακίας ἔργον. Εκείνο δὲ ποῦ ἔχει κακὴν τὴν ἀρχήν, κατ' οὐδένα λόγον ἡμπορεῖ ποτὲ νὰ θεωρηθῇ καλόν, ἐπειδὴ εἶναι ὁλόκληρον κακόν.

8 Ἐπειδὴ ἡ ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων δὲν περιωρίσθη ἀπλῶς εἰς τὴν ἐπινόησιν τῆς κακίας, ἤρχισεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον νὰ ἐκτρέπεται καὶ εἰς τὰ χερότερα. Διότι ὅταν ἔμαθεν ὅτι ὑπάρχουν διαφοραὶ μεταξὺ τῶν ἡδονῶν, ἐλησμόνησε τελείως τὰς θείας ἐντολὰς καὶ ἐπεδόθη εἰς τὰς ἡδονὰς ποῦ προκαλοῦν τὰ σωματικὰ πάθη, τοιοῦτοτρόπως δὲ μόνον πρὸς τὰ παρόντα καὶ πρόσκαιρα καὶ τὰς ἀπο τούτων ἀπολαύσεις ἔχουσα κατὰ νοῦν, ἐφαντάσθη ὅτι δὲν ὑπάρχει τίποτε ἄλλο ἐκτὸς αὐτῶν ποῦ βλέπει, ἀλλὰ μόνον τὰ πρόσκαιρα καὶ τὰ σωματικὰ εἶναι τὰ καλὰ Ἀφοῦ

1. Ἑκκλ. 7, 29

δὲ οὕτως ἔχασε τον ὀρθὸν προσανατολισμόν της καὶ ἐλησμονήσεν ὅτ εἶναι κατ' εἰκόνα τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ πλασμένη, δὲν βλέπει πλέον διὰ τῆς δυνάμεως που ὑπάρχει ἐκ φύσεως εἰς αὐτὴν τοῦ Θεοῦ Λόγον κατ' εἰκόνα τοῦ ὁποίου ἔγινεν Ἀφροῦ δὲ οὕτω ἔγινεν ἐκτός ἑαυτῆς τὰ οὐκ ὄντα σκέπτεται καὶ ἀναπαριστᾷ ὡς τὰ ὄντα. Διοτι ἀφροῦ ἐπεσκότισε μὲ τὰς ἡδονὰς τῶν σωματικῶν ἐπιθυμιῶν τὸ λογικόν, τὸ ὅπου ἔδωθη εἰς αὐτὴν ὡς κάτοπτρον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου μόνον ἡδυνάτο νὰ βλέπῃ τὴν εἰκόνα τοῦ Πατρὸς ἢ ψυχὴ δὲν βλέπει μὲν πλέον ἐκεῖνα που πρέπει νὰ ἐννοῇ περὶ πλανᾶται δὲ εἰς πάντα τὰ ἄλλα καὶ μόνον ἐκεῖ νὰ βλέπει τὰ ὅποια εἶναι ἀντλητὰ εἰς τὰς σωματικὰς αισθησεῖς. Δι' αὐτὸ λοιπὸν ἡ ψυχὴ εἶναι γεμάτη ἀπὸ σαρκικῆς ἐπιθυμίας καὶ σκοτίζεται ἀπὸ τὰς ἡδονὰς αὐτῶν καὶ ἔτσι εἰς τὸ ἔξῃς ἐπειδὴ δὲν ἐνθυμεῖται πλέον μὲ τὸν νοῦν τῆς τοῦ Θεοῦ, ἔδωσεν εἰς τὰ φαινόμενα ὄνομα Θεοῦ καὶ μόνον αὐτὰ λατρεύει, τὰ ὅποια ἡ ἴδια θέλει καὶ φανταζεται. Ἐχάριστα. Προηγεῖται λοιπὸν τῆς εἰδωλολατρίας ὡς αἰτία τῆς κακίας. Διότι καθὼς οἱ ἄνθρωποι, ἔμαθον νὰ ἐκφυλοποιῇ τὴν κακίαν, ἢ ὅποια δὲν ὑπῆρχεν ἐξ ἀρχῆς, τοιοῦτοτρόπως καὶ τοὺς ἀνυπάρκτους θεοὺς ἐπενόησαν διὰ τῆς φαντασίας τῶν. Καθ' ὅμοιον δὲ τρόπον ὡς ἔαν τις, ὅταν θυβισθῇ μέχρι τοῦ θυθοῦ τῆς θαλάσσης, τὸ μὲν φῶς δὲν βλέπει πλέον, ἐπειδὴ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ νεύουν πρὸς τὰ κάτω καὶ τὸ ὕδωρ ἐμποδίζει τὴν ὄρασιν νὰ βλέπῃ τὰ ὑπερανῶ τῆς ἐπὶ φανείας αὐτοῦ κείμενα πράγματα, μόνον δὲ αισθάνεται ὅσο εὐρίσκονται εἰς τὸν θυθόν, νομίζῃ ὅτι οὐδὲν ἐκτός ἐκείνων ὑπάρχει, ἀλλὰ μόνον αὐτὰ που βλέπει εἶναι τὰ κυριώτερα τῶν ὄντων, οὕτως καὶ ὅσοι ἐκ τῶν παλαιῶν ἀνθρώπων παρεφρόνησαν καὶ, θυθισθέντες εἰς τὸ πέλαγος τῶν σαρκικῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τῆς φαντασίας, ἐλησμονήσαν τελειῶς τὴν περὶ Θεοῦ ἔννοιαν καὶ τὴν εἰς αὐτὸν πίστιν, καὶ μὲ τὸ σκοτισμένον λογικόν τῶν μᾶλλον δὲ μετὰ τὴν ἐντελῶς παράλογον φαντασίαν τῶν ἐφαντάσθησαν ὅτι τὰ φυσικὰ φαινόμενα εἶναι θεοὶ καὶ οὕτως ἐλάτρευσαν τὴν κτίσιν καὶ ὄχι τὸν κτίστην αὐτῆς, καὶ ἀπέδωσαν θείας ἰδιότητος εἰς τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ παρὰ εἰς τὸν αἴτιον τούτων καὶ δημιουργὸν θεῶν. Καθὼς δὲ ἀκριβῶς, σύμφωνα μὲ τὸ ἀνωτέρω παράδειγμα, αἱ θυταί, ὅσοι περισσότερον κατέρχονται πρὸς τὸν θυθόν, τόσο περισσότερον εἰς τὰ σκοτεινότερα καὶ βαθύτερα καταβαίνουν, τὰ αὐτὰ ἔπαθε καὶ τὸ ἀνθρωπινὸν γένος. Δὲν ἔγιναν δηλαδὴ ἀπλῶς εἰδωλολατραι, οὔτε ἔμειναν εἰς ὅσα εἰς τὴν ἀρχὴν ἐπενόησαν Ἀλλ' ὅσον περ σσόμε

λιδή λογικά και ἀλογα ὄντα καὶ τὰ ἀνόμοια φυσικῶς συμ-
 πλέξαντες, προσκυνοῦν ὡς θεοὺς, τοιοῦτοι δὲ εἶναι οἱ κυ-
 νοκέφαλοι καὶ οἱ ὀφιοκέφαλοι καὶ οἱ ὄνοκέφαλοι θεοὶ τῶν
 Αἰγυπτίων, καὶ ὁ κριοκέφαλος Ἀμμων θεὸς τῶν Λιβύων.
 Ἄλλαι δὲ τὰ μέλη τοῦ σώματος, οἷα ἡ κεφαλὴ, ὁ ὦμος, ἡ
 χεὶρ, ὁ πους, διαχωρίζαντες ἀπ' ἀλλήλων, προεβίβασαν
 ἕκαστον εἰς θεοὺς καὶ ἐθεοποίησαν καὶ ἐλάτρευσαν αὐτά,
 ὥσαν νὰ μὴ ἔφθανε δι' αὐτοὺς νὰ ἔχουν ἐξ ὀλοκλήρου ὀλό-
 κληρον τὸ σῶμα ὡς ἀντικείμενον λατρείας. Ἄλλοι δὲ προ-
 χωροῦντες ἀκόμη περ σσότεραν εἰς τὴν ἀσέθειαν, καὶ προ-
 βάλλουντες ὡς δικαιολογίαν τὴν εὕρεσιν τούτων καὶ τὴν
 ἰδικὴν τῶν κακίαν, ἐθεοποίησαν τὴν ἡδονὴν καὶ τὴν ἐπι-
 θυμίαν καὶ προσκυνοῦν αὐτάς, ὅπως εἶναι παρ' αὐτοῖς ὁ
 Ἔρως καὶ ἡ Ἀφροδίτη τῆς Πάρου. Ἔτεροι δὲ ἐξ αὐτῶν
 ὥσαν νὰ ἐσπρωχνοντο ἀπὸ το φιλότιμον νὰ πράττουν τὰ
 χειρότερα, ἐτολμήσαν καὶ τοὺς ἄρχοντας αὐτῶν ἢ καὶ τοὺς
 δούλους αὐτῶν νὰ ἀνακηρύξουν θεοὺς ἢ διὰ νὰ τιμῇσιν
 τοὺς ἄρχοντας, ἢ ἀπὸ φόβον πρὸς τοὺς τυράννους τῶν,
 καθὼς εἰς τὴν Κρήτην ὁ διαβόητος Ζεὺς καὶ εἰς τὴν Ἀρ-
 καδίαν ὁ Ἑρμῆς καὶ διὰ τοὺς Ἰνδοὺς ὁ Διόνυσος καὶ τοὺς
 Αἰγυπτίους ἡ Ἴσις, καὶ ὁ Ὅσιρις, καὶ ὁ Ὀρος, καὶ σήμε-
 ρον ὁ Ἀντίνοος, ὁ ἐρωμένος τοῦ βασιλέως τῶν Ρωμαίων
 Ἀδριανοῦ. Διότι ἀφοῦ ἀνεχώρησεν ὁ Ἀδριανὸς εἰς τὴν χώ-
 ραν τῶν Αἰγυπτίων, διέταξεν ὅπως ὁ υπηρέτης τῆς ἡδο-
 νῆς αὐτοῦ Ἀντίνοος λατρεύεται ὡς θεός, ἐπειδὴ αὐτὰς μὲν
 καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ δούλου αὐτοῦ ἐξηκολούθει νὰ
 διατηρῇ τὸν ἔρωτά του πρὸς αὐτόν, παρεῖχε δὲ ἀφορμὴν
 ἐλέγχου εἰς θάρος του, καὶ γνῶρισμα ἐναντίον πάσης εἰ-
 δωλολατρίας, ἐπειδὴ δὲν ἐφευρέθη αὕτη δι' ἄλλον σκοπὸν
 εἰ μὴ μόνον διὰ νὰ ἱκανοποιῇ τὰς ἐπιθυμίας τῶν ἐφευρετῶν
 αὐτῆς, καθὼς καὶ ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ προεῖπε λέγουσα «Ἀρ-
 χὴ πορνείας ἐπίνοια εἰδωλῶν». Καὶ μὴ δεδαίως ἀπαρῆσης
 οὔτε νὰ νομίσης ὅτι ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι πιστευ-
 τὸν τὸ ἀνωτέρω λεγόμενον, καθοσον καὶ ὄχι πολὺ πρωτύ-
 τερα ἢ μήπως καὶ μέχρι τῶρα ἡ συγκλητος τῶν Ρωμαίων
 τοὺς κυβερνήσαντας αὐτοὺς ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ἕως τῶρα, ἢ
 πάντας ἢ ἐκείνους που αὐτοὶ ἐπιθυμοῦν καὶ κρίνουν καλόν,
 δὲν νομοθετοῦν ὅτι εἶναι θεοὶ καὶ διατάσσουσιν ὡς θεοὶ νὰ
 προσκυνοῦνται, Ἐκείνους μὲν τοὺς ὁποίους μισοῦν, τού-
 τος ὡς φυσικοὺς ἐχθροὺς πολεμοῦν καὶ ὀνομάζουσιν αὐτοὺς
 ἀνθρώπους· ἐκείνους δὲ τοὺς ὁποίους συμπαθοῦν μὲ τὴν

καρδιαν των, τούτους λόγω ἀνδραγαθίας διατάσσουν νά τιμῶνται ὡς θεοί, καθὼς ἔχουν ἐξουσίαν νά θεοποιῶν ἐκείνους ποῦ θέλουν, ἐνῷ αὐτοὶ εἶναι ἀπλοὶ ἄνθρωποι καὶ δὲν ἀρνοῦνται ὅτι εἶναι θνητοί. Ἐπρεπε δὲ ἐκεῖνοι ποῦ θεοποιῶν ἄλλους ἐκεῖνοι νά εἶναι θεοί, ἐπειδὴ ὁ ποιητὴς εἶναι πρέπον κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον νά εἶναι καλύτερος τοῦ ποιήματος, καὶ ὁ κρίνων κατ' ἀνάγκην νά εἶναι ἀνώτερος τοῦ κρινομένου, καὶ ὁ δίδων χωρὶς ἄλλο ἐκεῖνο ποῦ ἔχει δίδει ὡς χάριν, καθὼς ἀκριδῶς ἀπαράλλακτα πᾶς βασιλεὺς ἐκεῖνο ποῦ πράγματι ἔχει, ἰδικόν του αὐτὸ καὶ χαρίζει καὶ ἀπ' ἐκείνους ποῦ λαμβάνουν εἶναι καλύτερος καὶ ἀνώτερος. Ἐάν λοιπὸν πράγματι ἐκείνους τοὺς ὁποίους αὐτοὶ θέλουν δογματίζουν ὅτ' εἶναι θεοί, ἔπρεπε καὶ οἱ ἴδιοι νά εἶναι πρῶτα θεοί. Ἀλλὰ τὸ ἄξιον θαυμασμοῦ εἶναι τοῦτο, ὅτι δηλαδὴ αὐτοὶ μὲ τὸ νά ἀποθνήσκουν ὡς ἄνθρωποι, ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ ψῆφος των περὶ τῶν θεοποιηθέντων εἶναι ψευδής.

10 Ἀλλ' ἡ συνήθεια αὐτὴ δὲν εἶναι φαινόμενον νέον, οὔτε ἔλαβεν ἀρχὴν ἀπὸ τὴν συγκλητον τῶν Ῥωμαίων ἀλλ' ἦτο συνήθεια παλαιότερα καὶ ἐπροσχεδιάζετο ὡς ἐπινόησις τῶν εἰδώλων. Διότι καὶ οἱ παλαιότεροι θεοὶ τῶν Ἑλλήνων, γνωστοὶ ὡς Ζεὺς, καὶ Ποσειδῶν, καὶ Ἀπόλλων, καὶ Ἥφαιστος, καὶ Ἑρμῆς καὶ αἱ θεαὶ Ἥρα, καὶ Δήμητρα, καὶ Ἀθηνᾶ, καὶ Ἀρτεμις κατόπιν διαταγῶν τοῦ Θησέως, ὡς λέγουν οἱ ἱστορικοὶ τῶν Ἑλλήνων, ἐθεωρήθησαν καὶ ὠνομάσθησαν θεοί. Καὶ ἐκεῖνοι μὲν ποῦ διέταξαν τὴν θεοποίησιν αὐτῶν ὡς ἄνθρωποι ἀποθνήσκουν καὶ θρηνοῦνται, ἐκεῖνοι δὲ ποῦ μὲ τὰς διαταγὰς αὐτῶν ἐθεοποιήθησαν, ὡς θεοὶ προσκυνοῦνται. Ὡς ὅποια ἀντιφασίς μὲ τὴν λογικὴν καὶ τρέλλα! Καὶ εἴθε μέχρι τῶν ἀρρένων νά εἶχε στιγματῆσαι ἡ εἰδωλολατρία των καὶ νά μὴ εἶχον ἀποδῶσαι θείαν ἰδιότητα καὶ εἰς γυναίκας. Διότι καὶ εἰς γυναίκας, τὰς ὁποίας οὔτε περὶ κοινῶν πραγμάτων θεωρεῖ κανεὶς ἀσφαλὲς νά συμβουλευεῖται, ἀπέδωσαν οὗτοι θείας τιμὰς καὶ προσκυνοῦν καὶ σέβονται αὐτὰς ὡς θεούς, καθὼς αἱ ἀνακηρυχθεῖσαι εἰς θεὰς διὰ τῶν διαταγῶν τοῦ Θησέως, τὰς ὁποίας προαναφέραμεν, καὶ εἰς τοὺς Αἰγυπτίους ἡ Ἴσις, καὶ ἡ Κόρη, καὶ ἡ Νεωτέρα, καὶ εἰς ἄλλους λαοὺς ἡ Ἀφροδίτη. Τὰ δὲ ὀνόματα των ἄλλων θεῶν οὔτε νά ἀναφέρω κρίνω εὐπρεπὲς διότι εἶναι γεμᾶτα ἀπὸ χλευασμὸν. Διότι πολλοὶ ὄχι μόνον κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς ἡμέρας μας ἀφοῦ ἔχασαν διὰ τοῦ θανάτου ἀγαπητοὺς συγγενεῖς, ἀδελφοὺς καὶ ἀδελφὰς καὶ γυναίκας, πολλὰ δὲ γυ-

ναίκες ἀφοῦ ἔχασαν τοὺς ἀνδρας τῶν, τοὺς ὁποίους ὅλους ἢ φύσις τῶν πραγμάτων ἀπέδειξεν ὅτι ἦσαν ἀνθρωποὶ θνητοί, τούτους καὶ ταύτας λόγῳ τοῦ μεγάλου πένθους δι' αὐτοὺς, ἀναπαρέστησαν εἰς ἀγάλματα καὶ θυσίας προσέφερον χάριν αὐτῶν, τοὺς ὁποίους οἱ μεταγενέστεροι, λόγῳ τῆς ἐπινοήσεως καὶ τῆς τέχνης τοῦ τεχνίτου, ἐλάτρευσαν ὡς θεοὺς ἐκ πλάνης ἀντιθέτου πρὸς τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων. Διότι ἐκείνοις ποῦ οἱ γονεὶς ἐθρήνησαν ἐπειδὴ δὲν ἦσαν θεοὶ (διότι ἐὰν θεβαίως ἐπιστευον ὅτι ἦσαν θεοί, δὲν θὰ ἔκλαιον αὐτοὺς ὡς ἐὰν νὰ εἶχον χαθῇ "Ἐνεκα τούτου λοιπὸν ὄχι μόνον δὲν ἐνόμιζον ὅτι οὗτοι ἦσαν θεοὶ, ἀλλὰ ὅτι δὲν ὑπῆρχον καθάλου, διὰ καὶ ἀναπαρέστησαν αὐτοὺς εἰς εἰκόνας καὶ γλυπτὰ, ἵνα, ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχον πλέον, βλέπων αὐτοὺς διὰ μέσου τῆς εἰκόνης καὶ παρηγοροῦνται), εἰς αὐτοὺς προσέδωσαν τὴν τιμὴν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ὅμως οἱ ἀνόητοι καὶ εὐχονται ὡς πρὸς θεοὺς. Εἰς τὴν Αἴγυπτον λοιπὸν ἀκόμη καὶ σήμερον ὁ θρῆνος διὰ τὸν χαμόν τοῦ Ὀσίρειος καὶ τοῦ Ὄρου, καὶ τοῦ Τυφῶνος καὶ τῶν ἄλλων ψευδῶν θεοτήτων συνηθίζεται. Καὶ τὰ εἰς τὸ μαντεῖον τῆς Δωδωνῆς κατασκευαζόμενα ψεύδη καὶ οἱ μανικῶδεις χοροὶ τῶν Κορυθάντων, ἱερέων τῆς θεᾶς Κυθέλης εἰς τὴν Κρήτην, φανερωноун ὅτι ὁ Ζεὺς δὲν εἶναι θεός, ἀλλ' ἀνθρωπός, καὶ ἀνθρωπὸς γεννηθεὶς ἀπὸ πατέρα αἰμοδόρον. Καὶ τὸ ἀκόμη θαυμαστόν εἶναι ὅτι καὶ ὁ σαφώτερος μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων, ὁ πολὺς Πλάτων, ὁ ὁποῖος ἐκαυχῆθη ὅτι περὶ Θεοῦ ἐφιλοσόφησε, κατῆλθε, μαζί με τὸν Σωκράτην εἰς τὸν Πειραιᾶ, διὰ νὰ προσκυνήσῃ τὴν Ἀρτεμιν ποῦ ἦτο ἔργον ἀνθρώπου τεχνίτου.

II Ταύτας δὲ καὶ τὰς τοιαύτας ἐπινοήσεις τῆς εἰδωλομανίας τῶν ἀνθρώπων πρὸ πολλοῦ ἐξ ἀρχῆς προεφήτευσεν ἡ Γραφή, λέγουσα «Ἡ ἐπινόησις τῶν εἰδώλων ἦτο ἀρχὴ τῆς παρνείας καὶ ἡ ἐφευρεσις αὐτῶν αἰτία φθορᾶς τῆς ζωῆς. Διότι τὰ εἰδῶλα οὐτε ἐξ ἀρχῆς ὑπῆρχον οὐτε θὰ ὑπάρξουν εἰς τὸν αἰῶνα ἔνεκα τῆς κενοδοξίας τῶν ἀνθρώπων ἤλθον εἰς τὸν κόσμον καὶ διὰ τοῦτο ἐπενοήθη σύντομον τὸ τέλος αὐτῶν. Ὁ πατὴρ δηλαδὴ, ὑπὸ τὸ κράτος πένθους διὰ τὸν πρόωρον θάνατον τέκνου του, κατασκευάζει τὴν εἰκόνα του καὶ τὸν ἀνθρώπον ποῦ κάποτε ἀπέθανε ἐτίμησε τώρα ὡς νὰ ἦτο ζωντανός καὶ ἔδωκεν εἰς τοὺς ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν του ἐντολὰς νὰ τελοῦν μυστήρια καὶ θρησκευτικὰς τελετὰς πρὸς τιμὴν του. Ὑστερον μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἡ ἀσεβὴς αὐτὴ συνήθεια ἐπεκράτησε καὶ ἐτρηεῖτο ὡς νόμος καί, συμφωνοῦν μὲ διαταγὰς ἀρχόν-

των, ἀπενέμετο τιμὴ θεῶν εἰς τὰ γλυπτὰ ἀγάλματα ἀνθρώπων, τοὺς ὁποίους οἱ ἄνθρωποι, ἐπεὶ δὲν ἤμποροῦσαν νὰ τιμοῦν βλέποντες εὐτοὺς παρόντας, λόγῳ τοῦ ὅτι ἑκατοικοῦσαν μακρὰν, ἀναπαρέστησαν ἐκ τοῦ μακρόθεν τὴν μορφήν αὐτῶν, κατεσκευάσαν ὁρατὴν εἰκόνα τοῦ βασιλέως, τὸν ὁποῖον ἤθελαν νὰ τιμοῦν, διὰ νὰ ἤμποροῦν νὰ κολακεύουν ὡς παρόντα τὸν ἀπόντα διὰ τοῦ πρὸς αὐτὸν ζήλου των. Ἡ δὲ φιλοτεχνία τοῦ τεχνίτου προέτρεπε καὶ τοὺς ἀγνοοῦντας νὰ τιμοῦν αὐτὸν ὡς θεὸν μὲ περικυρότερον ζῆλον. Διότι ὁ μὲν τεχνίτης, ἴσως ἐπειδὴ ἤθελε νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν ἄρχοντα προσεπάθησε μὲ τέχνην νὰ ἀποτυπώσῃ τὴν ὁμοιότητα μὲ τὸν καλυτερον τρόπον, τὸ δὲ πλῆθος παρασυρόμενον ἀπὸ τὴν ὠραιότητα τοῦ ἔργου, ἐκείνον, ὁ ὁποῖος πρὸ ὀλίγου ἐτιμᾶτο ὡς ἄνθρωπος, τὸν ἐφαντάσθησαν ὕστερον ὡς θεόν. Καὶ τοῦτο ἐγίνε παραμάνιμος κίνδυνος διὰ τὴν ζωὴν. Διότι εἴτε εἰς τὴν συμφορὰν εἴτε εἰς τὴν τυραννίδα γενόμενοι οἱ ἄνθρωποι δοῦλοι, περιέβαλον λίθους καὶ ξύλα μὲ τὸ πανάγιον θεῖον ὄνομα. Τοιαυτὴ λοιπὸν ἦτο ἡ εὐρεσις τῆς εἰδωλολατρίας, ὡς μαρτυρεῖ ἡ Γραφή, καὶ ἔτσι ἤρχισε καὶ ἐπενοήθη. Τώρα λοιπὸν εἶναι καιρὸς νὰ ἐλέγξω καὶ ἀποδείξω εἰς σέ τὴν πλάνην αὐτῆς, λαμβάνων τὰς ἀποδείξεις ὅχι τόσον μὲ ἐπιχειρήματα ἑξωτερικά, ὅσον ἀπὸ ὅσα ἐκείνοι πιστεύουν περὶ τῶν εἰδωλῶν. Διότι ἐὰν κανεῖς ἐξετάσῃ τὰς πράξεις τῶν λεγομένων θεῶν των, διὰ νὰ ἀρχίσω πρῶτον ἀπὸ τοὺς κατωτέρους ἐξ αὐτῶν, θά εὕρῃ ὅτι οὗτοι ὅχι μόνον θεοὶ δὲν εἶναι, ἀλλὰ καὶ φαίνονται οἱ χειρότεροι τῶν ἀνθρώπων. Διότι πῶς εἶναι δυνατόν νὰ βλέπῃ κανεῖς τοὺς ἔρωτας καὶ τὰς σαρκικὰς ἀσελγεας τοῦ Διός, καθὼς διηγοῦνται οἱ ποιηταί, Πῶς ἡμπορεῖ κανεῖς νὰ ἀκούῃ περὶ αὐτοῦ ὅτι ἀρπάζει μὲν τὸν Γανυμήδην καὶ διὰ τὰς κρυφὰς μοιχείας τὰς ὁποίας διαπράττει, νὰ φοβῆται δὲ καὶ νὰ δειλιᾷ μήπως παρὰ τὴν ἰδικὴν του γυναικὴν κυριευθοῦν τὰ τείχη τῆς Τροίας, Πῶς ἡμπορεῖ κανεῖς νὰ βλέπῃ αὐτὸν νὰ ὑποφέρῃ διὰ τὸν θάνατον τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Σαρπηδόνο, καὶ ἐνῷ θέλει νὰ βοηθήσῃ αὐτὸν δὲν ἡμπορεῖ νὰ τὸν βοηθήσῃ, καὶ νὰ τὸν ἐπιβουλεύονται μὲν οἱ ἄλλοι λεγόμενοι θεοί, ἢ Ἀθηνα λέγω καὶ ἡ Ἥρα καὶ ὁ Ποσειδῶν, νὰ δεχεται δὲ βοήθειαν ἀπὸ τὴν Θέτιδα, μιαν γυναῖκα, καὶ ἀπὸ τὸν ἑκατοντόχειρον Αἰγαίωνα καὶ νὰ νικᾶται ἀπὸ τὰς ἡδονάς, νὰ ὑποδουλῶνται εἰς τὰς γυναῖκας, καὶ χάριν αὐτῶν νὰ ριψοκινδυνεύῃ

μεταμορφουμένους εἰς ἄλογα ζῶα, τετράποδα καὶ πτηνὰ καὶ πάλιν αὐτὸν μὲν νὰ κρύπτεται, φοβούμενον τὰς κακὰς προθέσεις τοῦ πατρός, τὸν δὲ Κρόνον νὰ ὑποβάλλῃ εἰς δεσμὰ καὶ ἐκείνον νὰ εὐνουχίσῃ τὸν πατέρα του, Ἄρα λοιπὸν ἀξιίζει οὗτος νὰ νομίζεται θεός, ὁ τοσαῦτα ἀξιόμμεπτα πράξεις καὶ δι' αὐτὰ κατακριθεὶς, τὰ ὁποῖα οὔτε οἱ κοινοὶ νόμοι τῶν Ῥωμαίων δὲν ἐπιτρέπουν εἰς τοὺς ἀπλοῦς ἀνθρώπους νὰ πράττουν.

12 Καὶ διὰ νὰ ἀναφέρω ὀλίγα τινὰ μόνον ἐκ τῶν πολλῶν διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ μνημονεύσω τόσον πλῆθος, ποῖος στοχαζόμενος τὰς παρανόμους σχέσεις αὐτοῦ μετὰ τὴν Σεμέλην, καὶ τὴν Ληδαν καὶ τὴν Ἀλκμήνην καὶ τὴν Ἄρτεμιν, καὶ τὴν Λητώ, καὶ τὴν Μαίαν καὶ τὴν Εὐρώπην, καὶ τὴν Δαναὴν καὶ τὴν Ἀντιόπην καὶ τὴν ἡθικὴν βλάβην που οὗτος ἐπροξένησεν εἰς αὐτάς ἢ ποῖος, βλέπων τὴν εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἀδελφὴν ἐρωτικὴν ἐπίθεσιν καὶ τόλμην, διότι τὴν ἀδελφὴν του εἶχε καὶ γυναῖκα, δὲν θὰ ἐχλευάζε καὶ δὲν θὰ ἔκρινεν αὐτὸν ὅσιον θανάτου; Διότι ὅχι μόνον διέπραξε μοιχείαν, ἀλλὰ καὶ τὰ παιδιὰ του, που ἐγεννήθησαν ἀπὸ τὴν μοιχείαν, ἀφοῦ τὰ ἐθεοποίησε, προσέφερεν εἰς αὐτὰ ἀφιερῶματα, φαντασθεὶς ὅτι συγκαλύπτει τὰς παρανομίας του μετὰ τὴν θεοποίησιν αὐτῶν. Τὰ παῖδιά του δὲ αὐτὰ ἦσαν ὁ Διόνυσος, ὁ Ἡρακλῆς, οἱ Διόσκουροι, ὁ Ἑρμῆς, ὁ Περσεὺς καὶ ἡ Σώτειρα. Ποῖος πάλιν βλέπων τὴν λεγομένην ἀδιάλλακτον διαμάχην τῶν λεγομένων θεῶν πρὸς ἀλλήλους πρὸς χάριν τῶν εἰς τὸ Ἴλιον ἀλληλομαχομένων Ἑλλήνων καὶ Τρωῶν δὲν θὰ καταδικάσῃ τὴν φιλονεκίαν των μετὰ τὴν ὁποῖαν ὡς παράδειγμα παρῶτρυναν καὶ τοὺς ἀνθρώπους νὰ τοὺς μιμηθοῦν. Καὶ ποῖος βλέπων τὸν μὲν Διομήδην νὰ τραυματίζῃ τὸν Ἄρην καὶ τὴν Ἀφροδίτην, τὸν δὲ Ἡρακλῆ, τὴν Ἥραν καὶ τὸν Ὑποχθόνιον, τὸν ὁποῖον ἀπακαλοῦν θεόν, τὸν Αἰδονέα καὶ τὸν Διόνυσον νὰ πληγώνωνται ἀπὸ τὸν Περσεά, καὶ τὴν Ἀθηνᾶν ἀπὸ κάποιον Ἀρκάδα καὶ τὸν Ἡφαιστον νὰ ἐκσφενδονίζεται ἀπὸ τὸν Δία ἀπὸ τὸν Ὀλυμπον εἰς κάποιαν νῆσον τοῦ Αἰγαίου καὶ νὰ γίνεται χωλός, δὲν θὰ κατηγορήσῃ αὐτοὺς καὶ δὲν θὰ αἰσθανθῇ ἐντροπὴν νὰ λέγῃ ὅτι εἶναι θεοί, τὴν στιγμὴν πού, ἀπὸ ὅσα ἀκούει, μαθαίνει ὅτι αὗτοι εἶναι φθαρτοὶ καὶ ὑπόκεινται εἰς πάθη ἀνθρώπινα καὶ ὅτι δὲν εἶναι τιποτέ ἄλλο παρὰ ἄνθρωποι καὶ μάλιστα ἄνθρωποι μετὰ πολλὰς ἀσθενείας καὶ δὲν γνωρίζει ποίους νὰ τιμῇ, τοὺς πληγώσαντας ἢ τοὺς πληγωθέντας. Ἡ ποῖος, ὅταν ἀκούσῃ περὶ τῆς μοιχείας τοῦ Ἀρεὺς μετὰ τὴν Ἀ-

φροδίτην, καὶ τῆς δολίας πλεκτάνης ποῦ ἡτοίμασεν ὁ Ἥφαιστος ἐναντίον των καὶ περὶ τῶν ἄλλων λεγομένων θεῶν νὰ προσκαλοῦνται ὑπὸ τοῦ Ἥφαιστου διὰ νὰ ἴδουν τὴν μοιχείαν καὶ αὐτοὶ νὰ πηγαίνουν καὶ νὰ βλέπουν τὴν ἀσέλγεια αὐτῶν. Ἦ ποῖος δὲν θὰ γελάσῃ καὶ δὲν θὰ καταδικάσῃ τὴν τοιαυτὴν φουλόγητά των. Ἦ ποῖος δὲν θὰ γελάσῃ ἐὰν ἴδῃ τὸν Ἡρακλέα εἰς κατάστασιν παραφροσύνης ἐκ μέθης νὰ ἀσωτεύῃ μὲ τὴν Ὀμφάλην. Διότι τὰς ἡδονικὰς πράξεις καὶ τοὺς παραλόγους ἐρωτὰς των καὶ τὰ εἰδωλὰ των ἀπὸ χρυσοῦ καὶ ἀργυροῦ καὶ χαλκὸν καὶ σίδηρον καὶ λίθους καὶ ξύλα κατασκευασμένα δὲν χρειάζεται νὰ ὑποβάλωμεν εἰς κριτικὴν μὲ πολλὴν θιασυνὴν, ἐπεὶ δὴ τὰ πράγματα αὐτὰ μόνον των εἶναι. αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ ὀδεύκτα, καὶ ἀπὸ τὰ ἴδια φανερωноῦνται τῆς πλάνης τὰ γνωρίσματα. Διὰ τὰ ὅποια μαλιστα καὶ νὰ ἐλεεινολογήσῃ θὰ ἠμποροῦσε κανεὶς τοὺς εἰς αὐτὰ ἀπατωμένους, ἐπεὶ δὴ αὐτοὶ ἐνῷ μισοῦν τὸν διαπράττοντα τὴν μοιχείαν μὲ τὰς γυναῖκάς των, θεοποιοῦν τοὺς διδασκάλους τῆς μοιχείας χωρὶς νὰ ἐντρέπωνται. Καὶ ἐνῷ οἱ ἴδιοι δὲν ἔρχονται εἰς σαρκικὰς σχέσεις μὲ τὰς ἀδελφὰς των, προσκυνοῦν ὡς θεοὺς τοὺς ποιητὰς τοιαυτῆς αἰσχρᾶς πράξεως. Καὶ ἐνῷ παρὰδέχονται ὅτι τὸ διαφθεῖρειν τοὺς παῖδας εἶναι πρᾶγμα αἰσχρὸν, τοὺς ἐνόχους τοιαυτῆς πράξεως τιμοῦν ὡς θεοὺς. Καὶ ἐκεῖνα τὰ ὅποια οἱ νόμοι δὲν ἐπιτρέπουν νὰ πράττουν οἱ ἄνθρωποι, ταῦτα δὲν ἐντρέπονται καθόλου νὰ ἀποδίδουν εἰς ἐκείνους ποῦ οὗτοι ἀναμάζουν θεοὺς.

13. Ἐπειτα δὲν βλέπουν ὅτι μὲ τὸ νὰ προσκυνοῦν τοὺς λίθους καὶ τὰ ξύλα, τὰ μὲν ὁμοία πρὸς αὐτὰ πατοῦν μὲ τὰ πόδια των καὶ καίουν εἰς τὸ πῦρ, τὰ δὲ μέρη των θεοὺς ἀναμάζουν καὶ ἐκεῖνα ποὺ πρὸ ὀλίγου χρόνου ἐρησιμοποιοῦν δι' ἄλλους σκοποὺς ταῦτα παραλογιζόμενοι, ἔκαμαν γλυπτὰ καὶ ὡς θεοὺς σέβονται, καὶ δὲν βλέπουν οὔτε σκέπτονται τὸ σύνολον, ὅτι δὲν προσκυνοῦν θεοὺς, ἀλλὰ τὴν τέχνην τοῦ γλυπτῆ. Διότι ἐφ' ὅσον μὲν χρόνον ὁ λίθος εἶναι ἀκατέργαστος καὶ τὸ ξύλον νεκρὰ ὕλη, αὐτοὶ πατοῦν ἐπ' αὐτῶν καὶ τὰ χρησιμοποιοῦν διὰ τὰς ὑπηρεσίας των, πολλάκις καὶ τὰς εὐτελεστέρας, ἀφ' ὅτου δὲ ὁ τεχνίτης ἐπιθέσῃ εἰς αὐτὰ τὰς συμμετρίας τῆς ἐπισοτήμης του καὶ ἀποτυπώσῃ εἰς αὐτὰ σχῆμα ἀνδρός ἢ γυναικός, τότε λοιπὸν, ὁμολογοῦντες χάριν εἰς τὸν τεχνίτην, προσκυνοῦν αὐτὰ ὡς θεοὺς ἐναντι ἀμοιβῆς πρὸς τὸν γλύπτην ἀγοράσαντες αὐτοὺς. Πολλάκις δὲ καὶ ὁ ἴδιος ὁ ἀγαματοποιός, ὡς ἂν νὰ ἐλησμόνησεν ὅτι ὁ ἴδιος ἐτεχνούργησεν αὐ-

τά, εἰς τὰ ἰδικά του ἔργα ὡς πρὸς θεοὺς προσεύχεται, καὶ ἐκεῖνα ποῦ μόλις πρὸ ὀλίγου ἔξυνε καὶ ἐλάξευε μὲ τὴν τέχνην του, ταῦτα τώρα θεοὺς ὀνομάζει. Ἐπρεπε δέ, ἐάν θεθαίως ἤθελε νὰ θαυμάζῃ αὐτά, νὰ ἐπαινῇ τὴν τέχνην τοῦ ἐπιστήμονος καὶ νὰ μὴ προτιμᾷ ἀντὶ τοῦ κατασκευαστοῦ τὰ ὑπ' αὐτοῦ τεχνουργηθέντα ἀγάλματα. Διότι οὐχὶ ἡ ὕλη τὴν τέχνην, ἀλλ' ἡ τέχνη τὴν ὕλην διακόσμησε καὶ ἐθεοποίησε. Πολὺ περισσότερον λοιπὸν θὰ ἦτο δίκαιότερον νὰ προσκυνοῦν τὸν κατασκευάσαντα αὐτοὺς τεχνίτην παρὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, διότι αὐτός καὶ προϋπῆρχε τῶν τεχνιτῶν θεῶν καὶ διότι ὅπως οὗτος ἠθέλησε τοιοῦτοτρόπως καὶ ἔγιναν. Τώρα ἀφοῦ ἔθεσαν κατὰ μέρος τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην ὡς ἀνάξιόν τι, τὰ ἔργα τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης, ὡς θεοὺς λογισάμενοι προσκυνοῦν. Καὶ ἐνῷ ὁ ποιήσας αὐτὰ ἄνθρωπος ἀποθνήσκει, ἐκεῖνοι τὰ ποιήματα αὐτοῦ ὡς ἀθάνατα τιμοῦν, τὰ ὁποῖα ποιήματα, ἐάν δὲν τύχουν τῆς καθ' ἡμέραν φροντίδος καὶ ἐπιμελείας, ἐξάπιαντος ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ χρόνου, λόγῳ τῆς φθαρτῆς φύσεως των, ἐξαφανίζονται. Καὶ πῶς νὰ μὴ ἐλεηνολογήσῃ τις αὐτοὺς καὶ κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐνῷ αὐτοὶ βλέπουν προσκυνοῦν τὰ τυφλά εἰδῶλα, καὶ ἐνῷ αὐτοὶ ἀκούουν, εἰς τὰ κωφὰ εἰδῶλα προσευχονται. Καὶ ἐνῷ φυσικῶς οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ψυχὴν καὶ λογικὴν τὰ ἐντελῶς ἀκίνητα καὶ ἀψυχα ὡς θεοὺς ἐπικαλοῦνται. Καὶ τὸ ἀπορίας ἀξίον θέβαια εἶναι τοῦτο, ὅτι αὐτοὺς ποῦ ἐκεῖνοι συντηροῦν καὶ ἔχουν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν των, τουτοὺς ὡς δεσπότης ὑπηρετοῦν. Καὶ μὴ θεθαίως νομίσης ὅτι λέγω ταῦτα ἀπλῶς ἢ ψευδομαι εἰς βάρος των. Διότι ὑπάρχει μὲν διὰ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἡ πίστις, ἡ ὁποία ἀπαντᾷ σχετικῶς καὶ εἶναι παροῦσα δι' ὅσους ἐπιθυμοῦν νὰ ἴδουν τὰ τοιαῦτα.

14 Ἡ καλυτέρα ὁμῶς μαρτυρία περὶ ὅλων τούτων εἶναι ἡ μαρτυρία τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἡ ὁποία ἐκ τῶν προτέρων καὶ ἄνωθεν διδάσκει λέγουσα «Τὰ εἰδῶλα τῶν ἐθνῶν εἶναι ἀπὸ ἀργυρίου καὶ χρυσαίου, ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων. Ὀφθαλμοὺς ἔχουσι, καὶ οὐκ ὁφνῶνται. στόμα ἔχουσι καὶ οὐ λαλήσουσιν. ὦτα ἔχουσι, καὶ οὐκ ἀκούουσιν. ῥίνας ἔχουσι καὶ οὐκ ὁσφρανθήσονται. Χεῖρας ἔχουσι, καὶ οὐ φηλαφήσουσι. πόδας ἔχουσι καὶ οὐ περιπατήσουσι. οὐ φωνήσουσιν ἐν τῷ λάρυγγι αὐτῶν. Εἴθε νὰ γίνων ὁμοιοὶ μὲ αὐτά οἱ ποιοῦντες αὐτά». Οὐδὲ ἀπουσιάζει παρὰ τοῖς προφήταις ἡ κατὰ τούτων μομφή ἀλλ' ὑπάρχει καὶ εἰς τοὺς προ-

φήτας ὁ κατὰ αὐτῶν ἔλεγχος εἰς δσα τὸ Πνεῦμα λέγει «θὰ κατασχυνοῦν ὅλοι δσοι κατασκευάζουν θεὸν καὶ χυνοῦν εἰδωλα ἄχρηστα, καὶ ὅλα ἀπ' ἐκεῖ ὅπου ἐγίναν ἔμειναν ἀναισθητα Ἄς συναχθοῦν οἱ κωφοὶ ἀπο τοὺς ἀνθρώπους καὶ σταθοῦν μαζὶ, ὥς ἐντραπῶν καὶ ὥς κατασχυνοῦν συγχρόνως, ὅτι ὁ σιδηρουργὸς ἐβέβαιε τὸν σίδηρον εἰς τοὺς ἀναμμένους ἀνθράκας καὶ μὲ τὰ ἐργαλεῖα τοῦ κατεργάσθη αὐτὸν καὶ μὲ τὸ τρύπανον ἐτρύπησεν αὐτόν καὶ ἐμορφώσε μὲ τὴν τέχνην τῶν χειρῶν τοῦ Καὶ θὰ πεινάσῃ καὶ θὰ ἀσθενήσῃ, ἀλλὰ δὲν θὰ πῇ ὕδωρ Ὁ ξυλουργὸς ἐδιάλεξε τὸ κατάλληλον ξύλον, ἐτοποθέτησεν αὐτὸ ἐμπροσθέν τοῦ καὶ τὸ ἐσχεδίασε μὲ τὸ μέτρον καὶ τὸ διεμόρφωσε μὲ τὰ ἐργαλεῖά τοῦ εἰς μορφήν ἀνθρώπου καὶ τοῦ ἔδωκε ὠραϊκότητα ἀνθρώπου διὰ τὴν τοποθετηθῆ εἰς εὐκτῆριον οἶκον, τὸ ξύλον τὸ ὅποιον ἔκοψεν ἀπὸ τὸ δάσος, τὸ ὅποιον εἶχε φυτεῦσαι ὁ Κύριος καὶ ἐπότισεν ἡ βροχὴ καὶ ἐμεγάλωσε, διὰ τὴν χρησιμοποίησιν εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὡς καυσίμος ὕλη, ἀπὸ τὸ ὅποιον ἀφοῦ ἔλαβε ἦναψε πυρὰν καὶ ἐθερμάνθη Μὲ αὐτὸ οἱ ἀνθρώποι ἀνάπτουν πυρὰν ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐψῆσαν ἄρτους Τὸ δὲ ὑπόλοιπον ἐχρησιμοποίησαν διὰ τὴν κατασκευάσασιν εἰδωλῶν τὰ ὅποια προσκυνοῦν ὡς θεοὺς Τὸ ἥμισυ δηλαδὴ τοῦ ξύλου χρησιμοποιοῖ ὁ ἀνθρώπος διὰ τὴν ἀνάπτῃ πυρὰν ἐπὶ τῶν ἀνθράκων τῆς ὁποίας ψήνει τοὺς ἄρτους καὶ τὸ κρέας ἀπὸ τὰ ὅποια τρώγει καὶ χορταίνει καὶ θερμαίνεται λέγων Ἠπολύ εὐχάριστον εἰς ἐμὲ ἐθερμάνθη καὶ εἶδον πῦρ» Μὲ τὸ ὑπόλοιπον ἥμισυ κατασκευάζει θεὸν γλυπτὸν καὶ προσκυνεῖ αὐτόν καὶ προσεύχεται λέγων «Σῶσόν με, διότι σὺ εἶσαι θεὸς μου» Δὲν ἔμαθαν οἱ ἀνθρώποι τὴν ἐκείνην φρόνησιν, διότι οἱ ὀφθαλμοὶ τῶν ἐσκοτίσθησαν ὥστε δὲν ἔμπορουν τὴν βλέπον καὶ ὁ νοῦς τῶν τόσο σκιασμένος, ὥστε δὲν ἐννοοῦν Κανεὶς δὲν ἔχει καθαρὰν καρδίαν οὔτε σώφρονα νοῦν, οὔτε φρόνησιν ὥστε τὴν ἀκεφθῇ τὸ ἥμισυ τοῦ ξύλου αὐτοῦ ἔκαυσε εἰς τὴν πυρὰν καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθράκων αὐτῆς ἐψῆσε ἄρτους καὶ κρέας καὶ ἔφαγον καὶ τὸ ἄλλο ἥμισυ ἔκαμα θδέλυγμα καὶ προσκυνῶ αὐτό Μάθετε ὅτι ἡ καρδία αὐτῶν εἶναι στάκτη καὶ πλανῶνται καὶ κανεὶς δὲν ἔμπορεῖ τὴν σῶσιν τὴν ψυχὴν τοῦ Προσέξατε καὶ θὰ ἐρωτήσετε «Δὲν ὑπάρχει ψεῦδος εἰς τὴν δεξιάν μου;»

Πῶς λοιπὸν ἔμπορεῖ τὴν μὴ κριθοῦν ἀθεο, ἀπο ὅλοις, ἐκείνοι ποὺ καὶ ἀπὸ τὴν θείαν Γραφὴν κατηγοροῦνται ὡς

ἀσεβείς. Ἡ πῶς ἡμποροῦν νὰ μὴ εἶναι δυστυχεῖς ἐκεῖνοι, ποὺ κατὰ τοιοῦτον τρόπον ἀποδεκνύονται φανερά ὅτι ἀντὶ τῆς ἀληθείας (τοῦ ζῶντος Θεοῦ) λατρεύουν ὡς θεοὺς τὰ ἄψυχα εἰδῶλα. Ποῖα δὲ ὑπάρχει δι' αὐτοὺς ἐλπίς, ἢ ποῶ ἡμπορεῖ νὰ δοθῇ εἰς αὐτοὺς συγγνώμη, ὅταν στηρίζουν τὴν πεποίθησίν των εἰς τὰ ἄψυχα καὶ ἀκίνητα, τὰ ὁποῖα ἀντὶ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ εὐλαβούνται.

15. Διότι εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο ἔάν ὁ τεχνίτης κατασκευάζεν εἰς αὐτοὺς τοὺς θεοὺς των ἀνευ σχήματος, διὰ νὰ μὴ ἔχουν φανερόν τὸν ἔλεγχον τῆς ἀναισθησίας των. Διότι ἔτσι ἔκλαψαν ἐπιτηδεύως τὴν γνώμην τῶν ἀκεραίων,¹ καθ' ἣν θὰ ἡσθάνοντο τὰ εἰδῶλα ἔάν δὲν εἶχον ἀκίνητα τὰ ὄργανα τῶν αἰσθήσεων, οἷα οἱ ὀφθαλμοί, καὶ αἱ ρῖνες, καὶ τὰ ὦτα, καὶ αἱ χεῖρες, καὶ τὸ στόμα, τὰ ὁποῖα ἐγένοντο διὰ νὰ χρησιμοποιοῦνται ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ λαμβάνουν ἀντίληψιν τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων. Τώρα δὲ ἐνῷ ἔχουν αἰσθητήρια ὄργανα εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν ἔχουν, καὶ ἐνῷ ἴστανται ὀρθιοὶ δὲν κάμνουν ταῦτο μόνον των, καὶ ἐνῷ κάθηνται δὲν κάθηνται. Διότι δὲν ἡμποροῦν νὰ προσκάνουν εἰς τοιαύτας ἐνεργείας, ἀλλὰ καθὼς ἠθέλησε καὶ ἔκασμεν αὐτοὺς ὁ τεχνίτης, οὕτω μένον ἀκίνητοι, Θεοῦ μὲν γνώρισμα μὴ ἔχοντες κανένα, ἐντελῶς δὲ ἄψυχοι καὶ μόνον φαίνονται ὅτι ἐτοποθετήθησαν ἐκεῖ ποὺ εἶναι ἀπὸ τὴν τέχνην τῶν ἀνθρώπων. Εἴθε δὲ καὶ οἱ κήρυκες καὶ προφῆται τοιούτων ψευδοθεῶν, οἱ ποιεῖται λέγω καὶ οἱ συγγραφεῖς, νὰ εἶχον αὐτοὺς ἀνακηρύξει ἀπλῶς θεοὺς, καὶ νὰ μὴ εἶχον περιγράψει καὶ τὰς πράξεις αὐτῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀποδείξεις τῆς ἀθεότητος καὶ τῆς αἰσχροῦς πολιτείας των. Διότι ἠδύναντο καὶ μὲ μόνον τὸ ὄνομα τῆς θεότητος νὰ διαστρέφουν, μᾶλλον δὲ νὰ πλατύνουν τοὺς πολλοὺς ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν. Τώρα δὲ μὲ τὸ νὰ διηγοῦνται τοὺς ἔρωτας καὶ τὰς ἀσελγείας τοῦ Διὸς καὶ τὰς παιδεραστίας τῶν ἄλλων θεῶν καὶ τὰς μεταξύ των ζηλοτυπίας, διὰ τὰς σαρκικὰς ἡδονὰς τῶν θηλειῶν θεῶν, καὶ τοὺς φόβους, καὶ τὰς δειλίας, καὶ τὰς ἄλλας κακίας, τίποτε ἄλλο δὲν κάμνουν παρὰ νὰ κατηγοροῦν τοὺς ἑαυτούς των, ὅτι ὄχι μόνον δὲν ὁμιλοῦν περὶ θεῶν, ἀλλ' οὔτε περὶ ἀνθρώπων ἀξιοπρεπῶν καὶ σεμνῶν, παρὰ μόνον περὶ αἰσchrῶν καὶ πολὺ μακρὰν τοῦ καλοῦ μυθικῶν ὄντων μυθολογοῦν.

1 Ἡρίζεται ἕως περὶ ἱερῶν τῶν εἰδῶλων, οἱ ὅποιοι ἀφρόνως παραπλήσια πρὸς τὰ τῶν παλαίων καθαρῶν, ἢ τῶν συγγενῶν εὐσεβιστῶν.

16 'Αλλ' ἴσως οἱ ᾠσοθεῖς, δικαιολογούμενοι περὶ ὧν αὐτῶν νὰ ἐπικαλεσθῶν τὴν ἰδιότητα τῶν ποιητῶν, ἰσχυρίζονται ὅτι τὸ ἰδιαίτερον χαρακτηριστικὸν τῶν ποιητῶν εἶναι νὰ ἐπινόουν τὰ μὴ ὄντα καὶ νὰ ψεύδωνται, ὁμιλοῦντες περὶ μύθων διὰ τὰ εὐχαριστοῦν τοὺς ἀκροατὰς των, χάριν τῶν ὁποίων, θὰ εἶπουν, ὅτι καὶ τὰς ἱστορίας περὶ θεῶν ἐδημιούργησαν 'Αλλ' ἀκριδῶς ἡ δικαιολογία των αὐτὴ θὰ ἀποδεχθῇ περισσότερον ἀνωφελὲς ἀπὸ ὅ,τιδήποτε ἄλλο ἐξ ἐκείνων, τὰ ὁποῖα οἱ ἴδιοι περὶ τῶν θεῶν πιστεύουν καὶ ἔχουν ὡς σκοπὸν των, ὅταν γράφουν περὶ αὐτῶν Διότι ἔάν τὰ παρὰ τῶν ποιητῶν λεγόμενα εἶναι πλάσματα τῆς ποιητικῆς των φαντασίας καὶ ψευδῆ, ψευδεῖς πρέπει νὰ εἶναι καὶ αἱ διηγήσεις των περὶ τοῦ Διός, καὶ τοῦ Κρόνου, καὶ τῆς Ἥρας, καὶ τοῦ Ἄρεως ὡς καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἄλλων θεῶν Πιθανὸν δέ, ὡς οἱ ἴδιοι λέγουν, πλάστὰ εἶναι καὶ τὰ ὀνόματά των, καὶ οὐδόλως ὑπάρχει οὔτε Ζεὺς, οὔτε Κρόνος, οὔτε Ἄρης Πλάθουν δὲ αὐτοὺς μὲ τὴν φαντασίαν των οἱ ποιηταί, ὡς νὰ ὑπῆρχον πράγματι, διὰ νὰ ἐξαπατοῦν τοὺς ἀκούοντας. Ἀφοῦ δὲ οἱ ποιηταὶ ἐπενόησαν θεοὺς ποὺ δὲν ὑπάρχουν, πῶς λατρεύουν αὐτοὺς, ὡς νὰ ὑπάρχουν πράγματι. Ἡ θὰ μᾶς εἶπουν πάλιν ὅτι τὰ μὲν ὀνόματα δὲν εἶναι φανταστικά, αἱ δὲ πράξεις των εἶναι ψευδεῖς, 'Αλλὰ καὶ τοῦτο εἰς τίποτε δὲν χρησιμεύει πρὸς ἀπολογία των, διότι ἔάν λέγουν ψέματα ὡς πρὸς τὰς πράξεις, χωρὶς ἄλλο λέγουν ψέματα καὶ διὰ τὰ ὀνόματα ἐκείνων, τῶν ὁποίων ἐξιστόρησαν τὰς πράξεις. Ἡ ἔάν λέγουν τὴν ἀλήθειαν ὡς πρὸς τὰ ὀνόματα, κατ' ἀνάγκην ἀληθεύουν καὶ διὰ τὰς πράξεις. Ἄλλωστε ἐκεῖνοι, ποὺ ἐπενόησαν τὰ παραμύθια περὶ τῶν θεῶν, γνωρίζουν πράγματι καὶ ποῖα πρέπει νὰ πράττουν οἱ θεοί, καὶ οὐδέποτε θὰ ἀπέδιδον εἰς τοὺς θεοὺς ἀνθρωπίνους ἰδιότητας. Ἀκριδῶς ὅπως κανεῖς δὲν θὰ ἀναθέσῃ εἰς τὸ ὕδωρ τὸ ἔργον τοῦ πυρός, διότι τὸ μὲν πῦρ καίει, τὸ δὲ ὕδωρ ἀντιθέτως ἔχει οὐσίαν ψυχράν. Ἐάν μὲν λοιπὸν αἱ πράξεις εἶναι πράξεις ἀντάξιας τῶν θεῶν, θεοὶ θὰ ἦσαν καὶ οἱ πράττοντες αὐτάς. Ἐάν δὲ εἶναι πράξεις ἀνθρώπων, καὶ μάλιστα ὄχι καλῶν ἀνθρώπων, ὅπως εἶναι ἡ μοιχεία καὶ τὰ ἔργα ποὺ προαναφέραμεν, ἀνθρώποι πρέπει νὰ εἶναι οἱ ταῦτα πράττοντες καὶ ὄχι θεοί Διότι ἀνάλογοι πρὸς τὴν ἰδιότητα τῶν πραττάντων πρέπει νὰ εἶναι καὶ αἱ πράξεις ἵνα καὶ ἀπὸ τὴν πράξιν ἀποδειχθῇ ἡ ἠθικότης τοῦ πράττοντος, καὶ ἐκ τῆς ἰδιότητος αὐτοῦ ἡ ἠθικὴ ἀξία τῆς πράξεως δυνηθῇ νὰ γίνῃ γνωστὴ Καθως λοιπὸν, ἔάν κάποιος ὁμιλῶν περὶ τῶν ἰδιοτήτων

τοῦ ὕδατος καὶ τοῦ πυρός καὶ ἀπαριθμῶν τὰς ἐνεργείας αὐτῶν δὲν θὰ εἶπῃ ὅτι τὸ μὲν ὕδωρ καλεῖ, τὸ δὲ πῦρ προκαλεῖ ψυχός οὔτε ἐάν τις ὅταν ὁμιλῇ περὶ τοῦ ἡλίου θὰ εἶπῃ ὅτι ἡ μὲν γῆ φωτίζει, ὁ δὲ ἥλιος σπεύρεται καὶ παράγει χόρτον καὶ καρπούς, ἀλλὰ καὶ ἂν ταῦτα ἔλεγε θὰ ὑπερέβαινε πάντα βαθμὸν παραφροσύνης, καθ' ὅμοιον τρόπον καὶ οἱ συγγραφεῖς τῶν ἐθνικῶν καὶ μάλιστα ὁ ἀνώτερος ὄλων ποιητῆς Ὅμηρος, ἐὰν θεθαίως ἐγνωρίζον ὅτι ὁ Ζεὺς καὶ οἱ ἄλλοι θεοὶ ἦσαν πράγματι θεοί, ἀπέδωσαν εἰς αὐτοὺς τοιαύτας πράξεις, αἱ ὅποιαι ἀποδεκνύουν ὅτι οὗτοι δὲν εἶναι θεοί, ἀλλὰ μᾶλλον ὅτι εἶναι ἀνθρώποι καὶ μάλιστα χωρὶς σύνεσιν. Ἡ ἐὰν οὗτοι, ὥς ποιηταί, εἶπαν ψέματα, καὶ σὺ ὥς ψεύστας κατηγορεῖς αὐτούς, διατί νὰ μὴ εἶπον ψέματα ὁμιλοῦντες καὶ περὶ τῆς ἀνδρείας τῶν ἡρώων καὶ τὴν μὲν ἀνδρείαν ὥς δειλίαν, τὴν δειλίαν ὥς ἀνδρείαν ψευδῶς παρουσίασαν, διότι, καθὼς εἶπον ψέματα ὁμιλοῦντες περὶ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας, οὕτω πρέπει νὰ εἶχον διαστρέψει τὰ γεγονότα καὶ εἰς μὲν τὸν Ἀχιλλέα νὰ ἀποδώσουν ψευδῶς ἀνανδρείαν, τὸν δὲ Θερσίτην ψευδῶς νὰ θαυμάσουν διὰ τὴν δῆθεν δύναμίν του καὶ τὸν μὲν Ὀδυσσεὺς νὰ κατηγορήσουν δι' ἑλλειψίν συνέσεως, τὸν δὲ Νέστορα νὰ χαρακτηρίσουν παράφρονα καὶ τὸν μὲν Διομήδην καὶ τὸν Ἑκτορα νὰ κατηγορήσουν διὰ γυναικείας πράξεις, τὴν δὲ Ἑκάβην νὰ παρουσιάσουν ὥς ἀνδρείαν. διότι δι' ἄλλα, ὥς οἱ ἴδιοι λέγουν, ἔπρεπε οἱ ποιηταὶ νὰ πλάττουν μὲ τὴν φαντασίαν των μύθους καὶ ψεύδη. Τώρα δὲ τὴν μὲν ἀλήθειαν ἐφύλαξαν διὰ τοὺς ἀνθρώπους, ἐναντίον δὲ τῶν λεγομένων θεῶν δὲν ἐφοδῆθησαν νὰ εἶπουν ψεῦδη. διότι καὶ τοῦτο, ἂν κανεῖς ἐξ αὐτῶν εἶπῃ, ὅτι δηλαδὴ, ὅταν μὲν ὁμιλοῦν περὶ ἀσελγῶν πράξεων τῶν θεῶν ψεύδονται, ὅταν δὲ ἐπαινοῦν καὶ λέγουν ὅτι ὁ Ζεὺς εἶναι πατὴρ θεῶν καὶ ἀνώτερος πάντων καὶ Ὀλύμπιος καὶ ὅτι βασιλεύει εἰς τὸν οὐρανὸν δὲν μυθολογοῦν ἀλλὰ λέγουν τὴν ἀλήθειαν. Τοῦτον δὲ τὸν λόγον ὅχι μόνον ἐγὼ ἀλλὰ καὶ ὅποιοσδήποτε ἄλλος ἡμπορεῖ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι εἶναι ἐναντίον των. διότι πάλιν ἡ ἀλήθεια τῶν προηγουμένων ἀποδείξεων θὰ στραφῇ ἐναντίον των, διότι αἱ μὲν πράξεις αὐτῶν ἀποδεκνύουν ὅτι εἶναι ἀνθρώποι, τὰ δὲ πρὸς αὐτοὺς ἐγκώμια εἶναι ἀνώτερα ἐκείνων ποῦ ἀρμόζουν διὰ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἕκαστον δὲ ἀπὸ τὰ δύο ταῦτα εἶναι ἀπαίριστον πρὸς τὸν ἑαυτὸν του· διότι οὔτε εἰς τοὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἀρμόζει νὰ πράττουν τοιαύτας πράξεις οὔτε τοὺς τὰ τοιαῦτα πράττοντας ἡμπορεῖ κανεῖς νὰ ὀνομάσῃ θεούς.

17 Τι λοιπόν πρέπει ακόμη νά ἐννοήσωμεν, ἢ ὅτι τὰ μὲν ἐγκωμια εἶναι ψευδῆ καὶ μεροληπτικά, αἱ δὲ πράξεις εἶναι ἀληθεῖς εἰς θάρος των. Καὶ θὰ μάθῃ κανεὶς ὅτι τοῦτο εἶναι ἀληθές ἀπὸ τὴν συνήθειαν. Διότι δὲν ἐγκωμιάζει κανεὶς κάποιον καὶ συγχρόνως κατηγορεῖ αὐτὸν διὰ τὸν τρόπον τῆς ζωῆς του, ἀλλὰ μᾶλλον ἐκείνους τῶν ὁποίων αἱ πράξεις εἶναι αἰσχραὶ, τούτους, ἕνεκα τῆς μομφῆς ἐκ τῶν τοιούτων πράξεων, ἐξυψωνοῦν μὲ τὰ ἐγκώμια, ἵνα διὰ τῆς υπερβολῆς τῶν ἐγκωμίων ἐπιτύχουν νά ἐξαπατήσουν τοὺς ἀκούοντας καὶ συγκαλύψουν τὰς παρανομίας αὐτῶν. Καθὼς λοιπόν, ἐάν κανεὶς, ἔχων πρόθεσιν νά ἐγκωμιάσῃ κάποιον, καὶ δὲν εὗρισκῃ δικαιολογίαν τῶν ἐγκωμίων εἰς τὸν τρόπον τοῦ βίου καὶ εἰς τὰς ἀρετὰς τῆς ψυχῆς του λόγῳ τῆς ἐντροπῆς ποῦ ὑπάρχει εἰς αὐτά, προσπαθεῖ νά εὕρῃ ἄλλον τρόπον διὰ νά ἐπαινέσῃ αὐτὸν μὲ τὸ νά ἀποδίδῃ μεροληπτικῶς εἰς αὐτὸν ἀνώτερα προσόντα, οὕτω καὶ οἱ παρὰ τοῖς ἔθνικοις ἐξαιρέτοι ποιηταί, ἐντρεπόμενοι διὰ τὰς αἰσχρὰς πράξεις τῶν λεγομένων θεῶν των, ἀπένεμον εἰς αὐτοὺς τὸ ἀνώτερον δι' ἀνθρωποὺς ὄνομα τοῦ θεοῦ, μὴ γνωρίζοντες ὅτι δὲν κατ' ἀνάγκην μὲ τὰς ὑπερανθρώπους ιδιότητας ποῦ ἐφεύρον δι' αὐτοὺς νά συγκαλύψουν τὰ ἀνθρωπινὰ πάθη των, ἀλλὰ μᾶλλον μὲ τὰ ἀνθρωπινὰ ἐλαττωματὰ των ἀποδεικνύουν ὅτι δὲν ἀρμοῦσιν εἰς αὐτοὺς θεῖαι ιδιότητες. Καὶ ἐγὼ τοῦλάχιστον νομίζω ὅτι καὶ χωρὶς νά θέλουν ἐφανερώσαν τὰ πάθη των καὶ τὰς πράξεις αὐτῶν. Διότι ἐπειδὴ, ὡς εἶπεν ἡ Γραφή, «τὸ ἀκοινώνητον τοῦ θεοῦ ὄνομα» καὶ τὴν τιμὴν προσεπάθησαν νά ἀποδώσουν εἰς ἐκείνους ποῦ δὲν εἶναι θεοί, ἀλλὰ κοινοὶ ἄνθρωποι, καὶ ἐπειδὴ ἦτο μέγαλο καὶ ἀσεβές τὸ ἀποτολμηθῆν ὑπ' αὐτῶν, διὰ τοῦτο καὶ μὴ θέλοντες ἡμαγκάσθησαν ὑπὸ τῆς ἀληθείας νά φανερώσουν τὰ πάθη αὐτῶν ἵνα τὰ τούτων πάθη χρησιμεύουν εἰς ὅλους τοὺς μεταγενεστέρους ὡς ἀποδείξεις διὰ νά μάθουν ὅτι οὗτοι δὲν εἶναι θεοί, ὡς οἱ ποιητὰι διηγοῦνται περὶ αὐτῶν εἰς τὰς συγγραφὰς των.

18 Ποία λοιπόν ἀντίκρουσις τῆς ἀνωτέρω κατηγορίας καὶ ποία ἀπόδειξις ὅτι εἶναι οὗτοι θεοὶ ἡμπορεῖ νά χρησιμεύσῃ διὰ τοὺς εἰς αὐτοὺς πιστεύοντας, διότι ἐκ μὲν τῶν πρὸ ὀλίγου λεχθέντων ὁ λόγος ἀπέδειξεν ὅτι οὗτοι εἶναι ἄνθρωποι καὶ μάλιστα ἄνθρωποι χωρὶς σεμνότητα θὰ καταφύγουν δὲ τώρα εἰς τὸ ἄλλο διῆθεν ἐπιχειρημα, καὶ θὰ μεγαλοποιήσουν τὰς ὑπ' αὐτῶν γενομένας χρήσιμους διὰ

τόν θιον ἐφευρέσεις, λέγοντες διτι δι' αὐτάς νομίζουν διτι εἶναι θεοί ἐπειδὴ δσα ἐκεῖνοι ἐφευρον ἀπεδείχθησαν χρήσιμα εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Καὶ ὁ μὲν Ζεὺς, λέγουσιν, διτι ἐφεῦρε τὴν πλαστικὴν τέχνην, ὁ δὲ Ποσειδῶν τὴν τέχνην νὰ κυβερνᾷ τὰ πλοῖα· καὶ ὁ μὲν Ἥφαιστος τὴν κατεργασίαν τοῦ χαλκοῦ ἡ δὲ Ἀθηνᾶ τὴν ὑφαντικὴν καὶ ὁ μὲν Ἀπόλλων τὴν μουσικὴν, ἡ δὲ Ἄρτεμις τὴν κυνηγετικὴν, καὶ ἡ Ἥρα τὴν καλλωπιστικὴν, ἡ Δήμητρα τὴν γεωργίαν καὶ οἱ ἄλλοι ἄλλας τέχνας. καθὼς οἱ διηγούμενοι περὶ αὐτῶν ἐξήγησαν Ἀλλὰ τὰς τέχνας ταύτας καὶ ταιαύτας ἐπιστήμας δὲν ἔπρεπε οἱ ἀνθρώποι νὰ ἀποδώσουν εἰς αὐτοὺς μόνον, ἀλλ' εἰς τὴν κοινὴν φύσιν τῶν ἀνθρώπων, τὴν ὅποιαν παρατηροῦντες μὲ προσοχὴν οἱ ἀνθρώποι ἐφευρίσκουσιν τὰς τέχνας. Διότι ἡ τέχνη λέγουσιν καὶ οἱ πολλοὶ διτι, εἶναι μὴ μῆσις τῆς φύσεως Ἐάν λοιπὸν ὅσοι ἐσπουδασαν τέχνας ἐγίναν ἐπιστήμονες, δὲν εἶναι πρέπον διὰ τοῦτο νὰ νομιζῇ τις αὐτοὺς καὶ θεοὺς. Διότι αἱ τέχναι δὲν προήλθον ἐξ αὐτῶν, ἀλλ' αὐτοὶ σπουδάζοντες αὐτάς ἔμαθον νὰ μιμνῶνται τὴν φύσιν. Διότι ἐνῶ ἦσαν ἀνθρώποι κατὰ φύσιν ἦσαν δεκτικοὶ μαθήσεως, συμφωνῶς πρὸς τοὺς περὶ αὐτῶν φυσικοὺς νόμους, καὶ οὐδὲν ἄξιον θαυμασμοῦ ὑπάρχει ὅτι αὐτοὶ μὲ τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν ἐξετάσαντες τὴν φύσιν τοῦ ἑαυτοῦ τῶν καὶ λαβόντες γνῶσιν αὐτῆς διὰ τῆς παρατηρήσεως, ἐπενόησαν τὰς τέχνας. Ἡ ἐάν διότι ἐφεῦρον τὰς τέχνας ἐνόμισαν πρέπον νὰ ἀνακηρύξουν αὐτοὺς θεοὺς, καὶρὸς εἶναι. καὶ τοὺς ἐφευρέτας τῶν ἄλλων τεχνῶν νὰ ἀνακηρύξωμεν θεοὺς διὰ τὸν ἴδιον λόγον διὰ τὸν ὅποιον ἡξιώθησαν καὶ ἐκεῖνοι νὰ ὀνομασθῶν θεοί. Διότι οἱ μὲν Φοῖνικες ἐφεῦρον τὰ γράμματα, τὴν δὲ ἡρωικὴν ποιήσιν ὁ Ὀμηρος καὶ τὴν μὲν διαλεκτικὴν τέχνην ὁ Ζήνων ὁ Ἐλεάτης, τὴν δὲ ρητορικὴν τέχνην ὁ Κόραξ ὁ Συρακουσίος καὶ ὁ μὲν Ἀριστοῖος ἀνεκάλυψε τὸ μέλι τῶν μελισσῶν, τὴν δὲ σποράν τοῦ σίτου ὁ Τριπτόλεμος καὶ ὁ μὲν Λυκοῦργος ὁ Σπαρτιάτης καὶ ὁ Σόλων ὁ Ἀθηναῖος ἔγραψαν νόμους, τὴν δὲ γραμματικὴν σύνταξιν καὶ τοὺς ἀριθμοὺς καὶ τὰ μέτρα καὶ σταθμὰ ἐφεῦρεν ὁ Παλαμίδης καὶ ἄλλοι ἄλλα καὶ διάφορα πολὺ χρήσιμα εἰς τὸν θιον τῶν ἀνθρώπων πράγματα ἐφεῦρον κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν ἱστορικῶν Ἐάν λοιπὸν αἱ ἐπιστῆμαι κόμουν τοὺς θεοὺς καὶ λόγῳ τούτων ὑπάρχουσιν θεοὶ γλυπτοὶ ἀπὸ μάρμαρου καὶ ξύλου, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶναι θεοὶ καὶ οἱ μετὰ ἀπὸ αὐτοὺς ἐμπροσθέντες ἐφευρέται τῶν ἄλλων τεχνῶν ἢ ἐάν δὲν θεωροῦν καὶ τούτους ἄξιους νὰ τιμῶνται ὡς θεοί, ἀλλὰ γνω-

ρίζουν καλῶς ὅτι εἶναι ἄνθρωποι, εἶναι ἐπόμενον ὅτι καὶ ὁ Ζεὺς καὶ ἡ Ἥρα καὶ οἱ ἄλλοι λεγόμενοι θεοὶ νὰ μὴ ὀνομάζωνται θεοί, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ νὰ θεωροῦνται ἄνθρωποι, καὶ κατὰ μείζονα ἔτι λόγον διότι δὲν ἦσαν σεμνοὶ ἄνθρωποι, καθὼς ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν τέχνην τῆς γλυπτικῆς τῶν ἀγαλμάτων ὅτι οὐδὲν ἄλλο ἦσαν παρὰ μόνον ἄνθρωποι.

19 Διότι ποίαν ἄλλην μορφήν ἀποδίδουν εἰς τὰ γλυπτὰ ἀγάλματά των παρὰ τὴν μορφήν ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, ἀκόμη δὲ καὶ μορφήν τῶν κατωτέρων ἀλόγων ζῶων τῆς φύσεως, οἷον τῶν διαφόρων πτηνῶν, τῶν τετραπόδων ἡμέρων καὶ ἀγρίων ζῶων, καὶ τῶν ἑρπετῶν, ὧν ζοῦν ἐπὶ τῆς γῆς καὶ εἰς τὴν θάλασσαν καθὼς ἡ φύσις παράγει αὐτά. Οἱ ἄνθρωποι δηλαδὴ, ἀφοῦ ἐξέπεσαν εἰς τὰς ἐπιθυμίας τῶν παραλόγων παθῶν καὶ τῶν ἡδονῶν, δὲν ἐβλεπον πλέον τίποτε ἄλλο παρὰ μόνον ἡδονὰς τῆς σαρκὸς καὶ ἐπιθυμίας, ἀφοῦ εἰς τὰ παράλογα ταῦτα εἶχον ἐστραμμένην τὴν διάνοιάν των, κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰ ἄλογα καὶ κατὰ τὴν ποικιλίαν τῶν παθῶν των ἐφαντάσθησαν καὶ τοὺς θεοὺς αὐτῶν καὶ τόσους θεοὺς ἐτεχνούργησαν οἱ τεχνίται των. Διὰ τοῦτο καὶ εἰκόνες τετραπόδων καὶ ἑρπετῶν καὶ πετεινῶν ὑπάρχουν εἰς αὐτοὺς, καθὼς καὶ ὁ διερμηνεὺς τῆς θείας καὶ ἀληθοῦς εὐσεβείας λέγει «Ἐπλανήθησαν εἰς τοὺς διαλογισμοὺς αὐτῶν καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος καρδία των. Καὶ ἐνῷ ἰσχυρίζονται ὅτι εἶναι σοφοὶ ἀπεδείχθησαν ἀνόητοι, μωρὰ καὶ ἀνόητα περὶ Θεοῦ ἐπινοήσαντες. Καὶ ἐν τῇ μωρίᾳ των ἡλλαξαν τὴν ὀρθὴν περὶ Θεοῦ ἀντίληψιν καὶ ἀντικατέστησαν αὐτὴν μὲ ὁμοίωμα εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου καὶ πετεινῶν καὶ τετραπόδων καὶ ἑρπετῶν. Διὰ τοῦτο ἐγκατέλειπεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς καὶ τοὺς ἄφηρε νὰ γίνουν δοῦλοι εἰς τὰ ἁμαρτωλὰ καὶ ἀκαπομόμαστα πάθη των»¹ Διότι ἀφοῦ πρῶτον ὑπεδουλώσαν τὴν ψυχὴν των εἰς τὸν παραλογισμόν των ἡδονῶν, ὡς προεῖπα, ἐξέπεσαν καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν τοιαύτην θεοπλαστίαν ψευδῶν θεῶν. Καὶ ἀφοῦ ἐξέπεσαν τόσον χαμηλὰ μὲ τὸ νὰ ἀποστραφοῦν τὸν Θεόν καὶ νὰ παραδοθοῦν εἰς τὴν λατρείαν ψευδῶν θεῶν, κυλίουται ἐφεξῆς εἰς τὰ πάθη των καὶ πρὸς τὰ ἄλογα ζῶα ἐξομοιώνουν καὶ τὸν τοῦ λόγου Πατέρα Θεόν. Ὅταν ἀνασκευάζῃ τις τὰς περὶ τούτων γνώμας τῶν ἐθνικῶν λεγομένων φιλοσόφων καὶ ἐπιστημόνων, ἐκεῖνοι μὲν δὲν ἀρνοῦνται ὅτι αἱ μορφαὶ τῶν φανομένων θεῶν εἰς αὐτοὺς εἶναι μορφαὶ καὶ τύποι ἀνθρώπων καὶ ἀλόγων ζώων, δικαιολογούμενοι ὁμῶς λέγουν ὅτι

1. Ρομ. 1, 21 - 23

διὰ τοῦτο ἔχουν αὐτοὺς, ἵνα μέσῳ αὐτῶν διακρίνεται καὶ φαίνεται τὸ Θεῖον. Διότι δὲν εἶναι ἄλλως δυνατόν νὰ γνωρίσῃ τις τὸν ἀόρατον Θεὸν παρὰ μόναν μέσῳ τῶν τοιούτων ἀγαλμάτων καὶ τῶν πρὸς αὐτὰ τελετῶν. Οἱ δὲ σφωτεροὶ ἐξ αὐτῶν, νομίζοντες ὅτι ἐκχωροῦν βαθυτέρα εἰς τὴν ἔννοιαν αὐτήν, λέγουσι ὅτι διὰ τοῦτον τὸν λόγον κατεσκευάσθησαν καὶ ἐδόθη εἰς αὐτὰ τοιαυτὴ μορφή διὰ νὰ εἶναι καταλλήλα νὰ δέχωνται ἱκεσίας καὶ βοηθοῦν εἰς τὴν ἐμφάνισιν θείων ἀγγέλων καὶ δυνάμεων, ἵνα οὗτοι μέσῳ αὐτῶν φανερωμένοι διδάσκουν εἰς αὐτοὺς τὴν περὶ Θεοῦ γνώσιν. Καὶ λέγουσι προσέτι ὅτι οὗτοι εἶναι διὰ τοὺς ἀνθρώπους ὅπως τὰ γράμματα τὰ ὅποια ἀναγινωσκοντες οἱ ἄνθρωποι δυνάμει νὰ γνωρίσουν καὶ κατανοήσουν τὸν Θεὸν διὰ τῆς μέσῳ αὐτῶν γινομένης ἐμφανίσεως τῶν ἀγγέλων. Τοιαῦτα μὲν οὕτως αὐτοὶ μυθολογοῦν· διότι δὲν θεολογοῦν μὴ γενοῖτο. Ἐάν δὲ ἐξετάσῃ κανεὶς μὲ προσοχὴν τοὺς ἰσχυρισμούς των, θὰ εὕρῃ τὴν γνωμὴν αὐτῶν ὅχι ὀλιγώτερον ψευδῆ ἀπὸ τὴν γνωμὴν τῶν προηγουμένων.

20. Θὰ ἠδύνατο λοιπὸν κάποιος χάριν τῆς ἀληθείας νὰ παρέμβῃ καὶ νὰ ἐρωτήσῃ αὐτοὺς. Πῶς ἔμπορεῖ νὰ διακρίνεται καὶ ἀναγνωρίζεται ὁ Θεὸς ἀπὸ τὰ εἰδωλα, Καὶ ποῖον ἐκ τῶν δύο νὰ ἔχῃ ὡς κριτήριον, τὴν ἐκυπάρχουσαν εἰς αὐτὰ ὕλην ἢ τὴν δοθεῖσαν εἰς αὐτὰ μορφήν, Διότι ἔάν ἡ ὕλη ᾗτο ἀσφαλὲς κριτήριον ποῖα ἡ ἀναγκαῖότης τῆς μορφῆς ἀφοῦ καὶ πρὶν ἢ μορφοποιηθεῖν ταῦτα ὁ Θεὸς ἐγένετο φανερός διὰ μόνης τῆς ἀπλῆς ὕλης, Ματαίως δὲ οὗτοι καὶ τοὺς ναοὺς περιβάλλουν μὲ τεῖχος ἐγκλείοντες ἐντὸς αὐτῶν ἓνα λίθινον ἢ ξύλινον ἢ ἐπίχρυσον ἀγαλμα, καθ' ἣν στιγμὴν ἡ γῆ εἶναι γεμάτη ἀπὸ τὰ εἶδη αὐτὰ τῆς ὕλης. Ἐάν δὲ ἡ δοθεῖσα εἰς αὐτὰ μορφή γίνεται αἰτία νὰ ἐπιφαίνεται εἰς αὐτοὺς ὁ Θεός, ποῖαν πρὸς τοῦτο ἀναγκαιότητα ἔχει ὁ χρυσὸς καὶ τὰ ἄλλα εἶδη τῆς ὕλης, καὶ ὅχι μᾶλλον δι' αὐτῶν τῶν ζώων τῆς φύσεως, εἰς τὰ ὅποια ἀνήκουν αἱ διδόμεναι εἰς τοὺς θεοὺς μορφαὶ ἀπὸ τοὺς γλύπτας, φανερώνεται ὁ Θεός, Διότι θὰ ᾗτο καλύτερον ἂν σύμφωνα μὲ τὸν λόγον τοῦτον ἐσχημάτιζαν ἰδέαν περὶ Θεοῦ ἔάν ἐφανερῶντο ὁ Θεὸς διὰ μέσου τῶν ἐμφύχων λογικῶν καὶ τῶν ἀλόγων ζώων καὶ δὲν ὑπῆρχεν ἐλπίς νὰ φανερωθῇ διὰ μέσου τῶν ἀψύχων καὶ ἀκινήτων ὑλικῶν πραγμάτων, τὰ ὅποια μάλιστα τιμῶντες ὡς θεοὺς διαπραττοῦν ἀσέβειαν εἰς βάρος ἑαυτῶν. Διότι ἐνῷ σιχαίνονται τὰ ζῶα τῆς φύσεως, οἷον τὰ τετράποδα, καὶ τὰ πτηνά, καὶ τὰ ἑρπετά, ἐπειδὴ τὰ ἀποστρέφονται εἴτε λόγῳ τῆς ἀγριότητος εἴτε

λόγῳ τῆς ρυπαρότητός των, τοὺς τύπους ὁμῶς καὶ τὰς μορφάς των, ἀναπαριστῶντες μὲ τὴν τέχνην τῆς γλυπτικῆς ἐπάνω εἰς λίθους, ξύλα καὶ χρυσόν, θεοποιοῦν θὰ ἔπρεπε δὲ μᾶλλον τὰ ζῶα νὰ σέβωνται οὗτοι ὡς θεοὺς καὶ ὄχι νὰ προσκυνοῦν τοὺς τύπους αὐτῶν. Ἡ μήπως τυχὸν κανὲν ἐξ αὐτῶν, οὔτε ἡ μορφή οὔτε ἡ ὕλη ἀπὸ τὴν ὁποίαν ταῦτα εἶναι κατασκευασμένα δὲν γίνεται αἰτία τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ, καὶ μόνον ἢ μετ' ἐπιστήμης τέχνη καλεῖ τὸ Θεῖον νὰ φανερωθῇ, ἐπειδὴ τυγχάνει ἡ τέχνη νὰ εἶναι μιμήσις τῆς φύσεως, Ἀλλ' ἂν ἔνεκα τῆς ἐπιστήμης κατέρχεται τὸ Θεῖον εἰς τὰ γλυπτὰ ἀγάλματα καὶ περιβάλλει αὐτὰ μὲ θείας ἰδιότητος, ποῖα πάλιν ἡ ἀναγκαιότης τῆς ὕλης, ἀφοῦ ὑπάρχει ἡ ἐπιστήμη εἰς τοὺς ἀνθρώπους; Ἐὰν δὲ ἐν ἐνὶ λόγῳ ἔνεκα τῆς τέχνης φανεροῦται ὁ Θεὸς καὶ διὰ τοῦτο προσκυνοῦνται ὡς θεοὶ τὰ γλυπτὰ, ἔπρεπε οἱ ἄνθρωποι τῆς τέχνης νὰ τυγχάνουν σεβασμοῦ καὶ νὰ προσκυνοῦνται ὡς θεοί, ἐπειδὴ εἶναι καὶ λογικοὶ καὶ τὴν ἐπιστήμην κατέχουν μεταξύ των.

21) Περὶ δὲ τῆς δευτέρας καὶ δῆθεν λογικώτεραις ἀπολογίας αὐτῶν, θὰ ἠμποροῦσε κανεὶς καὶ ταῦτα νὰ ἐρωτήσῃ. Ἐὰν ὄχι χάριν τῆς ἐμφανίσεως αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ἔχουν ταῦτα ποιηθῇ, ὡς ἄνθρωποι, ἀλλὰ πρὸς χάριν τῆς ἐκεῖ παρουσίας τῶν ἀγγέλων, διατὶ εἰς τὰ ἀγάλματα, μέσῳ τῶν ὁποίων ἐπικαλεῖσθε τὰς θείας δυνάμεις, ἀποδίδετε περισσότεράν αἰτίαν, μεγαλυτέραν ἐκείνης πού ἀποδίδετε εἰς τὰς θείας δυνάμεις πού ἐπικαλεῖσθε. Διότι ἐὰν πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ καταλάβετε τὸν Θεὸν δίδετε εἰς τὴν ἀψυχον ὅλην μορφήν μὲ τὴν τέχνην τῆς γλυπτικῆς, ὡς λέγετε, τότε ἀπονέμετε τιμὴν καὶ ὄνομα αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ εἰς τὰ γλυπτὰ ἀγάλματα καὶ περιπίπτετε εἰς ἀσέβειαν. Διότι παραδεχόμενοι ὅτι ἐξαίρετε τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ τὴν μηδαιμινότητα τῶν ἀγαλμάτων, καὶ ὅτι διὰ τοῦτο δὲν τολμᾶτε νὰ ἐπικαλῆσθε τὸν Θεὸν μέσῳ αὐτῶν, τὰς δὲ κατωτέρας δυνάμεις ἐπικαλεῖσθε, τὰς ὁποίας οἱ ἴδιοι παραδέξαντες, τοῦ Θεοῦ, τὴν παρουσίαν τοῦ ὁποίου ἐφοβήθητε, τούτου τὸ ὄνομα εἰς τοὺς λίθους καὶ τὰ ξύλα ἐπεδώσατε καὶ ἀντὶ λίθων καὶ ἔργων ἀνθρωπίνης τέχνης θεοὺς ὀνομάζετε καὶ προσκυνεῖτε. Διότι καὶ ἐὰν ἀκόμη χρησιμεύουν ταῦτα διὰ σῆς, ὡς τὰ γράμματα, ὅπως ψεύδεσθε, διὰ νὰ ἀναχθῇτε εἰς τὴν γνῶσιν καὶ θεωρίαν τοῦ Θεοῦ, πάλιν δὲν εἶναι δίκαιον νὰ προτιμᾶτε τὰ σημαίνοντα ἀντὶ τοῦ δι' αὐτῶν σηματομένου Θεοῦ. Διότι οὔτε ἐὰν γράφῃ κανεὶς τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως εἶναι χωρὶς κίνδυνον δι' αὐτόν, ἐὰν προτιμήσῃ

τὸ γράμμα καὶ περιτροπήσῃ τὸν βασιλέα, ἀλλ' ὁ τοιοῦτος μὲν θὰ τιμωρηθῇ μὲ θάνατον, τὸ δὲ γράμμα εἶναι. ἐνδεκτικόν τῆς ἐπιστήμης τοῦ γράφαντος. Οὕτω καὶ σεῖς, ἐάν θεθαίῃς εἴχετε ὑγιᾶ νοῦν, δὲν θὰ ἀπεδίδετε εἰς τὴν ὕλην τὸ τόσον μέγα γνῶρισμα τῆς θεότητος ἀλλ' ἀκόμη δὲν θὰ ἐπρωτιμούσατε τὸ ἀγαλμα ἀντὶ τοῦ σκαλισαντος αὐτὸ ἀνθρώπου. Διότι καὶ ἐάν, ἐν ἐνὶ λόγῳ, τὰ ἀγάλματα, ὅπως τὰ γράμματα, σημαίνουν τὴν φανέρωσιν τοῦ Θεοῦ, καὶ διὰ τοῦτο ὡς σημαίνοντα τὸν Θεὸν ἀξίζουσιν νὰ θεοποιηθοῦν, ἀλλὰ πῶς ὅχι καὶ ὁ γλύπτης καὶ ὁ κατασκευαστὴς των, λέγω δηλαδὴ πάλιν ὁ τεχνίτης, δὲν θὰ ἔπρεπε κατὰ μείζονα λόγον νὰ θεοποιηθῇ, ὡς ἔχων περισσοτέραν δύναμιν μᾶλλον παρὰ ἐκεῖνα, καὶ τοσοῦτῳ πλησιέστερον πρὸς τὸ θεῖον ὑπάρχων, ὅσω καὶ ἐκεῖνα τὰ ἴδια ἐσκαλίσθησαν καὶ ἐπῆραν μορφήν σύμφωνα μὲ τὴν θέλησίν του. Ἐάν λοιπὸν τὰ γράμματα εἶναι ἀξία θαυμασμοῦ πολὺ περισσότερον ὁξίος θαυμασμοῦ εἶναι ὁ γράψας διὰ τὴν τέχνην καὶ τὴν ἐπιστήμην του Ἄρα λοιπὸν, ἐάν διὰ τοῦτο ἀξίζει νὰ ὁνομάζωνται οὗτοι θεοί, πάλιν ἤθελε τις ἐρωτήσει αὐτοὺς περὶ τῆς παραφροσύνης τῶν εἰδωλων, ἀξίων νὰ μάθῃ διὰ ποίαν αἰτίαν ἐδόθη εἰς αὐτὰ ἡ μορφή ποῦ ἔχουν

22 Ἐάν μὲν λοιπὸν, τὸ θεῖον εἶχε μορφήν ἀνθρώπου καὶ διὰ τοῦτο παρέστησαν αὐτὸ ἀνθρωπόμορφο, διατί ἀπέδωσαν εἰς αὐτὸ καὶ τύπους ἀλόγων ζώων, Ἐάν δὲ τὸ θεῖον ὁμοιάζῃ πρὸς τὰ ἄλογα ζῶα, διατί προσέθεσαν εἰς τὰς γλυπτὰς παραστάσεις του καὶ μορφήν λογικῶν ἀνθρώπων, Ἐάν δὲ καὶ τὰ δύο ἀληθεύουν, καὶ μὲ τὴν βοήθειαν καὶ τῶν δύο κατανοοῦν τὸν Θεόν, ἐπειδὴ ἔχει καὶ τῶν ἀλόγων ζώων καὶ τῶν λογικῶν ἀνθρώπων τὴν μορφήν, διατί διακροῦν τὰ συνδεδεμένα μεταξὺ των καὶ χωρίζουσιν τὰ ἀγάλματα τῶν θεῶν εἰς ἀνθρωπόμορφα καὶ εἰς ζωόμορφα, καὶ δὲν κατασκευάζουσιν πάντοτε αὐτὰ μὲ συνθετὸν μορφήν ἀνθρώπων καὶ ζώων, καθὼς εἶναι τὰ ὑπὸ τῶν μύθων ἐξιστορούμενα φανταστικὰ ὄντα, ἡ Σκύλλα, καὶ ἡ Χάρυβδις, καὶ ὁ Ἴπποκένταυρος καὶ ὁ θεὸς τῶν Αἰγυπτίων κυναέφαλος Ἄνουβις, Διότι ἔπρεπε ἢ νὰ παριστοῦν αὐτοὺς διμόρφους ἢ μόνον μὲ μίαν μορφήν καὶ νὰ μὴ ἐπιννοῦν καὶ τὴν ἄλλην εἰς θάρος των. Καὶ πάλιν ἐάν αἱ μορφαὶ αὐτῶν εἶναι ἀνδρκαὶ, διατί εἰς τὰς ἀνδρκαὶς μορφαὶς προσθέτουν καὶ γυναικείους τύπους, Ἐάν δὲ εἶναι μόνον γυναικείαι αἱ μορφαὶ των, διατί προσθέτουν εἰς αὐτάς καὶ ἀνδρκαὶς τύπους, τοὺς ὁποίους ψευδῶς ἐπενόησαν, Ἐάν δὲ πάλιν καὶ κατὰ τὰς δύο μορφαὶς ὑπάρχει τὸ θεῖον, ἔπρεπε νὰ μὴ δι-

αίρουν τὰ διδαιρέτα, ἀλλὰ νὰ συνθέτουν καὶ τὰς δύο μορφὰς εἰς μίαν καὶ νὰ κατασκευάζουν τὰ ἀγάλματά των ὁμοία πρὸς τοὺς λεγομένους ἑρμαφροδίτους, ἵνα μὴ μόνον εἶναι ὅσα λέγουν περὶ τῶν θεῶν των ἀσεβῆ καὶ συκοφαντικά, ἀλλὰ ἡ δεισιδαιμονία των νὰ διδῇ ἀφορμὴν διὰ γέλωτας εἰς τοὺς βλέποντας αὐτά. Καί, ἐν ἐνὶ λόγῳ ἔαν ἐκλαμβάνουν τὸ θεῖον ὡς σωματοειδές, ὥστε νὰ φαντάζωνται ὅτι τοῦτο ἔχει καὶ κοιλίαν καὶ χεῖρας καὶ πόδας, καὶ πάλιν τράχηλον καὶ στήθη καὶ τὰ ἄλλα, καὶ ἔαν τὰ διὰ τὴν ἀναπαραγωγὴν των ἀνθρώπων μέλη ἐπινούουν διὰ τὸ θεῖον καὶ φαντάζονται, βλέπε εἰς πόσῃν ἀσέβειαν καὶ ἀθείαν κατήντησεν ὁ νοῦς των, ὥστε νὰ ἐπινοῇ τοιαῦτα πράγματα περὶ τοῦ Θεοῦ. Διότι τὰ τοιαῦτα ἐπινοήματα ἀκολουθοῦν καὶ τὰ ἐπινοήματα περὶ τῶν παθῶν τοῦ σώματος, τὰ ὅποια χωρὶς ἄλλο πάσχει τὸ θεῖον, ὥστε καὶ νὰ τέμνεται καὶ νὰ διαιρῆται καὶ πάλιν νὰ καταστρέφεται ἐξ ὁλοκλήρου. Ταῦτα δὲ καὶ τὰ τοιαῦτα πάθη δὲν εἶναι φυσικὰ χαρακτηριστικά τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ μᾶλλον τῶν ἐπὶ τῆς γῆς σωμάτων. Διότι ὁ μὲν Θεὸς εἶναι ἀσωματος καὶ ἀφθαρτος καὶ ἀθάνατος, μὴ ἔχων ἀνάγκην οὐδενός. Ἐνῷ ταῦτα καὶ φθαρτὰ εἶναι καὶ μορφαὶ σωμάτων καὶ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἔχουν προορισμὸν νὰ χρησιμοποιοῦνται, καθὼς καὶ προηγουμένως εἴπομεν. Διότι πολλάκις βλέπομεν ὅτι οἱ ὑπὸ τοῦ χρόνου παλαιωθέντες ἀνακαινίζονται ὑπ' αὐτῶν καὶ ἐκείνους πού ὁ χρόνος, ἢ ἡ βροχὴ ἢ ἄλλοι τῶν ἐπὶ τῆς γῆς ζῶων ἐξηφάνισε, τούτους πάλιν αὐτοὶ ἀνακατασκευάζουν. Πρὸς τοῦτοις θὰ ἡδυνατό τις νὰ τοὺς κατηγορήσῃ διὰ παραφροσύνην, ἐπεὶ ἐκεῖνους πού οἱ ἴδιοι κατασκευασαν, τούτους ἀναγορεύουν θεοὺς καὶ ἐκείνους πού οἱ ἴδιοι μὲ τὰς τέχνας των διακοσμοῦν πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ προφυλάξουν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς φθορᾶς, οἱ ἴδιοι ζητοῦν παρ' αὐτῶν σωτηρίαν καὶ ἀπὸ ἐκείνους, διὰ τοὺς ὁποίους καὶ οἱ ἴδιοι γνωρίζουν ὅτι ἔχουν ἀνάγκην τῆς φροντίδος των, αὐτοὶ ζητοῦν θαῖθεϊαν εἰς τὰς ἀνάγκας των καὶ ἐκείνους πού οἱ ἴδιοι ἀσφαλίζουν ἐντὸς μακρῶν οἰκίσκων, αὐτοὺς δὲν ἐντρέπονται νὰ ὀνομάζουν κυρίου τοῦ οὐρανοῦ καὶ πάσης τῆς γῆς.

23 Καὶ ὅχι μόνον ἐκ τούτων θὰ ἠμποροῦσε κανεὶς νὰ θεδικωθῇ περὶ τῆς ἀθείας των, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἐκεῖνα πού ἐνυπάρχουν εἰς τὰ ἴδια τὰ εἰδῶλα, τὰ ὅποια δὲν συμφωνοῦν πρὸς τὴν λογικὴν. Ἐὰν δηλαδὴ τὰ εἰδῶλα εἶναι θεοί, ὡς οὗτοι λέγουν περὶ αὐτῶν καὶ φιλοσοφοῦν ποῖον ἐξ αὐτῶν θὰ προτιμῆσῃ τις, καὶ ποίους ἐξ αὐτῶν θὰ κρινῇ σπου-

δαιότερους, διὰ τὸ εἶναι θέβαιος ὅτι προσκυνεῖ τὸν Θεόν, ἢ, ὡς λέγουν, μὴ ἀμφιβάλλῃ ὅτι ἐν τῷ προσώπῳ τῶν εἰδωλῶν γυμνίζει τὸν Θεόν, Διότι ὅχι οἱ ἴδιοι ὀνομάζονται ἀπὸ ὅλους θεοί, ἀλλ' ὅσον περισσότερα ἔθνη ὑπάρχουν τόσσοι εἶναι καὶ οἱ θεοὶ τοὺς ὁποίους ἐπενόησαν. Συμβαίνει δὲ πολλὰς φορές καὶ ἡ αὐτὴ χώρα καὶ ἡ αὐτὴ πόλις νὰ διαφωνοῦν πρὸς ἑαυτὰς περὶ τῆς εἰς τὰ εἰδῶλα πίστεως. Οἱ Φοῖνικες δηλαδὴ ἀγνοοῦν τοὺς ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων λεγομένους θεούς, ἀλλ' αὐτε καὶ οἱ Αἰγυπτιοὶ προσκυνοῦν τὰ αὐτὰ εἰδῶλα μὲ τοὺς Φοῖνικας. Καὶ οἱ Σκύθαι μὲν δὲν παραδέχονται τοὺς θεοὺς τῶν Περσῶν οὔτε οἱ Πέρσαι τοὺς θεοὺς τῶν Σύρων. Ἀλλὰ καὶ οἱ Πελασγοὶ μὲν διαβάλλουν ὡς ψευδεῖς τοὺς θεοὺς τῶν Θρακῶν, οἱ δὲ Θράκες ἀγνοοῦν τοὺς θεοὺς τῶν Θηβαίων. Οἱ Ἰνδοὶ δὲ πρὸς τοὺς Ἀραβας, γαί οἱ Ἀραβες πρὸς τοὺς Αἰθίοπας καὶ οἱ Αἰθίοπες πρὸς τοὺς Ἀραβας διαφέρουν εἰς τὰς γνώμας των περὶ τῶν εἰδωλῶν. Καὶ οἱ μὲν Σύροι δὲν σέβονται τὰ εἰδῶλα τῶν Κιλικίων, τὸ δὲ γένος τῶν Καππαδοκῶν ἄλλους καὶ ὅχι τοὺς ἐκείνων ὀνομάζουν θεοὺς. Καὶ οἱ μὲν Βιθυνοὶ ἄλλους, οἱ δὲ Ἀρμένιοι ἄλλους θεοὺς ἐπενόησαν δι' ἑαυτοὺς. Καὶ ποία εἰς ἐμὲ ἀνάγκη τῶν περισσοτέρων, Οἱ μεσογειακοὶ λαοὶ ἄλλους θεοὺς προσκυνοῦν ἀπὸ ἐκείνους πού προσκυνοῦν οἱ νησιῶται, καὶ οἱ νησιῶται διαφορετικούς θεοὺς ἀπὸ ἐκείνους τῶν ἡπειρωτῶν σέβονται. Καὶ ἐντελῶς κάθε πόλις καὶ κωμὴ ἀγνοεῖ τοὺς θεοὺς τῶν γειτονικῶν πόλεων καὶ προκρίνη τοὺς ἰδικούς της καὶ αὐτοὺς μόνον θεωρεῖ θεοὺς. Περὶ δὲ τῶν βδελυρῶν πού γίνονται εἰς τὴν Αἴγυπτον οὔτε νὰ εἴπωμεν τι ἐπιτρέπεται, ἀλλ' εἶναι εἰς πάντας ὀφθαλμοφανές ὅτι διάφοροι καὶ συγκρουόμενοι μεταξύ των εἶναι αἱ θρησκείαι τῶν διαφόρων πόλεων καὶ οἱ γείτονες των πάντοτε μεριμνοῦν ὥστε νὰ πρεσβεύουν ἀντίθετα πρὸς τὰ τῶν πλησίων των. Τοιοῦτοτρόπως λοιπὸν ὁ κροκόδειλος, τὸν ὁποῖον προσκυνοῦν μερικοὶ ὡς θεόν, οὗτος παρ' ἄλλων νομίζεται βδέλυγμα καὶ ὁ λέων πού ἄλλοι σέβονται ὡς θεόν, τοῦτον οἱ γείτονες τῆς πόλεως ὅχι μόνον δὲν σέβονται ὡς θεόν, ἀλλὰ καὶ όταν τὸν συναντήσουν τὸν φονεύουν ὡς θηρίον καὶ ὁ ἰχθὺς εἰς τὸν ὁποῖον ἄλλοι κάμνουν ἀφιερώματα, νομίζοντες αὐτὸν θεόν, ὑπ' ἄλλων ἀλειύεται ὡς τροφή. Ὅθεν λοιπὸν ἢ πρὸς τὰ ἀγάλματα πίστις γίνεται ἀφορμὴ πολέμων καὶ ἐπαναστάσεων καὶ φόνων καὶ ἡδονῶν διὰ τοὺς εἰς αὐτὰ πιστεύοντας. Καὶ τοῦτο δεδαίως εἶναι τὸ θαυμαστόν, ὅτι, καθὼς οἱ ἱστορικοὶ ἐξηγοῦν, οἱ Πελασγοὶ μαθόντες ἀπὸ τοὺς Αἰγυπτίους τὰ ὀνόματα τῶν θεῶν, δὲν γυμνίζουσι τοὺς θεοὺς

τῶν Αἰγυπτίων, ἀλλ' ἄλλους θεοὺς ἀπὸ ἐκείνους τῶν Αἰγυπτίων σέβονταν. Καὶ ἐντελῶς διάφορος εἶναι ἡ πίστις καὶ ἡ θρησκεία πάντων τῶν ἐθνῶν τὰ ὁποῖα κατελήφθησαν ἀπὸ τὴν παραφροσύνην τῶν εἰδωλῶν, ὥστε νὰ μὴ εὐρισκῶνται τὰ αὐτὰ εἰδῶλα εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς. Καὶ πολὺ εὐλόγως θεβαίως ἔπαθον τοῦτο. Διότι ἀφοῦ ἐξέπεσαν καὶ ἀπομακρυνθῆσαν ἀπὸ τὴν πίστιν εἰς τὸν ἕνα Θεὸν ἐκατρακύλησαν εἰς πολλὰς καὶ διαφόρους ἀνοησίας, καὶ ἀφοῦ ἀπέστρεψαν τὸ πρόσωπον ἀπὸ τοῦ ἀληθινοῦ Λόγου τοῦ Πατρὸς, τοῦ Σωτῆρος τῶν πάντων Χριστοῦ, εὐλόγως ἡ διάνοιά των ρεμβάζει εἰς πολλὰ ἄλλα. Καὶ ὅπως ἐκεῖνοι που ἀποφεύγοντες τὸ φῶς τοῦ ἡλίου καὶ καταντήσαντες νὰ εὐρίσκῶνται εἰς σκοτεινοὺς τόπους, στριφογυρίζουν εἰς τὸν νοῦν των πολλὰς ἀνυπάρκτους ὁδούς καὶ τοὺς μὲν παρόντας δὲν βλέπουν, τοὺς δὲ μὴ ὄντας φαντάζονται ὡς παρόντας, καὶ ἐνῷ βλέπουν δὲν βλέπουν. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ὅσοι ἀπεστράφησαν τὸν Θεὸν καὶ ἐσκοτίσθησαν εἰς τὴν ψυχὴν των, ἔχουν νοῦν ὁ ὁποῖος ρεμβάζει ἀσκοπῶς καὶ τὰ μὴ ὄντα ὡς μεθυμένοι καὶ τυφλοὶ φαντάζονται ὡς ὄντα.

24 Καὶ ὅλα αὐτὰ δὲν ἀποτελοῦν ἀσῆμαντον ἑλεγχον τῆς ἀληθοῦς ἀθείας των. Διὸ ἐφόσον ὑπάρχουν διάφοροι θεοὶ εἰς κάθε πόλιν καὶ χώραν, καὶ ὁ εἰς ἀναιρεῖ τὸν θεὸν τοῦ ἄλλου, οἱ πάντες ἀναιροῦν τοὺς πάντας. Διότι ἐκεῖνοι, ποὺ μερικοὶ λαοὶ νομίζουν θεοὺς, προσφέρονται ἀπὸ ἄλλους θυσίαι καὶ σπονδαὶ εἰς ἄλλους ποὺ ὀνομάζονται θεοὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς. Καὶ ἄλλων λαῶν αἱ προσφερόμεναι θυσίαι εἶναι ἀντιθέτως δι' ἄλλους λαοὺς θεοί. Οἱ Αἰγύπτιοι, π.χ., σέβονται ὡς θεοὺς τὸν βοῦν καὶ τὸν ἄπιν που εἶναι μόσχος, ἐνῷ ἄλλοι προσφέρουν τούτους θυσίαν εἰς τὸν Δία. Καὶ ἂν ἀκόμη δὲν προσφέρουν θυσίας τοὺς ἰδίους ἐκείνους εἰς τοὺς ὁποῖους προσφέρουν ἀφεκώματα, ἀλλ' ἀφοῦ τὰ ὅμοια ἐκείνων προσφέρουν θυσίας, αὐτὰ τὰ ἴδια νομίζουν ὅτι προσφέρουν. Οἱ Λίβυες πρόβατον, τὸ ὁποῖον ὀνομάζουν Ἄμμωνα, ἔχουν ὡς θεόν, τοῦτο δὲ παρ' ἄλλων σφάζεται διὰ νὰ προσφερθῇ θυσία εἰς πολλοὺς ἄλλους θεοὺς. Οἱ Ἰνδοὶ λατρεύουν ὡς θεὸν τὸν Διόνυσον, τὸν ὁποῖον ὀνομάζουν σαρβολικῶς οἶνον, ἐνῷ ἄλλοι τὸν οἶνον προσφέρουν σπονδὴν εἰς ἄλλους θεοὺς. Ἄλλοι τοὺς ποταμοὺς καὶ τὰς θρύσεις, καὶ μάλιστα ἐξ ὧν οἱ Αἰγύπτιοι προτιμοῦν τὸ ὕδωρ, λατρεύουν καὶ ὡς θεοὺς ἀνακηρύττουν. Καὶ ὅμως ἄλλοι, ἀκόμη καὶ οἱ ἴδιοι οἱ Αἰγύπτιοι, οἱ σεβόμενοι αὐτὰ ὡς θεοὺς, τὰς ἀκαθαρσίας τῶν ἄλλων καὶ τὰς ἰδικὰς των πλένουν εἰς τὰ ὕδατα, καὶ τὸ ὑπόλοιπον αὐτῶν ἀπορρί

πτουν μὲ περιφρόνησιν. Καὶ σχεδὸν ὅλα ὅσα οἱ Αἰγυπτιοὶ ἔκαμαν εἰδωλά των, ἄλλοι προσφέρουν θυσίας εἰς τοὺς θεοὺς των, ὥστε δικαίως οὗτοι νὰ περιγελῶνται καὶ ἀπὸ τοὺς ἰδίους ἐκείνους, διότι ὄχι μόνον τοὺς μὴ ὄντας θεοὺς, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ τὰ θύματα ποὺ προσφέρουν ἄλλοι πρὸς ἀποτροπὴν κακῶν καὶ τὰς ἄλλας παρ' αὐτῶν θυσίας θεοποιοῦν.

25 Σήμερον δὲ μερικοὶ κατήντησαν εἰς τοιαύτην ἀσέβειαν καὶ παραφροσυνήν, ὥστε καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους, τῶν ὁπαίων εἶναι καὶ οἱ ἴδιοι τύποι καὶ μορφαί, σφάζουν διὰ νὰ τοὺς προσφέρουν θυσίας εἰς τοὺς ψευδοθεοὺς των. Καὶ δεν ἐννοοῦν οἱ δυστυχεῖς ὅτι οἱ σφαζόμενοι ἀνθρώποι ὡς θύματα εἶναι τὰ ἀρχέτυπα, σύμφωνα μὲ τὰ ὁποῖα ἔγιναν οἱ ὑπ' αὐτῶν πλασθέντες καὶ προσκυνούμενοι θεοί, πρὸς τοὺς ὁποίους προσφέρουν θυσίαν τοὺς ἀνθρώπους. Διότι σχεδὸν τὰ ὅμοια πρὸς τὰ ὅμοια ἢ μᾶλλον τὰ ἀνώτερα εἰς τὰ κατώτερα προσφέρουν θυσίαν. Διότι θυσιάζουν τοὺς ἔχοντας λογικὴν ψυχὴν εἰς τὰ ἄψυχα καὶ τοὺς λογικοὺς ἀνθρώπους εἰς τὰ ἄλογα καὶ ἀκίνητα εἰδωλά προσφέρουν θυσίας. Οἱ Σκύθαι δηλαδή, οἱ καλούμενοι Ταύριοι προσφέρουν θυσίαν εἰς τὴν ὑπ' αὐτῶν καλουμένην θεὰν Παρθένον τοὺς ναυαγοὺς καὶ ὄσους τυχὸν συλλάβουν ἐκ τῶν Ἑλλήνων, εἰς τόσον μέγαν βαθμὸν ἀσεβείας καταπίπτοντες κατὰ τῶν ὁμογενῶν συνανθρώπων των, καὶ οὕτω ἀποδεικνύοντες οἱ ἴδιοι τὴν ὠμότητα τῶν θεῶν των, ὅτι ἐκείνους ποὺ ἡ θεὰ Πρόνοια διέσωσεν ἀπὸ τοὺς κινδύνους τῆς θαλάσσης, τουτοὺς αὐτοὶ κατασφάζουν γινόμενοι ἔχθροι σχεδὸν τῆς θείας Προνοίας, διότι τὴν εὐεργεσίαν ἐκείνης μὲ τὴν θηρικωδίαν τῆς ψυχῆς των ματαιώνουν. Ἀλλὰ καὶ, ὅταν ἐπανεέλθουν ἀπὸ τοὺς πολέμους νικηταί, ἀμέσως τότε, ἀφοῦ διατρέσουν εἰς ἑκατοντάδας τοὺς αἶχμαλῶτας καὶ λάθουν ἕνα ἕξ ἑκάστης ἑκατοντάδος, τοσούτους εἰς ἀριθμὸν κατασφάζουν διὰ νὰ τοὺς προσφέρουν θυσίαν εἰς τὸν Ἄρην, ὄσους ἤθελον ἐκλέξει ἀνὰ ἕνα ἕξ ἑκάστης ἑκατοντάδος. Καὶ ὄχι μόνον οἱ Σκύθαι, λόγῳ τῆς ἐμφύτου εἰς αὐτοὺς ἀγριότητος τῶν βαρβάρων πράττουν τοιαύτας βδελυρὰς πράξεις, ἀλλ' εἶναι ἴδιον χαρακτηριστικὸν τῆς κακίας τῶν εἰδώλων καὶ τῶν δαυμόνων τὸ ἔργον τοῦτο. Διότι καὶ οἱ Αἰγυπτιοὶ ἐθυσίαζον παλαιότερον εἰς τὴν Ἥραν τοιαύτας αἱματηρὰς θυσίας, οἱ δὲ Φοίνικες καὶ οἱ Κρήτες ἐξέλεωναν τὸν Κρόνον προσφέροντες εἰς αὐτὸν θυσίας τὰ τέκνα των. Καὶ οἱ παλαιοὶ Ρωμαῖοι ἐλάτρευον τὸν καλούμενον Λατιάριον Δία προσφέροντες εἰς αὐτὸν ἀνθρωπίνας θυσίας· καὶ ἄλλοι κατ' ἄλλον τρόπον καὶ πάντες ἀ-

πλὺς ἐμόλυνον καὶ ἐμολύνοντο. Καὶ αὐτοὶ μὲν ἐμολύνοντο διαπράττοντες τοὺς φόνους, τοὺς δὲ ναοὺς των ἐμόλυναν μέ τὸν καπνὸν τῶν τοιοῦτων θυσιῶν. Ἐξ αὐτῆς λοιπὸν τῆς ἀφορμῆς προῆλθε πλῆθος κακῶν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι βλέποντες ὅτι εἰς τοιαύτας θυσίας ἡὐχαριστοῦντο οἱ ὑπ' αὐτῶν ὡς θεοὶ πιστευόμενοι δαίμονες, ἀμέσως καὶ οἱ ἴδιοι εἰς τὰς βδελυρὰς ταύτας πράξεις ἐμιμήθησαν τοὺς θεοὺς των, νομίζοντες ἰδικόν των κατόρθωμα τὴν πρὸς τὰ καλύτερα, ὡς αὐτοὶ ἐνόμιζον, μίμησιν. Ἐντεῦθεν καὶ οἱ ἀνθρώποι περιέπεσαν εἰς τὰ μεγαλύτερα ἐγκλήματα, ὅπως εἶναι αἱ ἀνθρωποκτονίαι καὶ αἱ τεκνοκτονίαι καὶ αἱ παντὸς εἵδους ἀσελγείαι. Διότι καὶ κάθε πόλις εἶναι σχεδὸν γεμάτη ἀπὸ παντὸς εἵδους ἀσελγείας, καθ' ὁμοιότητα καὶ ἀπομίμῃσιν τῶν τρόπων συμπεριφορᾶς τῶν θεῶν πού ἡ κάθε μία ἐξ αὐτῶν πιστεῦει. Καὶ δὲν ὑπάρχει, κατὰ τὴν λογικὴν αὐτὴν σώφρων μεταξὺ τῶν εἰδωλολατρῶν παρὰ μόνον ὁ ἀποδοδειγμένως ζῶν ἀσελγῆ βίον.

26. Καὶ διὰ τὰ ὁμιλήσωμεν μέ παραδείγματα, εἰς τοὺς ναοὺς τῶν εἰδωλῶν τῆς Φοινίκης ἐγκαθίσταντο παλαιότερον γυναῖκες, αἱ ὅποιαι προσέφερον ὡς πρώτην θυσίαν εἰς τοὺς ἐκεῖ θεοὺς των ἐπὶ μισθῷ τὴν παρθενίαν τοῦ σώματος αὐτῶν, πιστεύουσαι ὅτι ἐξευμενίζουσιν τὴν θεάν των Ἀφροδίτην καὶ καθιστοῦν αὐτὴν εὐμενῇ πρὸς αὐτάς μέ τὰς πορνικὰς ταύτας θυσίας. Ἀλλὰ καὶ ἄνδρες ἀπαρνούμενοι τὴν ἀνδρικήν των φύσιν, καὶ μὴ θέλοντες πλέον νὰ εἶναι ἄνδρες μμιοῦνται τὴν γυναικίαν φύσιν, καθὼς ἐκ τῶν πράξεών των ἀποδεικνύουσιν ὅσα πράττουν εὐχάριστα εἰς τὴν μητέρα τῶν λεγομένων παρ' αὐτοῖς θεῶν καὶ διὰ τὰ τηρήσουν αὐτήν. Ὅλοι δὲ μαζί ζοῦν ἐπαίσχυντον βίον καὶ ἀμιλλῶνται μεταξὺ των ποῖος νὰ πράξῃ τὰ χειρότερα. Καὶ καθὼς εἶπεν ὁ ἅγιος τοῦ Χριστοῦ διάκονος Παῦλος «Αἱ τε γὰρ θήλειαι αὐτῶν μετήλλαξαν τὴν φυσικὴν χρῆσιν εἰς τὴν παρὰ φύσιν. Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ ἄρρενες ἐγκαταλείψαντες τὴν φυσικὴν χρῆσιν τῆς θηλείας, ἐξεκαύθησαν ἐν τῇ ὀρέξει αὐτῶν εἰς ἀλλήλους, ἄρρενες ἐν ἄρρεσι τὴν ἀσχημοσύνην κατεργαζόμενοι». Ταῦτα δὲ καὶ παρόμοια πράττοντες οἱ ἴδιοι, ὁμολογοῦν καὶ κατηγοροῦν καὶ τοὺς λεγομένους θεοὺς των ὅτι ζοῦν ὁμοίον πρὸς τὸν ἰδικόν των βίον. Διότι ἀπὸ μὲν τὸν Δία ἐδιδάχθησαν τὴν παιδεραστείαν καὶ τὴν μοιχείαν, ἀπὸ δὲ τὴν Ἀφροδίτην τὴν πορνείαν, καὶ ἀπὸ τὴν Ρέα τὴν ἀσελγείαν, ἀπὸ δὲ τὸν Ἄρη τὸς φόνους καὶ ἀπὸ τοὺς

ἄλλους ἄλλα τοιαῦτα πολλά κακὰ ἔμαθον, τὰ ὅποια οἱ μὲν νόμοι τιμωροῦν αὐστηρῶς οἱ δέ, σωφρονες ἄνθρωποι ἀποστρέφονται. Εἶναι λοιπὸν ἄξιον νὰ θεωροῦν θεοὺς, ἐκείνους οἱ ὅποιοι πράττουν τοιαύτας πράξεις, καὶ ὄχι μᾶλλον ἀπὸ τὰ ἄλογα ζῶα ἀλογωτέρους νὰ νομίζουν αὐτοὺς διὰ τὰς ἀσελγείας πράξεις των, Ἐξίζει ὅπως οἱ θρησκοῦντες ἄνθρωποι νομίζουν αὐτοὺς ἄνθρωπους, καὶ ὄχι μᾶλλον ὡς ἀλογωτέρους καὶ τῶν ἀλόγων ζῶων καὶ ἀψυχοτέρους τῶν ἀψύχων πραγμάτων νὰ ἐλεεινολογοῦν; Διότι ἐὰν ἀπλῶς ἐσκέπτοντο μὴ τὸν νοῦν τῆς ψυχῆς των δὲν θὰ ἐπιπτον πρὸ αὐτῶν πρηνεῖς διὰ νὰ τοὺς προσκυνήσουν καὶ νὰ ἀρνηθοῦν τὸν ἀληθινὸν Θεὸν καὶ Πατέρα τοῦ Χριστοῦ.

27 Ἀλλ' ἴσως ἐκείνοι ἐξ αὐτῶν ποὺ ἔχουν ἀσχοληθῇ μὲ ἐρεῦνας, διὰ νὰ ἀποκτήσουν ἀνωτέρας γνώσεις περὶ Θεῶν, βλέποντες τὰ συμβαίνοντα εἰς τὴν φύσιν αἰσθάνονται φόβον καὶ ἐντρεπόμενοι τοὺς ἐλέγχους τῶν αἰσχυροτήτων τῶν εἰδώλων, δὲν θὰ ἠμπορέσουν νὰ ἀρνηθοῦν καὶ αὐτοὶ διὰ ταῦτα εἶναι μὲν ἀξιοκατάκριτα καὶ εὐκόλως ἐλέγχονται ὡς ψευδῆ ἀπὸ τὸν καθένα. Θὰ θεωρήσουν ὅμως ἀναντίρρητον τὴν γνώμην ἐκείνην, κατὰ τὴν ὁποίαν εἶναι ἀληθὴς ἡ θρησκεία ποὺ ἀναφέρεται εἰς τὸν κόσμον καὶ τὰ μέρη τοῦ κόσμου. Θὰ καυχηθοῦν μάλιστα διὰ δὲν νομίζουν διὰ τὸ θεῖον εἶναι ὁμοῖον πρὸς λίθους, καὶ ξύλα, καὶ μορφὰς ἀνθρώπων καὶ ἀλόγων κτηνῶν καὶ τετραπόδων ἀπλῶς, ἀλλ' ὅτι σέβονται καὶ τιμοῦν ὡς θεοὺς τὸν ἥλιον, τὴν σελήνην, καὶ ὅλον τὸν οὐράνιον κόσμον, καὶ πάλιν τὴν γῆν καὶ ὁλόκληρον τὴν ὑγρὰν φύσιν. Καὶ θὰ εἶπουν διὰ οὐδεὶς δύναται νὰ ἀποδείξῃ διὰ καὶ οὗτοι δὲν εἶναι θεοί, ἐφ' ὅσον εἶναι εἰς πάντας φανερόν, διὰ ταῦτα οὐτε ἀψυχα εἶναι, οὐτε ἄλογα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ αὐτὴν τὴν φύσιν τῶν ἀνθρώπων ὑπερέχουν, διότι τὰ μὲν εἰς τοὺς οὐρανοὺς τὰ δὲ ἐπὶ τῆς γῆς κατοικοῦν Ἐξίζει λοιπὸν καὶ περὶ αὐτῶν νὰ ἀσχοληθῶμεν. Διότι ἐξάπαντος καὶ δι' αὐτὰ ὁ λόγος θὰ ἀποδείξῃ διὰ ὁ κατ' αὐτῶν Ἐλεγχος εἶναι ἀληθὴς. Πρὶν δὲ ἡμεῖς ἰδῶμεν καὶ ἀρχίσωμεν νὰ ἐκθέτῃμεν τὴν ἀπόδειξιν ἀρκεῖ ὅπως ἡ κτίσις ἡ ἰδία μαρτυρήσῃ ἐναντίον των καὶ ἀποδείξῃ τὸν ποιητὴν αὐτῆς καὶ δημιουργὸν θεὸν καὶ τὸν ταύτης καὶ τοῦ παντός βασιλέα, τὸν Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸν ὁποῖον ἀποστρέφονται μὲν οἱ θεωροῦντες τοὺς ἑαυτοὺς των σοφοὺς, τὰ δὲ κτίσματα τῷ Θεῷ θεοποιοῦν καὶ ὡς θεοὺς προσκυνοῦν, ἂν καὶ ἡ ἰδία ἡ κτίσις προσκυνῇ καὶ ὁμολογῇ Κύριον, ἐκείνον ποὺ αὐτοὶ ἀρνοῦνται διὰ νὰ προσκυνήσουν αὐτήν. Καί, αὐτὸν δηλαδὴ τὸν τρόπον τοὺς

ἀνθρώπους που περιεργάζονται μὲ ἀνοικτὸν τὸ στόμα τὰ διάφορα κτισμάτα καὶ νομίζουν αὐτὰ θεοὺς θὰ κάμῃ ἀσφαλῶς νὰ ἐντραποῦν ἡ χρησιμότης τῶν κτισμάτων πρὸς ἄλληλα, ἐπεὶδὴ ταῦτα, γνωρίζουν καὶ σημαίνουν ὡς τὸν Κύριον καὶ αὐτῶν τῶν ἰδίων ποιητὴν, τὸν Πατέρα τοῦ Λόγου, χωρὶς καμμίαν ἀντίρρησην διὰ τῆς ὑπακοῆς αὐτῶν εἰς τὴν προσταγὴν αὐτοῦ, ὡς λέγει καὶ ἡ θεία νομοθεσία «Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ, ποίησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα»¹. Ἡ δὲ πίστις τῶν κτισμάτων δὲν εἶναι ἀφανής, ἀλλὰ λίαν φανερά εἰς ἐκείνους, ποὺ ἔχουν τὸν ἀφθαλμὸν τῆς διανοίας οὐχὶ ἐντελῶς βλαμμένον. Διότι ἐὰν κανεὶς λάβῃ τὰ μέρη τῆς κτίσεως καθὲν χωριστά καὶ τὸ καθὲν μελετήσῃ κεχωρισμένως, οἷον τὸν ἥλιον καθ' ἑαυτὸν μόνον, καὶ τὴν σελήνην μόνην, καὶ τὴν γῆν πάλιν καὶ τὸν ἀέρα καὶ τὴν θερμὴν καὶ ψυχράν, καὶ τὴν ξηρὰν καὶ τὴν ὑγρὰν ὕλην, διαχωρίσῃ αὐτὰ ἀπὸ τὴν πρὸς ἄλληλα συνεκτικὴν δύναμιν καὶ φαντασθῇ ἕν ἕκαστον ἐξ αὐτῶν μεμονωμένως καθ' ἑαυτὸ καὶ μελετήσῃ ἰδιαιτέρως θὰ εὕρῃ χωρὶς ἄλλο ὅτι κανὲν δὲν εἶναι αὐταρκες καθ' ἑαυτό, ἀλλὰ τὰ πάντα ἔχουν ἀνάγκην ἀλλήλων, καὶ εὗρισκονται ὡς εἶναι χάρις εἰς τὴν πρὸς ἄλληλα συνδρομὴν καὶ βοήθειαν. Διότι ὁ μὲν ἥλιος περιφέρεται μαζὺ μὲ ὀλόκληρον τὸν οὐρανὸν καὶ ἐμπεριέχεται εἰς αὐτὸν καὶ δὲν δύναται ποτέ νὰ θῇ ἔξω ἀπὸ τὴν ἐντὸς αὐτοῦ κίνησιν. Ἡ δὲ σελήνη καὶ τὰ ἄλλα ἄστρα μαρτυροῦν περὶ τῆς βοηθείας τοῦ ἡλίου πρὸς αὐτά. Καὶ ἡ γῆ πάλιν φαίνεται, ὅτι δὲν ἔμπορεῖ νὰ παραγάγῃ τοὺς καρποὺς αὐτῆς χωρὶς τὰς βροχάς, αἱ δὲ βροχαὶ ἄνευ τῆς συνδρομῆς τῶν νεφελῶν δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ κατέλθουν ἐπὶ τῆς γῆς. Ἀλλ' οὔτε τὰ σύννεφα ἄνευ τοῦ ἀέρος θὰ ἔμπορούσαν ποτέ νὰ σχηματισθοῦν καὶ νὰ ὑπάρξουν. Καὶ ὁ ἀήρ ἐπίσης ὅχι μόνος ἀπὸ τὸν ἑαυτοῦ του, ἀλλ' ἀπὸ μὲν τὸν αἰθέρα γίνεται διὰ τῆς θερμότητος ἀπὸ δὲ τὸν ἥλιον φωτίζεται καὶ λάμπει. Καὶ αἱ πηγαὶ τῶν ὑδάτων καὶ οἱ ποταμοὶ οὐδέποτε ὑπάρχουν ἄνευ τῆς γῆς. Ἡ γῆ δὲ δὲν στηρίζεται μόνη, ἀλλὰ στηρίζεται ἐπάνω εἰς τὴν ὕλην τῶν ὑδάτων καὶ ἐμπεριέχεται καὶ αὐτὴ μέσα εἰς τὸ σῦμπαν συνδεθεῖσα καὶ μένουσα εἰς τὴν θέσιν τῆς δυνάμει τῶν γενικῶν νόμων τοῦ σῦμπαντος. Ἡ θάλασσα ἐπίσης καὶ ὁ ἔξωθεν μέγας ὠκεανὸς ποὺ περιβρέχει ὀλόκληρον τὴν γῆν κινεῖται καὶ φέρεται ὑπὸ τῶν ἀνέμων, ὅπου ἤθελεν ὀδηγήσῃ αὐτὸν ἡ βία τῶν ἀνέμων. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ ἄνεμοι,

¹ 4. 44, 15-3

οὐχὶ ἐντὸς ἑαυτῶν, ἀλλὰ, σύμφωνα μὲ ὅσα λέγουν οἱ περὶ αὐτῶν εἰδικοί, λόγῳ τῆς ἐνεργείας τῆς θερμότητος ποῦ προκαλεῖ ὁ αἰθήρ εἰς τὰ στρώματα τοῦ ἀέρος προκαλοῦνται καὶ αὐτοὶ ἐντὸς τοῦ ἀέρος καὶ μέσῳ αὐτοῦ πνέουν πανταχοῦ. Διότι περὶ τῶν τεσσάρων στοιχείων τῆς ὕλης ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀποτελεῖται ἡ φυσικὴ σύστασις τῶν διαφόρων σωμάτων, τὴν θερμὴν, λέγω, καὶ τὴν ψυχράν, καὶ τὴν ξηράν, καὶ τὴν ὑγρὰν ὅλην, ποῖος ἔχει τόσον διεστραμμένην διάνοιαν, ὥστε νὰ μὴ γνωρίζῃ ὅτι ταῦτα ὅταν εἶναι μαζὺ συνηκωμένα ὑπάρχουν ὡς ὅνα, ὅταν δὲ διαιρεθοῦν καθ' ἓνα χωριστά, εἰς τὸ ἑξῆς ἀνακροῦν τὸ ἓνα τὸ ἄλλο ἀναλόγως πρὸς τὸ πλεονασμα τῆς ἐντὸς ἐκάστου αὐτῶν δυνάμεως. Διότι καὶ τὸ θερμὸν ἐξαφανίζεται ὑπὸ τοῦ ψυχροῦ ἐν τούτῳ πλεονάσῃ τοῦ θερμοῦ, καὶ τὸ ψυχρὸν πάλιν ἐξαφανίζεται ἀπὸ τὴν δύναμιν τῆς θερμότητος. Καὶ τὸ ξηρὸν πάλιν μεταβάλλεται εἰς ὑγρὸν, ὅταν πλεονάσῃ τὸ ὑγρὸν, καὶ τούτο ὑπὸ τοῦ ξηροῦ πάλιν ξηραίνεται.

28 Πῶς λοιπὸν ταῦτα ἂν εἶναι θεοὶ ἔχουν ἀνάγκην τῆς παρὰ τῶν ἄλλων βοηθείας; Ἡ πῶς εἶναι πρέπον νὰ ζητῇ τις παρ' αὐτῶν βοήθειαν, καθ' ὃν χρόνον αὐτοὶ ἀπαιτοῦν ὁ εἰς ἀπὸ τὸν ἄλλον τὴν ἀναγκαίαν εἰς αὐτὰ ἐπικουρίαν; Ἐὰν δηλαδὴ λέγεται ὅτι ὁ Θεὸς οὐδενὸς ἔχει ἀνάγκην, ἀλλ' εἶναι αὐτάρκης καὶ καθ' ἑαυτὸν τέλειος καὶ ὅτι δι' αὐτοῦ τὰ πάντα συγκροτοῦνται εἰς ἁρμονίαν καὶ τάξιν καὶ κυβερνῶνται καὶ ὅτι μᾶλλον αὐτὸς δίδει τὴν ὑπαρξιν εἰς τὰ πάντα, πῶς τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην καὶ τὰ ἄλλα μέρη τῆς δημιουργίας, τὰ ὁποῖα ὄχι μόνον τὰ προσόντα ἀληθινοῦ Θεοῦ δὲν ἔχουν, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐλλειπῇ ἔχουν ἀνάγκην τῆς βοηθείας ἀλλήλων, εἶναι πρέπον νὰ ἀναγορεύουν εἰς Θεούς; Ἀλλ' ἴσως ὅταν μὲν διαιρεθοῦν καὶ ληφθοῦν καθ' ἓν χωριστά, παραδέχονται καὶ αὐτοὶ, ὅτι ταῦτα ἔχουν ἐλλείψεις, ἐπειδὴ ἡ περὶ τούτου ἀπόδειξις εἶναι ὀφθαλμοφανής, ὅταν ὅμως συνδέσσουν ὅλα μαζὺ εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἀποτελέσουν ἓν μέγα σῶμα, θὰ εἰπουν ὅτι τὸ ὅλον τούτο εἶναι Θεός. Διότι ἀπαξ ἀποτελεσθῇ τὸ ὅλον, δὲν θὰ ὑπάρχῃ καμμία ἀνάγκη εἰς αὐτοὺς τῆς ἐξωθεν βοηθείας, καθ' ἑαυτὸ δὲ τὸ ὅλον θὰ γίνῃ τότε ἰκανὸν καὶ αὐτάρκες πρὸς ὅλα, θὰ εἰπουν οἱ νομίζοντες ἑαυτοὺς σοφοὺς, ἵνα καὶ ἀπὸ αὐτὰ ἀποδεχθοῦν ἀνόητοι. Αὐτὸς δὲ ὁ λόγος θὰ ἀποδείξῃ ἀκόμη περισσότερον, καὶ ὄχι ὀλιγώτερον ἀπὸ τοὺς παραπάνω, τὴν μεγάλην ἀσέβειαν καὶ ἀπαιδευσίαν αὐτῶν. Διότι ἐὰν τὸ καθ' ἓν χωριστά, ἐὰν προστεθῇ εἰς τὰ ἄλλα ἀναπληροῖ τὸ σύνολον καὶ τὸ σύνολον συνίσταται ἐκ τῶν καθ' ἓν, τὸ ὅλον

ἄρα ἀποτελέσθη ἐκ μερῶν καὶ τὸ καθ' ἓν μέρος τοῦ ὅλου μέρος τυγχάνει. Τοῦτο δὲ τὸ ὅλον ἀπέχει πολὺ μακρὰν ἀπὸ τοῦ νὰ ἔχη ιδιότητας θεοῦ. Διότι ὁ Θεὸς εἶναι ὁ ἴδιος ὅλον καὶ δὲν διαιρεῖται εἰς μέρη, καὶ δὲν συνίσταται ἐκ διαφόρων ἀντιθέτων μερῶν, ἀλλ' αὐτὸς εἶναι ἡ αἰτία καὶ ὁ ποιητὴς τῆς ὑπάρξεως τῶν πάντων. Βλέπε δε πόσῃν ἀσέβειαν πιάσχουν οἱ τοιαῦτα περὶ τοῦ θείου λεγοντες. Διότι ἐάν ὁ Θεὸς ἀποτελῇται ἐκ μερῶν, θὰ φανεῖ ἐξάπαντος ὅτι αὐτὸς εἶναι ἀνόμοιος πρὸς τὸν ἑαυτὸν του καὶ συμπληροῦται ἀπὸ ἀνόμοια συστατικά. Διότι ἐάν ὁ Θεὸς εἶναι ἡλ. σ., δὲν εἶναι σελήνη καὶ ἂν εἶναι, σελήνη, δὲν εἶναι γῆ καὶ ἐάν εἶναι γῆ δὲν ἔμπορεῖ νὰ εἶναι θάλασσα καὶ οὕτως ἀπὸ τὰ ἐπὶ μέρους κρίνων κανεῖς θὰ ἀποδείξῃ τὸ ἀστήρικτον τοῦ τοιούτου ἰσχυρισμοῦ των. Τοῦτο δὲ ἔμπορεῖ κανεῖς καὶ ἐκ τῆς παρατηρήσεως τοῦ ἰδικοῦ μας ἀνθρωπίνου σώματος νὰ δεδαιωθῇ καὶ νὰ ἀποδείξῃ αὐτοὺς ὡς ἀθέους. Καθὼς δηλαδὴ ὁ ὀφθαλμὸς δὲν εἶναι ὄργανον τῆς ἀκοῆς, οὔτε το οὖς χεῖρ οὔτε ἡ κοιλία εἶναι στήθος, οὔτε πάλιν ὁ τράχηλος εἶναι ποῦς, ἀλλὰ καθὲν τούτων ἐπ.τελεῖ ἰδίαν λειτουργίαν, καὶ ἐξ ὅλων αὐτῶν που εἶναι διάφορα μεταξύ των ἀποτελεῖται ἓν σῶμα, που ἔχει συνηνωμένα μὲν τὰ μέρη ἀναλογως τῆς χρήσεως αὐτῶν, καὶ τὰ ὁποῖα ἂν διαιρεθοῦν ὑπὸ τὴν ἐπιδρασιν τοῦ χρόνου, ὅταν ἡ φύσις που συνέθεσε ταῦτα εἰς ἓν τὰ διαιρέσῃ, ὅπως ὁ Θεὸς διέταξε συμφωνως πρὸς τὴν θέλησιν του, οὔτως (ὅς συγχωρηθῇ ὁ λόγος ἀπὸ τὸν καλύτερον γνωρίζοντα) ἐάν τὰ διάφορα μέρη τῆς κτίσεως συνενώνουν εἰς ἓν σῶμα, ἀνακηρυττοῦν αὐτὸ Θεόν, κατ' ἀνάγκην αὐτὸς μὲν καθ' ἑαυτὸν θὰ εἶναι ἀνόμοιος πρὸς τὸν ἑαυτὸν του, καθὼς ἀνωτέρω ἐδείχθη, θὰ εἶναι δὲ δυνατόν πάλιν νὰ διαιρεθῇ εἰς τὰ μέρη τῆς ἐξ ἀρχῆς δημιουργημένης διακριτῆς φύσεως.

29 Κα' κατ' ἄλλον τρόπον θὰ ἡδύνατό τις νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀθείαν αὐτῶν μὲ μέτρον τὴν περὶ ἀληθείας θεωρίαν. Διότι ἐάν ὁ Θεὸς εἶναι ἀσώματος, καὶ ἀόρατος, καὶ ἀσύλληπτος κατὰ τὴν φύσιν του, πῶς αὐτοὶ ἐπινόουν διὰ τὸν Θεὸν σῶμα, καὶ τὰ φαινόμενα πράγματα εἰς τὴν ὁρασιν, τὰ ὁποῖα ψηλαφῶμεν μὲ τὰς χεῖρας, σέβοντα καὶ τιμοῦν ὡς θεούς, Καὶ πάλιν ἐάν ὁ περὶ Θεοῦ λόγος οὗτος εἶναι ἀληθής, ὁ Θεὸς πρέπει νὰ εἶναι παντοδύναμος, καὶ τιποτε δὲν εἶναι αὐτοῦ ἰσχυρότερον, ἀλλ' αὐτὸς εἶναι παντοκράτωρ καὶ δεσπότης, πῶς αὐτοὶ ποῦ θεοποιοῦν τὰ κτίσματα δὲν βλέπουν ὅτι ταῦτα στεροῦνται τῶν τοσούτων δυνατήτων τοῦ Θεοῦ, Διότι τὸ μὲν ἡλίανός φῶς ἔαν ὁ ἡ

λιος εὑρίσκεται εἰς τὸ ἀντίθετον ἡμισφαίριον τῆς γῆς σκε-
 πάζει ἢ σκιά τῆς γῆς καὶ δὲν φαίνεται, τὴν δὲ σελήνην
 κατὰ τὴν ἡμέραν κρύπτει ὁ ἥλιος μὲ τὴν ἰσχυρὰν λάμψιν
 τοῦ φωτός του. Καὶ τῆς γῆς μὲν τοὺς καρποὺς πολλάκις
 καταστρέφει ἡ χάλαζα, τὸ δὲ πῦρ, ἐὰν πλημμυρισουν τὰ
 ὕδατα σθέννυται ὑπ' αὐτῶν. Καὶ τὸ μὲν ἔαρ περιορίζει τὴν
 διάρκειαν τοῦ χειμῶνος, τὸ δὲ θέρος δὲν ἐπ' τρέπτε εἰς τὴν
 ἀνοιξιν νὰ ὑπερβῇ τὰ ὅρια τῆς, καὶ τὸ θέρος πάλιν ἐμπα-
 ριζεται ἀπὸ τοῦ φθινόπωρον νὰ ἐξέλθῃ τῷ ὁρίῳ του. Ἐὰν
 θεβαιῶς αἱ ἐποχαι αὐταὶ τοῦ ἔτους ἦσαν θεοί, δὲν θὰ ἔπρε-
 πε νὰ νικᾶται ἡ μία ὑπὸ τῆς ἄλλης καὶ ἀποκρύπτεται, ἀλ-
 λά θὰ συνυπῆρχον πάντοτε μετ' ἀλλήλων καὶ θὰ ἐπετέ-
 λουν συγχρόνως καὶ κοινῶς τὰς αὐτὰς ἐνεργείας. Θὰ ἔπρε-
 πε μετὰ ἀπὸ κάθε ἡμέραν καὶ μετὰ ἀπὸ κάθε νυκτὸς ὁ ἥλιος
 μαζί καὶ ἡ σελήνη καὶ ὁ ἄλλος χορὸς τῶν ἀστέρων νὰ εἴ-
 χον ἴσον τὸ φῶς καὶ τοῦτο νὰ φωτισῇ τὰ πάντα, καὶ τὰ
 πάντα νὰ καταυγάζωνται ὑπ' αὐτῶν. Θὰ ἔπρεπε τὸ θέρος
 μαζί καὶ ὁ χειμὼν καὶ τὸ ἔαρ καὶ τὸ φθινόπωρον νὰ μὴ εἴ-
 χον διαφοράν ἀλλὰ νὰ ὑπῆρχον ἀπαράλλακτα τὰ ἴδια. Θὰ
 ἔπρεπε ἡ θάλασσα νὰ ἀνεμειγνυετο μὲ τὰς πηγὰς καὶ νὰ
 ἐχρησιμοποιοῦντο εἰς κοινὴν πόσιν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. Θὰ
 ἔπρεπε ἡ νηνεμία καὶ αἱ πνοαὶ τῶν ἀνέμων νὰ γίνωνται εἰς
 τὸν αὐτὸν χρόνον. Θὰ ἔπρεπε τὸ πῦρ μαζί καὶ τὸ ὕδωρ νὰ
 ὑπηρετοῦσαν εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀνάγκην τῶν ἀνθρω-
 πων. Διότι οὔτε θλάβην τινα θὰ ὑπέφερε κανεὶς ἀνθρω-
 πος ἐξ αἰτίας τῶν, ἐὰν ὄντως ἦσαν θεοί, ὥς αὐτοὶ νομι-
 ζουν, καὶ οὐδὲν θὰ ἔπραττον πρὸς θλάβην, μᾶλλον δὲ πρὸς
 ὠφέλειαν θὰ ἔπραττον τὰ πάντα. Ἐὰν δὲ ταῦτα εἶναι ἀδύ-
 νατον νὰ γίνωνται, ἔνεκα τῆς ἀντιθέτου διαφορᾶς πρὸς ἄλ-
 ληλα, πῶς εἶναι δυνατόν ταῦτα ποὺ εἶναι ἀντίθετα πρὸς
 ἀλλήλα καὶ ἀλληλοσυγκρουόμενα, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ
 ἡμποροῦν νὰ συνυπάρχουν μεταξύ τῶν νὰ ὀνομάζουιν ἀ-
 κόμη θεοὺς ἢ νὰ ἀπονέμουν εἰς αὐτὰ τιμὰς Θεοῦ, Ἐκεῖ
 νὰ δὲ ποὺ ἔχουν πρὸς ἑαυτὰ ἀσυμφωνίαν κατὰ τὴν φύσιν
 τῶν, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ παρέχουν εἰρήνην πρὸς ἐκεί-
 νους ποὺ εὐχονται εἰς αὐτὰ καὶ νὰ γίνωνται εἰς αὐτοὺς πα-
 ραδείγματα ὁμοιοίας, Ὀλοπόν, οὔτε ὁ ἥλιος οὔτε ἡ σε-
 λήνη οὔτε ἄλλο τι μέρος τῆς κτίσεως, κατὰ μείζονα δὲ
 λόγον οὐδὲ τὰ λιθινὰ καὶ τὰ χρυσὰ καὶ τὰ ἐξ ἄλλων ὕλικων
 κατεσκευασμένα ἀγάλματα, οὔτε οἱ εἰς τὸν κύκλον τῶν ποι-
 ητῶν μυθολογούμενοι Ζεὺς καὶ Ἀπόλλων καὶ οἱ ἄλλοι εἶναι
 δυνατόν νὰ εἶναι ἀληθινοὶ θεοί, ὥς ὁ ὀρθὸς λόγος ἀπεδει-
 ξεν. Ἀλλὰ τὰ μὲν μέρη αὐτῶν ἀνήκοι εἰς τὴν κατήγοριν

τῶν δημιουργημάτων, ἄλλα δὲ ἐξ αὐτῶν εἶναι ἀψυχα καὶ τὰ ἄλλα ἥσαν μόνον ἀνθρώποι θνητοί. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ περὶ αὐτὰ θρησκεία καὶ θεοποιΐα δὲν εἶναι εὐσεβείας, ἀλλ' ἀθείας καὶ πάσης ἀσεβείας ἐπινόησις, καὶ ἀπόδειξις μεγάλης πλάνης καὶ ἀπομακρυνσεως ἀπὸ τῆς γνωσεως τοῦ ἐνός καὶ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ, λέγω δηλαδὴ, τοῦ Πατρὸς τοῦ Χριστοῦ. "Ὅταν λοιπὸν ταῦτα οὕτως ἐλέγχονται καὶ ἀποδεικνύονται ψευδῆ καὶ ἡ εἰδωλολατρία τῶν Ἑθνικῶν γεμάτη ἀπὸ πᾶσαν ἀθείαν, καὶ ὅτι οὐχὶ πρὸς ὠφέλειαν, ἀλλὰ πρὸς ἀπώλειαν εἰς τὸν βίον τῶν ἀνθρώπων εἰσῆχθη. Καθὼς λοιπὸν ἐξ ἀρχῆς ὑπεσχέθημεν, καὶ ἀφοῦ ἀπεδείξαμεν τὴν πλάνην, ἃς θαδίσωμεν γὰρ τὴν ὁδὸν τῆς ἀληθείας καὶ ἃς γνωρίσωμεν μέσῳ τῆς θεωρίας τὸν ἀρχηγὸν καὶ δημιουργὸν τοῦ παντός, τὸν τοῦ Πατρὸς Λόγον ἵνα δι' αὐτοῦ κατανοήσωμεν καὶ τὸν τουτου Πατέρα Θεὸν καὶ μάθουν οἱ Ἑθνικοὶ πόσον ἀπεμακρύνθησαν ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν.

30 "Ὅσα μὲν ἔχουν προηγουμένως λεχθῆ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ, ὡς ἀπεδείχθη, πλάνη ἢ ὁποῖα εἰσῆχθη εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον. Ἡ δὲ ὁδὸς πρὸς τὴν ἀλήθειαν θὰ ἔχη σκοπὸν νὰ ὁδηγήσῃ ἡμᾶς πρὸς τὸν ὄντως ἀληθινὸν Θεόν. Καὶ διὰ νὰ γνωρίσωμεν καὶ κατανοήσωμεν αὐτὴν ἀκριβῶς δὲν ὑπάρχει δι' ἡμᾶς ἀνάγκη ἄλλων ὁδηγῶν, ἀλλὰ μόνον ἡμῶν τῶν ἰδίων. Οὔτε θαδαίως, ὅπως ὁ Θεὸς εἶναι ἀνωτερός καὶ ὑπεράνω πάντων, καθ' ὁμοίον τρόπον καὶ ἡ πρὸς αὐτὸν φέρουσα ὁδὸς εἶναι μακρὰν ἢ ἐκτὸς ἡμῶν, ἀλλὰ τοῦναντίον ὑπάρχει ἐντὸς ἡμῶν καὶ εἶναι δυνατόν νὰ εὗρωμεν ὅτι ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς ἰδίους ἔχει τὴν ἀρχὴν, καθὼς καὶ ὁ Μωυσῆς ἐδίδασκε, λέγων «Ὁ λόγος τῆς πίστεως εἶναι μέσα εἰς τὴν καρδίαν σου». Τὸ αὐτὸ δηλῶν καὶ ὁ Σωτὴρ καὶ θαδαίων ἡμᾶς ἔλεγεν «Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντὸς ὑμῶν ἐστίν»¹. Ἐχόντες δηλαδὴ ἐντὸς ἡμῶν τὴν πίστιν καὶ τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, δυνάμεθα ἀμέσως νὰ ἴδωμεν μὲ τὴν σκεψιν καὶ νὰ νοήσωμεν μὲ τὸν νοῦν τὸν βασιλεῖα τοῦ παντός, ἥτοι τὸν τοῦ Πατρὸς σωτῆριον Λόγον. Καὶ ἃς μὴ προφασίζονται οἱ εἰς τὰ εἰδῶλα πιστεύοντες ἔθνικοὶ Οὔτε ἄλλος τις ἃς ἀπατᾷ τὸν ἑαυτὸν του, ὅτι τάχα δὲν ἔχει τὴν ὁδὸν αὐτὴν καὶ διὰ τοῦτο εὗρίσκει δικαιολογίαν τῆς ἀθείας του. Διότι πάντες οἱ λογικοὶ ἀνθρώποι ἔχομεν εἰσελθεῖν εἰς αὐτὴν καὶ ἡμποροῦμεν νὰ τὴν θαδίζωμεν, καί-

1. Δευτ. 30, 14.

2. Λουκ. 18, 21.

τοι οὐχὶ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἀκολουθοῦν αὐτήν, ἀλλὰ θε-
 λουν νὰ ἐθγαίνουν ἐξω αὐτῆς διὰ νὰ βαδίζουν τὰς παρό-
 δους πρὸς τὰς ὁποίας ἔλκουν αὐτοὺς αἱ κοσμικαὶ ἡδοναὶ
 τοῦ θίου. Καὶ ἂν τις μὲ ἐρωτήσῃ ποία εἶναι ἡ ὁδὸς αὐτῆ,
 λέγω λοιπὸν ὅτι αὕτη εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ καθενός καὶ ὁ ἐν
 τῇ ψυχῇ νοῦς αὐτοῦ. Διότι μόνον δι' αὐτοῦ ἡμπορεῖ ὁ Θεὸς
 νὰ βλέπεται μὲ τὴν θεωρίαν καὶ νὰ κατανοῇται, ἔκτος ἐάν,
 καθὼς ἡρνήθησαν τὸν Θεόν, καθ' ὅμοιον τρόπον παρητή-
 θησαν τῆς γνώμης ὅτι ἔχουν ψυχὴν αἱ ἀσεβεῖς, ὡς εἶναι εὐ-
 νόητον νὰ λέγουν τοῦτο ἐνωπίον τῶν ἄλλων. Διότι δὲν
 εἶναι ἴδιον εἰς τοὺς ἔχοντας νοῦν νὰ ἀρνοῦνται τὸν ποιη-
 τὴν αὐτοῦ καὶ δημιουργὸν Θεόν. "Ὅτι μὲν λοιπὸν κάθε ἄν-
 θρωπος ἔχει ψυχὴν καὶ μάλιστα λογικὴν, καὶ τοῦτο εἶναι
 ἀνάγκη νὰ ἀποδείξωμεν δι' ὀλίγων χάριν τῶν καθαρῶν, ἐ-
 πειδὴ μάλιστα μερικοὶ ἀπὸ τοὺς αἰρετικούς ἀρνοῦνται τὴν
 ὑπάρξιν ψυχῆς, νομίζοντες ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι τιπο-
 τε περισσότερον ἀπὸ τὴν φαινομένην μορφήν τοῦ σώμα-
 τος, ἵνα ἀφοῦ ἀποδείξωμεν αὐτήν, δυνηθῶν οὗτοι μόνον
 τῶν νὰ ἔχουν ἀποδείξιν κατὰ τῶν εἰδωλῶν.

31 Ἐν πρωτοῖς λοιπὸν δὲν εἶναι μικρὸν γνωρισμα τὸ
 νὰ εἶναι λογικὴ ἡ ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων, τὸ ὁποῖον διακρί-
 νει αὐτήν ἀπὸ τὰ ἄλογα ζῶα. Διὰ τοῦτο, δηλαδή, ἐκεῖνα
 μὲν ἡ φύσις κατὰ συνήθειαν ὀνομάζει ἄλογα ἐν ἀντιπαρα-
 βολῇ πρὸς τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων, ἐπειδὴ οὗτοι εἶναι λο-
 γικοί. Ἐπειτα δὲ καὶ τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ τυχαίαν ἀπόδε-
 ξιν τὸ γεγονὸς δηλαδή ὅτι μόνον ὁ ἄνθρωπος φαντάζεται
 τὰ μακρὰν ἐκτὸς αὐτοῦ συμβαίνοντα, καὶ ἐνθυμεῖται τὰ μὴ
 παρόντα, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ ἱκανότης νὰ ἐπιλέγῃ καὶ μὲ τὴν
 κρίσιν νὰ προτιμᾷ μὲν τὰ ὠφέλιμα, νὰ ἀποφεύγῃ δὲ τὰ βλα-
 θερά. Διότι τὰ μὲν ἄλογα ζῶα βλέπουν μόνον τὰ παρόν-
 τα καὶ μόνον πρὸς ὅσα βλέπουν διὰ τῶν ὀφθαλμῶν φέρον-
 ται ἔστω καὶ ἂν μετὰ τοῦτο ἐπακολουθῇ ἡ βλάβη αὐτῶν.
 Ὁ δὲ ἄνθρωπος δὲν φέρεται ἀσκοπῶς πρὸς ὅσα βλέπει,
 ἀλλὰ κρίνει καὶ ἀποφασίζει. μὲ τὸ λογικόν του ποία, ἐξ
 ὧν διὰ τὸν ὀφθαλμῶν βλέπει, θά προτιμήσῃ, διὸ καὶ
 πολλάκις καὶ μετὰ τὴν ἀπόφασίν του συγκρατεῖται ἀπὸ
 τὴν λογικὴν, καὶ ἀφοῦ ἀπεφάσισε, πάλιν κάμνει νέαν ἐπι-
 λογὴν, καὶ ἔτσι αἰσθάνεται ἕκαστος ἄνθρωπος, ἐάν δεδῶ-
 ως εἶναι φίλος τῆς ἀληθείας, ὅτι ὁ νοῦς τῶν ἀνθρώπων εἶ-
 ναι ἐντελῶς ἄλλος ἀπὸ τὰς αἰσθήσεις τοῦ σώματος. Διὰ
 τοῦτο λοιπὸν, ὡρὰν νὰ εἶναι κάποιος ἄλλος, γίνεται καὶ
 τῶν αἰσθήσεων κριτὴς. Καὶ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα αἱ αἰσθήσεις

ἀντιλαμβάνονται, ταῦτα ὁ νοῦς διακρίνει κατὰ τὰς ἰδιότητας αὐτῶν, καὶ ἐνθυμεῖται ὁσάκις θέλει, καὶ ὑποδεικνύει εἰς τὰς αἰσθήσεις ποῖον εἶναι το καλῦτερον. Διότι, τῶν μὲν ὀφθαλμῶν ἡ ἰδιότης εἶναι μόνον νὰ βλέπῃ, καὶ τῶν ὠτῶν νὰ ἀκούουν, καὶ τοῦ στόματος ἡ γεῦσις, καὶ τῆς ρινὸς νὰ ἀντιλαμβάνεται τὰς ὀσμὰς καὶ τῶν χειρῶν ἡ ἀφή. Ἀλλὰ ποῖα πρέπει νὰ βλέπῃ τις καὶ νὰ ἀκούῃ καὶ νὰ λαμβάνῃ γινῶσιν διὰ τῆς ἀφῆς, καὶ νὰ γεύσῃ καὶ νὰ ὀσφρανεταί, δὲν εἶναι πλέον ἔργον τῶν αἰσθήσεων, ἀλλὰ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ νοῦ αὐτῆς νὰ διακρίνουν. Ἀναμφιδόλως ἡ χεὶρ ἡμπορεῖ νὰ κρατῇ καὶ ξίφος, καὶ τὸ στόμα νὰ γευθῇ δηλητήριον, ἀλλὰ δὲν γνωρίζουν ὅτι ταῦτα εἶναι βλαβερά, ἐὰν μὴ διακρίνῃ τοῦτο ὁ νοῦς. Καὶ ὁμοιάζει θεοδικῶς τὸ τοιοῦτον, ἵνα ἐπὶ τῇ θάσει παραδειγματος κρίνωμεν, πρὸς λύραν καλῶς κατεσκευασμένην, καὶ πρὸς τὸν κρατοῦντα αὐτὴν μουσικόν, τὸν καλῶς γνωρίζοντα τὴν τέχνην τῆς μουσικῆς. Καθὼς δηλαδὴ αἱ χορδαὶ τῆς λύρας ἡ καθεμιά κρουσμένη διδὲι τὸν ἰδικὸν τῆς φθόγγου, ἡ μὲν βαρύν, ἡ δὲ ὀξύν, ἡ δὲ μέσον, ἡ δὲ ὀξύτονον, ἡ δὲ ἄλλον, χωρὶς τοῦ μουσικοῦ ἐπιστήμονος ἡ ἁρμονία καὶ ἡ σύνθεσις τοῦ μέλους εἶναι ἀκατάληπτοι, διότι τότε μόνον ἡ ἁρμονία τῆς μελωδίας καὶ ἡ σύνθεσις ἀποδεικνύεται ὀρθή, ὅταν ὁ κρατῶν τὴν λύραν πλήξῃ τὰς χορδὰς καὶ κατὰ τὸν ἁρμόζοντα τρόπον πιέξῃ αὐτάς διὰ τῶν δακτυλῶν τοῦ ἀναγκάζων αὐτάς νὰ παράγουν ἐκάστη τὸν κατάλληλον διὰ τὴν ἁρμονίαν φθόγγον. Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον καὶ αἱ αἰσθήσεις ἐπὶ τοῦ σώματος θὰ εἶναι καταλλήλως τοποθετημέναι ὅπως αἱ χορδαὶ τῆς λύρας, ὅταν κυβερνᾷ αὐτάς ὁ ἡγεμὼν νοῦς· τότε καὶ ἡ ψυχὴ διακρίνει καὶ γνωρίζει ἐκεῖνο πού θέλει καὶ πράττει. Τοῦτο δὲ εἶναι ἰδιαιτέρα ἰκανότης τῶν ἀνθρώπων καὶ τοῦτο εἶναι τὸ λογικόν τῆς ψυχῆς τῶν ἀνθρώπων, τὸ ὁποῖον ἐὰν καλῶς αὕτη χρησιμοποῖ ἡ διακρίνει αὐτὴν ὅποῦ τὰ ἀλογα ζῶα καὶ ἀποδεικνύει ὅτι εἶναι ἀληθῶς ἄλλη καὶ οὐχὶ τὸ φαινόμενον εἰς τὸ σῶμα. Διὰ τοῦτο ἐνῶ σωματικῶς εὐρίσκεται ἐπὶ τῆς γῆς ὁ ἄνθρωπος, ἀναβαίνει εἰς τοὺς οὐρανούς με τὸ λογικόν του καὶ με τὴν δύναμιν του φαντάζεται καὶ βλέπει τὰ οὐράνια πράγματα. Καὶ πολλάκις, ἐνῶ τὸ σῶμα ἡρεμεῖ καὶ ἡσυχάζει καὶ κοιμᾶται, κινεῖται ὁ ἐσωτερικὸς ἄνθρωπος καὶ τὰ μακρὰν καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ κείμενα θεωρεῖ με τὸ λογικόν του, καὶ ἀναχωρεῖ εἰς χώρας μακρυνὰς καὶ περιπατεῖ καὶ συναντᾷ γνωρίζοντας τοὺς ἀνθρώπους, καὶ πολλάκις διὰ τῶν ἐσωτερικῶν ἐνῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς τοῦ προδύει καὶ παράγει

ρῖζει τὰς πράξεις αὐτοῦ που θά πράξη μεθ' ἑκάστην ἡμέραν. Τοῦτο δὲ τί ἄλλο ἡμπορεῖ νὰ εἶναι παρὰ ψυχὴ λογικὴ μετὰ τὴν δοθήθεαν τῆς ὁποίας σκέπτεται καὶ ἔννοεῖ τὰ ὑπὲρ τὸν ἑαυτὸν του κείμενα πράγματα ὁ ἄνθρωπος.

32 Καὶ τοῦτο δὲ θά ἦτο ἱκανὸν πρὸς ἀκαταμάχητον ἀπόδειξιν δι' ἑκείνους ποὺ ἔχουν πέσει εἰς τὴν ἐντροπὴν τῆς ἀλογίας. Πῶς, ἀφοῦ τὸ σῶμα εἶναι θνητὸν κατὰ τὴν φύσιν αὐτοῦ, ὁ ἄνθρωπος ἐν τοῦτοις σκέπτεται τὰ ἀφωρῶντα εἰς τὴν ἀθανασίαν, καὶ πολλακίς προτιμᾷ διὰ τὸν ἑαυτὸν του τὸν θάνατον ὑπὲρ τῆς ἀρετῆς. Ἡ πῶς, γνωστοῦ ὄντος ὅτι τὸ σῶμα εἶναι πρόσκαιρον, ὁ ἄνθρωπος σκέπτεται, τὰ αἰώνια, ὥστε τὰ μὲν παρόντα νὰ περιφρονῇ, πρὸς τὰ ἀθάνατα δὲ καὶ αἰώνια νὰ ἔχη ἐστραμμένους τοὺς πόθους του. Τὸ μὲν λοιπὸν σῶμα δὲν ἡμπορεῖ νὰ σκέπτεται τὸ ἴδιον περὶ ἑαυτοῦ τοιαῦτα πράγματα, καὶ οὕτε τὰ ἐκτὸς αὐτοῦ πράγματα δύναται νὰ φαντάζεται, διότι εἶναι θνητὸν καὶ πρόσκαιρον, καὶ συνεπῶς εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶναι διάφορον τοῦ σώματος ἐκεῖνο, ποὺ λογίζεται τὰ ἐναντία καὶ μὴ ἀρμόζοντα εἰς τὴν φύσιν τοῦ σώματος. Τί ἄλλο λοιπὸν δυνατόν νὰ εἶναι τοῦτο πάλιν, παρὰ ἡ λογικὴ καὶ ἀθάνατος ψυχὴ. Διότι αὕτη δὲν εἶναι ἔξω ἀπὸ τοῦ σώματος, ἀλλ' ἐντὸς τοῦ σώματος, καθὼς ὁ μουσικὸς μετὰ τὴν λύραν παίζει τὰς καλυτέρας μελωδίας. Πῶς δὲ πάλιν ὁ ὀφθαλμὸς καὶ τὰ ὦτα, ἐνῶ εἶναι φυσικῶς κατασκευασμένα ὁ μὲν νὰ βλέπῃ, τὰ δὲ νὰ ἀκούουν, τὰ μὲν ἀποστρέφονται, τὰ δὲ προτιμοῦν; Διότι ποῖος ἀποστρέφει τὸν ὀφθαλμὸν ἀπὸ τοῦ νὰ βλέπῃ, ἢ ποῖος τὴν ἀκοήν, ποὺ ἔχει φυσικῶς προορισμὸν νὰ ἀκούῃ, ἐμποδίζει αὐτὴν ἀπὸ τοῦ νὰ ἀκούῃ, ἢ ποῖος τὴν γεῦσιν, ποὺ εἶναι κατὰ τὴν φύσιν γευστικὴ, ἐμποδίζει πολλακίς ἀπὸ τοῦ νὰ συμμορφῶνεται πρὸς τὴν φυσικὴν τῆς ὁρμῆς. Ποῖος δὲ τὴν χεῖρα, ποὺ ἔχει φυσικὸν προορισμὸν νὰ ὀπτεται, ἀναγκάζει νὰ ἀπέχῃ ἀπὸ τοῦ νὰ ἐγγίξῃ πράγμα τι. Ποῖος δὲ τὴν ὁσφρητικὴν, καὶ αὐτὴν πλασμένην νὰ ὁσφραίνεται, ἀποστρέφει ἀπὸ τοῦ νὰ ἐπιτελῇ τὸ φυσικὸν αὐτῆς ἔργον. Ποῖος εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἀναγκάζει τὰ ὄργανα τῶν σωματικῶν αἰσθήσεων νὰ μὴ ἐνεργοῦν τὰς φυσικὰς λειτουργίας των, ἢ πῶς τὸ σῶμα ἀπαρνεῖται τὴν ἰδικὴν του φύσιν, καὶ συμμορφώνεται πρὸς τὰς συμβουλάς ἄλλου καὶ πρὸς τὸ νεῦμα ἐκείνου ὑπακούει, Πάντα ταῦτα λοιπὸν οὐδὲν ἄλλο, παρὰ ψυχὴν λογικὴν ἀποδεικνύουν, ἢ ὁποια κυδερνᾷ τὸ σῶμα. Διότι, οὕτε τὸ σῶμα ἐγένεν ἐκ φύσεως ἱκανὸν νὰ ὁδηγῇ τὸν ἑαυτὸν του,

ἀλλὰ νά ἄγεται καί νά φέρεται ἀπό ἄλλον, ὅπως οὔτε ὁ ἵππος μόνος του σελλῶνεται, ἀλλά ὁδηγεῖται ἀπό τόν ἀναβάτην του. Διὰ τοῦτο λοιπόν καί οἱ νόμοι ὑπάρχουν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων διὰ νά τοὺς ἀναγκάζουν νά πράττουν μὲν τὰ καλὰ, νά ἀποφεύγουν δὲ τὴν κακίαν. Διὰ δὲ τὰ ἄλογα ζῶσιν τὰ κακὰ μένουν ξένα πρὸς τὴν λογικὴν καὶ τὴν κρίσιν, ἐπεὶ αὐτὰ στεροῦνται λογικότητος καὶ κατὰ λόγον κρινουσης διανοίας. Ἐκ τῶν εἰρημένων νομιζω ὅτι ἀπεδείχθη ἐπαρκῶς ὅτι ψυχὴ λογικὴ μόνου εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὑπαρχει.

33 Ὅτι δὲ ἡ ψυχὴ ἐδημιουργήθη ἀθάνατος, καὶ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη νά γνωρίζωμεν, κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας πρὸς ἔλεγχον καὶ ἀναίρεσιν τῆς πλάνης τῶν εἰδωλῶν. Εἶναι δὲ λοιπόν δυνατόν νά λάθωμεν περὶ τούτων γνώσιν μᾶλλον εὐκολωτερον ἀπὸ τὴν γνώσιν περὶ τοῦ σώματος καὶ ἐκ τῶν διαφορῶν αὐτῆς πρὸς τὸ σῶμα. Ἐάν δηλαδὴ ὁ λόγος ἀπέδειξεν ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἄλλο τι παρὰ τὸ σῶμα, τὸ δὲ σῶμα εἶναι φυσικῶς θνητόν, ἀνάγκη ἡ ψυχὴ νά εἶναι ἀθάνατος διὰ νά μὴ εἶναι ὁμοία πρὸς τὸ σῶμα. Καὶ πάλιν ἐάν ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ κινήτηριος δύναμις τοῦ κινεῖ το σῶμα, καθὼς ἤδη ἔχομεν δεῖξει, καὶ αὐτὴ δὲν κινεῖται, ὑπ' ἄλλου τινός, εἶναι ἐπόμενον, ὅτι ἡ ψυχὴ κινεῖται ἀφ' ἑαυτῆς, καὶ μετὰ τὴν εἰς γῆν ἀπόθεσιν τοῦ σώματος ἡ ἰδίᾳ κινεῖται ἀφ' ἑαυτῆς.¹ Διότι δὲν εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ ἀποθνήσκει, ἀλλὰ λόγῳ τῆς ἀναχωρήσεως αὐτῆς ἀποθνήσκει τὸ σῶμα. Ἐάν μὲν λοιπόν καὶ ἡ ψυχὴ ἐκινεῖτο ὑπὸ τοῦ σώματος, θά ἦτο ἐπόμενον, μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ σώματος τοῦ τὴν κινεῖ, νά ἀποθνήσκη καὶ αὐτὴ. Ἐάν δὲ ἡ ψυχὴ κινεῖ τὸ σῶμα, εἶναι ἀνάγκη αὐτὴ μᾶλλον νά κινῇ τὸν ἑαυτὸν τῆς. Ἐφ' ὅσον δὲ ἡ ἰδίᾳ κινεῖ τὸν ἑαυτὸν τῆς, κατ' ἀνάγκην ζῇ καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ σώματος, διότι ἡ κίνησις τῆς ψυχῆς, οὐδὲν ἄλλο εἶναι παρὰ ἡ ζωὴ αὐτῆς καθὼς βεβαίως λέγομεν ὅτι τότε ζῇ τὸ σῶμα, ὅταν κινῆται, καὶ τότε ὅτι ἀπέθανεν, ὅταν ἔπαυσε νά κινῆται. Τοῦτο δὲ καὶ ἀπὸ τῶν ἐνεργειῶν αὐτῆς εἰς τὸ σῶμα θεῖ ἡδύναστό τις ἀπολύτως νά ἴδῃ. Διότι ἐάν καὶ ὅταν ἡ ψυχὴ εἰσῆλθε καὶ συνεδέθη πρὸς αὐτό, δὲν συστέλλεται οὔτε συμμετρεῖται κατὰ τὸ μέγεθος πρὸς τὴν σμικρότητα τοῦ σώματος, ἀλλ' ἐνῷ πολλάκις τὸ σῶμα ἐξηπλωμένον ἐπὶ κλίνης καὶ ἀκίνητον μένον, ἀλλ' ὡς εὐρισκόμενον ἐν θανάτῳ κοιμᾶται, αὐτὴ σύμφωνα μὲ τὰς ἰδι-

¹ Βλ. x 32.

² Πρὸς Πλάτ., Φαίδρ 245 B, Νομ. IO, 89B καὶ 12, 96B κτ.

κας της δυνάμεις ἀγρυπνεῖ καὶ ξεπερνᾷ τὴν φύσιν τοῦ σώματος, καὶ ὥσάν νά ἀπεδημήσεν ἀπὸ τὸ σῶμα, ἐνῷ παραμένει εἰς τὴν πραγματικότητα ἐντὸς τοῦ σώματος, φαντάζεται μέ τὴν λογικὴν τῆς τὰ ὑπὲρ τὴν γῆν καὶ θεωρεῖ αὐτά, πολλάκις δε καὶ συναντᾷ τοὺς ὁσώματους ἁγίους καὶ ἀγγέλους καὶ πρὸς αὐτοὺς ἔρχεται διὰ μέσου τῆς πίστεως εἰς τὴν καθαρότητα τοῦ νοῦ, πῶς ὄχι μᾶλλον καὶ κατ' ἔτι μείζονα λόγον, ὅταν ἀπελευθερωθῇ ἀπὸ τὸ σῶμα, ὅταν θελήσῃ ὁ συνδέσας αὐτὴν μέ αὐτὸ Θεός, δὲν θὰ ἔχη καθαρωτέραν τὴν γνώσιν τῆς ἀθανασίας, Διότι ἐὰν καὶ ὅταν εὐρίσκετο ἡνωμένη μέ το σῶμα ἐξῆ τὴν ἐκτὸς τοῦ σώματος ζωὴν, κατ' ἔτι μείζονα λόγον θὰ ζῇ καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ σώματος, καὶ δὲν θὰ παύσῃ νά ζῇ ἐπειδὴ οὕτως ἐποίησεν αὐτὴν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ ἰδίου Λόγου Του, τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ Διότι διὰ τοῦτο καὶ ἀθάνατα καὶ αἰώνια συλλογίζεται καὶ φρονεῖ, ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶναι ἀθάνατος Καὶ καθὼς ἐπειδὴ τὸ σῶμα εἶναι, θνητό, θνητῶν καὶ φθαρτῶν πραγμάτων ἡμποροῦν αἱ αἰσθησεις αὐτοῦ νά λαμβάνουν πείραν, οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ διὰ νά θεωρῇ καὶ σκέπτεται μέ τὸν λογισμόν τῆς τὰ ἀθάνατα, ἀνάγκη καὶ αὕτῃ νά εἶναι ἀθάνατος καὶ νά ζῇ πάντοτε Διότι αἱ ἔννοιαι καὶ αἱ θεωρίαι περὶ ἀθανασίας οὐδέποτε ἐγκαταλείπουν αὐτὴν, ἀλλὰ μένουν ἐν αὐτῇ, καὶ ὥσάν ἀποτύπωμα μέ πυρακτωμένον σιδηρὸν ἀπετυπώθησαν ἀνεξιτήλως εἰς αὐτὴν πρὸς ὁσφάλειαν τῆς ἀθανασίας Διὰ τοῦτο λοιπὸν καὶ ἔχει ἀντίληψιν τῆς περὶ Θεοῦ ἔννομιας καὶ ἡ ἰδίᾳ γίνεται διὰ τὸν ἑαυτὸν τῆς ὁδὸς πρὸς γνώσιν τοῦ Θεοῦ, καὶ ὄχι ἀπ' ἔξω ἀλλ' ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν τῆς λαμβάνει τὴν περὶ Θεοῦ Λόγου γνώσιν καὶ κατανόησιν.

34 Λέγομεν λοιπὸν, καθὼς καὶ πρότερον ἐλέχθη, ὅτι οἱ εἰδωολάτραι, ὅπως ἡρνηθῆσαν τὸν Θεὸν καὶ λατρεύουν τὰ ἄψυχα, τοιοῦτοτρόπως καὶ τὴν ψυχὴν νομίζουν ὅτι δὲν ἔχει λογικὴν, ἀπ' αὐτὸ καὶ μόνον ἀξίζει νά ἔχουν τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς παραφροσύνης καὶ νά καταριθμοῦνται μετὰ τῶν ἀλόγων ζῶων Καὶ διὰ τοῦτο, ὡς στερούμενοι ψυχῆς, τὰ ἄψυχα εἰδῶλα λατρεύουν ὄντες ἀξιοὶ λύπης καὶ χειρσγωγίας. Ἐὰν δὲ ἀξιούν ὅτι ἔχουν ψυχὴν καὶ ἔχουν μεγάλην ἰδέαν διὰ τὸ λογικὸν αὐτῆς, εὐλόγως δὲ τοῦτο πράττουν, διότι τότε, ὡς νά μὴ εἶχον ψυχὴν, ταλμοῦν νά φρονοῦν παραλόγως ἐκεῖνα πού δὲν πρέπει νά φρονοῦν, ἀλλὰ τοὺς ἑαυτοὺς τῶν ποιοῦν ἀνωτέρους καὶ τοῦ Θεοῦ, ἐπειδὴ ἐνῷ ἔχουν ψυχὴν ἀθάνατον καὶ ἀόρατον εἰς αὐτοὺς, τὸν ἀόρατον Θεὸν ἐξομολογῶνται μέ τὰ ὁρατὰ πράγματα, Ἡ

δ' ατί, καθώς απέμακρυνθησαν ἀπὸ τὸν Θεόν, δὲν καταφεύγουν οὕτω πάλιν πρὸς αὐτόν. Διότι, ὅπως απέμακρυνθησαν μὲ τὴν διάνοιάν των ἀπὸ τὸν Θεόν, καὶ τὰ οὐκ ὄντα ἐφαντάσθησαν ὡς θεοὺς, οὕτω δύνανται νὰ ἀναχθοῦν μὲ τὸν νοῦν τῆς ψυχῆς εἰς τὴν ξυνοίαν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ καὶ νὰ ἐπιστρέψουν πάλιν εἰς αὐτόν. Θὰ δυνηθοῦν δὲ νὰ ἐπιστρέψουν ἐάν τὸν ρῦπον πάσης ἀμαρτωλῆς ἐπιθυμίας, τὸν ὁποῖον ἐφόρεσαν μακράν τοῦ Θεοῦ ὄντες, ἀποβάλουν καὶ ἀποπλυνουν τόσον καθαρὰ, ἵνα δυνηθοῦν νὰ ἀποβάλουν πᾶν ὅτι συνέβη εἰς τὴν ψυχὴν ξένον πρὸς αὐτήν, καὶ αὐτὴν μόνην καὶ καθαρὰν, καθὼς ἐπλάσθη ἐξ ἀρχῆς, ἀποδείξουν, ἵνα οὕτως ἐν αὐτῇ ὡς ἐν κατοπτρῷ δυνηθοῦν νὰ ἴδουν τὸν τοῦ Πατρὸς Λόγον, κατ' εἰκόνα τοῦ ὁποῖου καὶ ἐγένον ἐξ ἀρχῆς. Διότι κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποιήθη καὶ καθ' ὁμοίωσιν αὐτοῦ ἐγένεν ὁ ἀνθρώπος, ὡς καὶ ἡ θεία Γραφὴ δηλοῖ ὡς ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ λέγουσα «Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἡμετέραν»¹. Ὁθεν καὶ ὅταν ὁλόκληρον τὸν ρυπον τῆς ἀμαρτίας ποῦ ἐπεχυθῇ ἐπάνω τῆς ἡ ψυχῆ ἀπορρίψῃ μακράν τῆς καὶ φυλάττει, ἐφεξῆς μόνον τὸ κατ' εἰκόνα καθαρὸν, εὐλόγως, μετὰ τὴν τελείαν ἀποκάθαρσιν αὐτοῦ, θὰ ἡμπορῇ, ὡς εἰς καθαρὸν κάτοπτρον, νὰ θεωρῇ τὴν εἰκόνα τοῦ Πατρὸς, τὸν Λόγον, καὶ ἐν αὐτῷ νὰ βλέπῃ τὸν Πατέρα, τοῦ ὁποῖου καὶ εἶναι εἰκὼν ὁ Σωτὴρ. Ἡ ἐάν δὲν ἀρκεῖ μόνη ἡ περιψυχῆς διδασκαλία ἐνεκεν τῶν ἐξωθεν πεπλανημένων ἀντιλήψεων ποῦ θολωνουν τὸν νοῦν αὐτῆς ὥστε νὰ μὴ βλέπῃ ποῖον εἶναι τὸ καλύτερον, πάλιν ὑπάρχει καὶ ἡ ἄλλη ὁδός, ἡ ἀπὸ τῶν φαινομένων ἀναγωγὴ εἰς τὴν περὶ Θεοῦ γνῶσιν καὶ κατάληψιν, τῶν φαινομένων τῆς κτίσεως, τὰ ὁποῖα, ὅπως τὰ γράμματα τῆς ἀλφαβήτου, διὰ τῆς τάξεως καὶ ἀρμονίας τὸν τῆς κτίσεως δεσπότην καὶ ποιητὴν δηλοῦν καὶ κηρύττουν.

35 Διότι ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος ὢν ὁ Θεὸς καὶ ἔχων ἀπειρον ἐνδιαφέρον περὶ τῶν ψυχῶν ποῦ ὁ ἴδιος ἐδημιουργεῖ, ἐπειδὴ εἶναι ἀόρατος καὶ ἀκατάληπτος κατὰ τὴν φύσιν του, ὑπάρχων πέραν, πρὸ καὶ ἔξω πάσης οὐσί-ας, ἡ ὁποία ἦλθε διὰ τῆς δημιουργίας εἰς τὸ εἶναι, καὶ διὰ τοῦτο ἐπράκειτο τὸ ἀνθρώπινον γένος νὰ ἀποτύχῃ εἰς τὴν προσπάθειάν του νὰ γνωρίσῃ ἀληθῶς αὐτόν, καθόσον τὰ μὲν ὕλκᾳ ὄντα ἦλθον ἐξ οὐκ ὄντων εἰς τὸ εἶναι, ὁ δὲ Θεὸς

εἶναι ἀγέννητος, ἤτοι αἷτος τῆς ἰδίας αὐτοῦ ὑπάρξεως, διὰ τοῦτον τὸν λόγον διεκόσμησε τὴν κτίσιν μετὰ τὰ θαυμαστὰ ἔργα του διὰ τοῦ Λόγου αὐτοῦ ὁ Θεός, ἵνα, ἐπειδὴ ὁ ἰδὸς εἶναι ἀόρατος κατὰ τὴν οὐσίαν του τοῦλάχιστον ἐκ τῶν ἔργων του διυνηθῇ νὰ γίνεται γνωστός εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Διότι ἐκ τῶν ἔργων του πολλάκις ὁ τεχνίτης, ἀκόμη καὶ, ὅταν δὲν βλέπεται, γίνεται γνωστός εἰς τοὺς ὄρωντας αὐτὰ καὶ παρόμοιον τι λεγουν περὶ τοῦ ἀγαλματοποιοῦ Φειδίου, ὅτι τὰ δημιουργήματα αὐτοῦ ἀπὸ τὴν συμμετρίαν καὶ τὴν ἀναλογίαν τῶν μερῶν των σημαίνουν ὅτι εἶνα ἔργα τοῦ Φειδοῦ διὰ τοὺς βλέποντας αὐτὰ. Τοιοῦτρόπως πρεπε νὰ νοῆται ἐκ τῆς τοῦ κόσμου τάξεως καὶ ἁρμονίας ὁ τοῦτου ποιητὴς καὶ δημιουργὸς Θεός, καίτοι, δὲν εἶναι ὁρατός διὰ τῶν υλικῶν τοῦ σώματος ὀφθαλμῶν. Διότι ὁ Θεός δὲν ἔκαμε κατάχρησιν τῆς ἀορατοῦ φύσεως. Του ὅς μὴ προβάλλῃ, τίς τοῦτο ὡς πρόφασιν· καὶ ἔτα, ἀφῆκε τὸν ἑαυτὸν τοῦ ἐντελῶς ἀγνωστον εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλ' ὡς προεῖπα, οὕτω διεκόσμησε τὴν κτίσιν ὥστε, καὶ ἂν δὲν βλέπεται, κατὰ τὴν φύσιν, ὁμως νὰ γίνεται γνωστός ἐκ τῶν ἔργων του. Καὶ τοῦτο δὲν λέγω ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν μου, ἀλλ' ἀπὸ ὅσα ἔμαθον ἀπὸ ἀνδρᾶς θεολόγους, ἐξ ὧν εἰς εἶναι ὁ Παῦλος, ὁ ὁποῖος πρὸς τοὺς Ῥωμαίους μὲν γράφει τὰ ἑξῆς: «Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται»¹ πρὸς δὲ τοὺς Λυκάονας μετὰ παρηρησίας λέγει: «Καὶ ἡμεῖς εἴμεθα ὅμοιοι μετὰ τοῖς ἀνθρώποις πού σᾶς κηρυττομεν νὰ ἐγκαταλείψετε τὰς ματακάς θυσίας εἰς ψευδεῖς θεοὺς καὶ νὰ ἐπιστρέψετε εἰς τὸν ζῶντα ἀληθινὸν Θεόν, ὁ ὁποῖος ἐποίησε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς. Αὐτός εἰς παρελθόντας χρόνους ᾤκησε πάντα τὰ ἔθνη νὰ ζοῦν κατὰ τὰς εἰδωλολατρικὰς συνηθείας των μακρὰν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, καίτοι θεδαίως δὲν ἀφῆκε χωρὶς μαρτυρίαν τὸν ἑαυτὸν του, διότι πάντοτε εὐηργέτει τοὺς ἀνθρώπους μετὰ τὸ νὰ δίδῃ εἰς αὐτοὺς οὐρανόθεν βροχὰς καὶ ἐποχὰς καρποφόρους καὶ νὰ χορταίνῃ μετὰ τροφῇ καὶ εὐτυχίαν τὰς καρδίας σας»². Διότι ποῖος βλέπων τὸν οὐράνιον κύκλον καὶ τὰς τροχιάς τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης καὶ τῶν ἄλλων ἀστέρων τὰς θέσεις καὶ τὰς περιφορὰς νὰ φαίνωνται ἐναντίοι καὶ διάφοροι, εἰς δὲ τὴν διαφοράν ταύτην ὅλα μαζί νὰ διαφυλάττουν ἀδιατάρακτον τὴν τάξιν καὶ τὴν ἁρμονίαν,

1 Ρωμ. I 20

2 Πρξ. II 41-42

δὲν ἐνθυμεῖται ὅτι ὄχι αὐτὰ τὰ ἴδια, ἀλλ' ἄλλος τις εἶναι ἐκεῖνος ποῦ εἶναι ποιητῆς καὶ διακασμεῖ αὐτά. Ποῖος δέ, βλέπων τὸν ἥλιον μὲν νὰ ἀνατέλλῃ καθ' ἐκάστην ἡμέραν, τὴν σελήνην δὲ νὰ φωτίζει τὴν νύκτα, καὶ νὰ ὀλιγοστεύῃ καὶ νὰ γεμίζει ἀπαράλλακτα κατὰ τὸν ἴσον ἀριθμὸν τῶν ἡμερῶν, καὶ τὰ μὲν ἐκ τῶν ἀστρῶν νὰ διατρέχουν τὸν οὐρανὸν θόλον καὶ ἐναλλάσσουν τὰς τροχιάς, τὰ δὲ νὰ κινουῦνται ἀπλῶς δὲν θὰ ἐννοήσῃ ὅτι ἐξάπαντος ὑπάρχει ὁ κυβερνῶν αὐτὰ δημιουργός.

36 Ποῖος, παρατηρῶν τὰ ἀντίθετα φυσικῶς νὰ εἶναι εἰς ἓν συνδεδεμένα καὶ νὰ συμφωνοῦν ἁρμονικῶς, ὡς λόγου χάριν τὸ πῦρ μὲ το ψυχρὸν, καὶ τὸ ξηρὸν μὲ τὸ ὑγρὸν ἠνωμένα καὶ αὐτὰ νὰ μὴ ἀντιδροῦν ἐναντίον ἀλλήλων, ἀλλὰ νὰ ἀποτελοῦν ἓν σῶμα ὡς ἐκ μιᾶς ὕλης, δὲν θὰ ἐνθυμηθῇ ὅτι ὑπάρχει ἐξω ἀπ' αὐτὰ ὁ συνενωσας αὐτὰ εἰς ἓν, Ποῖος, βλέπων τὸν χειμῶνα νὰ παραχωρῇ θέσιν εἰς τὴν ἀνοιξιν καὶ τὴν ἀνοιξιν εἰς τὸ θέρος, καὶ τὸ θέρος εἰς τὸ φθινόπωρον καὶ ὅτι ταῦτα εἶναι φυσικῶς ἐναντία πρὸς ἀλλήλα διότι τὸ μὲν ψυχραίνει, τὸ δὲ θερμαίνει, τὸ δὲ παράγει τροφίμα πρὸς τροφήν, τὸ δὲ φθινόπωρον σημαίνει φθοράν, καὶ ὁμοῦς ὅλα μαζί τὴν αὐτὴν χρησιμότητα ἔχουν διὰ τοὺς ἀνθρώπους, δὲν θὰ ἐννοήσῃ ὅτι ὑπεράνω αὐτῶν εἶναι κάποιος ἄνωτερος, ὁ ὁποῖος ἐξισώνει, καὶ κυβερνᾷ τὰ πάντα ἔστω καὶ ἂν δὲν βλέπει αὐτόν, Ποῖος, παρατηρῶν εἰς τὸν ἀέρα τὰ νέφη νὰ ὑποβαστάζωνται καὶ ὅτι μέσα εἰς τὰ νέφη ὑπάρχουν τὰ ὕδατα ποῦ εἶναι βαρύτερα ἀπὸ αὐτά, δὲν λαμβάνει ἔννοιαν ἐκείνου ποῦ ὑπέταξε καὶ διέταξε ταῦτα νὰ συμπεριφέρονται κατ' αὐτόν τον τρόπον, Ἡ ποῖος βλέπων αὐτὴν τὴν ἴδιαν τὴν γῆν, καίτοι εἶναι φυσικῶς βαρύτερα ἀπὸ τὸ ὕδωρ νὰ στερεωνεταὶ καὶ νὰ μένῃ ἀκίνητος ἐπὶ τοῦ φυσικῶς κινουμένου ὕδατος, δὲν θὰ διανοηθῇ ὅτι ὑπάρχει ὁ Θεός ὁ ὁποῖος ἐνομοθέτησεν καὶ ἐδημιούργησεν αὐτά, Ποῖος, βλέπων τὴν εἰς τοὺς ὠρισμένους καιροὺς καρποφορίαν τῆς γῆς, καὶ τὸν οὐρανὸν νὰ θρέχῃ, τοὺς ποταμοὺς νὰ ρέουν καὶ τὰς πηγὰς νὰ ἀναδλύζουσιν ὕδωρ, καὶ τὴν ἐξ ἀνομοίων ζῶων ἀναπαραγωγὴν, καὶ ταῦτα οὐχὶ πάντοτε, ἀλλὰ νὰ γίνωνται κατὰ καιροὺς ὠρισμένους, καὶ ἐν ἐνὶ λόγῳ βλέπων τὴν μεταξὺ ἀνομοίων καὶ ἐναντίων ὑπάρχουσιν ἰσότητα καὶ πάντα νὰ ὑπηρετοῦν τὴν φυσικὴν ἁρμονίαν καὶ τάξιν δὲν δάλῃ μὲ τὸν νοῦν τοῦ ὅτι μία εἶναι ἡ δύναμις ἡ ὁποία τὰ πάντα διεκόσμησε καὶ κυβερνᾷ, καθὼς αὕτῃ νομίζει, κατὰ τὸν καλῦτερον τρόπον, Διότι αὐτὰ μὲν μόνον τῶν ἦτο ἀδύνατον νὰ ὑπάρξουν καὶ νὰ

ἐμφανισθοῦν ποτε, λόγῳ τῆς πρὸς ἀλλήλα φυσικῆς ἀντιθέσεως. Τὸ μὲν ὕδωρ ὡς ἐκ τῆς φύσεώς του εἶναι βαρὺ καὶ ρεεῖ πρὸς τὰ κάτω, τὰ δὲ σύννεφα εἶναι ἐλαφρὰ καὶ πρὸς τὰ ἄνω στρωματα ἀναβαίνουν, καὶ ὁμῶς διέπομεν τὸ ὕδωρ νὰ βαστάζεται ἐκεῖ ὑψηλὰ ὑπὸ τῶν νεφελῶν. Καὶ πάλιν ἡ μὲν γῆ εἶναι βαρυτάτη, τὸ δὲ ὕδωρ πάλιν ἐλαφρότερον τῆς γῆς, καὶ ὁμῶς τὸ βαρύτερον βαστάζεται ὑπὸ τῶν ἐλαφροτέρων καὶ δὲν φέρεται πρὸς τὰ κάτω, ἀλλὰ στέκεται ἀκίνητος ἡ γῆ. Καὶ τὸ μὲν ἄρρεν γένος δὲν εἶναι τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ θῆλυ, καὶ ὁμῶς ἄρρεν καὶ θῆλυ συνάπτονται εἰς ἓν καὶ ἐκ τῆς τοιαυτῆς συναφῆς μία παρ' ἀμφοτέρων παράγεται γέννησις τοῦ ὁμοίου ζώου. Καὶ συντόμως εἰπεῖν, τὸ ψυχρὸν εἶναι ἀντίθετον πρὸς τὸ θερμὸν, καὶ ὁμῶς ἂν συνέλθουν καὶ τὰ δύο μαζί δὲν φιλονεκκοῦν ἐναντίον ἀλλήλων ἀλλ' ὁμονοοῦν ὥσαν ἓν σῶμα καὶ συνεργάζονται εἰς τὴν γένεσιν τῶν πάντων.

37 Δὲν θὰ ἦτο λοιπὸν δυνατόν τὰ φυσικῶς ἀσυμδίδαστα καὶ ἐναντία νὰ συνευοῦνται εἰς ἓν, ἐάν μὴ ὑπῆρχεν ὁ ἀνωτερος καὶ κύριος αὐτῶν, ὁ ὁποῖος συνέδεσεν αὐτά, εἰς τὸν ὁποῖον καὶ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως, καθὼς οἱ δοῦλοι, εἰς τὸν δεσπότην των, ὑπακούουν, πρὸς αὐτὸν ὑπάγουν καὶ πειθαρχοῦν. Καὶ οὐχὶ τὸ καθέν, ἀποδλέπον εἰς τὸν σκοπὸν τῆς φύσεώς του, ἀντιδρᾷ πρὸς τὸ ἄλλο. Ἀλλ' ἀμφοτέρα, γνωρίζοντα τὸν συνδέσαντα αὐτὰ Κυρίον, καί-τοι φυσικῶς ἀντίθετα, ὁμονοοῦν πρὸς ἀλλήλα, καὶ πρὸς τὴν θέλησιν τοῦ κυβερνῶντος συμμορφώνονται. Ἐπειδὴ, ἐάν ἡ συνένωσις τούτων δὲν εἶχε γινεῖ μετὰ τὴν δύναμιν ἀνωτέρας προσταγῆς, πῶς θὰ ἤμπορούσε τὸ βαρὺ μετὰ τὸ ἐλαφρόν, ἢ τὸ ξηρὸν μετὰ τὸ ὑγρόν, ἢ τὸ κυκλικῶς κινούμενον μετὰ τὸ ὀρθιον, ἢ τὸ πῦρ μετὰ τὸ ψυχρὸν, ἢ, μετὰ ἓνα λόγον, ἢ θάλασσα μετὰ τὴν γῆν, ἢ ὁ ἥλιος μετὰ τὴν σελήνην, ἢ τὰ ἄστρα μετὰ τὸν οὐρανόν, καὶ ὁ ἀῆρ μετὰ τὰς νεφέλας νὰ ἀναμειχθοῦν καὶ συνευοῦνται εἰς ἓν σύνολον, καίτοι ἀνόμοια κατὰ τὴν φύσιν μεταξὺ των, Διότι ἄλλως καὶ μεγάλη διάστασις ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ μεταξὺ των, καὶ τὸ μὲν πῦρ θὰ ἔκαie, τὸ δὲ ψυχρὸν θὰ ἐπροκάλει ψῦχος, καὶ τὸ μὲν βαρὺ θὰ ἐφέρετο πρὸς τὰ κάτω, τὸ δὲ ἐλαφρόν ὑπὸ τῶν ἐναντίων ὠθούμενον θὰ ἤλκετο πρὸς τὰ ἄνω, καὶ ὁ μὲν ἥλιος θὰ ἐφώτιζεν, ὁ δὲ ἀῆρ θὰ ἐπροκάλει σκότος, διότι καὶ τὰ ἄστρα θὰ ἐφιλονέκων πρὸς ἀλλήλα, καθόσον τὰ μὲν ἔχουν θέσιν ὑψηλότερον τῶν ἄλλων, τὰ δὲ κατωτέρα τῶν πρώτων. Καὶ ἡ νύξ δὲν θὰ παρεχάριε θέσιν εἰς τὴν ἡμέραν, ἀλλ' ἀσφαλῶς

θά επέμενε νά ἐπικρατήσῃ ἐναντίον τῆς ἡμέρας φιλονικου-
σα καί προβάλλουσα ἀντίστασιν ἐναντίον τῆς "Ὅσα δὲ
ἐλάμβανον χώραν τοιαῦται ἀντιθέσεις, δὲν θά ἐβλεπομεν
πλέον εἰς τὸ ἐξῆς κόσμον, ἀλλ' ἄκοσμιαν, ὅχι πλέον τάξιν
ἀλλ' ἀταξίαν, οὔτε πλέον σύνθεσιν ἀλλὰ διάλυσιν τοῦ ὅ-
λου κόσμου, οὔτε πλέον συμμετρίαν ἀλλὰ πληρὴ ἀμετρι-
αν Διότι μαζί μὲ τὴν ἀντίθεσιν καὶ ἀντίστασιν ἑνὸς ἐκά-
στου ἢ τὰ πάντα θά κατεστρέφοντο, ἢ τὸ ἰσχυρότερον θά
ἐπεκράτε. Καὶ τοῦτο πάλιν θά ἐδείκνυε τὴν ἄκοσμιαν τοῦ
σύμπαντος, διότι ἐάν μόνον τὸ καθέν παρέλειπε νά πρoσ-
φέρῃ τὰς ὑπηρεσίας του εἰς τὰ ἄλλα ὄντα, θά ἐδημιουργεῖ
γενικὴν παραφωνίαν εἰς τὸ ὅλον σύμπαν, καθὼς δεβαι-
ως ἐάν καὶ μόνον ὁ ποῦς, ἢ μόνον ἡ χεὶρ ἀπέμενον, δὲν θά
ἔμποροῦσαν νά διασωθοῦν τὸ ὅλον σῶμα. Διότι τὸ κόσμος
θά ἦτο αὐτός ἐάν μόνον ὁ ἥλιος ἐφωτίζεν, ἢ μόνη ἡ σελή-
νη περ ἐφέρετο, ἢ ὑπῆρχε μόνον νύξ, ἢ ἐάν ὑπῆρχε διαρ-
κῶς ἡμέρα, Ποία δὲ πάλιν θά ὑπῆρχεν ἁρμονία ἐάν ὑπῆρ-
χε μόνον ὁ οὐρανὸς χωρὶς τὰ ἄστρα, ἢ τὰ ἄστρα χωρὶς
τὸν οὐρανόν, Εἰς τι δὲ θά ἦτο χρησιμὸς, ἐάν ὑπῆρχε μόνον
ἡ θάλασσα, καὶ ἐάν εὐρισκετο μόνον ἡ γῆ χωρὶς τὰ ὄ-
ντα, καὶ τὰ ἄλλα μέρη τῆς κτίσεως, Πῶς δὲ καὶ ὁ ἀνθρώ-
πος θά ἦτο δυνατόν νά φανῇ, ἢ ἄλλε ζῶον ἐπὶ τῆς γῆς,
ἐάν τὰ διάφορα ὕλικά στοιχεῖα εὐρισκόντο εἰς ἀντίθεσιν
πρὸς ἄλληλα καὶ ἐπεκράτει μόνον τὸ ἓν, τὸ ὁποῖον δὲν θά
ἔδυνατο νά ἀρκέσῃ διὰ νά ἔλθουν εἰς τὸ εἶναι τὰ ἄλλα
σώματα. Διότι ἀδυνατόν ἐκ μόνου τοῦ θερμοῦ, ἢ ἐκ μό-
νου τοῦ ψυχροῦ, ἢ ἐκ μόνου τοῦ ὑγροῦ, ἢ ἐκ μόνου τοῦ
ξηροῦ στοιχείου νά παραχθῇ ἔστω καὶ ἓν ἀπὸ ὅλα τὰ ὄντα,
ἀλλὰ θά ἐτέλουν διηνεκῶς ἐν ἀταξίᾳ καὶ ἐντελῶς ἀσυνδε-
τα. Ἀλλ' οὔτε καὶ αὐτὸ το νομιζομένον ἰσχυρότερον ὄν θά
ἔδυνατο νά παραχθῇ ἀνευ τῆς συνδρομῆς καὶ τῶν ἄλλων.
Διότι ἔτσι καὶ τώρα ἔχει γίνεῖ.

38 Ἐπειδὴ λοιπὸν δεῖ ὑπάρχει ἀταξία ἀλλὰ τάξις εἰς
τὸ σύμπαν καὶ ὅχι ἀμετρία ἀλλὰ συμμετρία, καὶ οὐχὶ ἄκο-
σμία ἀλλὰ κόσμος ὡραίος καὶ παναρμονικός διαταξίς των
τοῦ σύμπαντος πραγμάτων ἀναγκαῖον εἶναι νά ἔχωμεν
κατὰ νοῦν καὶ νά ἀποκτήσωμεν ἔννοιαν τοῦ Δεσπότη, ὁ
ὁποῖος συνήθροισεν καὶ συνέσφιγγεν εἰς ἓν καὶ ἐπέτυχε
ὅπως ὅλα αὐτὰ συνεργάζωνται μὲ ἀδισταράκτον συμφω-
νίαν, Διότι καὶ ἂν δὲν εἶνα ὁρατοὶ με τοὺς σωματικούς ὀ-
φθαλμούς, ὅμως ἀπὸ τὴν τάξιν καὶ τὴν συμφωνίαν τῶν ἐ-
ναντιῶν ὄντων εἰς τὸ σύμπαν ἔμποροῦμεν νά ἐννοώμεν
τὸν τὸν ὁ ἀρχόντα, ὁ ἀρχοσμητὴν καὶ ὁ ἀρχὸν. Καθὼς δὲ

λαδὴ ἔαν εἰς μίαν πόλιν που ἀποτελεῖται ἐκ διαφόρων ἀνθρώπων, μικρῶν καὶ μεγάλων, καὶ πλουσιῶν πόλιν καὶ πτωχῶν, καὶ πάλιν ἐκ γερόντων καὶ νεωτέρων, καὶ ἀρρένων καὶ θηλέων, παρατηρήσωμεν ὅτι αὕτη κατοικεῖται μὲ πολλήν εὐταξίαν καὶ ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς καίτοι διαφοροὶ μεταξὺ τῶν, ὁμονοοῦν πρὸς ἀλλήλους καὶ οὔτε οἱ πλούσιοι στρέφονται κατὰ τῶν πτωχῶν οὔτε οἱ μεγάλοι κατὰ τῶν μικρῶν, μήτε οἱ νέοι ἐναντίον τῶν γερόντων καταφέρωνται ἀλλ' ὅτι ὅλοι κατ' ἴσον μέρος διάγουσι εἰρηνικῶς ἔαν ταῦτα βλέπωμεν, ἔξαπαντος ἐννοοῦμεν ὅτι ἡ παρουσία ἀρχοντος τὴν ὁμόνοιαν κυβερνᾷ. ἔστω καὶ ἂν δὲν βλέπωμεν αὐτόν. Διότι ἡ μὲν ἀταξία εἶναι χαρακτηριστικὸν τῆς ἀναρχίας, ἡ δὲ τάξις ἀποδεικνυεῖ ὅτι ὑπάρχει καλὸς κυβερνήτης.

Διότι καὶ τὴν συμφωνίαν που ὑπάρχει μεταξὺ τῶν μεγάλων ἐνὸς ζῶντος σώματος βλέποντες, ὅτι δηλαδὴ ὁ ὀφθαλμὸς δὲν πολεμεῖ τὴν ἀκοήν, οὔτε ἡ χεὶρ εὐρίσκεται, εἰς διάσπασιν μὲ τὸν πόδα, ἀλλὰ ὡς μέλος χωρὶς ἀντιρροσίων ἐπιτελεῖ τὴν ἰδικήν του ἀποστολήν, ἐκ τούτου ἐννοοῦμεν ἀσφαλῶς ὅτι ὑπάρχει ἡ ψυχὴ ἐντὸς τοῦ σώματος, ἡ ὁποία κυβερνᾷ τὰ μέλη αὐτοῦ, ἔστω καὶ ἂν δὲν βλέπωμεν αὐτήν. Καθ' ὁμοίον τρόπον καὶ εἰς τὴν τάξιν καὶ τὴν ἁρμονίαν ποὺ ὑπάρχει εἰς τὸ σὺμπαν, πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ ἐννοῶμεν Θεόν, καὶ μόνον ἓνα Θεὸν καὶ ὄχι πολλοὺς. Καὶ ἡ τάξις δὲ αὕτη που παρουσιάζει ἡ τῶν πάντων διακόσμησις, καὶ ἡ ἁρμονία καὶ ἡ ὁμόνοια τῶν πάντων μεταξὺ τῶν, ὄχι πολλοὺς ἀλλὰ μόνον ἓνα φανερῶνει ἀρχοντα αὐτῆς καὶ ἡγεμόνα τὸν θεῖον Λόγον. Διότι οὐδέποτε, ἔαν ἦσαν πολλοὶ οἱ ἀρχόντες τῆς κτίσεως, θὰ ἔσωζετο καὶ θὰ διετηρεῖτο ἡ τοιαύτη τάξις τῶν πάντων, ἀλλὰ θὰ ἦσαν πάλιν τὰ πάντα ἐν ἀταξίᾳ λόγῳ τῆς ὑπάρξεως πολλῶν ἀρχόντων, ποὺ ὁ καθεὶς θὰ ὑπεχρέωνε τὰ πάντα νὰ ὑπακούουν εἰς τὴν ἰδικήν του θέλησιν καὶ θὰ εὐρίσκετο εἰς διαρκῆ διαμάχην πρὸς τὸν ἕτερον. Καθὼς δηλαδὴ ἐλέγομεν ὅτι ἡ πολυθεότης ἰσοῦται πρὸς τὴν ἀθεότητα, οὕτω κατ' ἀνάγκην καὶ ἡ πολυαρχία ἰσοῦται πρὸς τὴν ἀναρχίαν. Διότι ὅταν ὁ καθεὶς ἀναισθῇ τὸ δικαίωμα τοῦ ἄλλου νὰ ἀρχῇ, κανεὶς ὕστερον δὲν θὰ μένῃ πραγματὶ ἀρχων, ἀλλὰ θὰ κυριαρχῇ ἐπὶ πάντων ἡ ἀναρχία. Ὅπου δὲ δὲν ὑπάρχει ἀρχων, ἐκεῖ ἀσφαλῶς ἐπικρατεῖ ἡ ἀναρχία. Καὶ ἀντιθέτως ἡ ἐπὶ τῶν πολλῶν καὶ διαφόρων ἐπικρατοῦσα μία τάξις ἓνα καὶ τὸν ἀρχοντα αὐτῆς προσηθεῖ. Καθὼς δηλαδὴ, ἔαν ἀκούῃ τις ἐκ τοῦ μακρόθεν λυραν, ἡ ὁποία ἀποτελεῖται ἀπὸ πολ

λάς χορδάς, καὶ θαυμάζη τὴν ἁρμονίαν καὶ συμφωνίαν, τὴν ὁποίαν συνθέτουν οἱ ἤχοι, ποὺ παράγονται ἀπὸ αὐτάς καὶ γνωρίζη ὅτι ἡ ἁρμονία αὕτη δὲν παράγεται ἀπὸ μόνην τὴν βαρείαν χορδὴν, οὔτε ἀπὸ μόνην τὴν ὀξείαν, οὔτε ἀπὸ μόνην τὴν μέσην, ἀλλ' ὅλοι μαζὶ πληττόμεναι ἡχοὺς κατ' ἰσὺν ἀναλογίαν παράγουν συγχρόνως ἡ καθε μίᾳ τὸν ἰδικὸν τῆς ἤχου, καὶ ἐκ τούτων ἀσφαλῶς ἐννοεῖ ὅτι ἡ λύρα δὲν ἤχει μόνη τῆς, ἀλλ' οὐδὲ πολλοὶ πληττοῦν αὐτήν, ἐννοεῖ δὲ ὅτι μόνον εἰς εἶναι ὁ μουσικός, ὁ ὁποῖος τὸν κατὰ ληλὸν ἤχον ἐκάστης χορδῆς συνάπτει εἰς ἓν μὲ τὸν ἤχου τῶν ἄλλων διὰ τὴν ἐπιτύχη τὴν ἑναρμόνιον συμφωνίαν ποὺ θέλει ἡ ἐπιστήμη, καὶ ὅν δὲν βλέπη τοῦτον, οὕτω καὶ ἐκ τῆς παναρμονίου τάξεως ποὺ ὑπάρχει εἰς τὸ συμπαν, ἡ ὁποία συγκρατεῖ τὰ διάφορα ὄντα εἰς τὴν θέσιν των, ὥστε μήτε τὰ ἄνω νὰ βαίνουν πρὸς τὰ κάτω, μήτε τὰ κάτω πρὸς τὰ ἄνω, ἀντιμαχόμενα μεταξύ των, ἀλλὰ τὰ πάντα νὰ κινούνται καθ' ὠρίσμενὴν ἑκαστον τάξιν, διακρίνει τὸ θεόδικον συμπέρασμα ὅτι ἓνα καὶ ὅχι πολλοὺς πρέπει νὰ νοήσωμεν ἄρχοντα καὶ βασιλέα ὅλης τῆς κτίσεως, ὁ ὁποῖος μὲ τὸ περιλαμπρον φῶς τοῦ φωτίζει καὶ κινεῖ τὰ πάντα

39. Διότι δὲν πρέπει νὰ νομιζώμεν ὅτι εἶναι πολλοὶ οἱ ἄρχοντες καὶ οἱ ποιηταὶ τῆς κτίσεως, ἀλλὰ ἐάν θέλωμεν νὰ εἰμεθα ἀκριβῶς εὐσεβεῖς καὶ σύμφωνοι πρὸς τὴν ἀληθειαν ὀφειλομέν νὰ πιστεύωμεν ὅτι εἰς εἶναι ὁ δημιουργὸς αὐτῆς. Καὶ τοῦτο αὕτη ἡ κτίσις φανερὰ ἀποδεικνύει ἀληθές. Διότι τὸ ἀσφαλές γνωρισμα ὅτι ὁ ποιητὴς τοῦ παντός εἶναι εἰς εἶναι τοῦτο, ὅτι δηλαδὴ δὲν ὑπάρχουν πολλοί, ἀλλὰ μόνον εἰς κόσμος. Διότι θὰ ἔπρεπε, ἐάν θεθαίως ἦσαν πολλοὶ θεοί, πολλοὶ νὰ ἦσαν καὶ διάφοροι κόσμοι. Διότι δὲν θὰ ἔπρεπε οἱ πολλοὶ θεοὶ νὰ ἔχουν κατασκευάσει ἓνα μόνον κόσμον, οὔτε ὁ εἰς κόσμος νὰ ποιηθῇ ὑπὸ πολλῶν, λόγῳ τῶν ἀτόπων ποὺ προκύπτουν ἐκ τούτων. Πρώτον μὲν διότι, ἐάν ὁ εἰς κόσμος ἔγινεν ἀπὸ πολλοὺς θεοὺς, τοῦτο θὰ ἀπεδείκνυεν ἀδυναμίαν δι' αὐτούς, ὅτι δηλαδὴ ἐκ πολλῶν ἓν μόνον ἔργον ἔγινε. Καὶ ἐκ τοῦ λόγου τούτου δὲν θὰ ἦτο τυχαῖον τὸ γνωρισμα τῆς ἀτελοῦς ἐκάστου γνώσεως εἰς τὸ νὰ δημιουργῇ. Διότι ἐάν ἦτο ὁ εἰς ἑπαρκής, δὲν θὰ ἠδύναντο οἱ πολλοὶ νὰ ἀναπληρώσουν τὰς ἐλλείψεις μεταξύ των. Τὸ νὰ λέγη δὲ τις ὅτι εἰς τὸν θεὸν ὑπάρχει κάποια ἑλλειψις, δὲν εἶναι μόνον ἀσεβές, ἀλλὰ ὑπερβαίνει καὶ αὐτὰ τὰ ὅρια τῆς ἀσεβείας. Διότι καὶ τὸν τεχνίτην ποὺ ὑπάρχει μεταξύ τῶν ἀνθρώπων δὲν ἡμπορεῖ

κανείς νὰ εἶπῃ ὅτι εἶναι τέλειος. ἀλλ' ἀσθενής, ἐάν μὴ μόνος τοῦ, ἀλλὰ μὲ τὴν βοήθειαν τῶν πολλῶν ἀποτελεῶν ἓν μόνον ἔργον. Ἐάν δὲ ὁ καθείς ἠδύνατο νὰ ἀποτελειώσῃ μόνος τὸ ὅλον ἔργον, εἰργάσθησαν δὲ οἱ πάντες ἀπλῶς διὰ νὰ λάβουν μέρος εἰς τὴν ἀποπερατωσιν αὐτοῦ, τὸ τοιοῦτον θὰ ἦτο γελοῖον, ἐάν ὁ καθείς εἰργάσθη χάριν τῆς δόξης, ἵνα μὴ χαρακτηρισθῇ ὡς ἀδυνατος. Πάλιν δέ, τὸ νὰ εἶπῃ τις ὅτ' ὑπάρχει κενοδοξία μεταξὺ τῶν θεῶν, εἶναι πρᾶγμα ἀτοπωτατον. Ἐπειτα, ἐάν ὁ καθείς ἦτο ἱκανὸς μόνος νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸ ἔργον τῆς τοῦ ὅλου δημιουργίας, ποία ἡ ἀνάγκη τῶν πολλῶν, ὅταν ὁ εἷς ἦτο αὐτάρκης διὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ παντός. Ἄλλως τε θὰ ἐφαίνετο ἀσεβές καὶ ἀτοπον, ἐάν το μὲν ποιῆμα ἐτύγχανε νὰ εἶναι ἓν, οἱ δὲ ποιηταὶ διάφοροι καὶ πολλοί, ἐπεὶδὴ κατὰ φυσικὸν λόγον τὸ ἓν καὶ τέλειον εἶναι ἀνωτερον τῶν διαφόρων καὶ πολλῶν. Πρέπει δὲ νὰ γνωρίζωμεν καὶ τοῦτο, ὅτι, ἐάν ὁ κόσμος ἐγένεν ἀπὸ πολλοὺς θεοὺς, θὰ εἶχε διαφόρους καὶ τὰς κινήσεις καὶ ἐντελῶς ἀνομοίας πρὸς τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτὸν τοῦ. Διότι σκοπῶν νὰ ὑπακούῃ εἰς τὸν καθένα ἐκ τῶν ποιησάντων αὐτὸν διαφόρους θὰ εἶχε καὶ τὰς κινήσεις. Λόγῳ δὲ τῆς διαφορᾶς ταύτης, καθὼς καὶ πρότερον ἔχει λεχθῇ, πάλιν θὰ ἦτο ἀκοσμία καὶ ἀταξία τῶν πάντων, ἐπεὶδὴ οὔτε πλοῖον θ' ἔαν κυβερνᾶται ὑπὸ πολλῶν θὰ πλεῖν σωστά, ἐάν δὲν κρατῇ τὸ τιμόνι μόνος εἷς κυβερνήτης. Οὔτε ἡ λύρα ἔαν κρουσῇ αὐτὴν πολλοὶ θὰ παράγῃ συμφωνίαν ἤχων, ἐάν δὲν εἶναι εἷς ὁ κρούων τὰς χορδὰς αὐτῆς τεχνίτης. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν, ἐφ' ὅσον μία εἶναι ἡ κτίσις, καὶ εἷς κόσμος ὑπάρχει καὶ μία τάξις κυβερνᾷ αὐτόν, ἔνα πρέπει νὰ νοήσωμεν καὶ τὸν τῆς κτίσεως βασιλεῖα καὶ δημιουργὸν Κύριον. Διὰ τοῦτο λοιπὸν καὶ ὁ ἴδιος ὁ δημιουργὸς ἔνα ἐδημιούργησε τὸν σύμπαντα κόσμον, ἵνα μὴ ἐκ τῆς ὑπάρξεως πολλῶν κόσμων συγχρόνως, πολλοὶ νομίζονται καὶ οἱ δημιουργοὶ τῶν, ἀλλ' ἐφ' ὅσον ἓν ὑπάρχει ποίημα, νὰ πιστεύεται ὅτι εἷς εἶναι καὶ ὁ τούτου ποιητής. Καὶ ὅχι διότι εἷς εἶναι ὁ δημιουργός, διὰ τοῦτο καὶ εἷς εἶναι ὁ κόσμος. Ἀλλ' ἐπεὶδὴ εἷς εἶναι ὁ δημιουργηθεὶς κόσμος, κατ' ἀνάγκην πρέπει νὰ πιστεύωμεν ὅτι εἷς εἶναι καὶ ὁ δημιουργὸς αὐτοῦ.

40 Ποίος λοιπὸν ἡμπορεῖ νὰ εἶναι οὗτος, Διότι καὶ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη νὰ ποιήσωμεν φανερόν καὶ νὰ εἰπωμεν, ἵνα μὴ κανείς πλανηθῇ λόγῳ τῆς περὶ τὸν Θεὸν ἀγνοίας καὶ ὑποθέσῃ ἄλλον θεὸν καὶ ὑποπῇ πάλιν εἰς τὴν αὐτὴν περὶ τῶν εἰδώλων ὁθεότητα. Νομίζω δὲ ὅτι κανείς δὲν ἀμφιβάλλει περὶ τούτου. Διότι ἐάν λοιπὸν ὁ λόγος ἀπέδειξεν

ὅτι θέν εἶναι θεοὶ ἐκεῖνοι, πού οἱ ποιηταὶ ὀνομάζουσιν θεούς, καὶ ἡλεγξεν ὡς πλαυομένους ἐκείνους, που θεοποιοῦν τὴν κτίσιν, καὶ τὴν εἰδωλολατριαν τῶν ἐθνῶν ὅτι εἶναι. ἀσέβεια καὶ ἀθεΐα, ἀνάγκη πᾶσα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι, μετὰ τὴν πλήρη ἀναίρεσιν τούτων, μόνον ἡ ἰδικὴ μας εὐσεβὴς θρησκεία εἶναι ἀληθὴς καὶ ὁ ὕψ' ἡμῶν προσκυνούμενος καὶ κηρυττόμενος, αὐτός εἶναι ὁ μόνος ἀληθὴς Θεός, καὶ συνεπῶς πάσης τῆς κτίσεως Κύριος καὶ πάσης ὑπάρξεως δημιουργός. Ποῖος λοιπὸν εἶναι οὗτος παρὰ μόνον ὁ Πανάγιος καὶ υπεράνω καὶ ἔξω πάσης ὕλικῆς κτιστῆς οὐσίας ὑπάρχων, ὁ Πατὴρ τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος, ὡς ἀριστος κυβερνήτης μὲ τὴν ἰδικὴν του σοφίαν καὶ διὰ τοῦ ἰδίου του Λόγου, τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ Σωτῆρος Χριστοῦ τὰ πανταχοῦ εἰς τὸν κοσμικὸν χώρον ὑπάρχοντα διακυβερχῶν μὲ τρόπον σωτήριον, καὶ διακοσμεῖ, καὶ δημιουργεῖ καθὼς φαίνεται εἰς αὐτὸν ὅτι καλῶς ἔχουν, ἔχουν δὲ καλῶς, ὅπως ἔχουν γίνεαι καὶ τὰ θλέπομεν νὰ γίνωνται, ἐπειδὴ καὶ ταῦτο ὁ ἴδιος θελεῖ, καὶ ὡς πρὸς τοῦτο κανεῖς δὲν ἡμπορεῖ νὰ μὴ πιστεῦῃ. Διότι ἐὰν μὲν ἡ κίνησις τῆς κτίσεως ἦτο καυωμένη οὐχὶ ἐπὶ τῇ θάσει λογικῶν κανόνων καὶ ἀπλῶς ἐκινεῖτο τὸ συμπαν ἀσκόπως, καλῶς θὰ ἔλεγε κανεῖς ὅτι δὲν πιστεῦει εἰς ὅσα λέγομεν. Ἐὰν δὲ ἐπὶ τῇ θάσει λογικῶν κανόνων καὶ μὲ σοφίαν καὶ πανσοφίαν τὰ πάντα συνετέθησαν καὶ διεκοσμήθησαν μὲ κάθε σοφον στολισμόν, ἀναγκαιῶς συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ ὑποτιθέμενος διακοσμητὴς αὐτῶν νὰ μὴ εἶναι ἄλλος τις παρὰ μόνον ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ. Λόγον δὲ λέγω ὅχι τὴν ἐντελέχειον πού ὑπάρχει εἰς ἕν εκαστον τῶν γενομένων κτισμάτων, που εἶναι ουνυφασμένη καὶ συμφυτος μὲ αὐτά, τὴν ὁποῖαν θεδαίως καὶ σπερματικὸν λόγον ἐσυνήθισαν μερικοὶ νὰ ὀνομάζουσιν, πού εἶναι ἀψυχος καὶ οὔτε νὰ σκέπτεται, οὔτε νὰ ἐννοῇ δυναται, ἀλλὰ μὲ τὴν ἔξωθεν τέχνην μόνον ἐνεργεῖ συμφῶνως πρὸς τὴν ἐπιστήμην τοῦ κυβερνῶντος αὐτὸν τεχνίτου. Οὐδὲ ὁμοιον πρὸς τὸν λόγον τοῦ λογικοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων, ὁ ὁποῖος σύγκειται ἐκ συλλαβῶν καὶ διὰ μέσου τοῦ ἀέρος μεταφέρει εἰς τὰ ὦτα τῶν ἀκουόντων τὰ ὑπὸ τοῦ ὁμιλοῦντος σημαίνόμενα, ἀλλὰ τὸν Λόγον τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ, τὸν τῶν ὅλων ζῶντα καὶ ἐνεργόν Θεόν αὐτολόγον λέγω, ὁ ὁποῖος εἶναι ἐντελῶς ἄλλος ἀπὸ τὰ ποιήματα τῆς κτίσεως, ἰδίως δὲ καὶ μόνος Λόγος τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς ὑπάρχει, ὁ ὁποῖος τὸ παρὸν σύμπαν διεκόσμησε καὶ φωτίζει ἐν τῇ ἰδικῇ του παρουσίᾳ. Διότι ἐπειδὴ οὗτος εἶναι ὁ ἀγαθὸς Λόγος τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς, αὐτὸς διεκόσμησε κατὰ λογικὴν τάξιν τὰ πάντα, καὶ

τά μὲν ἀντίθετα συνήνωσε μὲ τὰ ἀντίθετα, καὶ ἐκ τούτων μίαν κατασκεύασεν ἁρμονίαν. Οὗτος, Θεοῦ δυναμὶς καὶ Θεοῦ σοφία ὧν, κατεσκεύασε τὸν μὲν οὐρανὸν νὰ περιστρεφεται ὡς περὶ σταθερὸν ἄξονα, τὴν δὲ γῆν ἐκρέμασεν εἰς τὸ κενὸν καὶ μὴ στηριζόμενῃ ἐπὶ βάσεως τινος, μὲ τὸ ἰδικόν του νεῦμα ἐστερέωσε. Ὑπὸ τούτου φωτιζόμενος ὁ ἥλιος φωτίζει τὴν οἰκουμένην καὶ ἡ σελήνη ἔχει μέτριον φῶς. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ ὕδωρ κρεμάται ἐπὶ τῶν νεφελῶν, καὶ αἱ θροχαὶ κατακλύζουν μὲ τὰ ὕδατά των τὴν γῆν, καὶ ἡ μὲν θάλασσα περιορίζεται ἐντὸς ὠρισμένων ὁρίων, ἡ δὲ γῆ καλύπτεται ἀπὸ ποικίλα φυτὰ καὶ στολίζεται ἀπὸ τὴν πρασινὴν χλόην. Καὶ ἐάν κανεὶς ἀπιστος ἀμφιδόλλῃ περὶ τῶν λεγομένων, ἐάν δηλαδὴ ὑπάρχῃ πράγματι Λόγος Θεοῦ, ὁ τοιοῦτος εἶναι μὲν παράφρων ἐάν ἀμφισβητῇ τὴν ὑπαρξιν τοῦ Λόγου Θεοῦ, ἔχει δ' ὅμως τὴν ἀπέδειξιν τῆς πλάνης του, διότι τὰ πάντα ὑπὸ τοῦ Λόγου καὶ τῆς Σοφίας τοῦ Θεοῦ ἐδημιουργήθησαν, καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ στερεωθῇ κανὲν ἀπὸ τὰ γεγονότα, ἐάν δὲν εἶχεν ἔλθει εἰς τὸ εἶναι διὰ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, καθὼς εἴπομεν.

41. Εἶναι δὲ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὁχι ὁμοῖος μὲ τὸν λόγον τῶν ἀνθρώπων, καθὼς εἶπον, συγκείμενος ἐκ συλλαβῶν, ἀλλὰ εἶναι ἀπαράλλακτος ἐκων τοῦ Θεοῦ Πατρός. Διότι, οἱ μὲν ἄνθρωποι ἐκ μερῶν συγκείμενοι καὶ δημιουργήθεντες ἐκ τοῦ μὴ ὄντος σύνθετον ἔχουν καὶ διαλυόμενον τὸν λόγον αὐτῶν. Ὁ δὲ Θεὸς εἶναι ἀπλοῦς καὶ ὁχι σύνθετος, διὰ τοῦτο καὶ ὁ τούτου Λόγος εἶναι ὧν καὶ ὁχι σύνθετος, ἀλλ' εἰς καὶ μονογενὴς Θεός, ὁ ὁποῖος καὶ προῆλθεν ἐκ τοῦ Πατρὸς ὡς ἀπὸ ἀγαθῆς πηγῆς ἀγαθός καὶ αὐτὸς διακοσμεῖ καὶ συντηρεῖ τὰ πάντα. Ἡ δὲ αἰτία, διὰ τὴν ὁποῖαν ὁ Λόγος, ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ἦλθε πρὸς ἡμᾶς τὰ κτίσματα εἶναι ἀληθῶς θαυμαστὴ καὶ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι δὲν ἔπρεπεν ἄλλως νὰ γίνῃ, παρὰ οὕτως καθὼς καὶ ἐγίνε. Ἐπειδὴ τῶν μὲν κτισμάτων ἡ φύσις, ἐπειδὴ ἦλθον εἰς τὸ εἶναι ἐξ οὐκ ὄντων, συγκρινομένη αὐτῇ καθ' ἑαυτὴν τυγχάνει ἀσταθῆς καὶ ἀσθενῆς καὶ θνητῇ. Ὁ δὲ Θεὸς τῶν ὄλων εἶναι φυσικῶς ἀγαθὸς καὶ πανάγαθος. Διὰ τοῦτο εἶναι καὶ φιλόανθρωπος. Διὰ τὸν ἀγαθὸν δὲν ὑπάρχει κανενὸς εἰδους φθόνος. Ὅθεν ὁ ἀγαθὸς δὲν αἰσθάνεται φθόνον διὰ κάποιον ἐπειδὴ ὑπάρχει, ἀλλὰ θέλει νὰ ὑπάρχουν ὅλοι ἵνα ἡμπορῇ νὰ ἐκδηλώσῃ τὴν φιλανθρωπίαν του. Βλέπων λοιπὸν ὅτι ἡ φύσις τῶν ἀνθρώπων ἀπασα, ἕνεκα ἰδιαζόντων δι' αὐτὴν

1. Πλάτωνος Γνωστὸς 29 E. Βλέπε καὶ ἰδίον Λόγος περὶ ἐνανθρ., 3.

λόγων, ἥτο ἀσταθής καὶ ὑπέκειτο εἰς διάλυσιν καὶ ἀφασισμόν, διὰ νὰ μὴ πάθῃ τοῦτο καὶ διαλυθῇ πάλιν εἰς τὸ μὴ εἶναι ὁλόκληρος. Ἔνεκα τούτου, ἐφ' ὅσον διὰ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ καὶ αἰωνίου Λόγου ἐποίησε τὰ πάντα καὶ ἔφερεν εἰς τὸ εἶναι τὴν κτίσιν, δὲν ἐγκατέλεψεν αὐτὴν νὰ φέρεται ἀπο τὴν ἀδυναμiam τῆς φύσεως τῆς καὶ νὰ ταλαιπωρῆται, διὰ νὰ μὴ διατρέχῃ τὸν κίνδυνον νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸ μὴ εἶναι. Ἄλλ' ὡς ἀγαθὸς διακυβερνᾷ καὶ συντηρῇ σύμπασαν τὴν κτίσιν διὰ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ Λόγου, ὅστις εἶναι καὶ αὐτὸς Θεός, ἵνα, μὲ τὴν διακυβέρνησιν καὶ τὴν πρόνοιαν τοῦ Λόγου καὶ τὴν διακόσμησιν, φωτιζομένη ἡ κτίσις δυνήθῃ νὰ διατηρηθῇ ἀσφαλῶς, ἐπειδὴ θεοβαίως τυγχάνουσα τῆς μετοχῆς τοῦ ὄντως ὄντος ἐκ τοῦ Πατρὸς Λόγου βοηθεῖται ὑπ' αὐτοῦ, ἵνα ὑπάρχῃ εἰς τὸ εἶναι. Ἵνα μὴ ἄρα πάθῃ, λέγω δηλοδῆ διὰ νὰ μὴ καταλήξῃ εἰς τὸ μὴ εἶναι, πρᾶγμα ποῦ θὰ εἶχε πάθει, ἐὰν δὲν συνετήρει αὐτὴν εἰς τὸ εἶναι ὁ Λόγος, «ὁ ὅποιος εἶναι εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, γεννηθεὶς ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ προαικωνίως πρὸ πάντων τῶν κτισμάτων»¹ δι' αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ ἔχουν κτισθῇ τὰ πάντα, τόσον τὰ ὁρατὰ ὅσον καὶ τὰ ἀόρατα»² «καὶ αὐτὸς ἐστὶν ἡ κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας»,³ καθὼς οἱ ὑπηρέται τῆς ἀληθείας διδάσκουν μὲ τὰς ἀγίας συγγραφάς των

42 Αὐτὸς λοιπὸν ὁ παντοδύναμος καὶ εἰς τὸν ὑπέρτατον βαθμὸν τέλειος καὶ ἅγιος, ὁ Τοῦ Πατρὸς Λόγος, ὁ τὰ πάντα πληρὼν καὶ διὰ τῆς ἀπανταχοῦ παρουσίας αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ σύμπαντος κόσμου ἐκτείνων τὰς δυνάμεις αὐτοῦ καὶ φωτίζων αὐτόν, αὐτὸς πάντα τὰ φαινόμενα καὶ τὰ ἀόρατα διὰ τῆς παντοδυναμίου χειρὸς αὐτοῦ συγκρατεῖ καὶ συναρμόζει εἰς ἓν ὅλον, οὕτως ὥστε νὰ μὴ ἔχῃ ἀφήσει τίποτε ἔξω τῆς ἑαυτοῦ δυνάμεως, ἀλλὰ τὰ πάντα καὶ διὰ μέσου πάντων, καὶ τὸ καθὲν ἰδιαίτερος, καὶ συλλήβδην ὅλα μαζί ζωοποιεῖ καὶ συντηρεῖ καὶ τὰς ἰδιότητας πασῶν τῶν αἰσθητῶν οὐσιῶν, αἱ ὁποῖαι διακρίνονται εἰς θερμὴν καὶ ψυχρὰν καὶ ὑγρὰν καὶ ξηρὰν, εἰς ἓν συμμειγνύων, ὑποτάσσει εἰς τὸ θέλημά του, ὥστε νὰ μὴ ἀντιδροῦν πρὸς ἀλλήλας, ἀλλὰ νὰ ἀποτελοῦν μίαν καὶ σύμφωνον ἀρμονίαν. Χάρις εἰς αὐτόν καὶ τὴν δύναμίν του οὔτε τὸ πῦρ πολεμεῖ τὸ ψυχρόν, οὔτε τὸ ὑγρὸν τὸ ξηρόν, ἀλλ' ὡς νὰ ἦσαν φι-

1. Κολ 1, 15.

2. Κολ 1, 16.

3. Κολ 1, 18.

λοι και αδελφο, κοιτοι καθ' εαυτὰ εἶναι ἀντίθετα, συνηνωμένα μαζί και ες τὰ φαινόμενα δίδουν ζωήν, καὶ γίνονται τὰ βασικά στοιχεῖα τῆς οὐσίας τῶν διαφόρων σωμάτων. Εἰς τοῦτον τὸν Θεῖον Λόγον ὑπακούοντα τὰ μὲν ἐπὶ γῆς ὄντα ζωογονοῦνται, τὰ δὲ ἐν οὐρανοῖς συντηροῦνται εἰς τὴν ὑπαρξιν. Χάρις εἰς αὐτὸν ἡ μὲν θάλασσα ὁλόκληρος καὶ ὁ μέγας ὠκεανὸς μέσα εἰς τὰ ἰδικά των σύνορα ἔχουν δικαίωμα νὰ κινοῦνται, ἡ δὲ ξηρὰ ὁλόκληρος καλυπτεται ἀπὸ τὸ πράσινον καὶ εἶναι πλουσία ἀπὸ διάφορα καὶ παντὸς εἶδους φυτὰ, καθὼς προειπομεν. Καὶ ἵνα μὴ ἀσχολουμεθα μὲ τὸ καθὲν ἐκ τῶν φανερῶν πραγμάτων, ὅσο μάζοντες αὐτὰ χωριστά, αὐτὲ ἐν ἐκ πάντων τῶν ὄντων ὑπάρχει, που νὰ μὴ ἔγινεν ἐν αὐτῷ και δι' αὐτοῦ μὰ ὑφίσταται, ὡς λέγει, και ὁ θεολόγος Ἰωάννης «Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος και ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεον, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Παντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, και χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν»¹ καθ' ὅμοιον δηλαδὴ τρόπον, ὡς ἔαν τις μουσικὸς χορδιστὴ καταλλήλως λυρὰν και συνδυάσῃ ἀρμονικῶς τοὺς βαρεῖς μουσικούς φθογγυς μὲ τοὺς ὀξεῖς και τοὺς μέσους μὲ τοὺς ἄλλους, θὰ κατασκευάσῃ ἓν μέλος, οὕτω καὶ ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ το ὅλον σύμπαν ὡς τινὰ λυρὰν κρατῶν, και τὰ εἰς τὸν ἀέρα ὑπάρχοντα πράγματα μὲ τὰ ἐπὶ γῆς συναθροίσας και τὰ εἰς τὸν οὐρανὸν μὲ ἐκεῖνα εἰς τὸν ἀέρα, και τὰ πάντα συνενῶν μὲ τὸ κατὰ μέρος και ἀναγκάζων αὐτὰ νὰ περικφέρωνται συμφωνα με τὰ νεύματα καὶ τὸ θέλημά του, ἓνα κόσμον και μίαν τοῦ κόσμου τάξιν κατασκευάζει καλῶς και ἀρμονικῶς, καὶ αὐτὸς μὲν μένει ἀκίνητος μαζί μὲ τὸν Πατέρα, τὰ πάντα δὲ θέτει εἰς κίνησιν μὲ τὴν παντοδυναμὸν θέλησιν του, τὸ καθὲν ὅπως φαίνεται καλὸν εἰς τὸν Πατέρα Του. Διότι, τὸ θαυμαστὸν τῆς θεότητος αὐτοῦ εἶναι τοῦτο, ὅτι μὲ ἓν και τὸ αὐτὸ νεῦμα ὅλα μαζί, και ὄχι κατὰ διαστήματα, ἀλλὰ ἐν τῷ ὅμῳ ὅλα και τὰ ὀρθια καὶ τὰ κυκλικά, καὶ τὰ εἰς τὰ ἄνω μέρη, καὶ τὰ μεσαία, καὶ τὰ εἰς τὰ κάτω μέρη, τὰ ὑγρά, τὰ ψυχρά, τὰ θερμά, τὰ βλεπόμενα καὶ τὰ ἀόρατα περικφέρει και διακοσμεῖ σύμφωνα μὲ τὴν φύσιν τοῦ καθενός. Συγχρόνως δηλαδὴ εἰς τὸ νεῦμα αὐτοῦ το μὲν ὀρθον ὡς ὀρθιον, το δὲ κυκλικὸν κυκλικῶς περιφέρονται, τὸ δὲ μέσον ὅπως εἶναι κινεῖται, τὸ θερμὸν θερμαίνεται και τὸ ξηρὸν ξηραίνεται, καὶ τὰ πάντα ὅπως ἔχουν φυσικῶς ζωοποιεῖσθαι, και σχη

αυτίζονται ὑπ' αὐτοῦ, καὶ θαυμασσι καὶ ἀληθῶς θεία ἁρμονία ἀποτελεῖται δι' αὐτοῦ

43 Καὶ ἵνα διὰ παραδείγματος νοήσωμεν τὸ θαυμαστον τοῦτο, ἃς παραβάλλωμεν τὸ πραγμα πρὸς εἰκόνα χρωδίας μεγάλης. Καθὼς λοιπον ἡ χρωδία ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀνθρώπους, παιδία, γυναῖκας, πάλιν καὶ γέροντας καὶ ἀπὸ ἀκόμη νεωτέρους, καὶ ὁ διευθυνων που σημαίνει τὸν ρυθμον εἶναι εἷς, ὁ καθεὶς δὲ συμφωνῶν μετὰ τὴν ἡλικίαν του ψάλλει, ὁ μὲν ἄνδρας ὡς ἄνδρας, ὁ δὲ παῖς ὡς παῖς ὁ δὲ γέρων ὡς γέρων, καὶ ὁ νέος ὡς νέος, ὅλοι δὲ μαζὶ μίαν ἀποτελοῦν ἁρμονίαν. Ἡ καθὼς ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου συγχρόνως θέτει εἰς κίνησιν τὰς σωματικὰς ἡμῶν αἰσθήσεις συμφωνῶνς πρὸς τὴν ἐνέργειαν τῆς καρδιάς, ὥστε κατὰ τὴν παρουσίαν πράγματός τινος, ὅλοι μαζὶ νὰ ἐνεργοῦν, καὶ τὸν μὲν ὀφθαλμὸν νὰ βλέπῃ, τὴν δὲ ἀκοὴν νὰ ἀκούῃ, τὴν δὲ χεῖρα νὰ ἀπτεται, καὶ τὴν ὀσφρῆσιν νὰ ὀσφραίνεται καὶ τὴν γεῦσιν νὰ γευεταὶ πολλάκις δὲ καὶ τὰ ἄλλα μέλη τοῦ σώματος, ὥστε καὶ οἱ πόδες νὰ περιπατοῦν. Ἡ, ἵνα καὶ διὰ τρίτου παραδείγματος τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος νοήσωμεν, ἃς παραμοιάσωμεν αὐτὸ πρὸς πόλιν μεγάλην, τῆς ὁποίας μάλιστα ἡ οἰκοδομὴ ἔχει τελειώσει καθ' ὠρισμένον σχέδιον ἐπὶ παρουσίᾳ καὶ τοῦ οἰκοδομήσαντος αὐτὴν ἀρχοντος καὶ βασιλέως. Ὅταν δηλαδὴ ἐκεῖνος εἶναι παρὼν καὶ διατάσῃ, συμμορφοῦνται οἱ πάντες μετὰ τὰς διαταγὰς του, καὶ οἱ μὲν γεωργοὶ ἀσχολοῦνται μετὰ τὴν γεωργίαν, ἄλλοι δὲ σπεύδουν πρὸς τὰ ὑδραγωγεῖα νὰ φέρουν ὕδωρ, ἄλλος δὲ μετ' αὐθαίνει νὰ πραγμθευθῇ τροφὰς καὶ ὁ μὲν δουλευτὴς πηγαίνει εἰς τὴν βουλήν, ὁ δὲ εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐμβαίνει, καὶ ὁ μὲν δικαστὴς εἰς τὸ δικαστήριον διὰ νὰ δικάσῃ, ὁ δὲ ἀρχὼν ἀσχολεῖται πῶς νὰ θεσπίσῃ νόμους. Ἀμέσως δὲ ἐγκαθίστανται ὁ μὲν τεχνίτης εἰς τὴν ἐργασίαν του, ὁ δὲ ναυτὴς κατεβαίνει πρὸς τὴν θάλασσαν διὰ νὰ ἀναλάβῃ ὑπηρεσίαν εἰς τὸ πλοῖον, ὁ τέκτων εἰς τὸ ἐργαστήριόν του ὁ ἰατρός εἰς τὸ ἔργον τῆς θεραπείας ἀσθενῶν, ὁ οἰκοδόμος εἰς τὴν οἰκοδομήν. Καὶ ὁ μὲν μεταβαίνει εἰς τὸν ἀγρόν, ὁ δὲ ἐπιστρέφει ἀπὸ τοῦς ἀγρούς καὶ οἱ μὲν ἐντὸς τῆς πόλεως ἐνδιατρίβουν, οἱ δὲ ἐξέρχονται ἀπὸ τὴν πόλιν, καὶ πάλιν ἐπανέρχονται εἰς αὐτήν. Πάντα δὲ ταῦτα μετὰ τὴν παρουσίαν τοῦ ἐνὸς ἀρχοντος καὶ μετὰ τὰς διαταγὰς του ὀργανοῦνται καὶ γίνονται. Κατὰ ταῦτα λοιπόν καὶ ἐφ' ὅλης τῆς κτίσεως, ἃν καὶ εἴηαι μικρὸν τὸ παράδειγμα, ὅμως ὑπάρχει ἀνάγκη μεγαλυτέρας διανοίας διὰ νὰ ἐννοησῇ οὗτό, διότι αὐτοστιγμὴ εἰς νεῦμα τι τοῦ Θεοῦ Λόγου συγ-

χρόνως τὰ πάντα διακοσμούνται, και τα εἰς τὴν φύσιν ἐκάστου ἀνήκοντα ἑαστον πράττει καὶ ἀπὸ ὅλα μαζί μία τὰ ξὺς ἀποτελεῖται.

44 Διότι μὲ τὸ νεῦμα καὶ τὰς δυνάμεις τοῦ ἐπιβλέποντος και κυβερνῶντος τὰ πάντα θεῖου και πατρικοῦ Λόγου, ὁ μὲν οὐρανὸς στρέφεται περι δξονα, τὰ δὲ ἄστροα κινῶνται καὶ ὁ μὲν ἥλιος φωτίζει, ἡ δὲ σελήνη περιφέρει· τὰ εἰς τροχίῳν περίξ τῆς γῆς, και ο ἄηρ μὲν ὑπὸ τοῦ ἡλίου φωτίζεται, ὁ δὲ αἰθῆρ θερμαίνεται και οὕτω προκαλοῦνται και πνέουν οἱ ἄνεμοι. Τὰ ὄρη ἔχοντα πρὸς τὰ ἄνω υψωμένας τὰς κορυφὰς των στέκοντα, σταθερά, ἡ θάλασσα κυματίζει, και τὰ ἐν αὐτῇ ὑδρόβια ζῶα τρέφοντα, ἡ γῆ διατρουμένη ἀκίνητος παρόγει καρπιοις, και ὁ ἄνθρωπος γεννᾶται, καὶ ζῇ καὶ ἀποθνήσκει πάλιν και ἀπλῶς τὰ πάντα ἐμψυχοῦνται και τίθενται εἰς κίνησιν. Γο πῦρ καιεἰ, το ὕδωρ προκαλεῖ ψῦχος, οἱ πηγαὶ ἀναβλύζουσι, ο ἔργαμοι πλημμυροῦν, οἱ καιροὶ και αἱ ὥραι τοῦ ἔτους διαδεχονται ἀλλήλας, αἱ βροχαὶ καταβαίνουν, τὰ νέφη πληροῦντα ὑδάτων, χάλαζα πίπτει, χιον και πάγος γίνοντα εἰς τὸ ψυχρὰ κλίμαα, τὰ πετεινὰ πετοῦν, τὰ ἐρπετὰ ἐρποῦν, τὰ ὑδρόβια κολυμβοῦν, ἡ θάλασσα εἶναι πλωτῇ, ἡ γῆ σπειρεται και κατὰ τοὺς καταλλήλους καιροὺς ἐνδύεται εἰς τὸ πρᾶσινον, τὰ φυτὰ μεγαλῶνουν, και τὰ μὲν ἐξ αὐτῶν εἶναι νέα, τὰ δὲ παράγουν ὠριμοις καρποῦς, τὰ δὲ ἀφοῦ αὐξηθοῦν γηράσκουν και φθίνουσι και τὰ μὲν ἐξαφανίζοντα, τὰ δὲ γεννῶνται και ἔρχονται εἰς φῶς. Ὅλα δὲ αὐτὰ και ἀκόμη περισσότερα τουτων, τὰ ὁποῖα λόγῳ τοῦ πλήθους των δὲν ἡμποροῦμεν νὰ ἀναφέρωμεν ἐδῶ, ὁ ὑπεροχὰ ἔργα ποιῶν και θαυματοποιὸς Λόγος τοῦ Θεοῦ φωτίζει και ζωοποιεῖ, μὲ ἐν νεῦμά του θέτει αὐτὰ εἰς κίνησιν και τὰ διακοσμεῖ, και οὕτως ἀπαρτίζει ἓνα μόνον κόσμον, χωρὶς νὰ ἀφήνῃ ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν του ἀκυβερνήτους καὶ τὰς ἀοράτους δυνάμεις, διότι και αὐτας, ἐπεὶ δὲ και αὐτῶν εἶναι ποιητῆς, συμπεριέλασθεν εἰς τὸ ὅλον, συνδέει και ζωοποιεῖ πάλιν μὲ τὸ νεῦμα του και τὴν πρόνοιάν του. Και ἐκ τουτου οὐδὲν δυναται νὰ χρησιμευσι ὡς αἷτια ἀπιστίας. Διότι καθὼς ἐν τῇ ἰδικῇ του προνοίᾳ τὰ μὲν σῶματα αὐξάνουν, ἡ δὲ λογικὴ ψυχὴ κινεῖται, και ἔχει τὴν ἱκανότητα τοῦ σκέπτεσθαι και τῆς ζωῆς, καὶ τοῦτο δὲν ἔχει ἀνάγκην πολλῶν ἀποδείξεων, διότι βλέπομεν τὰ ὅσα γίνονται. Οὕτω λοιπὸν πάλιν ὁ ἴδιος ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ μὲ ἐν ἀπλοῦν νεῦμα, διὰ τῆς δυνάμεως του τον ὁρατὸν και τον ἀόρατον κόσμον θέτει εἰς κίνησιν και συγκρατεῖ προκίτας ἐν ἑκα

ατον ὃν μέ τήν ἰδιόζουσαν εἰς αὐτό ἐνέργειαν, οὕτως ὥστε τὰ μέν θεία πράγματα νά κινουῦνται κατὰ τρόπον θειότερον, τὰ δέ ὁρατά καθως καί φαίνονται. Ὁ αὐτός δέ Κύριος καί θασ.λεύς πάντων, καί αἰτία τῆς τῶν πάντων γενέσεως, τὰ πάντα ἐργάζεται προς δοξαν καί γνώσιν τοῦ Πατρὸς του σχεδόν διὰ τῶν ὑπ' αὐτοῦ γιγνομένων ἔργων διδάσκων καί λέγων· «Ἀπό τό μέγεθος καί τήν ωραιότητα τῶν κτισμάτων ἀναλόγως ὁ Δημιουργός αὐτῶν Θεός γινώσκειται»¹.

45 Διότι καθὼς θεθακώς ὅταν παρατηροῦμεν τόν οὐρανόν καί βλέπωμεν τήν διακόσμειν αὐτοῦ, καί τό φῶς τῶν ἀστρων ἐνθυμούμεθα ἀναγκαιώς τόν διακοσμήσαντα αὐτά Λόγον, οὕτω ἐννοοῦντες τόν τοῦ Θεοῦ Λόγον, νοοῦμεν κατ' ἀνάγκην καί τόν τούτου Πατέρα Θεόν, ἀπό τόν ὁποῖον προελθών, εὐνόητον εἶναι ὅτι καί τοῦ Πατρὸς του λέγεται ὅτι εἶναι ἐρμηνευτής καί ἀγγελιοφόρος καί ταῦτο ἀπό ὅσα γίνονται μεταξύ μας ἡμπαρεῖ τις νά ἀντιληφθῇ Ἐάν δηλαδή, ὅταν ἀκούωμεν ἀνθρωπινόν λόγον, ἐνθυμούμεθα ὅτι ἡ πηγὴ αὐτοῦ εἶναι ὁ νοῦς καί εἰς τόν λόγον προσέχοντες βλέπομεν μέ τόν λογισμόν νά ἐπισημαίνεται ὁ νοῦς, κατὰ μείζονα ἔτι λόγον μέ μεγαλυτέραν φαντασίαν καί ἀσύγκριτον καθαρότητα, βλέποντες τοῦ Λόγου τήν δυνάμιν, λαμβάνομεν ἔννοιαν καί τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς αὐτοῦ, καθὼς αὐτός ὁ Σωτὴρ λέγει «ὁ ἑωρακὼς ἐμέ ἑώρακε τόν Πατέρα μου»². Ταῦτα δέ καί πᾶσα ἄλλη θεόπνευστη Γραφή φανερώτερα καί κατὰ μείζονα λόγον διακηρύττει, ἀπό τὰ ὅποια καί ἡμεῖς λαμβάνοντες θάρρος σοῦ γράφομεν αὐτά καί οὐ ἔάν αὐτάς μελετᾷς θά δυνηθῇς νά ἀποκτήσης τήν πιστίν εἰς τὰ λεγόμενα ὑπ' αὐτῶν. Διότι λόγος τις περὶ τοῦ ὁποῖου ὑπάρχει ἀνωτέρα δεσποδότης ἔχει ἀναντίρρητον τήν ἀπόδειξιν Ἐκ τῶν ἀνω λοιπὸν ἐναντίον τοῦ ψεύδους τῶν εἰδῶλων κατωχύρωσε τόν Ἰουδαϊκόν λαόν ὁ θείος Λόγος λέγων «Οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἰδῶλον, οὐδὲ παντός ὁμοιωμα, ὅσα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω καί ἐπὶ τῆς γῆς κάτω»³. Τήν δὲ αἰτίαν τῆς ἀπαγορεύσεως αὐτῶν κατ' ἄλλον τρόπον σημαίνει λέγων «Τὰ εἰδῶλα τῶν ἐθνῶν ὀργύριον καί χρυσίον, ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων. Στόμα ἔχουσι, καί οὐ λαλήσουσιν· ὀφθαλμοὺς ἔχουσι, καί οὐκ ὁφνύονται ὥτα ἔχουσι, καί οὐκ ἀκούονται· ῥίνας ἔχουσι, καί οὐκ ὁσφρανθήσονται

¹ Σοφ. Σολ. 19, 5.

² Ἰω. 14, 9.

³ Ἐξοδ. 20, 4.

ται χεῖρας ἔχουσι, καὶ οὐ ψηλαφήσουσιν πόδας ἔχουσι καὶ οὐ περιπατήσουσιν. Δὲν παρεσιώπησε δὲ καὶ τὴν περὶ τῆς δημιουργίας τῆς κτίσεως διδασκαλίαν ἀλλὰ πολὺ καλῶς γνωρίζων τὸ κάλλος τῶν κτισμάτων, ἵνα μηπως μερκοί, περιεργαζόμενοι τὸ κάλλος αὐτῶν καὶ ὑπ' αὐτοῦ ἐντυπωσιαζόμενοι, ἐκλάβουν αὐτὰ ὅχι ὡς ἔργα Θεοῦ, ἀλλ' ὡς θεοὺς προσκυνήσουν αὐτά, ἐπροφυλάξε τοὺς ἀνθρώπους λέγων «Καὶ προσεχε, ὅταν ὑψώνης τοὺς ὀφθαλμούς καὶ ἴδῃς τὸν ἥλ.ον καὶ τὴν σελήνην, καὶ πάντα τὸν κόσμον τοῦ οὐρανοῦ, μὴ πλανηθῇς καὶ προσκυνήσῃς αὐτά, τὰ ὁποῖα Κυρίου ὁ Θεός σου ἔπλασε δι' ὅλα τὰ ἔθνη τὰ ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ»¹ Παρέδωσε δὲ ταῦτα ὅχι διὰ νὰ λατρεύσουν αὐτὰ ὡς θεοὺς, ἀλλ' ἵνα διὰ μέσου τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν οἱ ἔθνηκοὶ γνωρίζουν τὸν δημιουργὸν τῶν πάντων Θεόν, καθὼς προελέχθη Διότι ὁ λαὸς τῶν Ἰουδαίων πολὺ προηγουμένως εἶχε ὠλοκληρωμένην διδασκαλίαν, ἐπειδὴ ὅχι μόνον ἀπὸ τὰ ἔργα τῆς δημιουργίας, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰς θείας Γραφὰς εἶχεν ἀποκτήσει τὴν περὶ Θεοῦ γνώσιν. Καὶ γενικῶς διὰ νὰ ἀπατρέψῃ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τῆς πλάνης τῶν εἰδώλων καὶ τῆς παραλόγου φαντασίας, λέγει «Οὐκ ἔσονται σοι θεοὶ ἕτεροὶ πλὴν ἐμοῦ»² Ὅχι διότι ὑπῆρχον πράγματα καὶ ἄλλοι θεοὶ ἀπαγορεύει εἰς αὐτοὺς νὰ τοὺς πιστεύουν, ἀλλ' ἵνα μὴ κανεῖς, λησμονήσῃ τὸν ἀληθινόν Θεόν, ἀρχίσῃ νὰ θεοποιῇ διὰ τὸν ἑαυτόν του τὰ ἀνύπαρκτα ὄντα, καθὼς εἶναι οἱ θεοὶ ποὺ ἐπενόησαν οἱ ποιηταὶ καὶ οἱ συγγραφεῖς, οἱ ὁποῖοι ὀνομάζονται μὲν ἀλλ' ἀπεδείχθησαν ὅτι δὲν εἶναι θεοί. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ λόγος δεικνύει, ὅτι αὐτοὶ δὲν εἶναι θεοί, μὲ τὸ νὰ λέγῃ «Οὐκ ἔσονται σοι θεοὶ ἕτεροι», πρᾶγμα ποὺ σημαίνει εἰς τὸ μέλλον Ἔκκεινο δὲ ποὺ θὰ γίνῃ εἰς τὸ μέλλον δὲν ὑπάρχει τότε ποὺ λέγονται ταῦτα.

46 Ἄρα λοιπόν, ἀπλῶς μόνον ἀνῆρσε τὴν ἀθείαν τῶν ἐθνῶν ἢ τῶν εἰδώλων ἢ θεῖα διδασκαλία, ἐτήρησε δὲ περαιτέρω σκωπὴν καὶ ἀπλῶς ἀφῆκε τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων νὰ διατελῇ ἁμοῖρον τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, Ὅχι βεβαίως, ἀλλὰ καὶ προλαβοῦσα ἀπαντᾷ εἰς τὴν ἐρώτησιν λέγουσα· «Ἄκουε, Ἰσραὴλ, Κύριος ὁ Θεός σου Κύριος εἰς ἔστί».³ καὶ πάλιν «Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν

1. Ψαλμ. 115. 12 15

2. Δευτ. 4. 19

3. Ῥωμ. 20. 3.

4. Δευτ. 6. 4.

ὅλη τῇ καρδίᾳ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ἰσχύϊ σου» καὶ πάλιν «Κύριον τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις, καὶ πρὸς αὐτὸν «ὀλληθήσῃ»¹ ὥστε καὶ ἡ περὶ πάντων καὶ δι' ὅλα πρόνοια τοῦ Λόγου καὶ ἡ διακόσμησις ὑπὸ πάσης τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς μαρτυροῦνται, ἀρκεῖ ὅσα τῶρα λέγονται νὰ ἀποδείξουν τοῦ λόγου τὸ ἀληθές, ὥς λέγουν οἱ θεολόγοι ἄνδρες «Ἐθεμελίωσας τὴν γῆν καὶ μένει σταθερὰ καὶ ἀμετακίνητος μετὰ τὴν ἰδικὴν σου προσταγὴν ἡ ἡμέρα διαδέχεται σταθερῶς τὴν νύκτα»² καὶ πάλιν «Ψάλατε εἰς τὸν Θεὸν ἡμῶν ὕμνους μετὰ κιθάραν διότι αὐτὸς σκεπάζει τὸν οὐρανὸν μετὰ σύννεφα, αὐτὸς ἐτοιμάζει βροχὴν διὰ τὴν γῆν, αὐτὸς κάμνει τὸν χόρτον νὰ φυτρωνῇ εἰς τὰ ὄρη διὰ τὰς χρεῖας τῶν ἀνθρώπων καὶ δίδει εἰς τὰ κτήνη τροφήν»³ Διὰ μέσου δὲ ποῖου δίδει, παρὰ δ' ἐκείνου δι' οὗ ἐγένοντο τὰ πάντα, διότι διὰ μέσου ἐκείνου διὰ τοῦ ὁποῖου ἐγένοντο, δι' αὐτοῦ ἔπειτα λαμβάνεται ἡ πρόνοια καὶ συντήρησις τῶν πάντων Ποῖος λοιπὸν ἡμπορεῖ νὰ εἶναι οὗτος παρὰ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, περὶ τοῦ ὁποῖου καὶ εἰς ἄλλον Ψαλμὸν λέγει «Διὰ τοῦ λόγου τοῦ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐδημιουργήθησαν καὶ μετὰ τὴν πνοὴν τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσαι αἱ οὐράνιαι δυνάμεις».⁴ Διότι καὶ τὰ πάντα μετὰ αὐτὸν καὶ μέσω αὐτοῦ ἐγίνοντο διδάσκει ἡ Γραφή μετὰ τὰ ὁποῖα πεῖθει καὶ ἡμᾶς λέγουσα «Αὐτὸς εἶπε καὶ ἐγενήθησαν καὶ αὐτὸς ἐνετείλετο καὶ ἐκτίσθησαν»,⁵ καθὼς καὶ ὁ κατὰ πάντα μέγας Μωυσῆς, εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς διηγήσεως περὶ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου δεβαιῶναι αὐτὸ που λέγομεν, ἐξηγῶν αὐτό, λέγων «Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν»⁶ Ἐπειδὴ καὶ τὴν δημιουργίαν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς καὶ πάντων τῶν κτισμάτων συντελῶν ὁ Πατὴρ εἶπεν δι' αὐτοῦ Ἄς γίνῃ ὁ οὐρανός, καὶ ἄς συγκεντρωθοῦν τὰ ὕδατα, καὶ ἄς φανερωθῇ ἡ ξηρὰ καὶ ἄς βλαστήσῃ ἡ γῆ τὸν χόρτον καὶ φέρῃ εἰς τὸ εἶναι πάντα τὰ ζῷα Ἀπο τούτων δὲ καὶ τοὺς Ἰουδαίους ἀκόμη θὰ ἡδύνατο κανεῖς νὰ κατηγορήσῃ ὅτι δὲν γνωρίζουν ὀκρῶς τὴν ἀλήθειαν τῶν Γραφῶν διότι πρὸς ποῖον ὠμίλει ὁ Θεός, θὰ ἡδύνατό τις νὰ εἴπῃ πρὸς αὐτοὺς,

1. Δευτ. 6. 5

2. Δευτ. 6. 13

3. Ψαλμ. 114. 90. 91

4. Ψαλμ. 146. 7. 9.

5. Ψαλμ. 92. 6

6. Ψαλμ. 32. 9

7. Γεν. 1. 26

διὰ τὰ ὁμιλῇ πρᾶστακτικῶς, Ἐάν μὲν λοιπον ὠμίλει πρὸς
 ὅσα ἐμελλόν νά γίνουν καὶ ἔδινε προσταγὰς εἰς αὐτά, τοῦ-
 το ἦτο ὁλως περιττόν, διότι δὲν ὑπῆρχον ἀκόμη, ἀλλ' ἐ-
 πρόκειτο νά γίνουν. Κανεῖς δὲ δὲν ὁμιλεῖ πρὸς τὸ μὴ ὑπάρ-
 χον, οὔτε πρὸς τὸ μὴ ἔχον ἀκόμη. Ἐλθεῖ εἰς τὸ εἶναι ὁμιλεῖ
 καὶ διατάσσει νά γίνη. Διότι ἐάν ὁ Θεὸς ἀπημυθύνε προστα-
 γὴν πρὸς τὰ μελλόντα νά ἔλθουν εἰς τὸ εἶναι, θὰ ἔπρεπε
 νά εἴπῃ Γενου, οὐρανέ, καὶ γενοῦ, γῆ, καὶ ἔξελθε, βοτάνη,
 καὶ ποιήθητι, ἄνθρωπε. Τώρα δὲ δὲν ἔπραξε μὲν τοῦτο,
 προστασεῖ δὲ λέγων Ποιήσωμεν ἄνθρωπον, καὶ ἔξελθέτω
 βοτάνη, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ Θεὸς συνωμίλει
 μὲ κάποιον περὶ αὐτῶν. Εἶναι λοιπὸν ἀνάγκη νά νοησωμεν
 ὅτι ἦτο καὶ κάποιος ἄλλος μαζί του, πρὸς τὸν ὁποῖον καὶ
 ὠμίλε. ὅταν ἐδημιουργεῖ τὰ πάντα. Ποῖος ἄλλος λοιπὸν
 εἶναι δυνατόν νά ἦτο αὐτός ἐάν μὴ ὁ Λόγος αὐτοῦ, διότι
 πρὸς ποῖον ἡμπορεῖ τίς νά εἴπῃ ὅτι ὁμιλεῖ ὁ Θεὸς παρὰ
 εἰς τὸν ἴδιον αὐτοῦ Λόγον, Ἦ ποῖος συνυπῆρχε μὲ αὐτόν
 ὅταν ἐδημιουργεῖ τὴν πᾶσαν κτιστὴν ὕλην παρὰ ἡ σοφία
 αὐτοῦ, ἡ λέγουσα «Καθ' ὃν χρόνον ἐποίει τὸν οὐρανὸν καὶ
 τὴν γῆν ἡμην μαζί μὲ αὐτόν», εἰς δὲ τὴν ὀνομασίαν τοῦ
 οὐρανοῦ συμπεριλαμβάνει ὅλα τὰ εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐπὶ
 τῆς γῆς δημιουργήματα. Συνυπάρχων δὲ ὡς σοφία καὶ ὡς
 Λόγος βλέπων τὸν Πατέρα ἐδημιουργεῖ τὸ συμπαν καὶ ἐ-
 στερῶνε καὶ διεκόσμηι αὐτό. Καὶ ἐπειδὴ ἦτο καὶ δύναμις
 τοῦ Πατρός, τὰ πάντα ἔφερεν εἰς τὸ εἶναι καὶ ἐσταθερο-
 ποιεῖ, καθὼς καὶ ὁ Σωτὴρ λέγει «Πάντα ὅσα βλέπω τὸν
 Πατέρα ποιοῦντα, καὶ γὰρ ὁμοίως ποιῶ»¹ Ὡσαύτως δὲ καὶ
 οἱ ἱεροὶ αὐτοῦ μαθηταὶ διδάσκουν ὅτι δι' αὐτοῦ καὶ δι' αὐ-
 τὸν ἔγινον τὰ πάντα, καὶ ὅτι ἀγαθὸς ἐξ ἀγαθοῦ γεννηθεὶς
 καὶ ἀληθινὸς Υἱὸς ὢν, εἶναι καὶ δύναμις τοῦ Πατρός, καὶ
 σοφία καὶ Λόγος, εἶναι δὲ σοφία καὶ Λόγος τοῦ Πατρός
 οὐχὶ κατὰ μετοχὴν οὔτε διότι ἐκ τῶν ὑστέρων συνέδησαν
 εἰς αὐτὸν ταῦτα, συμφωνῶς πρὸς ἐκείνους ποῦ μετέχουν
 αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ γίνονται σοφοὶ καὶ δυνατοὶ καὶ λαγι-
 κοί, ἀλλ' ὁ ἴδιος εἶναι αὐτὴ αὐτὴ ἡ αὐτοσοφία, ὁ αὐτολό-
 γος, ἡ αὐτοδύναμις τοῦ Πατρός, αὐτοφῶς, αὐτοαλήθεια,
 αὐτοδικαιοσύνη, αὐτοαρετὴ, μάλιστα δὲ καὶ χαρακτὴρ καὶ
 ἀπαύγασμα καὶ εἰκὼν τοῦ Πατρός. Καὶ διὰ τὰ εἰπωμεν μὲ
 συντομίαν, εἶναι τοῦ Πατρός παντέλειος καρπός, καὶ μό-
 νος Υἱός, εἰκὼν ἀπαράλλακτος τοῦ Πατρός.

¹ Ματθ. 8, 24

² Ἰω. 5, 19

47 Ποῖος λοιπόν, ποῖος ἔμπορεῖ νὰ ἀπαριθμῇ τὰς δυνάμεις τοῦ Πατρὸς, διὰ νὰ ἔμπορῃ νὰ ἐρευνῇ καὶ τὰς δυνάμεις τοῦ Λόγου αὐτοῦ, Διότι καθὼς ὑπάρχει Λόγος καὶ σοφία τοῦ Πατρὸς, οὕτως ὁ Λόγος συγκαταβαίνων εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀνθρώπων, πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ παράσχῃ εἰς αὐτοὺς ἔνοιαν καὶ γνῶσιν τοῦ γεννήτορος, γίνεται ὁ ἴδιος αὐτοσχεδιασμός, καὶ αὐτοζωή, καὶ θύρα, καὶ ποιμήν, καὶ ὁδός, καὶ βασιλεὺς, καὶ ἡγεμὼν καὶ τῶν πάντων σωτὴρ, καὶ ζωοποιός καὶ φῶς καὶ πρόνοια ὑπὲρ τῶν πάντων. Τοιοῦτον ἄρα ἀγαθὸν καὶ δημιουργὸν Υἱὸν ἔχων ὁ Πατήρ ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ φύσεως γεννηθέντα, δὲν ἀφῆκεν ἀγνωστον αὐτὸν εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ γενομένην κτίσιν, ἀλλὰ καὶ καθημερινῶς φανερῶναι αὐτὸν εἰς πάντας διὰ τῆς τῶν πάντων ὑπ' αὐτοῦ δημιουργίας καὶ ζωοποίησεως. Ἐν τῷ Υἱῷ δὲ καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἀποκαλύπτει καὶ τὸν ἑαυτὸν τοῦ ὁ Πατήρ, καθὼς ὁ Σωτὴρ λέγει «Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἐμοί»¹. Ὡστε ὁ Λόγος ἐξ ἀνάγκης ὀφείλει νὰ εἶναι ἐν τῷ γεννησαντι αὐτὸν Πατρὶ, καὶ ὁ γεννηθεὶς νὰ εἶναι μὲ τὸν Πατέρα συνακωνίος. Ἐφ' ὅσον δὲ ταῦτα οὕτως ἔχουν, καὶ οὐδὲν ὑπάρχει αὐθὺπαρκτον ἔξωθεν αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ὁ οὐρανός καὶ ἡ γῆ καὶ πάντα ὅσα ὑπάρχουν εἰς αὐτὰ ἐδημιουργήθησαν ὑπ' αὐτοῦ, ἐν τούτοις, ἄνθρωποι παράφρονες, περιεφρόνησαν τὴν πρὸς αὐτὸν γνῶσιν καὶ εὐσέθειαν καὶ τὰ μὴ ὄντα ἀντὶ τῶν ὄντων ὄντων ἐτίμησαν. Καὶ ἀντὶ τοῦ ὄντως ὄντος Θεοῦ, ἐθεοποίησαν τὰ μὴ ὄντα, καὶ τὴν κτίσιν ἀντὶ τοῦ κτίσαντος ἐλάτρευσαν, πρᾶγμα ποῦ εἶναι πλάνη ἀνόητος καὶ ἀσεδής. Διότι εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἴδιον ὡς ἐάν τις ἀντὶ τοῦ τεχνίτου θαυμάζῃ τὰ ἔργα αὐτοῦ, καὶ καταλαμβάνομενος ἀπὸ θαυμασμόν διὰ τὰ ἀνὰ τὴν πόλιν δημιουργήματα ἐκθειάζῃ αὐτὰ, τὸν δὲ δημιουργὸν αὐτῶν καταπατῇ, ἢ ὡς ἐάν τις τὸ μουσικὸν ὄργανον ἐπαιῇ, τὸν δὲ συνθέτην καὶ ποιητὴν τῆς μουσικῆς ἁρμονίας καταφρονῇ. Ἀνόητοι καὶ εἰς μέγαν βαθμὸν δλαμμένους ἔχοντες τοὺς ὀφθαλμούς! Πῶς ἤτο δυνατόν νὰ λάβουν γνῶσιν οἰκοδομῆς, ἢ πλοίου, ἢ λύρας, χωρὶς τὸν οἰκοδομήσαντα τὴν οἰκοδομὴν ἀρχιτέκτονα, καὶ τὸν ναυπηγὸν τοῦ πλοίου, καὶ τὸν μουσικὸν συνθέτην. Καθὼς λοιπὸν ἐκεῖνος ποῦ διαλογίζεται αὐτὰ πάσχει ἀπὸ μαῖαν καὶ κάτι περισσότερον ἀπὸ μαῖαν, οὕτω δὲν φαίνονται εἰς ἐμὲ νὰ ἔχουν ὑγιά τὴν διάνοισιν ὅσοι δὲν ἔχουν γνωρίσει τὸν Θεόν, καὶ δὲν λατρεύουν ὡς ἀληθινὸν θεὸν τὸν τουτοῦ Λόγον, τὸν Σωτῆρα τῶν

πάντων, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, διὰ τοῦ ὁποῖου ὁ Πατήρ διακασμεῖ καὶ συντηρεῖ τὰ πάντα, καὶ προνοεῖ περὶ ὅλων. Πρὸς τὸν ὁποῖον σὺ ἔχων σταθερὰν πίστιν καὶ εὐσέβειαν, ὦ φιλόχριστε, χαίρει καὶ γίνου πλήρης καλῶν ἐλπίδων, διότι ὁ καρπὸς τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως καὶ εὐσεβείας εἶναι ἡ ἀθανασία καὶ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, μόνον ἂν ἡ ψυχὴ εἶναι κατακοσμημένη μετὰ τοὺς νόμους ἐκείνου. Διότι καθὼς διὰ τοὺς εἰς τὴν παροῦσαν ζωὴν πολυτεταμένους συμφώνως πρὸς τοὺς νόμους αὐτοῦ τὸ θραβεῖον εἶναι ἡ ἀκωνίος ζωὴ, οὕτω διὰ τοὺς βαδίζοντας ὁδὸν ἐναντίαν πρὸς τὴν ὁδὸν τῆς ἀρετῆς ἡ ζημία θά εἶναι ἐντροπὴ μεγάλη καὶ κίνδυνος ἀνσπόμευκτος κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς κρίσεως, διότι καίτοι γνωρίσαντες τὴν ὁδὸν τῆς ἀληθείας ἔπραξαν ἀντίθετα ἐκείνων που ἐγνώρισαν ὡς καλὰ καὶ ἀγαθὰ.

**ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ**

**Α Π Α Ν Τ Α
Μ Ε Γ Α Λ Ο Υ Α Θ Α Ν Α Σ Ι Ο Υ**

ΤΟΜΟΣ 1

ΛΟΓΟΣ ΚΑΤΑ ΕΛΛΗΝΩΝ (ΕΘΝΙΚΩΝ)

Κείμενος (χρειακός). **Robert W Thomson**
Athanasius Contra Gentes and De Incarnatione (Oxford
Early Christian Texts). Oxford 1971 (PG 25 4 96 και
«Βιβλιοθήκη, Ἑλλήνων Πατέρων και Ἐκκλησιαστικῶν Συγ-
γραφέων» τῆς ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗΣ ΔΙΑΚΟΝΙΑΣ + 80, τελ.
31-73).

Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου ἀρχιεπισκόπου
Ἀλεξανδρείας κατὰ Ἑλλήνων

1. Ἡ μὲν περὶ τῆς θεοσεβείας καὶ τῆς τῶν ὁλῶν ἀληθείας γνώσις
οὐ τοσοῦτον τῆς παρὰ τῶν ἀνθρώπων διδασκαλίας δεῖται, ὅσον ἀφ'
ἑαυτῆς ἔχει τὸ γινώσκον· μόνον γὰρ οὐχὶ καθ' ἡμέραν τοῖς ἔργοις
κέκραγε, καὶ ἡλίου λαμπρότερον ἑαυτὴν διὰ τῆς Χριστοῦ διδα-
3 σκαλίας ἐπιδείκνυται· ποθοῦντι δέ σοι ὁμως τὰ περὶ ταύτης ἀκοῦσαι,
φῆρε, ὦ μακάριε, ὡς ἂν οἰοί τε ὦμεν, ὀλίγα τῆς κατὰ Χριστὸν
πίστεως ἐκθιώμεθα, δυναμένῃ μὲν σοι καὶ ἀπὸ τῶν θείων λογίων
ταύτην εὑρεῖν, φιλοκάλως δέ ὁμως καὶ παρ' ἑτέρων ἀκούοντι.
αὐτάρ κεις μὲν γὰρ εἶσιν αἱ ἅγαι καὶ θεόπνευστοι γραφαὶ πρὸς τὴν
10 τῆς ἀληθείας ἀπαγγελίαν· εἰσὶ δὲ καὶ πολλοὶ τῶν μακαρίων ἡμῶν
διδασκάλων εἰς ταῦτα συνταχθέντες λόγοι· οἷς εἴαν τις ἐντύχοι,
εἴσεται μὲν πως τὴν τῶν γραφῶν ἐρμηνείαν, ἧς δὲ ὀρέγεται γνώσεως
τυχεῖν δυνησεται. ἀλλ' ἐπειδὴ τὰς τῶν διδασκάλων συντάξεις ἐν
χεροῖ νῦν οὐκ ἔχομεν, ἀναγκαῖόν ἐστιν ἃ παρ' ἐκείνων ἐμάθομεν,
15 ταῦτα καὶ ἀπαγγέλλειν καὶ γράφειν σοι· λέγω δὴ τὴν κατὰ τὸν
Σωτῆρα Χριστὸν πίστιν· ἵνα μήτε εὐτελεῇ τις τὴν τοῦ καθ' ἡμᾶς
λόγου διδασκαλίαν ἡγήσῃται, μήτε ὁλογον τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν
ὑπολάβῃ· ὅποια διαβάλλοντες Ἕλληνες χλευάζουσιν, καὶ πλατὺ
γελῶσι καθ' ἡμῶν, οὐδὲν ἕτερον ἢ τὸν σταυρὸν τοῦ Χριστοῦ προ-
20 φέροντες· ἐφ' ᾧ μάλιστα καὶ τὴν ἀναισθησίαν αὐτῶν οἰκτειρήσειεν
ἂν τις, ὅτι, τὸν σταυρὸν διαβάλλοντες, οὐχ ὀρώσι τὴν τοῦτου
δύναμιν πᾶσαν τὴν οἰκουμένην πεπληρωκυῖαν, καὶ ὅτι δι' αὐτοῦ τὰ
τῆς θεογνωσίας ἔργα πᾶσι πεφανέρωται. οὐκ ἂν γάρ, εἴπερ ἦσαν

- καὶ αὐτοὶ γνησίως ἐπιστήσαντες αὐτοῦ τῇ θεότητι τὸν νοῦν, ἐχλεύ-
 23 αζον τὸ τηλικούτον· ἀλλὰ μᾶλλον καὶ αὐτοὶ τοῦτον ἐπεγίνωσκον
 Σωτῆρα τοῦ παντός, καὶ τὸν σταυρὸν μὴ βλάβην ἀλλὰ θεραπείαν
 τῆς κτίσεως γεγονέναι. εἰ γὰρ τοῦ σταυροῦ γενομένου, πᾶσα μὲν
 εἰδωλολατρεία καθηρέθη, πᾶσα δὲ δαυμόνων φαντασία τῷ σημείῳ
 τούτῳ ἀπελαύνεται, καὶ μόνος ὁ Χριστὸς προσκυνεῖται, καὶ δι'
 30 αὐτοῦ γινώσκεται ὁ Πατήρ, καὶ οἱ μὲν ἀντιλέγοντες κατασχύνονται,
 ὁ δὲ τῶν ἀντιλεπόντων ὁσημέραι τὰς ψυχὰς ἀφανῶς μεταπίθεται·
 πῶς (εἰκότως γὰρ ἂν τις εἴποι πρὸς αὐτούς) ἔτι ἀνθρώπινον ἔστιν
 ἐπινοεῖν τὸ πρᾶγμα, καὶ οὐ μᾶλλον ὁμολογεῖν Θεοῦ Λόγον καὶ
 Σωτῆρα εἶναι τοῦ παντός τὸν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἀναβάντα; πάσχειν
 35 δὲ καὶ οὗτοί μοι δοκοῦσιν ὅμοιον, ὡς εἰ τις τὸν μὲν ἥλιον ὑπὸ
 νεφῶν σκεπόμενον διαβάλλοι, τὸ δὲ τούτου φῶς θαυμάζοι, βλέπων
 ὅτι πᾶσα ἡ κτίσις ὑπὸ τούτου καταλαμβάνεται. ὡς γὰρ καλὸν τὸ φῶς,
 καὶ καλλίων ὁ τοῦ φωτὸς ἀρχηγὸς ἥλιος· οὕτω θεοῦ πράγματος
 ὄντος τοῦ τὴν οἰκουμένην πᾶσαν τὴν αὐτοῦ γνώσεως πεπληρῶσθαι,
 40 ἀνάγκη τὸν ἀρχηγὸν καὶ ἡγεμόνα τοῦ τοιοῦτου κατορθώματος εἶναι
 Θεὸν καὶ Θεοῦ Λόγον.

- Λέγομεν οὖν ὡς ἐφικτὸν ἡμῖν, πρότερον διελέξαντες τὴν τῶν
 ἀπίστων ἀμαθίαν· ἵνα, τῶν ψευδῶν διαλεγχθέντων, λοιπὸν ἡ ἀλήθεια
 δι' ἑαυτῆς ἐπιλάμψῃ, καὶ θαρρῆς καὶ αὐτός, ὧ ἀνθρώπε, ὅτι ἀληθεῖα
 45 πεπίστευκας, καὶ τὸν Χριστὸν γινώσκων οὐκ ἡπατήθης. πρέπει
 δέ σοι ἡγοῦμαι φιλοχρίστῳ ὄντι τὰ περὶ Χριστοῦ διαλέγεσθαι, ἐπεὶ
 καὶ πάντων τιμωτέραν τὴν περὶ τούτου γνώσιν καὶ πίστιν ἡγεῖσθαι
 σε πεπίστευκα.

2. Ἐξ ἀρχῆς μὲν οὐκ ἦν κακία· οὐδὲ γὰρ οὐδὲ νῦν ἐν τοῖς ἀγίοις
 ἐστίν, οὐδ' ὅλως κατ' αὐτοὺς ὑπάρχει αὕτη· ἄνθρωποι δὲ ταύτην
 ὕστερον ἐπινοεῖν ἤρξαντο, καὶ καθ' ἑαυτῶν ἀνατιπούσθαι ὅθεν δὴ
 καὶ τὴν τῶν εἰδιώλων ἐπινοίαν ἑαυτοῖς ἀνεπλάσαντο, τὰ οὐκ ὄντα ὡς
 5 ὄντα λογιζόμενοι. ὁ μὲν γὰρ τοῦ παντός δημιουργὸς καὶ παμ-
 βασιλεὺς Θεός, ὁ ὑπερέκεινα πάσης οὐσίας καὶ ἀνθρωπίνης ἐπινοίας
 ὑπάρχων, ἅτε δὴ ἀγαθὸς καὶ ὑπέρκαλος ὢν, διὰ τοῦ ἰδίου Λόγου τοῦ
 Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὸ ἀνθρώπων γένος κατ' ἰδίαν

εἰκόνα πεποίηκε· καὶ τῶν ὄντων αὐτὸν θεωρητὴν καὶ ἐπιστήμονα διὰ
 10 τῆς πρὸς αὐτὸν ὁμοιώσεως κατεσκεύασε, δοὺς αὐτῷ καὶ τῆς ἰδίας
 ἀδιότῃτος ἔννοιαν καὶ γνῶσιν, ἵνα, τὴν ταυτότητα σώζων, μήτε τῆς
 περὶ Θεοῦ φαντασίας ποτὲ ἀποστῇ, μήτε τῆς τῶν ἁγίων συζήσεως
 ἀποπηδήσῃ, ἀλλ', ἔχων τὴν τοῦ δωδωκότος χάριν, ἔχων καὶ τὴν
 ἰδίαν ἐκ τοῦ πατρικοῦ Λόγου δύναμιν, ἀγάλλεται καὶ συνομιλῇ τῷ
 15 Θεῷ, ζῶν τὸν ἀπήμονα καὶ μακάριον ὄντως ἀθάνατον βίον. οὐδὲν
 γὰρ ἔχων ἐμπόδιον εἰς τὴν περὶ τοῦ Θεοῦ γνῶσιν, θεωρεῖ μὲν αἰεὶ
 διὰ τῆς αὐτοῦ καθαρότητος τὴν τοῦ Πατρὸς εἰκόνα, τὸν Θεὸν Λόγον,
 οὗ καὶ κατ' εἰκόνα γέγονεν· ὑπερεκπλήττεται δὲ κατανοῶν τὴν δι'
 αὐτοῦ εἰς τὸ πᾶν πρόνοιαν, ὑπεράνω μὲν τῶν αἰσθητῶν καὶ πάσης
 20 σωματικῆς φαντασίας γινόμενος, πρὸς δὲ τὰ ἐν οὐρανοῖς θεῖα καὶ
 νοητὰ τῇ δυνάμει τοῦ νοῦ συναπτόμενος. ὅτε γὰρ οὐ συνομιλεῖ τοῖς
 σώμασιν ὁ νοὺς ὁ τῶν ἀνθρώπων, οὐδέ τι τῆς ἐκ τούτων ἐπιθυμίας
 μεμιγμένον ἔξωθεν ἔχει, ἀλλ' ὅλος ἐστὶν ἄνω ἑαυτῷ συνῶν ὡς γέγονεν
 ἐξ ἀρχῆς· τότε δὴ, τὰ αἰσθητὰ καὶ πάντα τὰ ἀνθρώπινα διαβάς, ἄνω
 25 μετάρσιος γίνεται, καὶ τὸν Λόγον ἰδὼν, ὁρᾷ ἐν αὐτῷ καὶ τὸν τοῦ
 Λόγου Πατέρα, ἡδόμενος ἐπὶ τῇ τούτου θεωρίᾳ, καὶ ἀνακαινού-
 μενος ἐπὶ τῷ πρὸς τούτον πόθῳ ὥσπερ οὖν τὸν πρῶτον τῶν
 ἀνθρώπων γενόμενον, ὃς καὶ κατὰ τὴν Ἑβραίων γλῶτταν Ἀδὰμ
 ὠνομάσθη, λέγουσιν αἱ ἱεραὶ γραφαὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν ἀνεπαισχύντῳ
 30 παρρησίᾳ τὸν νοῦν ἐσχηκέναι πρὸς τὸν Θεόν, καὶ συνδιατᾶσθαι τοῖς
 ἁγίοις ἐν τῇ τῶν νοητῶν θεωρίᾳ, ἣν εἶχεν ἐν ἐκείνῳ τῷ τόπῳ, ὃν
 καὶ ὁ ἅγιος Μωϋσῆς τροπικῶς παράδεισον ὠνόμασεν. ἱκανὴ δὲ ἡ
 τῆς ψυχῆς καθαρότης ἐστὶ καὶ τὸν Θεὸν δι' ἑαυτῆς κατοπτρίζεσθαι,
 καθάπερ καὶ ὁ Κύριός φησι· Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ,
 35 ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται.

3. Οὕτω μὲν οὖν ὁ Δημιουργός, ὥσπερ εἴρηται, τὸ τῶν ἀνθρώπων
 γένος κατεσκεύασε, καὶ μένειν ἠθέλησεν· οἱ δὲ ἄνθρωποι, κατο-
 λιχωρήσαντες τῶν κρειττόνων, καὶ ὀκνήσαντες περὶ τὴν τούτων
 κατάληψιν, τὰ ἐγγυτέρω μᾶλλον ἑαυτῶν ἐζήτησαν, ἐγγύτερα δὲ
 5 τούτοις ἦν τὸ σῶμα, καὶ αἱ τούτου αἰσθήσεις. ὅθεν τῶν μὲν νοητῶν
 ἀπέστησαν ἑαυτῶν τὸν νοῦν, ἑαυτοὺς δὲ κατανοεῖν ἤρξαντο. ἑαυτοὺς

δὲ κατανοῶντες, καὶ τοῦ τε σώματος καὶ τῶν ἄλλων αἰσθητῶν ἀντιλαμβανόμενοι, καὶ ὡς ἐν ἰδίοις ἀπατώμενοι, εἰς ἑαυτῶν ἐπιθυμίαν ἔπесαν, τὰ ἴδια προτιμήσαντες τῆς πρὸς τὰ θεῖα θεωρίας·
 10 ἐνδιατρίβαντες δὲ τούτοις, καὶ τῶν ἐγγυτέρω μὴ ἀποστήναι θέλοντες, ταῖς μὲν τοῦ σώματος ἡδοναῖς συνέκλεισαν ἑαυτῶν τὴν ψυχὴν, τεταραγμένην καὶ πεφυρμένην πάσαις ἐπιθυμίαις· τέλεον δὲ ἐπαλάθοντο τῆς ἐξ ἀρχῆς αὐτῶν παρὰ Θεοῦ δυνάμεως.

Τοῦτο δ' ἂν τις ἴδοι καὶ ἐκ τοῦ πρώτου πλασθέντος ἀνθρώπου
 15 ἀληθές, ὡς αἱ ἱεραὶ περὶ αὐτοῦ λέγουσι γραφαί. κἀκεῖνος γάρ, ἕως μὲν τὸν νοῦν εἶχε πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν τούτου θεωρίαν, ἀπεστρέφετο τὴν πρὸς τὸ σῶμα θεωρίαν· ὅτε δὲ συμβουλία τοῦ ὄψεως ἀπέστη μὲν τῆς πρὸς τὸν Θεὸν διανοίας, ἑαυτὸν δὲ κατανοεῖν ἤρξατο, τηνικαῦτα καὶ εἰς ἐπιθυμίαν τοῦ σώματος ἔπесαν, καὶ ἔγνωσαν ὅτι
 20 γυμνοὶ ἦσαν, καὶ γνόντες ἡσχύνθησαν. ἔγνωσαν δὲ ἑαυτοὺς γυμνοὺς οὐ τοσοῦτον ἀπὸ ἐνδύματος, ἀλλ' ὅτι γυμνοὶ τῆς τῶν θεῶν θεωρίας γεγόνασιν, καὶ πρὸς τὰ ἐναντία τὴν διάνοιαν μετήνεγκαν. ἀποστάντες γὰρ τῆς πρὸς τὸν ἕνα καὶ ὄντα, Θεὸν λέγω, κατανοήσεως καὶ τοῦ πρὸς αὐτὸν πόθου, λοιπὸν εἰς διαφόρους καὶ εἰς τὰς κατὰ
 25 μέρος ἐπιθυμίας ἐνέβησαν τοῦ σώματος. εἴτα, οἷα φιλεῖ γίνεσθαι, ἐκάστου καὶ πολλῶν ἐπιθυμίας λαβόντες, ἤρξαντο καὶ τὴν πρὸς αὐτὰς σχέσιν ἔχειν· ὥστε καὶ φοβεῖσθαι ταύτας καταλείψαι. ὅθεν δὴ καὶ δειλίαι, καὶ φόβοι, καὶ ἡδοναί, καὶ θνητὰ φρονεῖν τῇ ψυχῇ προσγέγονεν. οὐ θέλουσα γὰρ ἀποστήναι τῶν ἐπιθυμιῶν, φοβεῖται
 30 τὸν θάνατον καὶ τὸν χωρισμὸν τοῦ σώματος. ἐπιθυμοῦσα δὲ πάλιν, καὶ μὴ τυγχάνουσα τῶν ὁμοίων, ἔμαθε φονεύειν καὶ ἀδικεῖν. πῶς δὲ καὶ ταῦτα ποιεῖ, εὐλογον κατὰ δύνάμιν σημᾶναι.

4. Ἀποστῆσα τῆς τῶν νοητῶν θεωρίας, καὶ ταῖς κατὰ μέρος τοῦ σώματος ἐνεργείαις καταχραμένη, καὶ ἡσθεῖσα τῇ τοῦ σώματος θεωρίᾳ καὶ ἰδοῦσα καλὸν ἑαυτῇ εἶναι τὴν ἡδονήν, πλανηθεῖσα κατεχρήσατο τῷ τοῦ καλοῦ ὀνόματι, καὶ ἐνόμισεν εἶναι τὴν ἡδονήν
 5 αὐτὸ τὸ ὄντως καλόν· ὥσπερ εἴ τις, τὴν διάνοιαν παραπλοηγείας, καὶ ἀπαιτῶν ξίφος κατὰ τῶν ἀπαντῶντων, νομίζοι τοῦτο εἶναι τὸ σωφρονεῖν. ἐρασθεῖσα δὲ τῆς ἡδονῆς, ποικίλως αὐτὴν ἐνεργεῖν

ἤρξατο. οὐσα γὰρ τὴν φύσιν εὐκίνητος, εἰ καὶ τὰ καλὰ ἀπεστράφη, ἀλλὰ τοῦ κινεῖσθαι οὐ παύεται. κινεῖται οὖν οὐκ ἔτι μὲν κατὰ
10 ἀρετὴν, οὐδὲ ὥστε τὸν Θεὸν ὁρᾶν ἀλλὰ τὰ μὴ ὄντα λογιζομένη, τὸ
ἑαυτῆς δυνατόν μεταποιεῖ, καταχρωμένη τούτῳ εἰς ἃς ἐπενόησεν
ἐπιθυμίας, ἐπεὶ καὶ αὐτεξούσιος γέγονε. δύναται γὰρ ὥσπερ πρὸς
τὰ καλὰ νεύειν, οὕτω καὶ τὰ καλὰ ἀποστρέφεσθαι· ἀποστρεφομένη
δὲ τὸ καλόν, πάντως τὰ ἐναντία λογίζεται· παύσασθαι γὰρ καθόλου
15 τοῦ κινεῖσθαι οὐ δύναται, τὴν φύσιν οὐσα, ὡς προεῖπον, εὐκίνητος.
καὶ γινώσκουσα τὸ αὐτεξούσιον ἑαυτῆς, ὁρᾷ ἑαυτὴν δύνασθαι κατ'
ἁμφοτέρω τοῖς τοῦ σώματος μέλεσι χρᾶσθαι εἰς τε τὰ ὄντα καὶ τὰ μὴ
ὄντα· ὄντα δὲ ἐστὶ τὰ καλὰ, οὐκ ὄντα δὲ τὰ φαῦλα. ὄντα δὲ φημι τὰ
20 καλὰ, καθότι ἐκ τοῦ ὄντος Θεοῦ τὰ παραδείγματα ἔχει· οὐκ ὄντα δὲ
τὰ κακὰ λέγω, καθότι ἐπινοαίαις ἀνθρώπων οὐκ ὄντα ἀναπέπλασται,
ἔχοντος γὰρ τοῦ σώματος ὀφθαλμοὺς εἰς τὸ τὴν κτίσιν ὁρᾶν, καὶ διὰ
τῆς παναρμονίου ταύτης συντάξεως γινώσκειν τὸν Δημιουργόν·
ἔχοντος δὲ καὶ ἀκοὴν εἰς ἐπακρόασιν τῶν θείων λόγιων καὶ τῶν τοῦ
25 Θεοῦ νόμων· ἔχοντος δὲ καὶ χεῖρας, εἰς τε τὴν τῶν ἀναγκαίων
ἐνέργειαν καὶ ἔκτασιν τῆς πρὸς τὸν Θεὸν εὐχῆς· ἡ ψυχὴ ἀποστάσα
τῆς πρὸς τὰ καλὰ θεωρίας, καὶ τῆς ἐν αὐτοῖς κινήσεως, λοιπὸν
πλανωμένη κινεῖται εἰς τὰ ἐναντία. εἴτα τὸ δυνατόν ἑαυτῆς, ὡς
προεῖπον, ὁρῶσα, καὶ τούτῳ καταχρωμένη, ἐπενόησεν ὅτι καὶ εἰς τὰ
ἐναντία δύναται κινεῖν τὰ τοῦ σώματος μέλη· καὶ διὰ τοῦτο ἀντὶ τοῦ
30 τὴν κτίσιν ὁρᾶν, εἰς ἐπιθυμίας τὸν ὀφθαλμὸν ἀποστρέφει, δεικνύουσα
ὅτι καὶ τοῦτο δύναται· καὶ νομίζουσα ὅτι, ἅπαξ κινουμένη, σώζει
τὴν ἑαυτῆς ἀξίαν, καὶ οὐχ ἁμαρτάνει ποιοῦσα ὃ δύναται· οὐκ εἰδυῖα
ὅτι οὐχ ἀπλῶς κινεῖσθαι, ἀλλ' εἰς ἃ δεῖ κινεῖσθαι γέγονε· τούτου γὰρ
35 χάριν καὶ ἀποστολικὴ παρεγγυᾷ φωνή· Πάντα ἔξεστιν, ἀλλ' οὐ
πάντα συμφέρει.

5. Ἀλλὰ τῶν ἀνθρώπων ἡ τόλμα οὐκ εἰς τὸ συμφέρον καὶ πρέπον,
ἀλλ' εἰς τὸ δυνατόν σκοπήσασα, τὰ ἐναντία ποιεῖν ἤρξατο· ὅθεν, καὶ
τὰς χεῖρας εἰς τὸ ἐναντίον κινουμένη, φονεύειν πεποίηκε, καὶ τὴν
ἀκοὴν εἰς παρακοὴν παρήγαγε, καὶ τὰ ἄλλα μέλη εἰς τὸ μοιχεύειν
5 αὐτὴ νομίμης τεκνογονίας· καὶ τὴν μὲν γλῶτταν ἀντὶ εὐφημίας εἰς

βλασφημίας καὶ λοιδορίας καὶ ἐπιωρκίας, τὰς δὲ χεῖρας αὐτῶν πάλιν εἰς τὸ κλέπτειν καὶ τύπτειν τοὺς ὁμοίους ἀνθρώπους· καὶ τὴν μὲν ὁσφρησιν εἰς ὁδμῶν ἐρωτικῶν ποικιλίας· τοὺς δὲ πόδας εἰς ὀξύτητα τοῦ ἐκχεῖν αἷμα· καὶ τὴν μὲν γαστέρα εἰς μέθην καὶ κόρον ἀπλήρωτον· ὥστε πάντα κακία καὶ ἁμαρτία ψυχῆς ἐστίν. αἰτία δὲ τούτων οὐδεμία, ἀλλ' ἡ τῶν κρειττόνων ἀποστροφή. ὡς γὰρ εἰς ἡνίοχος, ἐπιβὰς ἵπποις ἐν σταδίῳ καταφρονήσῃ μὲν τοῦ σκοποῦ, εἰς ὃν ἐλαύνει αὐτὸν προσήκει, ἀποστραφεῖς δὲ τοῦτον, ἀπλῶς ἐλαύνῃ τὸν ἵππον ὡς ἂν δύνῃται· δύναται δὲ ὡς βούλεται· καὶ πολλάκις μὲν εἰς τοὺς ἀπαντῶντας ὁρμᾷ, πολλάκις δὲ καὶ κατὰ κρημνῶν ἐλαύνει, φερόμενος ὅπου δ' ἂν ἑαυτὸν τῇ ὀξύτητι τῶν ἵππων φέροι, νομίζων ὅτι οὕτω τρέχων, οὐκ ἐσφάλη τοῦ σκοποῦ· πρὸς γὰρ μόνον τὸν δρόμον ἀποβλέπει, καὶ οὐχ ὁρᾷ ὅτι ἔξω τοῦ σκοποῦ γέγονεν οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ ἀποστραφεῖσα τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ὁδόν, καὶ ἐλαύνουσα παρὰ τὸ πρέπον τὰ τοῦ σώματος μέλη, μᾶλλον δὲ καὶ αὐτὴ μετ' αὐτῶν ὑφ' ἑαυτῆς ἐλαυνομένη, ἁμαρτάνει καὶ τὸ κακὸν ἑαυτῇ πλάττει, οὐχ ὁρῶσα ὅτι πεπλάνηται τῆς ὁδοῦ, καὶ ἔξω γέγονε τοῦ τῆς ἀληθείας σκοποῦ, εἰς ὃν ὁ χριστοφόρος ἀνὴρ ὁ μακάριος Παῦλος ἀποβλέπων ἔλεγε· Κατὰ σκοπὸν διώκω, εἰς τὸ βραβεῖον τῆς ἀνω κλήσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ· σκοπῶν γοῦν τὸ καλὸν ὁ ἅγιος, οὐδέποτε τὸ κακὸν ἵποιοι.

6. Ἑλλήνων μὲν οὖν τινες, πλανηθέντες τῆς ὁδοῦ, καὶ τὸν Χριστὸν οὐκ ἐγνωκότες, ἐν ὑποστάσει καὶ καθ' ἑαυτὴν εἶναι τὴν κακίαν ἀπεφώνησαν, ἁμαρτάνοντες κατὰ δύο ταῦτα· ἢ τὸν Δημιουργὸν ἀποστεροῦντες τοῦ εἶναι ποιητὴν τῶν ὄντων· οὐκ ἂν γὰρ εἴη τῶν ὄντων Κύριος, εἰ γε κατ' αὐτοὺς ἡ κακία ὑπόστασιν ἔχει καθ' ἑαυτὴν καὶ οὐσίαν· ἢ πάλιν, θέλοντες αὐτὸν ποιητὴν εἶναι τῶν ὄλων, ἐξ ἀνάγκης καὶ τοῦ κακοῦ δώσουσιν εἶναι· ἐν γὰρ τοῖς οὐσι καὶ τὸ κακὸν κατ' αὐτοὺς ἐστίν. τοῦτο δὲ ἄτοπον καὶ ἀδύνατον ἂν φανείη· οὐ γὰρ ἐκ τοῦ καλοῦ τὸ κακόν, οὐδὲ ἐν αὐτῷ ἐστίν, οὐδὲ δι' αὐτοῦ· ἐπεὶ οὐκέτι καλὸν ἂν εἴη μεμυγμένην ἔχον τὴν φύσιν, ἢ αἴτιον γνωσμενον κακοῦ.

Οἱ δὲ ἀπὸ τῶν αἰρέσεων, ἐκπεσόντες τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας, καὶ περὶ τὴν πίστιν ναυαγήσαντες, καὶ οὗτοι μὲν ὑπόστασιν τοῦ κακοῦ παραφροσύνῃ εἶναι ἀναπλάττουνται δὲ ἑαυτοὺς παρὰ τὸν
 15 ἀληθινὸν τοῦ Χριστοῦ Πατέρα θεὸν ἕτερον, καὶ τοῦτον ἀγέννητον τοῦ κακοῦ ποιητὴν καὶ τῆς κακίας ἀρχηγόν, τὸν καὶ τῆς κτίσεως δημιουργόν. τούτοις δὲ εὐχερῶς ἂν τις ἐλέγξειεν ἐκ τε τῶν γραφῶν καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς ἐν ἀνθρώποις διανοίας, ἀφ' ἧς καὶ ταῦτα ἀναπλασόμενοι μαίνονται. ὁ μὲν οὖν Κύριος καὶ Σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς
 20 Χριστὸς ἐν τοῖς εαυτοῦ εὐαγγελίοις φησὶ βεβαιῶν τὰ Μωυσεως ῥήματα, ὅτι Κύριος ὁ Θεὸς εἰς ἐστὶ καὶ, Ἐξομολογοῦμαι σοι, Πάτερ, Κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς. εἰ δὲ εἰς ἐστὶν ὁ Θεός, καὶ οὗτος οὐρανοῦ καὶ γῆς Κύριος, πῶς ἄλλος ἂν εἴη θεὸς παρὰ τοῦτον; ποῦ δὲ καὶ ἔσται ὁ κατ' αὐτοὺς θεός, τὰ πάντα τοῦ
 25 μόνου καὶ ἀληθινοῦ Θεοῦ πληροῦντος κατὰ τὴν τοῦ οὐρανοῦ καὶ γῆς περιλήψιν, πῶς δὲ καὶ ἄλλος ἂν εἴη ποιητής, ὡς αὐτὸς ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ Χριστοῦ ἐστὶ Κύριος κατὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος φωνήν; εἰ μὴ ἄρα, ὡς ἐν ἰσοστασίῳ, καὶ τῶν τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ τὸν φαῦλον δύνασθαι γενέσθαι κύριον εἶποιν. ἀλλ' ἐὰν τοῦτο λέγωσιν, ὅρα εἰς
 30 ὅσην ἀσέβειαν ἐκπίπτουσιν· ἐν γὰρ τοῖς τὰ ἴσα δυναμένοις τὸ ὑπερέχον καὶ κρεῖττον οὐκ ἂν εὑρεθῇ. καὶ γὰρ εἰ μὴ θέλοντος τοῦ ἑτέρου, τὸ ἕτερον ἔστιν ἴση ἀμφοτέρων ἢ δύναμις καὶ ἡ ἀσθενεία ἐστίν· ἴση μὲν, ὅτι νικῶσιν ἀλλήλων τὴν βούλησιν ἐν τῷ εἶναι· ἀσθενεία δὲ ἀμφοτέρων ἐστίν, ὅτι μὴ βουλομένοις αὐτοῖς παρὰ
 35 γνώμην ἀποβαίνει τὰ πράγματα· ἐστὶ γὰρ καὶ ὁ ἀγαθὸς παρὰ γνώμην τοῦ φαύλου, ἐστὶ καὶ ὁ φαῦλος παρὰ βούλησιν τοῦ ἀγαθοῦ.

7. Ἄλλως τε· καὶ τοῦτο γὰρ ἂν τίς αὐτοῖς εἴποι· εἰ τὰ φαινόμενα ἔργα τοῦ φαύλου ἐστί, τί τὸ ἔργον τοῦ ἀγαθοῦ; φαίνεται γὰρ οὐδὲν πλὴν μόνης τῆς τοῦ δημιουργοῦ κτίσεως. τί δὲ καὶ τοῦ εἶναι τὸν ἀγαθὸν γνώρισμα, οὐκ ὄντων αὐτοῦ ἔργων δι' ὧν ἂν γνωσθῇ, ἐκ
 5 γὰρ τῶν ἔργων ὁ δημιουργὸς γινώσκεται. πῶς δὲ ὅλως καὶ δύο ἂν εἴη ἐναντία ἀλλήλων, ἢ τί τὸ διαιροῦν ἐστὶ ταῦτα, ἵνα χωρὶς ἀλλήλων γένωνται; εἶναι γὰρ αὐτὰ ἅμα ἀδύνατον, διὰ τὸ ἀναιρετικὰ ἀλλήλων εἶναι. ἀλλ' οὐδὲ ἕτερον ἐν ἐτέρῳ δυνηθεῖν ἂν εἶναι διὰ τὸ ἄμικτον καὶ

ἀνόμοιον αὐτῶν τῆς φύσεως. οὐκοῦν ἐκ τρίτου τὸ διαيروῦν φανήσεται, καὶ αὐτὸ Θεός. ἀλλὰ ποίας ἂν εἴη καὶ τὸ τρίτον φύσεως; 10 πότερον τῆς τοῦ καλοῦ, ἢ τοῦ φαύλου; ἀόηλον φανήσεται. τῆς γὰρ ἀμφοτέρων εἶναι αὐτό, ἀδύνατον.

Σαθρὰς δὴ τοίνυν τῆς τοιαύτης αὐτῶν διανοίας φαινομένης, ἀνάγκη τὴν ἀλήθειαν διαλόμπειν τῆς ἐκκλησιαστικῆς γνώσεως· ὅτι τὸ κακὸν οὐ παρὰ Θεοῦ οὐδὲ ἐν Θεῷ οὔτε ἐξ ἀρχῆς γέγονεν, οὔτε οὐσία τίς 15 ἔστιν αὐτοῦ. ἀλλὰ ἄνθρωποι κατὰ στέρησιν τῆς τοῦ καλοῦ φαντασίας ἑαυτοῖς ἐπινοεῖν ἤρξαντο καὶ ἀναπλάττειν τὰ οὐκ ὄντα, καὶ ἅπερ βούλονται. ὡς γὰρ ἂν τις ἡλίου φαίνοντος, καὶ πάσης τῆς γῆς τῷ φωτὶ τούτου καταλαμπομένης, καμμούσιν τοὺς ὀφθαλμούς, σκότος 20 ἑαυτῷ ἐπινοῇ οὐκ ὄντος σκότους, καὶ λοιπὸν ὡς ἐν σκότει πλανώμενος περιπατῇ, πολλάκις πίπτειν καὶ κατὰ κρημνῶν ὑπάγων, νομίζων οὐκ εἶναι φῶς, ἀλλὰ σκότος· δοκῶν γὰρ βλέπειν, οὐδ' ὅλως ὄρᾳ· οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων, καμμούσασα τὸν ὀφθαλμὸν δι' οὗ τὸν Θεὸν ὄρᾳ δύναται, ἑαυτῇ τὰ κακὰ ἐπενόησεν, ἐν οἷς 25 κινουμένη, οὐκ οἶδεν ὅτι δοκοῦσά τι ποιεῖν, οὐδὲν ποιεῖ· τὰ οὐκ ὄντα γὰρ ἀναπλάττεται. καὶ οὐχ ὅποια γέγονε, τοιαύτη καὶ ἔμεινεν· ἀλλ' ὅποیان ἑαυτὴν ἐνέφυρε, τοιαύτη καὶ φαίνεται. γέγονε μὲν γὰρ εἰς τὸ ὄρᾳ τὸν Θεὸν καὶ ὑπ' αὐτοῦ φωτίζεσθαι· αὕτη δὲ ἀντὶ τοῦ Θεοῦ τὰ φθαρτὰ καὶ τὸ σκότος ἐζήτησεν, ὡς που καὶ τὸ Πνεῦμα ἐγγράφως 30 φησὶν· Ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον ἐποίησεν εὐθῆ· αὐτοὶ δὲ ἐζήτησαν λογισμοὺς πολλοὺς. κακίας δὴ οὖν εὗρεσις καὶ ἐπίνοια τοῖς ἀνθρώποις ἐξ ἀρχῆς οὕτω γέγονε καὶ πέπλασται.

Πῶς δὲ καὶ εἰς τὴν τῶν εἰδώλων μαριάν καταβεβήκασιν, ἥδη λέγειν ἀναγκαῖον, ἵνα γινώσκῃς ὅτι ὅλως ἡ τῶν εἰδώλων εὗρεσις οὐκ 35 ἀπὸ ἀγαθοῦ, ἀλλ' ἀπὸ κακίας γέγονε. τὸ δὲ τὴν ἀρχὴν ἔχον κακὴν ἐν οὐδενὶ ποτε καλὸν κριθεῖν, ὅλον ὃν φαῦλον.

8. Οὐκ ἄρκεσθεῖσα τῇ τῆς κακίας ἐπινοίᾳ τῶν ἀνθρώπων ἡ ψυχὴ, κατ' ὀλίγον καὶ εἰς τὰ χεῖρονα ἑαυτὴν ἐξάγειν ἤρξατο. μαθοῦσα γὰρ διαφορὰς ἡδονῶν καὶ ζωσαμένη τὴν τῶν θείων λήθην, ἡδομένη δὲ καὶ πρὸς τὰ τοῦ σώματος πάθη καὶ πρὸς μόνα τὰ παρόντα καὶ τὰς 5 τούτων δόξας ἀποβλέπουσα, ἐνόμισε μηδὲν εἶτι πλεόν εἶναι τῶν

- βλεπομένα, ἀλλὰ μόνα τὰ πρόσκαιρα καὶ τὰ σωματικά εἶναι τὰ
 καλά. ἀποστραφείσα δὲ καὶ ἐπιλαβομένη ἑαυτὴν εἶναι κατ' εἰκόνα
 τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ, οὐκ ἔτι μὲν διὰ τῆς ἐν αὐτῇ δυνάμεως τὸν Θεὸν
 Λόγον, καθ' ὃν καὶ γέγονεν, ὁρᾷ· ἔξω δὲ ἑαυτῆς γενομένη, τὰ οὐκ
 10 ὄντα λογίζεται καὶ ἀνατυποῦται. ἐπικρύψασα γὰρ ταῖς ἐπιπλοκαῖς
 τῶν σωματικῶν ἐπιθυμιῶν τὸ ὡς ἐν αὐτῇ κάτοπτρον, δι' οὐ μόνον
 ὁρᾷν ἠδύνατο τὴν εἰκόνα τοῦ Πατρὸς, οὐκέτι μὲν ὁρᾷ ἃ δεῖ ψυχὴν
 νοεῖν· παντὶ δὲ περιφέρεται, καὶ μόνα ἐκεῖνα ὁρᾷ τὰ τῇ αἰσθήσει
 προσπίπτοντα. ὅθεν δὴ πάσης σαρκικῆς ἐπιθυμίας γέμουσα, καὶ
 15 ἐν ταῖς τούτων δόξαις ταραττομένη, λοιπόν, ὃν ἐπελάβετο τῇ δια-
 νοίᾳ Θεόν, τοῦτον ἐν σωματικοῖς καὶ αἰσθητοῖς ἀναπλάττεται, τοῖς
 φαινομένοις τὴν Θεοῦ προσηγορίαν ἀνατιθεῖσα, καὶ μόνα ταῦτα
 δοξάζουσα ἅπερ αὐτῇ βούλεται, καὶ ὡς ἡδέα ὁρᾷ. προηγείται τοίνυν
 αἰτία τῆς εἰδωλολατρείας ἢ κακία. μαθόντες γὰρ οἱ ἄνθρωποι τὴν
 20 οὐκ οὔσαν κακίαν ἑαυτοῖς ἐπινοεῖν, οὕτω καὶ τοὺς οὐκ ὄντας θεοὺς
 ἑαυτοῖς ἀνεπλάσαντο. οἷον δὲ εἴ τις, εἰς βυθὸν καταδύς, μηκέτι μὲν
 βλέπει τὸ φῶς, μηδὲ τὰ ἐν τῷ φωτὶ φαινόμενα, διὰ τὸ τῶν ὀφθαλμῶν
 αὐτοῦ πρὸς τὸ κάτω νεῦμα, καὶ τὴν τοῦ ὕδατος ἐπικεκλιμένην ἐπίχυσιν
 αὐτῷ· μόνα δὲ τὰ ἐν τῷ βυθῷ αἰσθόμενος, νομίζει μηδὲν πλέον
 25 ἐκεῖνων εἶναι, ἀλλ' αὐτὰ τὰ φαινόμενα αὐτῷ τῶν ὄντων εἶναι τὰ
 κύρια· οὕτω καὶ οἱ πάλαι τῶν ἀνθρώπων παράφρονες, καταδύντες εἰς
 τὰς τῶν σάρκων ἐπιθυμίας καὶ φαντασίας, καὶ ἐπιλαθόμενοι τῆς περὶ
 Θεοῦ ἐννοίας καὶ δόξης, ἀμυδρῷ τῷ λογισμῷ, μᾶλλον δὲ ἀλογίᾳ
 χρησάμενοι, τὰ φαινόμενα θεοὺς ἀνετυπώσαντο, τὴν κτίσιν παρὰ τὸν
 30 κτίσαντα δοξάζοντες, καὶ τὰ ἔργα μᾶλλον ἐκθειάζοντες ἢ περὶ τὸν
 τούτων αἰτίων καὶ δημιουργὸν δεσπότην Θεόν. ὥσπερ δὲ κατὰ τὸ
 προλεχθὲν παράδειγμα, οἱ εἰς τὸν βυθὸν καταδύόμενοι, ὅσω μᾶλλον
 ἐπικαταβαίνουν, τοσοῦτον εἰς τὰ σκοτεινότερα καὶ βαθύτερα ὁρ-
 μῶσιν· οὕτω καὶ τὸ τῶν ἀνθρώπων πέπονθε γένος. οὐ γὰρ ἀπλήρῃ
 35 ἔσχον τὴν εἰδωλολατρείαν, οὐδὲ ἀφ' ὧν ἦρξαντο ἐν τούτοις καὶ
 διέμειναν· ἀλλ' ὅσον τοῖς πρώτοις ἐνεχρόνιζον, τοσοῦτον ἑαυτοῖς
 καινοτέρας ἐφεύρισκον δεισιδαιμονίας· καὶ κόρον οὐ λαμβάνοντες
 τῶν πρώτων, ἄλλοις πάλιν ἐνεπύπλωντο κακοῖς, προκόπτοντες ἐν
 τοῖς αἰσχίστοις, καὶ πλείον ἑαυτῶν ἐπεκτείνοντες τὴν ἀσέβειαν.

40 τοῦτο δὲ καὶ ἡ θεία γραφή μαρτύρεται λέγουσα· "Ὅταν ἔλθῃ
ἀσεβῆς εἰς βάθος κακῶν, καταφρονεῖ.

9. Ἄρτι γὰρ ἀπεπήδησεν ἡ διάνοια τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ Θεοῦ, καὶ
καταβαίνοντες ταῖς ἐννοαῖς καὶ τοῖς λογισμοῖς οἱ ἄνθρωποι, πρῶτους
οὐρανῷ καὶ ἡλίῳ καὶ σελήνῃ καὶ τοῖς ἀστροῖς τὴν τοῦ Θεοῦ τιμὴν
ἀνέθηκαν, ἐκείνους οὐ μόνον θεοὺς εἶναι νομίζοντες, ἀλλὰ καὶ τῶν
5 ἄλλων τῶν μετ' αὐτοὺς αἰτίους τυγχάνειν· εἰτ', ἐπικαταβαίνοντες
τοῖς σκοτεινοῖς λογισμοῖς, αἰθέρα καὶ τὸν αἶρα καὶ τὰ ἐν τῷ αἶρι
προσηγόρευσαν θεοὺς. προβαίνοντες δὲ τοῖς κακοῖς, ἤδη καὶ τὰ
στοιχεῖα, καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς τῶν σωμάτων συστάσεως, τὴν θερμὴν
καὶ τὴν ψυχρὰν καὶ τὴν ξηρὰν καὶ τὴν ὑγρὰν οὐσίαν θεοὺς ἀνύμνησαν.
10 ὥς δὲ οἱ τέλειον πεσόντες περὶ τὴν γῆν ἰνυσιπῶνται δίκην τῶν ἐν τῇ
χέρσῳ κοχλίων· οὕτως οὐδ' ἀσεβέστατοι τῶν ἀνθρώπων, πεσόντες καὶ
καταπεσόντες ἀπὸ τῆς περὶ Θεοῦ φαντασίας, λοιπὸν καὶ ἀνθρώπους
καὶ ἀνθρώπων μορφάς, τῶν μὲν ἐπὶ ζώντων, τῶν δὲ καὶ μετὰ θάνατον
εἰς θεοὺς ἀνέθηκαν. ἐτι δὲ καὶ χεῖρονα βουλευόμενοι καὶ λογιζόμενοι,
15 ἤδη καὶ εἰς λίθους, καὶ ξύλα καὶ ἐρπετά, ἐνυδρά τε καὶ χερσαῖα, καὶ
εἰς τὰ τῶν ἀλόγων ἀήμερα ζῶα, τὴν θεῖαν καὶ ὑπερκόσμιον τοῦ
Θεοῦ προσηγορίαν μετήνεγκαν, πᾶσαν τιμὴν αὐτοῖς Θεοῦ ἀπονέ-
μουντες, καὶ τὸν ἀληθινὸν καὶ ὅντως ὄντα Θεὸν τὸν τοῦ Χριστοῦ
Πατέρα ἀποστρεφόμενοι.
- 20 Εἶθε δὲ κἂν μέχρι τούτων εἰσθήκει τῶν ἀφρόνων ἡ τόλμα, καὶ μὴ
περαιτέρω βαίνοντες ἑαυτοὺς ταῖς ἀσεβείαις ἐνέφυρον. τοσοῦτον
γὰρ τιμὴς καταπεπτῶκας τῇ διανοίᾳ καὶ ἐσκοτίσθησαν τὸν νοῦν,
ὥστε καὶ τὰ μηδ' ὅλως μηδαμῶς ὑπάρχοντα, μηδὲ ἐν τοῖς γενο-
μένοις φαινόμενα, ὅμως ἑαυτοῖς ἐπινοῆσαι καὶ θεοποιῆσαι. λογικὰ
25 γὰρ ἀλόγοις ἐπιμίζαντες, καὶ ἀνόμοια τῇ φύσει ἐνεύραντες ὥς θεοὺς
θρησκεύουσιν· οἳ οἱ εἰσιν οἱ παρ' Αἰγυπτίους κυνοκέφαλοι καὶ ὄφιο-
κέφαλοι καὶ ὄνοκέφαλοι, καὶ ὁ παρὰ Λίβνοις κριοκέφαλος Ἀμμων.
ἄλλοι δὲ τὰ μέρη τῶν σωμάτων, κεφαλὴν καὶ ὦμον καὶ χεῖρα καὶ
πόδα καθ' ἑαυτὰ διελόντες, ἕκαστον εἰς θεοὺς ἀνέθηκαν καὶ ἐξεθεῖα-
30 σαν, ὥσπερ οὐκ ἀρκούμενοι ἐξ ὁλοκλήρου τοῦ ὅλου σώματος ἔχειν
τὴν θρησκείαν. ἐπιτείνοντες δὲ τὴν ἀσέβειαν ἕτεροι, τὴν πρόφασιν

τῆς τούτων εὐρέσεως καὶ τῆς ἐαυτῶν κακίας τὴν ἡδονὴν καὶ τὴν ἐπιθυμίαν θεοποιήσαντες προσκυνοῦσιν οἷός ἐστιν ὁ παρ' αὐτοῖς Ἔρως, καὶ ἡ ἐν Πάφῳ Ἀφροδίτη. οἱ δὲ αὐτῶν, ὥσπερ φιλοτιμού-
 35 μένοι τοῖς χείροσιν, ἐτόλμησαν τοὺς παρ' αὐτῶν ἄρχοντας ἢ καὶ τοὺς τούτων παῖδας εἰς θεοὺς ἀναθεῖναι, ἢ διὰ τιμὴν τῶν ἀρξάντων ἢ διὰ φόβον τῆς αὐτῶν τυραννίδος· ὥς ὁ ἐν Κρήτῃ παρ' αὐτοῖς περιβόητος Ζεὺς, καὶ ἐν Ἀρκαδίᾳ Ἑρμῆς καὶ παρὰ μὲν Ἰνδοῖς Διόνυσος, παρὰ δὲ Αἰγυπτίοις Ἴσις, καὶ Ὅσιρις, καὶ Ὡρος, καὶ ὁ νῦν Ἀδριανοῦ τοῦ
 40 Ῥωμαίων βασιλέως παιδικὸς Ἀντίνοος, ὃν καίπερ εἰδότες ἄνθρωπον, καὶ ἄνθρωπον οὐ σεμνόν, ἀλλ' ἀσελγείας ἔμπλεων, διὰ φόβον τοῦ προστάξαντος σέβουσιν. ἐπιδημήσας γὰρ Ἀδριανὸς τῇ χώρᾳ τῶν Αἰγυπτίων, τελευτήσαντα τὸν τῆς ἡδονῆς αὐτοῦ ὑπηρέτην Ἀντίνοον ἐκέλευσε θρησκεύεσθαι, αὐτὸς μὲν καὶ μετὰ θάνατον ἐρῶν τοῦ παιδός, ἔλεγχον δὲ ὁμῶς καθ' ἑαυτοῦ, καὶ γνώρισμα κατὰ πάσης εἰδωλο-
 5 λατρείας παρέχων, ὅτι οὐκ ἄλλως ἐφευρέθη παρὰ τοῖς ἀνθρώποις αὕτη ἢ δι' ἐπιθυμίαν τῶν πλασμένων, καθὼς καὶ ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ προμαρτύρεται λέγουσα· Ἀρχὴ πορνείας ἐπίνοια εἰδώλων.

I

Καὶ μήτοι θαυμάσης μηδὲ μακρὰν πίστει νομίσης εἶναι τὸ
 30 λεγόμενον, ὅπου γε καὶ οὐ πολλῷ πρότερον, ἢ τάχα καὶ μέχρι νῦν ἡ Ῥωμαίων σύγκλητος τοὺς πύποτε αὐτῶν ἐξ ἀρχῆς ἄρξαντας βασιλέας, ἢ πάντας, ἢ οὓς ἂν αὐτοὶ βούλωνται καὶ κρίνωσι, δογματίζουσιν ἐν θεοῖς εἶναι, καὶ θρησκεύεσθαι θεοὺς γράφουσιν. οἷς μὲν γὰρ ἀπεχθάνονται, τούτους ὡς πολεμίους τὴν φύσιν ὁμολογοῦσι,
 55 καὶ ἀνθρώπους ὀνομάζουσιν· οὓς δὲ καταθυμίους ἔχουσι, τούτους δι' ἀνδραγαθίαν θρησκεύεσθαι προστάττουσιν, ὥσπερ ἐπ' ἐξουσίας ἔχοντες τὸ θεοποιεῖν, αὐτοὶ ἄνθρωποι τυγχάνοντες, καὶ εἶναι θνητοὶ μὴ ἀρνούμενοι. ἴδει δὲ θεοποιούντας αὐτοὺς μᾶλλον αὐτοὺς εἶναι θεοὺς· τὸ γὰρ ποιοῦν τοῦ ποιουμένου κρεῖττον εἶναι δεῖ, καὶ ὁ κρίνων τοῦ
 60 κρινομένου ἐξ ἀνάγκης ἄρχει, καὶ ὁ διδοὺς πάντως ὁ ἔχει χαρίζεται· ὥσπερ ἀμέλει καὶ πᾶς βασιλεὺς ὃ μὲν ἔχει χαρίζεται, τῶν δὲ λαμβανόντων κρεῖττον καὶ μείζων ἐστίν. εἴπερ οὖν οὓς θέλουσιν αὐτοὶ τούτους θεοὺς δογματίζουσιν εἶναι, ἔδει καὶ αὐτοὺς πρῶτον εἶναι θεοὺς. ἀλλὰ τὸ θαυμαστόν ἐστι τοῦτο, ὅτι αὐτοὶ ἀποθνήσκοντες
 65 ὡς ἄνθρωποι ἐλέγχουσι τὴν ἐαυτῶν περὶ τῶν θεοποιηθέντων ὑπ' αὐτῶν ψῆφον εἶναι ψευδῆ.

10. Τοῦτο δὲ τὸ ἔθος οὐ καινόν, οὐδὲ ἀπὸ τῆς Ῥωμαίων ἡρξάτο
 βουλῆς, ἀλλ' ἦν ἀνωθεν προγενόμενον καὶ προμαλετώμενον ἐπὶ τὴν
 τῶν εἰδώλων ἔννοιαν. καὶ γὰρ οἱ πάλοι παρ' Ἑλλήσι διαβεβοημένοι
 θεοὶ Ζεὺς καὶ Ποσειδῶν καὶ Ἀπόλλων καὶ Ἥφαιστος καὶ Ἑρμῆς,
 5 καὶ ἐν θηλείαις Ἥρα καὶ Δήμητρα καὶ Ἀθηνᾶ καὶ Ἄρτεμις, τῆς
 Θησείως τοῦ παρὰ τοῖς Ἑλλήσι ἱστορουμένου διαταγαῖς ἐκρίθησαν
 λέγεσθαι θεοί· καὶ οἱ μὲν διαταξάμενοι, ὡς ἄνθρωποι ἀποθνήσκοντες,
 θρηνοῦνται· οὗς δὲ διατάξαντο, οὗτοι ὡς θεοὶ προσκυνοῦνται. ὦ
 πολλῆς ἐναντιότητος καὶ μανίας. τὸν διαταξάμενον εἰδότες, οὗς
 10 διατάζατο προτιμῶσι. καὶ εἴθε μέχρις ἀρρίναν εἰσθήκει τούτων
 ἢ εἰδωλομανία, καὶ μὴ εἰς θηλείας κατέφερον τὴν θεῖαν προσηγορίαν.
 καὶ γὰρ καὶ γυναῖκας, ἃς οὐδὲ εἰς κοινὴν περὶ πραγμάτων συμ-
 βουλίαν λαμβάνειν ἀσφαλές, ταύτας τῇ τοῦ Θεοῦ τιμῇ θρησκεύουσι
 καὶ σέβουσιν, ὡς αἱ μὲν παρὰ Θησείως διαταγεῖσθαι, ὡς προαιρηκάμεν,
 15 παρὰ δὲ Αἰγυπτίοις Ἰσις καὶ Κόρη καὶ Νεωτέρα, καὶ παρ' ἄλλοις
 Ἀφροδίτῃ. τὰ γὰρ τῶν ἄλλων ὀνόματα οὐδὲ λέγειν εὐαγὲς ἡγοῦμαι,
 πάσης χλαύης ὄντα μαστά. πολλοὶ γὰρ οὐ μόνον ἐν τοῖς πάλοι, ἀλλὰ
 καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις, ἀποβαλόντες φίλτατα καὶ ἀδελφούς
 καὶ συγγενεῖς καὶ γυναῖκας, πολλοὶ δὲ καὶ ἄνδρας ἀποβαλοῦσαι, οὗς
 20 πάντας ἡ φύσις ἡλεγεzen ἀνθρώπους εἶναι θνητούς, τούτους καὶ
 ταύτας διὰ τὸ πολὺ περὶ αὐτῶν πένθος ἀναζωγραφήσαντες, καὶ
 θυσίας ἀναπλάσσαντες, ἀνέθηκαν, οὗς οἱ μετὰ ταῦτα διὰ τὴν πλάσιν,
 καὶ τὴν τοῦ τεχνίτου φιλοτιμίαν θεοὺς ἐθρήσκευσαν, πρᾶγμα πάσχον-
 τες οὐ κατὰ φύσιν. οὗς γὰρ οἱ γονεῖς ὡς μὴ ὄντας θεοὺς ἐθρήνησαν
 25 (οὐκ ἂν γάρ, εἴπερ ᾔδεισαν αὐτοὺς θεοὺς, ὡς ἀπαλομένους ἐκόψαντο·
 τούτου γὰρ χάριν, οὐ μόνον οὐ νομίζοντες αὐτοὺς εἶναι θεοὺς, ἀλλὰ
 μηδ' ὅλως ὑπάρχειν, ἐν εἰκόνι τούτους ἐτυπώσαντο, ἵνα τοῦ μηκέτι
 εἶναι, τὴν διὰ τῆς εἰκόνος δόκησιν ὀρώντες, παραμυθῶνται), τούτοις
 ὁμῶς οἱ ἄφρονες ὡς θεοῖς εὐχονται, καὶ τὴν τοῦ ἀληθοῦς Θεοῦ τιμὴν
 30 τούτοις περιτιθέασιν. ἐν· γοῦν Αἰγύπτῳ εἰσέτι καὶ νῦν ὁ περὶ
 Ὀσίρειως καὶ Ὡρου καὶ Τυφῶνος καὶ τῶν ἄλλων θρῆνος τῆς ἀπαι-
 λείας ἐπιτελεῖται· καὶ τὰ ἐν Δωδώνῃ χαλκεῖα, καὶ οἱ ἐν Κρήτῃ
 Κορύβαντες, τὸν Δία μὴ εἶναι θεὸν ἐλέγχουσιν, ἀλλ' ἄνθρωπον, καὶ
 τούτον ἐκ πατρὸς ὠμοβόρου γενόμενον. καὶ τό γε θαυμαστόν, ὅτι

35 καὶ ὁ πᾶν παρ' Ἑλλήσι σοφὸς καὶ πολλὰ καυχησάμενος ὡς περὶ
 Θεοῦ διανοηθείς, ὁ Πλάτων, εἰς τὸν Πειραῖα μετὰ Σουκράτους
 κατέρχεται, τὴν ἀνθρώπου τέχνη πλασθεῖσαν Ἀρτεμιν προσκυνήσων.

11. Ταύτας δὲ καὶ τὰς τοιαύτας τῆς εἰδωλομανίας εὐρέσεις ἀκούθεν
 καὶ πρὸ πολλοῦ προεδίδασκεν ἡ γραφὴ λέγουσα· Ἀρχὴ πορνείας
 ἐπίνοια εἰδώλων· εὐρέσεις δὲ αὐτῶν φθορὰ ζωῆς. οὔτε γὰρ
 ἦν ἀπ' ἀρχῆς, οὔτε εἰς τὸν αἰῶνα ἔσται. κενοδοξία γὰρ
 ■ ἀνθρώπων ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον, καὶ διὰ τοῦτο σύντομον
 αὐτῶν τέλος ἐπενοήθη. ὥρῳ γὰρ πένθει τρυχόμενος
 πατήρ, τοῦ ταχέως ἀφαιρεθέντος τέκνου εἰκόνα ποιήσας,
 τὸν τότε νεκρὸν ἄνθρωπον νῦν ὡς ζῶντα ἐτίμησε, καὶ
 παρέδωκε τοῖς ὑπαχειρίοις μυστήρια καὶ τελετάς. εἴτ' ἐν
 10 χρόνῳ κρατυνθὲν τὸ ἀσεβὲς ἔθος, ὡς νόμος ἐφυλάχθη. καὶ
 τυράννων ἐπιταγαῖς ἐθρησκεύετο τὰ γλυπτά, οὓς ἐν ὄψει
 μὴ δυνάμενοι τιμᾶν ἄνθρωποι, διὰ τὸ μακρὰν οἰκεῖν, τὴν
 πόρρωθεν ὄψιν ἀνατυπωσάμενοι, ἐμφανῆ εἰκόνα τοῦ τετι-
 μημένου βασιλέως ἐποίησαν, ἵνα τὸν ἀπόντα ὡς παρόντα
 15 κολακεύωσι διὰ τῆς σπουδῆς. εἰς ἐπίτασιν δὲ θρησκείας
 καὶ τοὺς ἀγνοοῦντας ἡ τοῦ τεχνίτου προετρέψατο φιλο-
 τιμία· ὁ μὲν γάρ, ἴσως τῷ κρατοῦντι βουλόμενος ἀρέσαι,
 ἐξεβιάσατο τῇ τέχνῃ τὴν ὁμοιότητα ἐπὶ τὸ κάλλιον· τὸ δὲ
 πλῆθος, ἐφελκόμενον διὰ τὸ εὐχαρίτης ἐργασίας, τὸν πρὸ
 20 ὀλίγου τιμηθέντα ἄνθρωπον νῦν σέβασμα ἐλογίσαντο· καὶ
 τοῦτο ἐγεγόνει τῷ βίῳ εἰς ἔνεδρον· ὅτι, ἡ συμφορὰ ἡ
 τυραννίδι δουλεύσαντες ἄνθρωποι, τὸ ἀκοινώνητον ὄνομα
 λίθοις καὶ ξύλοις περιέθηκαν. τοιαύτης τοίνυν τῆς εἰδώλων
 εὐρέσεως ἐπὶ μάρτυρι τῇ γραφῇ παρὰ τοῖς ἀνθρώποις ἀρξαμένης
 ■ καὶ ἀναπλασθείσης, ὥρα λοιπὸν σοι καὶ τὸν κατ' αὐτῆς ἔλεγχον
 ἀποδείξαι, οὐ τοσοῦτον ἔξωθεν, ὅσον ἀφ' ὧν οὗτοι περὶ αὐτῶν
 φρονοῦσι τὰ τεκμήρια λαμβανόντας.

Εἰ γάρ τις τῶν παρ' αὐτοῖς λεγομένων θεῶν, ἵνα πρῶτον ἀπὸ
 τούτων τῶν κάτωθεν ἀρξάμαι, λάβοι τὰς πράξεις, εὕρησι μὴ μόνον
 30 οὐκ εἶναι αὐτοὺς θεοὺς, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀνθρώπων τοὺς αἰσχίστους

γεγονότας. οἷον γάρ, οἷον ἔστιν ἰδεῖν τοὺς παρὰ ποιηταῖς τοῦ Διὸς ἔρωτας, καὶ τὰς ἀσελγείας. οἷον ἔστιν αὐτὸν ἀκούειν ἀρπάζοντα μὲν τὸν Γανυμήδην, καὶ τὰς κλοπιμαίους ἐργαζόμενον μοιχείας, δεδιότα δὲ καὶ δειλιῶντα μὴ παρὰ γνώμην αὐτοῦ τὰ τῶν Τρώων ἀπόληται
 35 τείχη. οἷον ἔστιν ἰδεῖν αὐτὸν ἀχθόμενον ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ υἱέος αὐτοῦ Σαρπηδόνος, καὶ βουλόμενον αὐτῷ βοηθῆσαι καὶ μὴ δυνάμενον· καὶ ἐπιβουλευόμενον μὲν ὑπὸ τῶν ἄλλων λεγομένων θεῶν, Ἀθηναῖς δὴ λέγω καὶ Ἥρας καὶ Ποσειδῶνος, βοηθούμενον δὲ ὑπὸ Θέτιδος γυναικὸς καὶ τοῦ ἑκατονταχείρου Αἰγαῖωνος· καὶ νικώμενον
 40 ὑπὸ ἡδονῶν, δουλεύοντα δὲ γυναιξί, καὶ δι' αὐτὰς ἐν ἀλόγοις ζώοις τετράποσί τε καὶ πτηνοῖς ταῖς φαντασίαις παρακινδυνεύοντα· καὶ πάλιν αὐτὸν μὲν κρυπτόμενον διὰ τὴν τοῦ πατρὸς ἐπιβουλήν, τὸν δὲ Κρόνον ὑπ' αὐτοῦ δεσμευόμενον, κάκεινον ἀποτέμνοντα τὸν πατέρα. ἄρ' οὖν ἄξιον τοῦτον ὑπονοεῖν θεόν, τοσαῦτα δράσαντα, καὶ διαβλη-
 45 θέντα, ἃ μὴδὲ οἱ κοινοὶ Ῥωμαίων νόμοι καὶ τοὺς ἀπλῶς ἀνθρώπους ἐπιτρέπουσι ποιεῖν;

12. Ἵνα γὰρ ἐκ πολλῶν ὀλίγα μνημονεύσω διὰ τὸ πλῆθος, τίς ἰδὼν αὐτοῦ τὴν εἰς Σεμέλην καὶ Λήδαν καὶ Ἀλκμήνην καὶ Ἄρτεμιν καὶ Λητιῶ καὶ Μαῖαν καὶ Εὐρώπην καὶ Δανάην καὶ Ἀντιόπην παρανομίαν καὶ φθοράν· ἢ τίς, ἰδὼν τὴν εἰς τὴν ἰδίαν ἀδελφὴν αὐτοῦ ἐπιχειρή-
 5 σιν καὶ τόλμαν, ὅτι τὴν αὐτὴν ἀδελφὴν εἶχε καὶ γυναῖκα, οὐκ ἂν χλευάσειε, καὶ ζημιώσειε θανάτῳ; ὅτι μὴ μόνον ἐμοίχευσεν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐκ τῆς μοιχείας γενομένους αὐτῷ παῖδας θεοποιήσας ἀνέθηκεν, ἐπικάλυμμα τῆς παρανομίας αὐτοῦ τὴν τῆς θεοποιίας φαντασίαν κατασκευάζων· ὧν εἰσι Διόνυσος καὶ Ἡρακλῆς καὶ
 10 Διόσκουροι καὶ Ἑρμῆς καὶ Περσεὺς καὶ Σώτειρα. τίς, ἰδὼν τὴν τῶν λεγομένων θεῶν ἀκατάλλακτον πρὸς ἑαυτοὺς ἔρω ἐν Ἰλίῳ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Τρώων χάριν, οὐ καταγνώσεται τῆς ἀσθενείας αὐτῶν, ὅτι διὰ τὴν πρὸς ἀλλήλους φιλονεικίαν καὶ τοὺς ἀνθρώπους παρώξυναν, τίς, ἰδὼν ὑπὸ μὲν Διομήδους τιτρωσκομένους Ἄρεα καὶ
 15 Ἀφροδίτην, ὑπὸ δὲ Ἡρακλέους τὴν Ἥραν καὶ τὸν Ὑποχθόνιον ὃν καλοῦσι θεὸν Αἰδωνέα, καὶ Διόνυσον μὲν ὑπὸ Περσέως, Ἀθηναῶν δὲ ὑπὸ Ἀρκάδος, καὶ τὸν Ἡφαιστον ῥιπτόμενον καὶ χωλαίνοντα, οὐ

καταγνώσεται τῆς φύσεως, καὶ ἀποστραφήσεται μὲν τοῦ λέγειν αὐτοὺς ἔτι εἶναι θεοὺς, φθαρτοὺς δὲ καὶ παθητοὺς αὐτοὺς ἀκούων,
 20 οὐδὲν ἄλλο ἢ ἀνθρώπους αὐτοὺς, καὶ ἀνθρώπους ἀσθενεῖς ἐπιγνώσεται, καὶ μᾶλλον τοὺς τρώσαντας ἢ τοὺς τραθέντας θαυμάσειεν; ἢ τίς, ἰδὼν τὴν Ἄρεως πρὸς Ἀφροδίτῃ μοιχείαν, καὶ τὸν Ἡφαίστου κατ' ἀμφοτέρων κατασκευαζόμενον δόλον, καὶ τοὺς ἄλλους λεγο-
 25 μένους θεοὺς ἐπὶ θέαν τῆς μοιχείας ὑπὸ τοῦ Ἡφαίστου καλουμένους, καὶ αὐτοὺς ἐρχομένους, καὶ ὀρώντας αὐτῶν τὴν ἀσελγείαν, οὐκ ἂν γελάσειε καὶ καταγνώσεται τῆς φαυλότητος αὐτῶν; ἢ τίς οὐκ ἂν γελάσειεν ὀρών τὴν Ἡρακλέους πρὸς τὴν Ὀμφάλῃν ἐκ μήθης παραφροσύνην καὶ ἀσωτίαν;

Τὰς γὰρ καθ' ἡδονὴν αὐτῶν πράξεις, καὶ τοὺς παραλόγους αὐτῶν
 30 ἔρωτας, καὶ τὰς ἐν χρυσῷ καὶ ἀργύρῳ, καὶ χαλκῷ καὶ σιδήρῳ, καὶ λίθοις καὶ ξύλοις θεοπλαστίας, οὐ δεῖ διελέγχειν μετὰ σπουδῆς, τῶν πραγμάτων καὶ ἀφ' ἑαυτῶν ἐχόντων τὸ μύθος, καὶ δι' ἑαυτῶν ἐπιδαικνυμένων τὸ τῆς πλάνης γνώρισμα· ἐφ' οἷς μάλιστα καὶ οἰκτεῖρῃσιεν ἂν τις τοὺς ἀπατωμένους ἐν αὐτοῖς. τῇ γὰρ ἑαυτῶν
 35 γυναικὶ μισοῦντες τὸν ἐπιβαίοντα μοιχόν, τοὺς τῆς μοιχείας διδασκάλους θεοποιοῦντες οὐκ αἰσχύνονται καὶ ταῖς ἀδελφαῖς αὐτοῖ οὐκ ἐπιμισγόμενοι τοὺς τοῦτο ποιήσαντας προσκυνοῦσι· καὶ ὁμολο-
 γούντες εἶναι κακὸν τὴν παιδοφθορίαν, τοὺς ἐπὶ ταύτῃ διαβαλλο-
 μένους θρησκεύουσι· καὶ ἃ μὴδὲ ἐν ἀνθρώποις εἶναι ἐπιτρέπουσιν οἱ
 40 νόμοι, ταῦτα τοῖς ὑπ' αὐτῶν ὀνομαζομένοις εἶναι θεοῖς περιτιθέντες οὐκ ἐρυθρῶσιν.

13. Εἴτα προσκυνοῦντες λίθοις καὶ ξύλοις, οὐχ ὁρῶσιν ὅτι τὰ μὲν ὅμοια τοῖς ποσὶ πατοῦσι καὶ καίονσι, τὰ δὲ τούτων μέρθ θεοὺς προσ-
 αγορεύουσι· καὶ ἃ πρὸ ἀλόγου εἰς χρῆσιν εἶχον, ταῦτα διὰ παρα-
 φροσύνην γλύφαντες σέβουσιν οὐχ ὀρώντες, οὐδὲ λογιζόμενοι τὸ
 5 σύνολον, ὅτι οὐ θεοὺς, ἀλλὰ τὴν τέχνην τοῦ γλύφαντος προσκυνοῦσιν.
 ἕως μὲν γὰρ ἄξυστός ἐστιν ὁ λίθος, καὶ ἡ ὕλη ἀργή, ἐπὶ τοσούτον ταῦτα πατοῦσι, καὶ τούτοις εἰς ὑπηρεσίας τὰς ἑαυτῶν πολλάκις καὶ τὰς ἀτιμωτέρας χρῶνται· ἐπειδὴν δὲ ὁ τεχνίτης εἰς αὐτὰ τῆς ἰδίας ἐπιστήμης ἐπιβάλῃ τὰς συμμετρίας, καὶ ἀνδρὸς ἢ γυναικὸς εἰς τὴν

10 ὕλην σχῆμα τυπώσῃ, τότε δὴ, χάριν ὁμολογήσαντες τῷ τεχνίτῃ, λοιπὸν ὡς θεοὺς προσκυνοῦσι, μισθοῦ παρὰ τοῦ γλύφαντος αὐτοὺς ἀγοράσαντες πολλάκις δὲ καὶ αὐτὸς ὁ ἀγαλματοποιός, ὥσπερ ἐπιλαθόμενος ὦν αὐτὸς εἰργάσατο, τοῖς ἰδίους ἔργοις προσεύχεται· καὶ ἃ πρὸ ὀλίγου κατέξεε καὶ κατέκοπτε, ταῦτα μετὰ τὴν τέχνην θεοὺς 15 προσαγορεύει. ἔδει δέ, εἴπερ ἦν θαυμάζειν ταῦτα, τὴν τοῦ ἐπιστήμονος τέχνην ἀποδέχεσθαι, καὶ μὴ τὰ ὑπ' αὐτοῦ πλασθέντα τοῦ πεποιηκότος προτιμᾶν. οὐ γὰρ ἡ ὕλη τὴν τέχνην, ἀλλ' ἡ τέχνη τὴν ὕλην ἐκόσμησε καὶ ἐθεοποίησε. πολλῶ οὖν μᾶλλον δικαιότερον ἦν τὸν τεχνίτην αὐτοὺς προσκυνεῖν, ἥπερ τὰ ὑπ' αὐτοῦ πεποιημένα, ὅτι τε 20 καὶ προϋπήρχε τῶν ἐκ τέχνης θεῶν, καὶ ὅτι ὡς ἐβουλήθη, οὕτω καὶ γεγόνاسι. νῦν δὲ παραγκλωνιάμενοι τὸ δίκαιον, καὶ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην ἀτιμάσαντες, τὰ μετ' ἐπιστήμης καὶ τέχνης γεγονότα προσκυνοῦσι· καὶ τοῦ ποιήσαντος ἀνθρώπου ἀποθνήσκοντος, τὰ ὑπ' αὐτοῦ γενόμενα, ὡς ἀθάνατα τιμῶσιν· ἃ, εἰ μὴ τύχοιεν τῆς καθ' 25 ἡμέραν ἐπιμελείας, πάντως τῷ χρόνῳ διὰ τὴν φύσιν ἀφανίζονται. πῶς δὲ οὐκ ἂν τις αὐτοὺς οὐκτειρήσειε καὶ κατὰ τοῦτο, ὅτι βλέποντες αὐτοὶ τοὺς μὴ βλέποντας προσκυνοῦσι, καὶ ἀκούοντας αὐτοὶ τοῖς μὴ ἀκούουσι προσεύχονται· καὶ ἔμψυχοι καὶ λογικοὶ κατὰ φύσιν ὄντες οἱ ἄνθρωποι, τοὺς μὴδ' ὅλως κινουμένους, ἀλλὰ ἀψύχους ὄντας, ὡς 30 θεοὺς προσαγορεύουσι· καὶ τό γε θαυμαστόν, ὅτι οὐς αὐτοὶ φυλάττουσιν ὑπ' ἐξουσίαν ἔχοντες, τούτοις ὡς δεσπótαις δουλεύουσι; καὶ μὴ τοι νομίσης ταῦτά με λέγειν ἀπλῶς, ἢ ψεύδεσθαι κατ' αὐτῶν· ἔστι μὲν γὰρ καὶ τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡ πίστις ἀπαντῶσα τούτων, καὶ πάρεστι τοῖς βουλομένοις ὁρᾶν τὰ τοιαῦτα.

14. Κρείττων δὲ μαρτυρία περὶ τούτων ἐστὶ καὶ παρὰ τῆς θείας γραφῆς προδιδασκούσης ἄνωθεν καὶ λεγούσης· Τὰ εἶδωλα τῶν ἐθνῶν ἀργύριον καὶ χρύσιον, ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων. ὀφθαλμοὺς ἔχουσι, καὶ οὐκ ὄψονται· στόμα ἔχουσι, καὶ 5 οὐ λαλήσουσιν· ὠτα ἔχουσι, καὶ οὐκ ἀκούσονται· ῥίνας ἔχουσι, καὶ οὐκ ὁσφρανθήσονται· χεῖρας ἔχουσι, καὶ οὐ ψηλαφήσουσι· πόδας ἔχουσι, καὶ οὐ περιπατήσουσιν· οὐ φωνήσουσιν ἐν τῷ λάρυγγι αὐτῶν. ὅμοιοι αὐτοῖς γένοιντο

πάντες οἱ ποιοῦντες αὐτά οὐδὲ προφητικὴ δὲ τούτων ἀπεστι
 10 μέμψις, ἀλλ' ἔστι καὶ ἐν τούτοις ὁ κατ' αὐτῶν ἔλεγχος, λέγοντος τοῦ
 Πνεύματος· Αἰσχυνθήσονται οἱ πλάσσοντες Θεόν, καὶ γλύ-
 φοντες πάντες μάταια· καὶ πάντες ὅθεν ἐγένοντο, ἐξηράν-
 θησιν καὶ κωφοὶ ἀπὸ ἀνθρώπων συναχθήτωσαν πάντες,
 15 ἅμα· ὅτι ὥξυνε τέκτων σίδηρον, καὶ σκεπάρνῳ εἰργάσατο
 αὐτό, καὶ ἐν τερέτρῳ ἐρρύθμισεν αὐτό, καὶ ἔστησεν αὐτὸ
 τῷ βραχίονι τῆς ἰσχύος αὐτοῦ· καὶ πεινάσει καὶ ἀσθενή-
 σει, καὶ οὐ μὴ πίῃ ὕδωρ. ξύλον γὰρ ἐκλεξάμενος τέκτων,
 ἔστησεν αὐτὸ ἐν μέτρῳ, καὶ ἐν κόλλῃ ἐρρύθμισεν αὐτό, καὶ
 20 ἐποίησεν αὐτὸ ὡς μορφήν ἀνδρὸς καὶ ὡς ὠραιότητα ἀνθρώ-
 που, ἔστησεν αὐτὸ ἐν οἴκῳ ὃ ἔκοψε ξύλον ἐκ τοῦ δρυμοῦ,
 ὃ ἐφύτευσεν ὁ Κύριος, καὶ ὑετὸς ἐμήκυνεν, ἵνα ᾗ ἀνθρώποις
 εἰς καύσιν, καὶ λαβὼν ἀπ' αὐτοῦ θερμανθῇ. καὶ καύσαν-
 τες ἔπεψαν ἄρτους ἐπ' αὐτῷ, τὸ δὲ λοιπὸν εἰργάσαντο εἰς
 25 θεοὺς, καὶ προσεκύνησαν αὐτοῖς, οὐ τὸ ἡμισυ αὐτοῦ κατέ-
 καυσαν πυρὶ. καὶ ἐπὶ τοῦ ἡμίσεος αὐτοῦ κρέας ὀπτήσας,
 ἔφαγε καὶ ἐνεπλήσθη· καὶ θερμανθεὶς εἶπεν· Ἡδύ μοι, ὅτι
 ἐθερμάνθην, καὶ εἶδον πῦρ. τὸ δὲ λοιπὸν προσεκύνει
 λέγων· Ἐξέλου με, ὅτι Θεὸς μου εἰ σύ. οὐκ ἔγνωσαν
 30 φρονῆσαι, ὅτι ἀπημαυρώθησαν τοῦ βλέπειν τοῖς ὀφθαλ-
 μοῖς αὐτῶν, καὶ τοῦ νοῆσαι τῇ καρδίᾳ· καὶ οὐκ ἀνελογί-
 σατο ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, οὐδὲ ἀνελογίσασατο τῇ ψυχῇ
 αὐτοῦ, οὐδὲ ἔγνω τῇ φροσῇ, ὅτι τὸ ἡμισυ αὐτοῦ κατέ-
 καυσεν ἐν πυρὶ καὶ ἔπεψεν ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων αὐτοῦ ἄρτους·
 35 καὶ ὀπτήσας κρέας ἔφαγε, καὶ τὸ λοιπὸν αὐτοῦ εἰς βδέλυγ-
 μα ἐποίησε, καὶ προσκυνοῦσιν αὐτό. γινώτε, ὅτι σποδὸς ἡ
 καρδιά αὐτῶν, καὶ πλανῶνται, καὶ οὐδεὶς δύνатаι ἐξελέ-
 σθαι τὴν ψυχὴν αὐτῶν ἰδετε, καὶ οὐκ ἐρεῖτε, ὅτι ψεῦδος
 ἐν τῇ δεξιᾷ μου. πῶς οὖν οὐκ ἄθεοι παρὰ πᾶσι κριθεῖεν οἱ καὶ
 40 παρὰ τῆς θείας γραφῆς ἀσεβείας κατηγορούμενοι; ἢ πῶς οὐκ ἂν εἴεν
 κακοδαίμονες οἱ οὕτω φανερῶς ἐλεγχόμενοι τὰ ὄψυχα θρησκεύοντες
 ἀντὶ τῆς ἀληθείας; ποία δὲ τούτοις ἐλπίς, ἢ τίς ἂν αὐτοῖς γένοιτο

συγγνώμη, πεποιθόσιν ἐπὶ τὰ ἄλογα καὶ ἀκίνητα, ἃ ἀντὶ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ σέβουσιν;

15. Εἴθε γάρ, εἴθε καὶ χωρὶς σχήματος αὐτοῖς τοὺς θεοὺς ἐπλαττεν ὁ τεχνίτης, ἵνα μὴ τῆς ἀναισθησίας φανερόν ἔχωσι τὸν ἔλεγχον. ὑπέκλεψαν γὰρ ἂν τὴν ὑπόνοιαν τῶν ἀκεραίων, ὡς αἰσθομένων τῶν εἰδώλων, εἰ μὴ τὰ σύμβολα τῶν αἰσθήσεων, οἷον ὀφθαλμοὺς καὶ
- 5 ῥίνας καὶ ὦτα καὶ χεῖρας καὶ στόμα εἶχον ἀκινήτως καίμενα πρὸς τὴν τῆς αἰσθήσεως χρῆσιν καὶ τὴν τῶν αἰσθητῶν ἀντίληψιν. νῦν δὲ ἔχοντες οὐκ ἔχουσι καὶ στήκοντες οὐ στήκουσι, καὶ καθεζόμενοι οὐ καθεζονται. οὐ γὰρ ἔχουσι τούτων τὴν ἐνέργειαν, ἀλλ' ὡς ὁ πλάσας ἠθέλησεν, οὕτω καὶ μένουσι καίμενοι, Θεοῦ μὲν γνώρισμα μηδὲν
- 10 παρέχοντες, ἄψυχοι δὲ καθόλου μόνον ἀνθρώπου τέχνη φαινόμενοι τεθέντες.

- Εἴθε δὲ καὶ οἱ τῶν τοιούτων ψευδοθέων κήρυκες καὶ μάντιες, ποιηταὶ λόγῳ καὶ συγγραφεῖς, ἀπλῶς θεοὺς αὐτοὺς εἶναι γεγραφήκεισαν· ἀλλὰ μὴ καὶ τὰς πράξεις αὐτῶν πρὸς ἔλεγχον ἀθεότητος
- 15 καὶ αἰσχροποιοῦ πολιτείας ἀναγεγραφήκεισαν. ἡδύνατο γὰρ καὶ μόνῳ τῷ τῆς θεότητος ὀνόματι τὴν ἀλήθειαν ὑφαρπάσαι, μᾶλλον δὲ τοὺς πολλοὺς ἀπὸ τῆς ἀληθείας πλανῆσαι. νῦν δὲ ἔρωτας καὶ ἀσελγείας διηγούμενοι τοῦ Διὸς, καὶ παιδοφθορίας τῶν ἄλλων, καὶ ζηλοτυπίας πρὸς ἡδονὴν τῶν θηλειῶν, καὶ φόβους καὶ δειλίας, καὶ τὰς
- 20 ἄλλας κακίας, οὐδὲν ἄλλο ἢ ἑαυτοὺς ἐλέγχουσιν, ὅτι οὐ μόνον οὐ περὶ θεῶν διηγούνται, ἀλλ' οὐδὲ περὶ ἀνθρώπων σεμνῶν, περὶ δὲ αἰσchrῶν καὶ τοῦ καλοῦ μακρὰν ὄντων μυθολογοῦσιν.

16. Ἄλλ' ἴσως περὶ τούτων οἱ δυσσεβεῖς ἐπὶ τὴν ἰδιότητα τῶν ποιητῶν καταφεύξονται, λέγοντες τῶν ποιητῶν ἴδιον εἶναι χαρακτῆρα τὰ μὴ ὄντα πλάττεσθαι καὶ ψεύδεσθαι περὶ μύθων εἰς ἡδονὴν τῶν ἀκουόντων, οὐ χάριν καὶ τὰ περὶ θεῶν αὐτοὺς πεποιηκέναι
- 5 φήσουσιν. ἀλλ' αὕτη καὶ πάντων μᾶλλον ἢ πρόφασις αὐτοῖς ἔωλος δειχθήσεται ἀφ' ἧν αὐτοὶ περὶ τούτων ἔχουσι δόξαν καὶ προτίθενται εἰ γὰρ τὰ παρὰ ποιηταῖς ἐστὶ πλάσματα καὶ ψευδῆ, ψευδῆς ἂν εἴη καὶ αὕτη ἡ περὶ τοῦ Διὸς καὶ Κρόνου καὶ Ἥρας καὶ Ἀρεῶς καὶ τῶν

ἄλλων ὀνομασία ἴσως γάρ, ὡς αὐτοὶ φασι, καὶ τὰ ὀνόματα πέπλα-
 10 σται, καὶ οὐκ ἔστι μὲν ὅλως Ζεὺς, οὐδὲ Κρόνος, οὐδὲ Ἄρης· πλάτ-
 τονται δὲ τούτους ὡς ὄντας οἱ ποιηταὶ πρὸς ἀπάτην τῶν ἀκουόντων.
 πλαττόντων δὲ τῶν ποιητῶν τὰ μὴ ὄντα, πῶς ὡς ὄντας αὐτοὺς
 θρησκεύουσιν; ἢ ἴσως γὰρ ἂν πάλιν φήσουσι, τὰ μὲν ὀνόματα οὐ
 15 πλάττονται, τὰς δὲ πράξεις ψεύδονται κατ' αὐτῶν; ἀλλὰ καὶ τοῦτο
 οὐδὲν ἤττον πρὸς ἀπολογίαὺς αὐτῶν οὐκ ἀσφαλές. εἰ γὰρ τὰς
 πράξεις ἐφεύσαντο, ἐφεύσαντο πάντως καὶ τὰ ὀνόματα, ὧν καὶ τὰς
 πράξεις εἶναι διηγήσαντο. ἢ εἰ ἀληθεύουσι περὶ τὰ ὀνόματα, ἀλη-
 θεύουσι καὶ περὶ τὰς πράξεις ἐξ ἀνάγκης. ἄλλως τε οἱ εἶναι τούτους
 θεοὺς μυθολογήσαντες ἴσασι ἀληθῶς καὶ ᾧ δεῖ θεοὺς πράττειν, καὶ
 20 οὐκ ἂν ποτε τὰς ἀνθρώπων θεοῖς προσάψοιεν ἐννοίας· ὥσπερ οὐδὲ
 τὸ τοῦ πυρὸς ἔργον τῷ ὕδατι τις ἀναθήσει· τὸ μὲν γὰρ καίει, τὸ δὲ
 ἔμπαλιν τὴν οὐσίαν ἔχει ψυχράν. εἰ μὲν οὖν αἱ πράξεις εἰσὶ θεῶν
 ἄξια, θεοὶ ἂν εἶεν καὶ οἱ τούτων ἐργάται· εἰ δὲ ἀνθρώπων ἔστι καὶ
 ἀνθρώπων οὐ καλῶν τὸ μοιχεύειν καὶ τὰ προσηρημένα ἔργα, ἀνθρω-
 25 ποι ἂν εἶεν οἱ ταῦτα πράξαντες, καὶ οὐ θεοί· κατ' ἀλλήλους γὰρ ταῖς
 οὐσίαις καὶ τὰς πράξεις εἶναι χρή, ἵνα καὶ ἐκ τῆς ἐνεργείας ὁ πράξας
 μαρτυρηθῇ, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας ἡ πράξις γνωσθῇ δινηθῇ ὥσπερ
 οὖν εἴ τις, διαλεγόμενος περὶ ὕδατος καὶ πυρὸς, καὶ τὰς τούτων
 ἐνεργείας ἀπαγγέλλων, οὐκ ἂν εἶπε τὸ μὲν ὕδωρ καίειν, τὸ δὲ πῦρ
 30 ψύχειν· οὐδ' εἴ τις περὶ ἡλίου καὶ γῆς διηγείτο, ἔλεγεν ἂν τὴν μὲν
 γῆν φωτίζειν, τὸν δὲ ἥλιον βοτάνας καὶ καρποὺς σπείρεσθαι, ἀλλὰ
 καὶ λέγων, πᾶσαν παραπληξίαν ὑπερέβαλεν· οὕτως οὐκ ἂν οἱ παρ'
 αὐτοῖς συγγραφεῖς, καὶ μάλιστα ὁ πάντων ἐξοχώτατος ποιητής,
 εἴπερ ᾗδεισαν θεοὺς εἶναι τὸν Δία καὶ τοὺς ἄλλους, τοιαύτας αὐτοῖς
 35 περιέθηκαν πράξεις, αἱ μὴ εἶναι θεοὺς αὐτοὺς ἐλέγχουσιν, ἀλλὰ
 μᾶλλον ἀνθρώπους εἶναι, καὶ ἀνθρώπους οὐ σώφρονας. ἢ εἰ ἐφεύ-
 σαντο ὡς ποιηταί, καὶ σὺ τούτων καταψεύδῃ, διὰ τί μὴ καὶ ἐπὶ τῆς
 ἀνδρείας τῶν ἡρώων ἐφεύσαντο, καὶ ἀντὶ μὲν ἀνδρείας ἀσθένειαν,
 ἀντὶ δὲ ἀσθενείας ἀνδρείαν ἐπλάσαντο; ἔδει γὰρ ὥσπερ ἐπὶ τοῦ Διὸς
 40 καὶ τῆς Ἥρας, οὕτω καὶ τοῦ μὲν Ἀχιλλέως ἀνανδρίαν καταψεύσα-
 σθαι, τοῦ δὲ Θερσίτου δύναμιν θαυμάσαι· καὶ τοῦ μὲν Ὀδυσσεὺς
 ἀονμεσίαν διαβαλεῖν, τοῦ δὲ Νέστορος παραφροσύνην πλάσασθαι·

καὶ τοῦ μὲν Διομήδους καὶ Ἑκτορος γυναικείας πράξεις, τῆς δὲ
 Ἑκάβης ἀνδρείαν μυθολογήσαι. ἐπὶ πάντων γάρ, ὡς αὐτοὶ λέγουσιν,
 45 ἔδει τοὺς ποιητὰς πλάττεσθαι καὶ ψεύδεσθαι. νῦν δὲ τοῖς μὲν
 ἀνθρώποις τὴν ἀλήθειαν ἐφύλαξαν, τῶν δὲ λεγομένων θεῶν οὐκ
 ἐφοβήθησαν καταψεύδεσθαι. καὶ τοῦτο γὰρ ἂν τις αὐτῶν εἶποι, ἐν
 μὲν ταῖς περὶ ἀσελγείας αὐτῶν πράξεις ψεύδονται· ἐν δὲ τοῖς
 50 ἐπαίνοις, ὅταν πατέρα θεῶν καὶ ὑπατον καὶ Ὀλύμπιον καὶ ἐν
 οὐρανῷ βασιλεύοντα λέγωσι τὸν Δία, οὐ πλάττονται, ἀλλ' ἀληθεύον-
 τες λέγουσι. τοῦτον δὲ οὐ μόνος ἔγω, ἀλλὰ καὶ πᾶς ὅστις ἐλέγξειε
 κατ' αὐτῶν εἶναι τὸν λόγον. πάλιν γὰρ ταῖς πρώταις ἀποδείξεσιν ἢ
 ἀλήθεια κατ' αὐτῶν φανήσεται. αἱ μὲν γὰρ πράξεις ἀνθρώπων
 αὐτοὺς εἶναι ἐλέγχουσι, τὰ δὲ ἐγκώμια ὑπὲρ τὴν ἀνθρώπων ἐστὶ
 55 φύσιν· ἐκάτερον δὲ τούτων ἀκατάλληλόν ἐστι πρὸς ἑαυτό οὔτε γὰρ
 τῶν ἐν οὐρανοῖς ἰδιὸν ἐστὶ τοιαῦτα πράττειν, οὔτε τοὺς τὰ τοιαῦτα
 πράττοντας ὑπονοεῖν τις δύναται θεοὺς.

17. Τί οὖν ὑπολαίπεται νοεῖν, ἢ ὅτι τὰ μὲν ἐγκώμια ψευδῆ καὶ
 κεχαρισμένα τυγχάνει, αἱ δὲ πράξεις ἀληθεύονται κατ' αὐτῶν; καὶ
 τοῦτο ἀληθὲς ἐκ τῆς συνηθείας ἂν τις ἐπιγνώσεται. οὐδεὶς γὰρ
 ἐγκωμιάων τινά, καὶ κατηγορεῖ τῆς τούτου πολιτείας· ἀλλὰ μᾶλλον
 5 οἷς εἰσιν αἱ πράξεις αἰσχραί, τούτους διὰ τὸν ἐκ τούτων φόγον
 ἐπαίρουσι τοῖς ἐγκωμίοις, ἵνα τῇ τούτων ὑπερβολῇ τοὺς ἀκούοντας
 ἀπατήσαντες ἐπικράψωσι τὴν ἐκείνων παρανομίαν. ὥσπερ οὖν εἴ τις,
 ἐγκωμιάσαι τινὰ προθέμενος, μὴ εὐρίσκοι μὲν ἐκ πολιτείας μηδὲ ἐξ
 ἀρετῆς τῆς ψυχῆς τὴν πρόφασιν τῶν ἐγκωμίων διὰ τὴν ἐν τούτοις
 10 αἰσχύνην, ἄλλως δὲ αὐτοὺς ἐπαίροι, τὰ ὑπὲρ αὐτοὺς αὐτοῖς χαριζό-
 μενος· αὐτῶ καὶ οἱ παρ' αὐτοῖς θαυμαστοὶ ποιηταί, δυσωπούμενοι
 ἐπὶ ταῖς αἰσχροῖς πράξεσι τῶν λεγομένων παρ' αὐτοῖς θεῶν, τὸ ὑπὲρ
 ἀνθρώπων αὐτοῖς προσήψαν ὄνομα, οὐκ εἰδότες ὅτι αὐ ταῖς ὑπὲρ
 ἀνθρώπων ὑπονοαῖς ἐπισκιάσουσιν αὐτῶν τὰ ἀνθρώπινα, ἀλλὰ μᾶλ-
 15 λον τοῖς ἀνθρωπίνους αὐτῶν ἐλαττώμασι τὰς Θεοῦ ἐννοίας μὴ ἀρμό-
 ζειν αὐτοῖς διελέγξουσι. καὶ ἔγωγε νομίζω καὶ παρὰ γνώμην αὐτοῖς
 εἰρησθαι τὰ τούτων πάθη καὶ τὰς τούτων πράξεις. ἐπειδὴ γὰρ τὴν
 τοῦ Θεοῦ ἀκουσίτητον, ὡς εἶπεν ἡ γραφή, προσηγορίαν καὶ τιμὴν

τοῖς οὐκ οὔσι θεοῖς, ἀλλ' ἀνθρώποις θνητοῖς ἐσπούδαζον ἀναθεῖναι,
 20 καὶ μέγα καὶ δυσσεβὲς ἦν τὸ ὑπ' αὐτῶν πολυώμενον, τούτου ἔνεκεν
 καὶ ἄκοντες ὑπὸ τῆς ἀληθείας ἠναγκάσθησαν τὰ τούτων ἐκθέσθαι
 πάθη, ἵνα τοῖς μετὰ ταῦτα τὰ τούτων πάθη πρὸς ἔλεγχον τοῦ μὴ
 εἶναι τούτους θεοὺς ἐν ταῖς περὶ αὐτῶν γραφαῖς κείμενα πᾶσι
 φαίνεται.

18. Τίς οὖν ἀπολογία, τίς ἀπόδειξις περὶ τοῦ εἶναι τούτους θεοὺς
 γένοιτ' ἂν τοῖς ἐν τούτοις δεισιδαιμονοῦσιν; ἐκ μὲν γὰρ τῶν λεχθέν-
 των μικρῷ πρότερον, ἀνθρώπους αὐτοὺς, καὶ ἀνθρώπους οὐ σεμνοὺς
 ὄντας, ὁ λόγος ἀπέδειξεν· εἰς ἐκεῖνο δὲ τάχα τραπήσονται, καὶ μέγα
 5 φρονήσουσιν ἐπὶ τοῖς ὑπ' αὐτῶν εὑρεθείσι τῷ βίῳ χρησίμοις,
 λέγοντες διὰ ταῦτα αὐτοὺς καὶ θεοὺς ἡγείσθαι, ὅτι τοῖς ἀνθρώποις
 χρήσιμοι γεγόνاسι. Ζεὺς μὲν γὰρ λέγεται πλαστικὴν τέχνην ἐσχη-
 κέναι, Ποσειδῶν δὲ τὴν τοῦ κυβερνήτου καὶ Ἡφαίστος μὲν χαλ-
 κευτικὴν, Ἀθηνα δὲ τὴν ὑφαντικὴν καὶ Ἀπόλλων μὲν τὴν μουσικὴν,
 10 Ἄρτεμις δὲ τὴν κυνηγετικὴν, καὶ Ἥρα στολισμὸν, Διήμητρα γεωρ-
 γίαν, καὶ οἱ ἄλλοι ἄλλας, ὥς οἱ ἱστοροῦντες περὶ αὐτῶν ἐξηγήσαντο.
 ἀλλὰ ταύτας καὶ τὰς τοιαύτας ἐπιστήμας οὐκ αὐτοῖς μόνοις ἔδει
 τοὺς ἀνθρώπους ἀναθεῖναι, ἀλλὰ τῇ κοινῇ τῶν ἀνθρώπων φύσει, εἰς
 ἣν ἀτενίζοντες ἀνθρωποὶ τὰς τέχνας ἐφευρίσκουσι. τὴν γὰρ τέχνην
 15 καὶ οἱ πολλοὶ λέγουσι φύσει αὐτὴν εἶναι μίμημα. εἰ τοῖνυν ἐπιστή-
 μονες περὶ ὧς ἐσπούδασαν τέχνας γεγόνασιν, οὐ διὰ τοῦτο καὶ θεοὺς
 αὐτοὺς νομίζειν ἀνάγκη, ἀλλὰ μᾶλλον ἀνθρώπους. οὐ γὰρ ἐξ αὐτῶν
 αἱ τέχναι, ἀλλ' ἐν ταύταις καὶ αὐτοὶ τὴν φύσιν ἐμιμήσαντο. ὄντες γὰρ
 20 ἀνθρωποὶ κατὰ φύσιν δεκτικοὶ ἐπιστήμης κατὰ τὸν περὶ αὐτῶν
 τεθέντα ὅρον, οὐδὲν θαυμαστὸν εἰ τῇ ἀνθρωπίνῃ διανοίᾳ καὶ αὐτοὶ
 εἰς τὴν ἑαυτῶν φύσιν ἀποβλέποντες, καὶ ταύτης ἐπιστήμην λαβόντες,
 τὰς τέχνας ἐπενόησαν. ἢ εἰ διὰ τὰς τῶν τεχνῶν εὑρέσεις θεοὺς
 αὐτοὺς ἄξιον ἀναγορεύεσθαι λέγουσιν, αἶρα καὶ τοὺς τῶν ἄλλων
 τεχνῶν εὑρετὰς θεοὺς ἀναγορεύειν, καθ' ὃν λόγον κάκεῖνοι τῆς
 25 τοιαύτης ὀνομασίας ἡξιώθησαν. γράμματα μὲν γὰρ ἐφεύρον Φοῖνι-
 κες, πόλιν δὲ ἡρωϊκὴν Ὀμηρος· καὶ διαλεκτικὴν μὲν Ζήνων ὁ
 Ἐλεάτης, ῥητορικὴν δὲ τέχνην Κόραξ ὁ Συρακούσιος· καὶ καρπὸν

μὲν μελισσῶν Ἀρισταῖος, σίτου δὲ σπορὰν Τριπτάλεμος· καὶ νόμους
 μὲν Λυκοῦργος ὁ Σπαρτιάτης καὶ Σόλων ὁ Ἀθηναῖος τῶν δὲ γραμ-
 30 μάτων τὴν σύνταξιν καὶ ἀριθμούς καὶ μέτρα καὶ στάθμια Παλαμῆδης
 ἐφευρε· καὶ ἄλλοι ἄλλα καὶ διάφορα τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων ἀπήγ-
 γειλαν χρήσιμα, κατὰ τὴν τῶν ἱστορησάντων μαρτυρίαν. εἶπερ οὖν
 αἱ ἐπιστῆμαι θεοποιούσι, καὶ διὰ ταύτας εἰσὶ θεοὶ γλυπτοί, ἀνάγκη
 καὶ τοὺς ὑστερον ἐκεῖνων ἐφευρετὰς τῶν ἄλλων γενομένους εἶναι
 35 κατ' αὐτοὺς θεοὺς· ἢ εἰ μὴ τούτους ἀξιούσι τῆς τοῦ Θεοῦ τιμῆς, ἀλλ'
 ἀνθρώπους ἐπιγινώσκουσιν· ἀκολουθεῖ καὶ τὸν Δία καὶ τὴν Ἥραν
 καὶ τοὺς ἄλλους μὴδὲ ὀνομάζεσθαι θεοὺς, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς ἀνθρώ-
 πους γεγενῆσθαι πιστεύειν, καὶ κατὰ περιττὸν ὅτι μὴδὲ σεμνοὶ
 γεγόνασιν, ὥς καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς τῶν ἀγαλμάτων γλυφῆς οὐδὲν
 40 ἕτερον ἢ ἀνθρώπους αὐτοὺς ἐλέγχουσι

19. Τίνα γὰρ ἄλλην αὐτοῖς γλύφοντες ἐπιβάλλουσι μορφήν ἢ τὴν
 ἀρρένων καὶ γυναικῶν, καὶ τῶν ἔτι κατωτέρω τούτων καὶ ἀλόγων
 ὄντων τὴν φύσιν πετεινῶν παντοίων, τετραπόδων ἡμέρων τε καὶ
 ἀγρίων, καὶ ἐρπετῶν, ὅσα γῇ καὶ θάλαττα καὶ πᾶσα τῶν ὑδάτων ἢ
 5 φύσις φέρει; εἰς γὰρ τὴν τῶν παθῶν καὶ ἡδονῶν ἀλογίαν πεσόντες οἱ
 ἄνθρωποι, καὶ πλέον οὐδὲν ὁρῶντες ἢ ἡδονὰς καὶ σαρκὸς ἐπιθυμίας,
 ὥς ἐν τούτοις τοῖς ἀλόγοις τὴν διάνοιαν ἔχοντες, ἐν ἀλόγοις καὶ τὸ
 Θεῖον ἀνεπλάσαντο κατὰ τὴν ποικιλίαν τῶν παθῶν ἑαυτῶν, καὶ
 θεοὺς τοσούτους γλύφαντες. τετραπόδων τε γὰρ εἰκόνες καὶ ἐρ-
 10 πετῶν, καὶ πετεινῶν εἰσὶ παρ' αὐτοῖς, καθὼς καὶ ὁ τῆς θείας καὶ
 ἀληθοῦς εὐσεβείας ἐρμηνεύς φησιν· Ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς
 διαλογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν
 καρδία· φάσκοντες εἶναι σοφοί, ἐμωράνθησαν, καὶ ἥλλα-
 ξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνης
 15 φθαρτοῦ ἀνθρώπου, καὶ πετεινῶν καὶ τετραπόδων καὶ
 ἐρπετῶν· διὸ καὶ παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς πάθη ἀτι-
 μίας. προπαθόντες γὰρ τὴν ψυχὴν ταῖς τῶν ἡδονῶν ἀλογίαις, ὥς
 προείπον, ἐπὶ τὴν τοιαύτην θεοπλασίαν κατέπεσον· καὶ πεσόντες,
 λοιπὸν ὥς παραδοθέντες ἐν τῷ ἀποστραφῆναι τὸν Θεὸν αὐτοὺς
 20 οὕτως ἐν αὐτοῖς κυλίουται, καὶ ἐν ἀλόγοις τὸν τοῦ Λόγου Πατέρα
 Θεὸν ἀπεικάζουσι.

Περὶ ὧν οἱ παρ' Ἑλλήσι λεγόμενοι φιλόσοφοι καὶ ἐπιστήμονες, ἐλεγχόμενοι μὲν οὐκ ἄρνούνται ἀνθρώπων εἶναι καὶ ἀλόγων μορφὰς καὶ τύπους τοὺς φαινομένους αὐτῶν θεοὺς· ἀπολογούμενοι δὲ λέγουσι
 25 διὰ τοῦτο αὐτοὺς ἔχειν, ἵνα διὰ τούτων τὸ Θεῖον αὐτοῖς ἀποκρίνηται καὶ φαίνεται· οὐκ ἄλλως γὰρ αὐτὸν τὸν ἀόρατον δύνασθαι γνῶναι ἢ διὰ τῶν τοιούτων ἀγαλμάτων καὶ τελετῶν. οἱ δὲ ἔτι τούτων φιλοσοφώτεροι καὶ βαθύτερα λέγειν νομίζοντές φασι διὰ τοῦτο ταῦτα κατεσκευάσθαι καὶ τετυπῶσθαι πρὸς ἐπίκλησιν καὶ ἐπιφάνειαν
 30 θείων ἀγγέλων καὶ δυνάμεων, ἵνα διὰ τούτων ἐπιφαινόμενοι γνωρίζωσιν αὐτοῖς περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ γνώσεως· καὶ εἶναι τούτους ὥσπερ γράμματα τοῖς ἀνθρώποις, οἷς ἐντυγχάνοντες δύνανται γινώσκειν περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ καταλήψεως, ἀπὸ τῆς δι' αὐτῶν γνωμένης τῶν θείων ἀγγέλων ἐπιφανείας. ταῦτα μὲν οὕτως ἐκείνοι μυθολογοῦσιν·
 35 οὐ γὰρ θεολογοῦσι· μὴ γένοιτο. ἐὰν δέ τις ἐξετάσῃ τὸν λόγον μετ' ἐπιμελείας, εὐρήσει τούτων οὐκ ἔλαττον τῶν πρότερον δειχθέντων τὴν δόξαν εἶναι ψευδῇ.

20. Εἴποι γὰρ ἂν τις πρὸς αὐτοὺς παρελθὼν ἐπ' ἀληθείᾳ κρινούσῃ· πῶς ἀποκρίνεται ἢ γνωρίζεται Θεὸς διὰ τούτων; πότερον διὰ τὴν περικειμένην αὐτοῖς ὕλην, ἢ διὰ τὴν ἐν αὐτοῖς μορφήν; εἰ μὲν γὰρ διὰ τὴν ὕλην, τίς ἢ χρεῖα τῆς μορφῆς, καὶ μὴ, πρὶν πλασθῆναι ταῦτα,
 5 διὰ πάσης ἀπλῶς ὕλης ἐπιφαίνεσθαι τὸν Θεόν; μάτην δὲ καὶ τοὺς ναοὺς οὗτοι περιτείχισαν, συγκλείοντες ἓνα λίθον ἢ ξύλον ἢ χρυσοῦ μέρος, πάσης τῆς γῆς πεπληρωμένης τῆς τούτων οὐσίας. εἰ δὲ ἢ ἐπικειμένη μορφή αἰτία γίνεται τῆς θείας ἐπιφανείας, τίς ἢ χρεῖα τῆς ὕλης τοῦ χρυσοῦ καὶ τῶν ἄλλων, καὶ μὴ μᾶλλον δι' αὐτῶν τῶν φύσει
 10 ζῶων, ὧν εἰσι μορφαὶ τὰ γλύμματα, τὸν Θεὸν ἐπιφαίνεσθαι; καλλίων γὰρ ἂν ἢ περὶ τοῦ Θεοῦ δόξα κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἐγεγόνει, εἰ διὰ ζῶων ἐμφύχων λογικῶν τε καὶ ἀλόγων ἐπεφαίνετο, καὶ μὴ ἐν ἀψύχοις καὶ ἀκινήτοις προσεδοκᾶτο· ἐφ' οἷς μάλιστα καθ' ἑαυτῶν ἀσέβειαν ἐργάζονται. τὰ γὰρ φύσει ζῶα τετράποδά τε καὶ πετεινὰ
 15 καὶ ἑρπετὰ βδελυττόμενοι καὶ ἀποστρεφόμενοι ἢ διὰ τὴν ἀγριότητα ἢ διὰ τὴν ῥυπαρίαν, ὅμως τοὺς τούτων τύπους ἐν λίθοις καὶ ξύλοις

καὶ χρυσῷ γλύφαντες θεοποιῶσιν. ἔδει δὲ αὐτὰ μᾶλλον τὰ ζῶντα
 θρησκεύειν αὐτοὺς ἢ τοὺς τούτων τύπους ἐν τούτοις προσκυνεῖσθαι.
 ἢ τάχα τούτων μὲν οὐδέν, οὔτε ἡ μορφή οὔτε ἡ ὕλη αἰτία τῆς Θεοῦ
 20 παρουσίας ἐστὶ μόνη δὲ ἡ μετ' ἐπιστήμης τέχνη τὸ Θεῖον ἐκκαλεῖ-
 ται, ἅτε δὴ μίμημα τῆς φύσεως αὐτῇ τυγχάνουσα, ἀλλ' εἰ διὰ τὴν
 ἐπιστήμην ἐπιφοιτᾷ τὸ Θεῖον τοῖς γλύμμασι, τίς πάλιν ἡ χρεία
 τῆς ὕλης, οὗσης τῆς ἐπιστήμης ἐν τοῖς ἀνθρώποις; εἰ γὰρ ὅλως διὰ
 τὴν τέχνην ἐπιφαίνεται ὁ Θεός, καὶ διὰ τοῦτο θρησκεύονται ὡς θεοὶ
 25 τὰ γλύμματα, ἔδει τοὺς ἀνθρώπους τῆς τέχνης ὄντας ἀρχηγούς
 προσκυνεῖσθαι καὶ θρησκεύεσθαι, ὅσω καὶ λογικοὶ καὶ τὴν ἐπι-
 στήμην ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς.

21. Περὶ δὲ τῆς δευτέρας αὐτῶν καὶ βαθυτέρας ὀήθεν ἀπολογίας, καὶ
 ταῦτα ἂν τις ἀκολουθῶς εἴποι· εἰ οὐ διὰ τὴν αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ἐπι-
 φάνειαν ταῦτα ὑμῖν πεποιήται, ὦ Ἕλληνες, ἀλλὰ διὰ τὴν ἀγγέλων
 ἐκεῖ παρουσίαν, διὰ τί τὰ ἀγάλματα, δι' ὧν ἐπικαλεῖσθε τὰς δυνά-
 5 μεις, κρείττονα καὶ ὑπὲρ αὐτὰς τὰς ἐπικληθείσας δυνάμεις ποιεῖτε;
 χάριν γὰρ τῆς περὶ Θεοῦ καταλήψεως γλύφοντες τὰς μορφάς, ὡς
 φάτε, αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ τὴν τιμὴν καὶ προσηγορίαν αὐτοῖς τοῖς
 γλύμμασι περιτίθετε, πρᾶγμα πάσχοντες οὐκ εὐαγές. ὁμολογοῦντες
 γὰρ ὑπεραίρειν τὴν τοῦ Θεοῦ δύναμιν τῆς τῶν ἀγαλμάτων σμικρό-
 10 τητος, καὶ διὰ τοῦτο μὴ τολμῶντες τὸν Θεὸν δι' αὐτῶν, τὰς δὲ
 ἐλάττω δυνάμεις ἐπικαλεῖσθαι, αὐτοὶ ταύτας ὑπερβάντες, οὐ τὴν
 παρουσίαν ἐφοβήθητε, τούτου τὴν προσηγορίαν τοῖς λίθοις καὶ
 ξύλοις ἀνεθήκατε, καὶ θεοὺς ἀντὶ λίθων καὶ τέχνης ἀνθρώπων ὀνομά-
 ζετε καὶ προσκυνεῖτε. εἰ γὰρ καὶ ὡς γράμματα εἰσιν ὑμῖν ταῦτα, ὡς
 15 ψεύδεσθε, τῆς ἐπὶ Θεὸν θεωρίας, οὐ δίκαιον τὰ σημαίνοντα τοῦ
 σημαυνομένου προτιμᾶν. οὐδὲ γὰρ εἰ γράφοι τις τὸ βασιλέως ὄνομα,
 ἀκινδύνως ἔχοι τὸ γράμμα προτιμῶν τοῦ βασιλέως· ἀλλ' ὁ τοιοῦτος
 θάνατον μὲν ἔχει τὴν ζημίαν, τὸ δὲ γράμμα τῇ τοῦ γράφαντος
 ἐπιστήμῃ τετύπεται. οὕτω καὶ ὑμεῖς, εἴπερ ἐρρωμένιν εἴχετε τὸν
 20 λογισμὸν, οὐκ ἂν τὸ τηλικούτον τῆς θεότητος γνώρισμα εἰς ὕλην
 κατεφέρετε· ἀλλὰ καὶ τὸ γλύμμα οὐκ ἂν προετιμήσατε τοῦ γλύφαντος
 ἀνθρώπου. εἰ γὰρ καὶ ὅλως ὡς γράμματα σημαίνουσι τὴν τοῦ Θεοῦ

ἐπιφάνειαν, καὶ διὰ τοῦτο ὡς Θεὸν σημαίνοντα, θεοποιίας εἰσὶν ἄξια· ἀλλὰ γοῦν τὸν ταῦτα γλῦψαντα καὶ χαράξαντα, φημὶ δὴ πάλιν τὸν
 25 τεχνίτην, πολλῷ πλέον ἔδει θεοποιηθῆναι, ὡς μᾶλλον ἐκείνων δυνα-
 τώτερον καὶ θειότερον ὑπάρχοντα, ὅσῳ καὶ ἐκεῖνα κατὰ τὴν αὐτοῦ
 βούλησιν ἐξέστη καὶ τετύπωται. εἰ τοίνυν τὰ γράμματα θαύματός
 εἰσιν ἄξια, πολλῷ πλέον ὁ γράψας ὑπεραίρει τῷ θαύματι διὰ τὴν
 30 τέχνην καὶ τὴν τῆς ψυχῆς ἐπιστήμην. οὐκοῦν εἰ μὴ διὰ τοῦτο θεοὺς
 αὐτοὺς ἄξιον νομίζειν, πάλιν αὐτοὺς ἂν τις ἔροιτο περὶ τῆς τῶν
 εἰδώλων μανίας, τὴν αἰτίαν τῆς τοιαύτης αὐτῶν μορφῆς παρ' αὐτῶν
 ἀξίων μαθεῖν.

22. Εἰ μὲν γὰρ ὅτι ἀνθρωπόμορφόν ἐστι τὸ Θεῖον, διὰ τοῦτο οὕτω
 τετύπωται, διὰ τί καὶ ἀλόγων αὐτῷ τύπους περιτιθέασιν; εἰ δὲ
 ζώων ἀλόγων ἐστὶν ὁ τούτου τύπος, διὰ τί καὶ λογικῶν αὐτῷ περι-
 τιθέασι γλυφάς; εἰ δὲ τὸ συναμφοτέρον ἐστι, καὶ ἐξ ἀμφοτέρων
 5 κατειλήφασιν τὸν Θεόν, ὅτι τε ἀλόγων καὶ λογικῶν ἔχει τοὺς τύπους,
 τί διαιροῦσι τὰ συνημμένα, καὶ χωρίζουσι τὴν ἀλόγων καὶ ἀνθρώπων
 γλυφὴν, καὶ οὐ πάντοτε ἐξ ἀμφοτέρων αὐτὸν γλύφουσιν, ὅποια τὰ
 παρὰ τοῖς μύθοις ἐστὶ πλάσματα, ἡ Σκύλλα καὶ ἡ Χάρυβδις καὶ ὁ
 Ἴπποκένταυρος καὶ ὁ παρ' Αἰγυπτίοις κυνοκέφαλος Ἄνουβις; ἔδει
 10 γὰρ ἢ μόνους αὐτοὺς οὕτω γράφεσθαι διφυεῖς, ἢ μίαν αὐτῶν ἐχόντων
 μορφὴν, μὴ καὶ τὴν ἄλλην ἀναπλάττεσθαι κατ' αὐτῶν. καὶ πάλιν εἰ
 ἀρρενικαὶ τούτων εἰσὶν αἱ μορφαί, διὰ τί καὶ θηλειῶν αὐτοῖς περι-
 τιθέασι τύπους; εἰ δὲ θηλυκῶν εἴσι, διὰ τί καὶ ἀρρενικῶν κατ' αὐτῶν
 ψεύδονται τὰς μορφάς, εἰ δὲ πάλιν τὸ συναμφοτέραν εἰσιν, ἔδει μὴ
 15 διαιρεῖσθαι, ἀλλὰ ἀμφοτέρα συνάπτεσθαι, καὶ γίνεσθαι κατὰ τοὺς
 λεγομένους ἑρμαφροδίτους, ἵνα μὴ μόνον ἀσέβειαν καὶ συκοφαντίαν,
 ἀλλὰ καὶ γέλωτος αὐτῶν ἡ δεισιδαιμονία τοῖς ὁρώσι πυράσχη· καὶ
 ὅλως εἰ σωματοειδὲς τὸ Θεῖον ὑπολαμβάνουσιν, ὥστε καὶ γαστέρα
 καὶ χεῖρας καὶ πόδας, καὶ πάλιν αὐχένα καὶ στήθη καὶ τὰ ἄλλα τὰ
 20 πρὸς γένεσιν ἀνθρώπων μέλη ἐπινοεῖν αὐτῷ καὶ ἀναπλάττειν, ὅρα
 εἰς ὅσην ἀσέβειαν καὶ ἀθεότητα καταπέπτωκε τούτων ὁ νοῦς, ὥστε
 τοιαῦτα ὑπονοεῖν περὶ τοῦ Θείου. ἀκολουθεῖ γὰρ αὐτῷ καὶ τὰ ἄλλα
 τοῦ σώματος πάντως πάσχειν, ὥστε καὶ τέμνεσθαι, καὶ διαιρεῖσθαι,

καὶ πάλιν ἐξ ὅλου φθείρεσθαι· ταῦτα δὲ καὶ τὰ τοιαῦτα οὐκ ἴδια
 25 Θεοῦ, ἀλλὰ μᾶλλον τῶν ἐπὶ γῆς σωμάτων ἐστίν. ὁ μὲν γὰρ Θεὸς
 ἀσώματος ἐστὶ καὶ ἀφθαρτος καὶ ἀθάνατος, οὐδενὸς εἰς ὅπου
 δεόμενος· ταῦτα δὲ καὶ φθαρτὰ καὶ σωμάτων εἰσὶ τύποι, καὶ τῆς
 παρ' αὐτῶν ἐπιδεόμενα χρείας, ὥσπερ καὶ πρότερον εἴρηται· πολ-
 30 λάκις γοῦν ὀρώμεν ἀνακαινουμένους τοὺς παλαιωθέντας, καὶ οὓς ὁ
 χρόνος ἢ ὑετὸς ἢ ἄλλο τι τῶν ἐπὶ γῆς ζώων ἠφάνισε, τούτους
 ἀναπλαττομένους ἐφ' ᾧ ἂν τις αὐτῶν καταγνώσεται τῆς παρα-
 φροσύνης ὅτι ὦν αὐτοὶ ποιηταὶ τυγχάνουσι, τούτους θεοὺς ἀναγο-
 ρεύουσι· καὶ οὓς αὐτοὶ ταῖς τέχναις περικοσμοῦσιν ἕνεκα τοῦ μὴ
 φθαρῆναι παρὰ τούτων, αὐτοὶ σωτηρίαν αἰτούσι· καὶ οὓς οὐκ ἀγνο-
 35 οῦσι δεομένους τῆς αὐτῶν ἐπιμελείας, παρὰ τούτων αὐτοὶ τὰς
 ἑαυτῶν χρείας ἀξιοῦσιν ἀναπληροῦσθαι· καὶ οὓς ἐν μικροῖς οἰκίσκοις
 κατακλείουσι, τούτους οὐρανοῦ καὶ γῆς ἀπάσης δεσπότης οὐκ
 ἀλοχύνονται καλοῦντες.

23. Οὐ μόνον δὲ ἐκ τούτων ἂν τις αὐτῶν τὴν ἀθεότητα καταμάθοι,
 ἀλλὰ καὶ ἀφ' ὧν ἐν αὐτοῖς τοῖς εἰδιώλοις αὐτῶν ἐστὶν ἀσύμφωνος ἡ
 δόξα. εἰ γὰρ αὐτοὶ θεοὶ εἰσιν, ὥς λέγουσι καὶ περὶ αὐτῶν φιλο-
 σοφοῦσι, τίμη τις πρόσθεται τούτων, καὶ ποίους ἂν αὐτῶν κρίνῃ
 5 κυριωτέρους, ἵνα ἢ τὸν Θεὸν θαρρήσῃ προσκυνῶν, ἢ, ὥς φασιν, ἐν
 αὐτοῖς μὴ διστάξῃ γνώσκων τὸ Θεῖον; οὐ γὰρ οἱ αὐτοὶ παρὰ πᾶσιν
 ὀνομάζονται θεοί· ἀλλ' ὅσα κατὰ τὸ πλεῖστόν ἐστιν ἔθνη, τοσοῦτοι
 καὶ θεοὶ ἀναπλάττονται. ἔστι δὲ ὅπου καὶ μία χώρα, καὶ μία πόλις
 πρὸς ἑαυτὰς στασιάζουσι περὶ τῆς τῶν εἰδώλων δεισιδαιμονίας.
 10 Φοῖνικες γοῦν οὐκ ἴσασι τοὺς παρ' Αἰγυπτίοις λεγομένους θεοὺς, οὐδὲ
 Αἰγύπτιοι τὰ αὐτὰ τοῖς παρὰ Φοῖνιξι προσκυνοῦσιν εἰδωλα. καὶ
 Σκύθαι μὲν τοὺς Περσῶν, Πέρσαι δὲ τοὺς Σύρων οὐ παραδέχονται
 θεοὺς, ἀλλὰ καὶ Πελασγοὶ μὲν τοὺς ἐν Θράκῃ θεοὺς διαβάλλουσι·
 15 Ἑλλάδες δὲ τοὺς παρὰ Θηβαίοις οὐ γινώσκουσιν. Ἴνδοι δὲ κατὰ
 Ἀράβων, καὶ Ἀραβες κατ' Αἰθιοπῶν, καὶ Αἰθιοπες κατ' αὐτῶν ἐν
 τοῖς εἰδώλοις διαφέρονται. καὶ Σύροι μὲν τὰ Κιλικίων οὐ σέβουσι·
 Καππαδοκῶν δὲ τὸ γένος ἄλλους παρὰ τούτους ὀνομάζουσι θεοὺς.

καὶ Βιθυνοὶ μὲν ἑτέρους, Ἀρμένιοι δὲ ἄλλους ἑαυτοῖς ἀνεπλάσαντο.
καὶ τί μοι πολλῶν; ἡπειρώται παρὰ τοὺς ἐν ταῖς νήσοις ἄλλους θεοὺς
20 προσκυνοῦσι καὶ νησιῶται παρὰ τοὺς ἐν ταῖς ἡπείροις θρησκειοῦσι.
καὶ ὅλως ἐκάστη πόλις καὶ κώμη, τοὺς ἐκ γειτόνων οὐκ εἰδυῖα
θεοὺς, τοὺς ἑαυτῆς προκρίνει, καὶ μόνους εἶναι τούτους νομίζει
θεοὺς. περὶ γὰρ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ μυσαρῶν οὐδὲ λέγειν ἐστί, πᾶσιν
ἐπ' ὀφθαλμῶν ὄντων ὅτι ἐναντίας καὶ μαχομένας ἀλλήλαις ἔχουσι
25 τὰς θρησκείας αἱ πόλεις, καὶ οἱ ἐκ γειτόνων ἀεὶ σπουδάζουσι κατὰ
τῶν πλησίων τὰ ἐναντία σέβειν. ὁ γοῦν παρ' ἑτέροις προσκυνούμενος
ὡς θεὸς κροκόδειλος, οὗτος παρὰ τοῖς πλησίον βδέλυγμα νομίζεται·
καὶ ὁ παρ' ἑτέροις λέων ὡς θεὸς θρησκειούμενος, τοῦτον οἱ ἀστυ-
γείτονες οὐ μόνον οὐ θρησκειοῦσιν, ἀλλὰ καὶ εὐρόντες ἀποκτείνουσιν
30 ὡς θηρίον· καὶ ὁ παρ' ἄλλοις ἀνατεθεὶς ἰχθύς, οὗτος ἄλλων ἀλήθεται
τροφή· ὅθεν δὴ πόλεμοι καὶ στάσεις καὶ πᾶσα φόνων πρόφασις καὶ
πᾶσα τῶν παθῶν ἡδονὴ παρ' αὐτοῖς ἐστί. καὶ τό γε θαυμαστόν, ὅτι
ὡς οἱ ἱστορήσαντες ἐξηγοῦνται, παρ' Αἰγυπτίῳ οἱ Πελαγοὶ μαθόν-
τες τὰ ὀνόματα τῶν θεῶν, οὐκ ἴσασιν οὗτοι τοὺς παρ' Αἰγυπτίους
35 θεοὺς, ἀλλὰ ἄλλους παρ' ἐκείνους θρησκειοῦσι. καὶ ὅλως πάντων
τῶν ἐν εἰδώλοις μανέντων ἐθνῶν διάφορός ἐστιν ἡ δόξα καὶ ἡ
θρησκεία, καὶ οὐ τὰ αὐτὰ παρὰ τοῖς αὐτοῖς εὐρίσκεται. καὶ εἰκότως
γε τοῦτο πάσχουσιν. ἐκπεσόντες γὰρ ἀπὸ τῆς πρὸς τὸν ἑνα Θεὸν
κατανοήσεως, εἰς πολλὰ καὶ διάφορα καταπεπτῶκασιν· καὶ ἀπο-
40 στραφέντες τὸν ἀληθῶς τοῦ Πατρὸς Λόγον, τὸν πάντων Σωτῆρα
Χριστόν, εἰκότως εἰς πολλὰ τὴν διάνοιαν ἔχουσι ῥεμβομένην. καὶ
ὥσπερ οἱ τὸν ἥλιον ἀποστραφέντες καὶ ἐν σκοτεινοῖς γενόμενοι
τόποις, πολλὰς ἀνόδους κυκλεύουσιν ὁδοὺς, καὶ τοὺς μὲν παρόντας
οὐχ ὁρῶσι, τοὺς δὲ μὴ ὄντας φαντάζονται ὡς παρόντας, καὶ
45 βλέποντες οὐ βλέπουσι· τὸν αὐτὸν τρόπον οἱ τὸν Θεὸν ἀπο-
στραφέντες καὶ σκοτ.σθέντες τὴν ψυχὴν ῥεμβόμενοι ἔχουσι τὸν νοῦν,
καὶ τὰ οὐκ ὄντα ὡς μεθύοντες καὶ μὴ ὁρῶντες φαντάζονται.

24. Ταῦτα δὲ οὐ μικρὸς ἐλεγχὸς ἐστὶ τῆς ἀληθῶς ἀθεότητος αὐτῶν. διαφόρων γὰρ ὄντων καὶ πολλῶν κατὰ πόλιν καὶ χώραν θεῶν, καὶ τοῦ ἑτέρου τὸν τοῦ ἑτέρου ἀναιροῦντος θεόν, οἱ πάντες παρὰ πάντων ἀναιροῦνται. καὶ γὰρ οἱ παρ' ἄλλοις νομιζόμενοι θεοὶ τῶν παρ' ἄλ-
 5 λους λεγομένων θεῶν γίγνονται θυσίαι καὶ σπονδαί καὶ ἄλλων αἱ θυσίαι, ἄλλων ἔμπαιν εἰσι θεοί. Αἰγύπτιοι δὲ τὸν βοῦν καὶ τὸν Ἄπιν μόσχον ὄντα σέβουσι καὶ τούτους ἄλλοι τῷ Διὶ θύουσι. κἄν γὰρ μὴ αὐτοὺς ἐκείνους οὕς ἀνατεθείκασι θύσωσιν, ἀλλὰ τὰ ὅμοια θύοντες, τὰ αὐτὰ προσάγειν δοκοῦσι. Λιβυες πρόβατον, ὃ καλοῦσιν
 10 Ἄμμωνα, θεὸν ἔχουσι· καὶ τοῦτο πολλοῖς παρ' ἑτέρων εἰς θυσίαν σφάζεται. Ἰνδοὶ τὸν Διόνυσον θρησκεύουσι, συμβολικῶς οἶνον αὐτὸν ὀνομάζοντες· καὶ τοῦτον τοῖς ἄλλοις σπένδουσιν ἕτεροι ἄλλοι ποταμοὺς καὶ κρήνας, καὶ πάντων μάλιστα Αἰγύπτιοι τὸ ὕδωρ προτετιμήκασι, καὶ θεοὺς ἀναγορεύουσι· καὶ ὅμως ἄλλοι, καὶ αὐτοὶ
 15 δὲ οἱ ταῦτα θρησκεύοντες Αἰγύπτιοι, τοὺς τῶν ἄλλων ῥύπους, καὶ τοὺς ἑαυτῶν ἀπονίπτονται τοῖς ὕδασι, καὶ τὸ λείψανον μετὰ ἀτιμίας ἐκρίπτουσι. σχεδὸν δὲ πᾶσα ἡ τῶν Αἰγυπτίων εἰδωλοποιία τῶν παρ' ἄλλοις θεῶν ἐστὶ θυσία· ὥστ' ἂν αὐτοὺς καὶ παρ' αὐτῶν ἐκείνων χλευάζεσθαι, ὅτι μὴ θεοὺς, ἀλλὰ τὰ τῶν ἄλλων ἐν τε καὶ παρ'
 20 αὐτοῖς ἀποτροπιάσματα καὶ θυσίας ὄντα θεοποιοῦσιν.

25. Ἡδὴ δέ τινες εἰς τοσαύτην ἀσέβειαν καὶ παραφροσύνην ἐξηνέ-
 χθησαν, ὥς καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους, ὧν εἰσι τύποι καὶ μορφαί, τοῖς παρ' αὐτοῖς ψευδοθεοῖς κατασφάττειν καὶ θυσίας προσάγειν. καὶ οὐχ ὀρῶσιν οἱ κακοδαίμονες ὅτι τὰ σφαγιαζόμενα θύματα
 5 ἀρχέτυπά εἰσι τῶν ὑπ' αὐτῶν πλασθέντων καὶ προσκυνουμένων θεῶν, καὶ οἷς προσάγουσι τοὺς ἀνθρώπους. σχεδὸν γὰρ τὰ ὅμοια τοῖς ὁμοίοις ἢ μᾶλλον τὰ κρεῖττονα τοῖς ἐλάττοσι προσάγουσιν. ἔμφυχα γὰρ ἀψύχοις θύουσι, καὶ λογικὰ τοῖς ἀκινήτοις προσάγουσι. Σκύθαι γὰρ οἱ καλούμενοι Ταύρειοι τῇ παρ' αὐτοῖς Παρθένῳ καλου-
 10 μένῃ τοὺς ἀπὸ ναυαγίων καὶ ὅσους ἂν λάβωσι τῶν Ἑλλήνων εἰς θυσίας ἀναφέρουσι, τοσοῦτον ἀσεβοῦντες κατὰ τῶν ὁμογενῶν ἀνθρώ-

πων, καὶ οὕτως ἐλέγχοντες τῶν θεῶν αὐτῶν τὴν ὡμότητα ὅτι οὓς ἡ
 Πρόνοια ἀπὸ θαλάσσης ἐκ κινδύνων διέσωσε, τούτους αὐτοὶ κατα-
 σφάττουσι, μονονουχὶ κατὰ τῆς Προνοίας γινόμενοι ὅτι τὴν ἐκείνης
 15 εὐεργεσίαν τῇ ἑαυτῶν θηριώδει ψυχῇ κατακρύπτουσιν. ἄλλοι δὲ τῷ
 Ἄρει, ἐπειδὴν ἐκ πολέμων ἐπανέλθωσι καὶ νίκας φέρωσι, τὸ τηρι-
 καῦτα εἰς ἑκατοντάδας διελόντες τοὺς ληφθέντας, καὶ ἀφ' ἐκάστης
 ἓνα λαμβάνοντες, τοσοῦτους κατασφάζουσιν, ὅσους ἂν κατὰ μίαν
 ἑκατοντάδα ἐκλέξωνται. οὐ μόνοι δὲ Σκύθαι διὰ τὴν ἐν βαρβάροις
 20 ἔμφυτον αὐτοῖς ἀγριότητα τὰ τοιαῦτα μυσαρὰ δρῶσιν, ἀλλ' ἰδιὸν
 ἐστὶ τῆς τῶν εἰδώλων καὶ δαιμόνων κακίας τοῦτο τὸ δράμα. καὶ
 γὰρ καὶ Αἰγύπτιοι ἔθνον μὲν πάλαι τῇ Ἑρᾷ τοιαῦτα σφάγια·
 Φοῖνικες δὲ καὶ Κρήτες τὸν Κρόνον ἐν ταῖς τεκνοθυσίαις ἑαυτῶν
 ἱλάσκοντο. καὶ οἱ πάλαι δὲ Ῥωμαῖοι τὸν καλούμενον Λατιάριον Δία
 25 ἀνθρωποθυσίαις ἐθρήσκεον· καὶ ἄλλοι ἄλλως, καὶ πάντες ἀπλῶς
 ἐμίαινον καὶ ἐμαίνοντο. ἐμαίνοντο μὲν αὐτοὶ δρῶντες τὰ φονικά·
 ἐμίαινον δὲ τοὺς ἑαυτῶν ναοὺς τοιαύταις καπνίζοντες θυσίαις. ἀπὸ δὲ
 τούτων τὰ κακὰ τοῖς ἀνθρώποις εἰς πλήθος ἐφθασεν· ὁρῶντες γὰρ ἐν
 τούτοις τοὺς παρ' αὐτοῖς ἡδομένους δαιμονας, εὐθέως καὶ αὐτοὶ τοῖς
 30 τοιούτοις πλημμελήμασι τοὺς ἑαυτῶν θεοὺς ἐμμήσαντο, ἰδιὸν ἡγού-
 μενοι κατόρθωμα τὴν πρὸς τὰ κρείττονα, ὡς αὐτοὶ νομίζουσι,
 μίμησιν ἔνθεν ἀνδροφονίαις καὶ τεκνοκτονίαις καὶ πάσαις ἀσελγεί-
 αις ἡττήθησαν οἱ ἄνθρωποι. καὶ γὰρ σχεδὸν πᾶσα πόλις πάσης
 ἀσελγείας ἐστὶ μεστή δι' ὁμοιότητα τρόπων τῶν παρ' αὐτοῖς θεῶν
 35 γινομένη· καὶ οὐκ ἔστι σῶφρων ἐν τοῖς εἰδώλοις, εἰ μὴ μόνος
 ὁ παρ' αὐτοῖς ἐπ' ἀσελγείᾳ μαρτυρούμενος.

26. Γυναῖκες γοῦν ἐν εἰδώλοις τῆς Φοινίκης πάλαι προεκαθέζοντο,
 ἀπαρχόμεναι τοῖς ἐκεῖ θεοῖς ἑαυτῶν τὴν τοῦ σώματος ἑαυτῶν
 μισθαρνίαν, νομίζουσιν τῇ πορνείᾳ τὴν θεὸν ἑαυτῶν ἱλάσκεσθαι, καὶ
 εἰς εὐμένειαν ἄγειν αὐτὴν διὰ τούτων. ἄνδρες δέ, τὴν φύσιν ἀρνού-
 5 μενοι καὶ μηκέτι εἶναι θέλοντες ἄρρενες, τὴν γυναικῶν πλάττονται
 φύσιν, ὡς ἐκ τούτων καταθύμια καὶ τιμὴν τῇ μητρὶ τῶν παρ' αὐτοῖς
 λεγομένων θεῶν ποιοῦντες. πάντες δὲ ὁμοῦ τοῖς αἰσχίστοις βιοῦσι,
 καὶ τοῖς χείροσιν ἑαυτοῖς ἀμυλλῶνται· καὶ ὡς εἶπεν ὁ ἅγιος τοῦ

Χριστοῦ διάκονος Παῦλος· Αἶ τε γὰρ θήλειαι αὐτῶν μετήλ-
 10 λαξαν τὴν φυσικὴν χρῆσιν εἰς τὴν παρὰ φύσιν ὁμοίως δὲ
 καὶ οἱ ἄρρενες, ἀφέντες τὴν φυσικὴν χρῆσιν τῆς θηλείας,
 ἐξεκαύθησαν ἐν τῇ ὀρέξει αὐτῶν εἰς ἀλλήλους, ἄρρενες ἐν
 ἄρσεσι τὴν ἀσχημοσύνην κατεργαζόμενοι. ταῦτα δὲ καὶ τὰ
 15 τοιαῦτα πράσσοντες, ὁμολογοῦσι καὶ ἐλέγχουσι καὶ τοὺς λεγομένους
 αὐτῶν θεοὺς τοιοῦτον ἐσχηκέναι τὸν βίον. ἐκ μὲν γὰρ Διὸς τὴν
 παιδοφθορίαν καὶ τὴν μοιχείαν, ἐκ δὲ Ἀφροδίτης τὴν πορνείαν, καὶ ἐκ
 μὲν Ῥέας τὴν ἀσέλγειαν, ἐκ δὲ Ἥρεος τοὺς φόνους, καὶ ἐξ ἄλλων ἄλλα
 τοιαῦτα μεμαθήκασιν, ἃ οἱ νόμοι μὲν κυλάουσιν, πᾶς δὲ σώφρων
 ἀνὴρ ἀποστρέφεται. ἄρ' οὖν ἄξιον ἔτι τούτους νομίζειν εἶναι θεοὺς,
 20 τοὺς τὰ τοιαῦτα ποιούντας, καὶ μὴ μᾶλλον τῶν ἀλόγων ἀλογωτέρους
 ἡγεῖσθαι τούτους διὰ τὴν ἀσέλγειαν τῶν τρόπων; ἄρα ἄξιον τοὺς
 θρησκεύοντας αὐτοὺς νομίζειν ἀνθρώπους, καὶ μὴ μᾶλλον ὡς ἀλόγων
 ἀλογωτέρους, καὶ τῶν ἀψύχων ἀψυχοτέρους, οὐκτείνειν; εἰ γὰρ
 ἐλογίζοντο τῆς ἐαυτῶν ψυχῆς τὸν νοῦν, οὐκ ἂν ἐν τούτοις κατε-
 25 πεπτώκεισαν ὅλοι πρηνεῖς, καὶ τὸν ἀληθινὸν ἡρνοῦντο τοῦ Χριστοῦ
 Πατέρα Θεόν.

27. Ἀλλ' ἴσως οἱ ἐπαναβεβηκότες τούτων καὶ περὶ τὴν κτίσιν
 ἐπτοημένοι, δυσωπούμενοι τοῖς περὶ τῶν βδελυγμάτων ἐλέγχois,
 εὐκατάγνωστα μὲν καὶ εὐέλεγκτα παρὰ πᾶσιν ὅτι ταῦτα οὐκ
 ἄρνήσονται καὶ αὐτοί· ἐκείνην δὲ αὐτοῖς ἀσφαλῆ τὴν δόξαν καὶ
 5 ἀναντίρρητον εἶναι οἰήσονται τὴν πρὸς τὸν κόσμον καὶ τὰ τοῦ κόσμου
 μέρη θρησκείαν καυχήσονται γὰρ οὐχ ὡς λίθους καὶ ξύλα καὶ μορφὰς
 ἀνθρώπων καὶ ἀλόγων πτηκῶν τε καὶ ἐρπετῶν καὶ τετραπόδων
 ἀπλῶς, ἀλλ' ἥλιον καὶ σελήνην καὶ πάντα τὸν κατ' οὐρανὸν κόσμον,
 καὶ γῆν αὖ πάλιν καὶ σύμπασαν τοῦ ὕγρου τὴν φύσιν σέβοντες καὶ
 10 θρησκεύοντες καὶ φήσουσι μὴ δύνασθαι τινὰς ἀποδεῖξαι καὶ τούτους
 μὴ εἶναι φύσει θεοὺς, πᾶσιν ὄντος φανεροῦ ὅτι οὔτε ἀψυχα αὐτε
 ἄλογα τυγχάνει, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνθρώπων ὑπεραίρει φύσιν, τῷ τὰ μὲν
 ἐν οὐρανοῖς, τὰ δὲ ἐπὶ τῆς γῆς κατοικεῖν. ἄξιον οὖν καὶ περὶ τούτων
 15 ἰδεῖν καὶ διερευνῆσαι. πάντως γὰρ καὶ ἐν τούτοις εὕρήσει ὁ λόγος
 τὸν ἐλεγχον ἀληθῆ κατ' αὐτῶν.

Πρὶν δὲ ἡμᾶς ἰδεῖν καὶ τῆς ἀποδείξεως ἄρξασθαι, ἄρκει τὴν κτίσιν
 αὐτὴν κατ' αὐτῶν μονοουχὶ βοῆσαι, καὶ δεῖξαι τὸν αὐτῆς ποιητὴν
 καὶ δημιουργὸν θεόν, τὸν καὶ ταύτης καὶ τοῦ παντός βασιλεύοντα τὸν
 Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ὃν ἀποστρέφονται μὲν οἱ
 20 δοκησίσοφοι, τὴν δὲ παρ' αὐτοῦ γενομένην κτίσιν προσκυνοῦσι καὶ
 θεοποιοῦσι, καίτοι προσκυνοῦσαν καὶ αὐτὴν καὶ ὁμολογοῦσαν ὃν
 ἐκεῖνοι δι' αὐτὴν ἀρνοῦνται Κύριον αὐτῷ γὰρ τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὰ
 ταύτης μέρη κεκηνότας καὶ θεοὺς νομίζοντας ταῦτα, δυσωπήσῃ ἂν
 καλῶς αὐτοὺς ἢ τῶν μερῶν πρὸς ἀλλήλα χρεῖα γνωρίζει δὲ καὶ
 25 σημαίνει τὸν καὶ αὐτῶν ὄντα Κύριον καὶ ποιητὴν τὸν τοῦ Λόγου
 Πατέρα, τῇ ἀναντιρρήτῳ προστάξει τῆς εἰς αὐτὸν ὑπακοῆς, ἣ φησι
 καὶ ἡ θεία νομοθεσία· Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ·
 ποίησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα. πίστις
 δὲ τούτων οὐκ ἀφανής, ἀλλὰ καὶ λίαν ἐναργής ἐστι τοῖς τὸν ὀφθαλμὸν
 30 τῆς διανοίας μὴ πάντῃ πεπηρωμένον ἔχουσιν. εἰ γὰρ τις καθ'
 ἑαυτὰ τὰ μέρη τῆς κτίσεως λάβοι καὶ ἕκαστον ἰδίᾳ κοῆσει, οἶον
 ἥλιον καθ' ἑαυτὸν μόνον, καὶ σελήνην χωρὶς, καὶ γῆν αὐ καὶ ἀέρα,
 καὶ τὴν θερμὴν καὶ ψυχρὰν καὶ ξηρὰν καὶ ὑγρὰν οὐσίαν διελὼν ἀπὸ
 τῆς πρὸς ἀλλήλα συναφῆς, ἕκαστον ἐκλάβοι καθ' ἑαυτὸ καὶ ἰδίᾳ
 35 θεωρήσειεν· εὐρήσει πάντως μηδὲν ἱκανούμενον ἑαυτῷ, ἀλλὰ πάντα
 τῆς ἀλλήλων χρεῖας δεόμενα, καὶ ταῖς παρ' ἀλλήλων ἐπικουρίαις
 συνιστάμενα. ἥλιος μὲν γὰρ τῷ σύμπαντι οὐρανῷ συμπεριφέρεται
 καὶ ἐμπεριέχεται, καὶ ἐκτὸς τῆς ἐκείνου κυκλοφορίας οὐκ ἂν ποτε
 γένοιτο· σελήνη δὲ καὶ τὰ ἄλλα ἄστροι μαρτυροῦσι τὴν παρὰ ἡλίου
 40 γιγνομένην αὐτοῖς ἐπικουρίαν· γῆ δὲ πάλιν οὐκ ἄνευ ὑετῶν τοὺς
 καρποὺς ἀποδιδούσα φαίνεται· οἱ δὲ ὑετοὶ χωρὶς τῆς τῶν νεφελῶν
 χρεῖας οὐκ ἂν καταβαίνειν ἐπὶ γῆς· ἀλλ' οὐδὲ νέφη χωρὶς τοῦ ἀέρος
 καθ' ἑαυτὰ ἂν φανείη καὶ συσταίη ποτέ. ὁ τε ἀῆρ οὐχ ὑφ' ἑαυτοῦ,
 ἀλλ' ὑπὸ μὲν τοῦ αἰθέρος διακαίεται, ὑπὸ δὲ τοῦ ἡλίου καταλαμπό-
 45 μενος λαμπρύνεται. καὶ πηγαὶ μὲν καὶ ποταμοὶ οὐκ ἄνευ τῆς γῆς
 συστήσονται ποτε· γῆ δὲ οὐκ ἄφ' ἑαυτῆς ἐρήρευσται, ἀλλ' ἐπὶ μὲν
 τὴν τῶν ὑδάτων οὐσίαν συνίστηκεν, ἐμπεριέχεται δὲ καὶ αὕτη κατὰ
 τὸ μέσον συνδεθεῖσα τοῦ παντός. ἡ τε θάλασσα καὶ ὁ ἔξωθεν
 περιρρέων τὴν σύμπασαν γῆν μέγας ὠκεανὸς ὑπὸ ἀνέμων κινεῖται

- 50 καὶ φέρεται ὅποι δ' ἂν αὐτὸν ἡ τῶν ἀνέμων προσήρησεν βία. καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ ἄνεμοι οὐκ ἐν ἑαυτοῖς, ἀλλὰ, κατὰ τοὺς περὶ τούτων εἰπόντας, ἐκ τῆς πρὸς τὸν αἶρα τοῦ αἰθέρος διακαύσεως καὶ θερμότητος ἐν αὐτῷ τῷ αἶρι συνίστανται, καὶ δι' αὐτοῦ πανταχοῦ πνέουσι. περὶ γὰρ τῶν τεσσάρων στοιχείων, ἐξ ὧν καὶ συνέστηκεν
 55 ἡ τῶν σωμάτων φύσις, τὴν θερμὴν λέγω καὶ τὴν ψυχράν, ξηράν τε καὶ ὑγρὰν οὐσίαν, τίς τοσοῦτον ἀπέστραπται τὴν διάνοιαν, ὥστε μὴ εἶδέναι ὅτι ὁμοῦ μὲν συνημμένα ταῦτα συνίσταται, διαιρούμενα δὲ καὶ καθ' ἑαυτὰ γινόμενα, λοιπὸν καὶ ἀλλήλων εἰσὶν ἀναιρετικά ταῦτα κατὰ τὴν τοῦ πλεονάζοντος ἐν αὐτοῖς ἐπικρατείαν, θερμὸν τε γὰρ
 60 ὑπὸ ψυχροῦ πλεονάσαντος ἀναιρεῖται· καὶ ψυχρὸν πάλιν ὑπὸ τῆς θερμῆς ἀφανίζεται δυνάμει· ξηρὸν τε αὖ ὑπὸ τοῦ ὑγροῦ διυγραινέται, καὶ τοῦτο ὑπὸ τοῦ ἐτέρου ξηραίνεται.

28. Πῶς οὖν ταῦτα αἱ εἰέν θεοὶ θεόμενα τῆς παρ' ἐτέρων ἐπικουρίας; ἢ πῶς παρὰ τούτων αἰτεῖσθαι τι προσήκεν, καὶ αὐτῶν ἀπαιτούντων παρ' ἀλλήλων τὴν εἰς ἑαυτὰ χρεῖαν; εἰ γὰρ περὶ Θεοῦ λόγος ἐστὶ μηδεὺς αὐτὸν ἐπιδεῖν εἶναι, ἀλλ' αὐτάρκη καὶ πλήρη
 5 ἑαυτοῦ, καὶ ἐν αὐτῷ τὰ πάντα συστήκειν, καὶ μᾶλλον αὐτὸν τοῖς πᾶσιν ἐπιδιδόναι πῶς ἥλιον καὶ σελήνην, καὶ τὰ ἄλλα μέρη τῆς κτίσεως οὐκ ὄντα τοιαῦτα, ἀλλὰ καὶ λειπόμενα τῆς ἀλλήλων χρείας, ἀναγορεύειν ἄξιον θεοῦς; ἀλλ' ἴσως διαιρούμενα μὲν καὶ καθ' ἑαυτὰ λαμβανόμενα, ἐπιδεῖν εἶναι αὐτὰ καὶ αὐτοὶ συνομολογοῦσι, τῆς ἀπο-
 10 δείξεως ἐπ' ὀφθαλμῶν οὕσης· ὁμοῦ δὲ πάντα συνάπτοντες, καὶ ὡς ἐν ἀποτελοῦντες μέγα σῶμα, τὸ ὅλον Θεὸν εἶναι φήσουσι. συστάντος γὰρ τοῦ ὅλου, οὐκ ἔτι μὲν ἔξωθεν αὐτοῖς χρεία γενήσεται· ἑαυτῷ δὲ τὸ ὅλον ἱκανὸν καὶ αὐταρκες γενήσεται πρὸς πάντα, λέξουσιν οἱ δοκησισόφοι, ἵνα καὶ ἐντεῦθεν ἐλεγχθῶσιν· οὗτος δὲ ὁ λόγος καὶ
 15 μᾶλλον αὐτῶν τὴν ἀσέβειαν μετὰ μεγάλῃς ἀπαιδευσίας οὐκ ἔλαττον τῶν πρόσθεν ἀποδείξει. εἰ γὰρ τὸ καθ' ἕκαστον συναφθὲν τὸ ὅλον ἀναπληροῖ, καὶ τὸ ὅλον ἐκ τῶν καθ' ἐν συνίσταται τὸ ὅλον ἄρα ἐκ μερῶν συνέστη, καὶ ἕκαστον τοῦ ὅλου μέρος τυγχάνει τοῦτο δὲ τῶν περὶ Θεοῦ ἐννοικῶν πολὺ πόρρωθεν καθέστηκεν. ὁ γὰρ Θεὸς ὅλον

■11 ἐστὶ καὶ οὐ μέρη, καὶ οὐκ ἐκ διαφόρων συνέστηκεν, ἀλλ' αὐτὸς τῆς πάντων συστάσεώς ἐστι ποιητής. θέα γὰρ ὅσῃν ἀσέβειαν κατὰ τοῦ Θεοῦ ταῦτα λέγοντες ἐξηγοῦνται. εἰ γὰρ ἐκ μερῶν συνέστηκε, πάντως αὐτὸς ἑαυτοῦ ἀνόμοιος φανήσεται, καὶ ἐξ ἀναμοίων ἔχων τὴν συμπλήρωσιν· εἰ γὰρ ἥλιός ἐστιν, οὐκ ἔστι σελήνη· καὶ εἰ ■15 σελήνη ἐστίν, οὐκ ἔστι γῆ· καὶ εἰ γῆ τυγχάνει, οὐκ ἂν εἴη θάλασσα· καὶ οὕτως ἐφ' ἑκάστου λαμβάνων ἂν τις εὐρήσει τὴν ἀτοπίαν τοῦ τοιοῦτου αἰτίῃν λόγου.

Τοῦτο δ' ἂν τις καὶ ἐκ τοῦ καθ' ἡμᾶς ἀνθρωπεῖον σώματος ἰδὼν καταγνοίῃ τούτων. ὥς γὰρ ὁ ὀφθαλμὸς οὐκ ἔστιν ἀκοή, οὐδὲ ἡ ■20 ἀκοή χεὶρ, οὐδὲ ἡ γαστήρ ἐστὶ στέρνα, οὐδ' αὖ πάλιν ὁ αὐχὴν ἐστὶ ποῦς· ἀλλ' ἕκαστον τούτων ἰδίαν ἔχει τὴν ἐνέργειαν, καὶ ἐκ τούτων διαφόρων ὄντων ἐν συνίσταται σῶμα, συνημμένα μὲν ἔχον τὰ μέρη κατὰ τὴν χρεῖαν, διαιρούμενα δὲ κατὰ τὴν τοῦ χρόνου παρουσίαν, ὅταν ἡ φύσις ἡ συνάξασα ταῦτα διέλῃ, ὥς ὁ προστάξας Θεὸς ■25 βούλεται· οὕτω (συγγνώμην δὲ ὁ λόγος ἔχέτω παρ' αὐτοῦ τοῦ κρείττονος), εἰ τὰ μέρη τῆς κτίσεως συνάπτοντες εἰς ἓν σῶμα θεὸν ἀναγορεύουσιν, ἀνάγκη αὐτὸν μὲν καθ' ἑαυτὸν ἀνόμοιον ἑαυτῷ εἶναι, ὥσπερ ἐδείχθη, διαιρεῖσθαι δὲ πάλιν κατὰ τὴν τῶν μερῶν εἰς τὸ μερίζεσθαι γενομένην φύσιν.

29. Καὶ ἄλλως δ' ἂν τις αὐτῶν ἐλέγξει τὴν ἀθεότητα κατὰ τὴν τῆς ἀληθείας θεωρίαν. εἰ γὰρ ὁ Θεὸς ἀσώματός ἐστι, καὶ ἀόρατος, καὶ ἀφαιστος τῇ φύσει, πῶς σῶμα τὸν Θεὸν ἐπινοοῦσι, καὶ τὰ φαινόμενα τοῖς ὀφθαλμοῖς καὶ ὧν φαύομεν τῇ χειρὶ θρησκεύουσι τῇ Θεοῦ τιμῇ; ■5 καὶ πάλιν, εἰ ὁ περὶ Θεοῦ κρατεῖ λόγος, δυνατόν αὐτὸν εἶναι κατὰ πάντα, καὶ μηδὲν μὲν αὐτοῦ κρατεῖν, αὐτὸν δὲ τῶν πάντων κρατεῖν καὶ δεσπόζειν· πῶς οἱ τὴν κτίσιν θεοποιοῦντες οὐχ ὁρώσιν αὐτὴν ἐκτὸς οὖσαν τοῦ τοιοῦτου περὶ Θεοῦ ὅρου; ἡλίον μὲν γὰρ ὑπὸ γῆν γενομένου, τὸ φῶς ἢ γῆ σκιάζει μὴ ὁρᾶσθαι· σελήνην δὲ μεθ' ■10 ἡμέραν ὁ ἥλιος ἐπικρύπτει τῇ τοῦ φωτὸς λαμπηρόνι. καὶ γῆς μὲν τοὺς καρποὺς πολλάκις χάλαζα βλάπτει· τὸ πῦρ δέ, εἰ γένοιτό τις ὑδάτων πλημμύρα, σβέννυται. καὶ χειμῶνα μὲν ἔαρ παραγκωνίζεται,

- θέρος δὲ τὸ ἔαρ ὑπερβῆναι τοὺς ὅρους οὐκ ἐπιτρέπει, καὶ αὐτὸ πάλιν
 ὑπὸ τοῦ μετοπώρου κωλονόμενον τὰς ἰδίας ὥρας ἐξέρχεσθαι. εἴπερ
 15 οὖν ἦσαν θεοί, ἔδει τούτους μὴ ὑπ' ἀλλήλων ἡττᾶσθαι καὶ ἐπικρύντε-
 σθαι, ἀλλὰ πάντοτε ἀλλήλοις συνεῖναι, καὶ κοινὰς ἅμα τὰς ἐνεργείας
 ἐπιτελεῖν· ἔδει μεθ' ἡμέραν καὶ μετὰ νύκτα ἥλιον ὁμοῦ καὶ σελήνην
 καὶ τὸν ἄλλον τῶν ἀστέρων χορὸν ἶσον ἔχειν τὸ φῶς, καὶ τοῦτο πᾶσι
 λάμπειν, καὶ πάντα παρ' αὐτῶν καταναλάζεσθαι· ἔδει θέρος ὁμοῦ
 20 καὶ χειμῶνα καὶ ἔαρ καὶ μετόπωρον ἀπαρallάκτως καὶ κατὰ τὸ
 αὐτὸ συνίστασθαι· ἔδει τὴν θάλασσαν ταῖς πηγαῖς ἐπιμίγνυσθαι καὶ
 κοινὸν ἀνθρώποις τὸ πόμα παρέχειν· ἔδει νηνεμίας καὶ τῶν ἀνέμων
 τὰς πνοὰς ἐν ταύτῳ γίνεσθαι· ἔδει τὸ πῦρ ὁμοῦ καὶ τὸ ὕδωρ κοινήν
 καὶ μίαν ἀνθρώποις τὴν χρεῖαν παρέχειν. οὐδὲ γὰρ οὐδὲ βλάβην ἂν
 25 τις ἐξ αὐτῶν ὑπέμεινε, θεῶν ὄντων κατ' αὐτούς, καὶ μηδὲν ἐπὶ
 βλάβῃ, ἐπ' ὠφελείᾳ δὲ μᾶλλον πάντα ποιούντων. εἰ δὲ ταῦτα
 γίνεσθαι ἀδύνατον διὰ τὴν πρὸς ἀλλήλα ἐναντιότητα, πῶς οἷόν τε
 ταῦτα ἀλλήλοις ἐναντία καὶ μαχόμενα, καὶ μὴ δυνάμενα ἀλλήλοις
 συστήναι, ἔτι θεοὺς ὀνομάζειν ἢ Θεοῦ θρησκεύεσθαι τιμαῖς; τὰ δὲ
 30 πρὸς ἑαυτὰ ἀσύμφωνον τὴν φύσιν ἔχοντα πῶς ἂν ἄλλοις εὐχομένοις
 εἰρήνην παρέχοιεν, καὶ ὁμονομίας αὐτοῖς γένοιτο πρυτάνεις; οὔτε
 οὖν ἥλιος εἰκότως, οὔτε σελήνη, οὔτε ἄλλο τι μέρος τῆς κτίσεως,
 πολλῶ δὲ πλεόν οὐδὲ τὰ ἐν λίθοις καὶ χρυσῷ καὶ ταῖς ἄλλαις ὕλαις
 ἀγάλματα, οὐδὲ οἱ παρὰ ποιηταῖς μυθολογούμενοι Ζεὺς καὶ Ἀπόλ-
 35 λων καὶ οἱ ἄλλοι εἶεν ἀληθῶς θεοί, ὡς ὁ λόγος ἀπέδειξεν· ἀλλὰ τὰ μὲν
 αὐτῶν μέρη τῆς κτίσεώς ἐστι, τὰ δὲ αὐτῶν αἴψυχα τυγχάνει, τὰ δὲ
 μόνον ἄνθρωποι θνητοὶ γεγόνاسι. διὰ καὶ ἡ περὶ ταῦτα θρησκεία καὶ
 θεοποιία οὐκ εὐσεβείας, ἀλλὰ ἀθεότητος καὶ πάσης ἀσεβείας ἐστὶν
 εἰσήγησις, καὶ μεγάλης πλάνης ἐλεγχος ἀπὸ τῆς πρὸς τὸν ἕνα καὶ
 40 μόνον ἀληθινὸν Θεὸν γνώσεως, λέγω δὴ τὸν τοῦ Χριστοῦ Πατέρα.
 "Ὅτε τοίνυν ταῦθ' οὕτως ἐλέγχεται καὶ δέδεικται ἢ παρὰ τοῖς
 "Ἑλλῃσιν εἰδωλολατρεῖα πάσης ἀθεότητος οὔσα μευτή, καὶ οὐκ ἐπ'
 ὠφελείᾳ, ἀλλ' ἐπ' ἀπωλείᾳ τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων εἰσαχθεῖσα φέρε
 λοιπόν, ὡς ἐξ ἀρχῆς ὁ λόγος ἐπηγγέλατο, τῆς πλάνης διελεγχθείσης,
 45 τὴν τῆς ἀληθείας ὁδὸν ὁδεύσωμεν, καὶ θεωρήσωμεν τὸν ἡγεμόνα καὶ

δημιουργόν τοῦ παντός τὸν τοῦ Πατρὸς Λόγον, ἵνα δι' αὐτοῦ καὶ τὸν
 τούτου Πατέρα Θεὸν κατανοήσωμεν, καὶ γνῶσιν Ἕλληνες ὅσον τῆς
 ἀληθείας ἑαυτοὺς ἀπεσχοίνισαν.

30. Τὰ μὲν προειρημένα οὐδὲν ἕτερον ἢ πλάνη τῷ βίῳ διηλέγχθη·
 ἡ δὲ τῆς ἀληθείας ὁδὸς πρὸς τὸν ὄντως ὄντα Θεὸν ἔξει τὸν σκοπὸν.
 πρὸς δὲ τὴν ταύτης γνῶσιν καὶ ἀπλανῆ κατάληψιν οὐκ ἄλλων ἐστὶν
 ἡμῖν χρεία, ἀλλ' ἡμῶν αὐτῶν· οὐδ', ὥσπερ ἐστὶν αὐτὸς ὁ Θεός
 5 ὑπεράνω πάντων, οὕτω καὶ ἡ πρὸς τοῦτον ὁδὸς πόρρωθεν ἢ ἔξωθεν
 ἡμῶν ἐστίν· ἀλλ' ἐν ἡμῖν ἐστι, καὶ ἀφ' ἡμῶν εὐρεῖν τὴν ἀρχὴν
 δυνατόν, καθὼς καὶ Μωϋσῆς ἐδίδασκε λέγων· Τὸ ῥῆμα τῆς
 πίστεως ἐντὸς τῆς καρδίας σοῦ ἐστίν, ὅπερ καὶ ὁ Σωτὴρ
 σημαίνων καὶ βεβαῶν ἔλεγεν· Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντὸς
 10 ὕμῶν ἐστίν. ἐνδον γὰρ ἐν ἑαυτοῖς ἔχοιτες τὴν πίστιν καὶ τὴν
 βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, δυνάμεθα ταχέως θεωρῆσαι καὶ νοῆσαι τὸν τοῦ
 παντός βασιλέα, τοῦ Πατρὸς σωτήριον Λόγον. καὶ μὴ προφασι-
 ζέσθωσαν Ἕλληνες οἱ τοῖς εἰδώλοις θρησκεύοντες· μηδὲ ἄλλος τις
 ἀπλῶς ἑαυτὸν ἀπατάτω, ὡς τὴν τοιαύτην ὁδὸν οὐκ ἔχων, καὶ διὰ
 15 τοῦτο τῆς ἀθρότητος ἑαυτοῦ πρόφασιν εὐρίσκων. πάντες γὰρ εἰς
 αὐτὴν ἐπιβεβήκαμεν καὶ ἔχομεν, εἰ καὶ μὴ πάντες αὐτὴν ὁδεύειν,
 ἀλλὰ παροδεύειν ἐκβαίνοντες θέλουσι διὰ τὰς ἔξωθεν αὐτοὺς ἐλκούσας
 ἡδονὰς τοῦ βίου. καὶ εἴ τις ἂν ἔροιτο, τίς ἂν εἴη αὕτη· φημὶ δὴ τὴν
 ἐκάστου ψυχὴν εἶναι, καὶ τὸν ἐν αὐτῇ νοῦν. δι' αὐτοῦ γὰρ μόνου
 20 δύναται Θεὸς θεωρεῖσθαι καὶ νοεῖσθαι· ἐκτὸς εἰ μὴ, ὥσπερ τὸν Θεὸν
 ἠρνήσαντο, οὕτω καὶ ψυχὴν ἔχειν παραιτήσονται οἱ ἀσεβεῖς, εἰκότως
 τοῦτο πρὸ τῶν ἄλλων λέγοντες. οὐ γὰρ ἐχόντων ἐστι νοῦν ἀρνεῖσθαι
 τὸν τούτου ποιητὴν καὶ δημιουργὸν Θεόν. ὅτι μὲν οὖν ψυχὴν
 ἐκαστος ἀνθρώπων ἔχει καὶ ταύτην λογικὴν, καὶ τοῦτο ἀναγκαῖόν
 25 ἐστὶ δεῖξαι δι' ὀλίγων διὰ τοὺς ἀκεραίους, ἐπεὶ μάλιστα τινες ἀπὸ
 τῶν αἱρέσεων ἀρνοῦνται καὶ τοῦτο, οἰόμενοι μηδὲν πλέον εἶναι τὸν
 ἄνθρωπον, ἢ τὸ φαινόμενον εἶδος τοῦ σώματος· ἵνα ταύτης δειχθεί-
 σης, φανερώτερον δι' ἑαυτῶν τὸν κατὰ τῶν εἰδώλων ἑλεγχον ἔχειν
 δυνηθῶσι.

31. Πρῶτον μὲν οὖν οὐ μικρὸν γνώρισμα τοῦ λογικῆν εἶναι τῆν τῶν ἀνθρώπων ψυχὴν ἐκ τοῦ πρὸς τὰ ἄλογα διαλλάττειν αὐτὴν· διὰ τοῦτο γὰρ ἐκεῖνα μὲν ἄλογα καλεῖν ἢ φύσις εἴωθεν, ἐπειδὴ τῶν ἀνθρώπων τὸ γένος ἐστὶ λογικόν· ἔπειτα δὲ καὶ τοῦτο πρὸς ἀπόδειξιν οὐ τὸ
- 5 τυχόν ἂν εἴη, ἐκ τοῦ μόνον τὸν ἀνθρώπου τὰ ἐξωθεν ἑαυτοῦ λογίζεσθαι, καὶ ἐνθυμεῖσθαι τὰ μὴ παρόντα, καὶ πάλιν ἐπιλογίζεσθαι καὶ κρίσει τὸ κρεῖττον τῶν λογισμῶν αἰρεῖσθαι· τὰ μὲν γὰρ ἄλογα μόνα τὰ παρόντα βλέπει, καὶ πρὸς μόνα τὰ ἐν ὀφθαλμοῖς ὁρμᾷ, καὶ μετὰ ταῦτα τὴν βλάβην ἔχῃ. ὁ δὲ ἀνθρώπος οὐ πρὸς τὰ βλεπόμενα ὁρμᾷ,
- 10 ἀλλὰ τῷ λογισμῷ τὰ διὰ τῶν ὀφθαλμῶν ὁρώμενα κρίνει· πολλάκις γοῦν ὁρμήσας κεκράτῃται τῷ λογισμῷ καὶ λογισάμενος, πάλιν ἐπελογίσαστο, καὶ αἰσθάνεται ἕκαστος, εἰ τῆς ἀληθείας γένοιτο φίλος, ὅτι ἄλλος παρὰ τὰς σωματικὰς αἰσθήσεις ἐστὶν ὁ τῶν ἀνθρώπων νοῦς διὰ τοῦτο γοῦν ὡς ἄλλος ὢν, αὐτῶν τῶν αἰσθήσεων γίνεται
- 15 κριτῆς· καὶ ὢν ἐκεῖναι ἀντιλαμβάνονται, ταῦτα αὐτὸς διακρίνει, καὶ ἀναμνησκει, καὶ δείκνυσιν αὐταῖς τὸ κρεῖττον. ὀφθαλμοῦ μὲν γὰρ ἐστὶ μόνον τὸ ὁρᾶν, καὶ ὥτων τὸ ἀκοῦειν, καὶ στόματος γεύεσθαι, καὶ ῥινὸς ὀσμῶν ἀντιλαμβάνεσθαι, καὶ χειρῶν τὸ ἅπτεσθαι· ἀλλ' ἂν δεῖ ὁρᾶν καὶ ἀκοῦειν, καὶ ὢν ἅπτεσθαι δεῖ καὶ γεύεσθαι καὶ
- 20 ὀσμᾶσθαι, οὐκέτι τῶν αἰσθήσεών ἐστιν, ἀλλὰ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ ταύτης νοῦ διακρίναι. ἀμέλει καὶ ξίφους λαβέσθαι δύναται ἢ χεῖρ, καὶ δηλητηρίου γεύσασθαι τὸ στόμα· ἀλλ' οὐκ οἶδεν, ὅτι βλάπτει ταῦτα, εἰ μὴ ὁ νοῦς διακρίνῃ.

- Καὶ εἰσὶ γὰρ τὰ τοιοῦτον, ἵνα ἐπὶ εὐκόνος αὐτὸ θεωρήσωμεν,
- 25 λύρα καλῶς κυττοσκευασμένη, καὶ τῷ ταύτην κρατοῦντι μουσικῷ μετ' ἐπιστήμης. ὡς γὰρ αἱ ἐν τῇ λύρᾳ νευραὶ ἐκάστη μὲν ἔχει τὸν ἴδιον φθόγγον, ἢ μὲν βαρύν, ἢ δὲ ὀξύν, ἢ δὲ μέσον, ἢ δὲ ἀξύτονον, ἢ δὲ ἄλλον· ἀδιάκριτος δὲ ἐστὶν αὐτῶν ἡ ἁρμονία καὶ ἀδιάγνωστος ἡ σύνθεσις χωρὶς τοῦ ἐπιστήμονος· τότε γὰρ καὶ ἡ ἁρμονία αὐτῶν
- 30 δείκνυται καὶ ἡ σύνταξις ὀρθή, ὅταν ὁ κατέχων τὴν λύραν πλήξῃ τὰς νευράς, καὶ ὁρμοδίως ἐκάστης ἄψῃται· τοῦτον τὸν τρόπον καὶ τῶν αἰσθήσεων ἐν τῷ σώματι ὡς λύρας ἡρμωσμένων, ὅταν ὁ ἐπιστήμων νοῦς αὐτῶν ἡγεμονεύῃ· τότε καὶ διακρίνει ἡ ψυχὴ, καὶ οἶδεν

ὁ ποιεῖ καὶ πράττει. τοῦτο δὲ μόνον ἴδιον ἀνθρώπων ἐστί, καὶ τοῦτο
 35 ἐστὶ τὸ λογικὸν τῆς ψυχῆς τῶν ἀνθρώπων, ὃ χρωμένῃ διαλλάττει
 τῶν ἀλόγων, καὶ δείκνυσιν ὅτι ἀληθῶς ἄλλη παρὰ τὰ φαινόμενα
 ἐν σώματί ἐστιν. πολλάκις γοῦν κειμένου τοῦ σώματος ἐπὶ γῆς, τὰ
 ἐν οὐρανοῖς φαντάζεται καὶ θεωρεῖ ὁ ἄνθρωπος καὶ πολλάκις τοῦ
 σώματος ἡρεμοῦντος καὶ ἡσυχάζοντος καὶ καθεύδοντος, κινεῖται
 40 ἔνδον ὁ ἄνθρωπος, καὶ τὰ ἔξωθεν ἑαυτοῦ θεωρεῖ, χώρας ἀποδημῶν
 καὶ περιπατῶν, καὶ ἀπαντῶν τοῖς γνωρίμοις, καὶ πολλάκις διὰ
 τούτων τὰς μεθ' ἡμέραν πράξεις ἑαυτοῦ μαντευόμενος καὶ προγινώ-
 σκων τοῦτο δὲ τί ἂν εἴη ἕτερον ἢ ψυχὴ λογικὴ, ἐν ᾗ λογίζεται καὶ
 νοεῖ τὰ ὑπὲρ ἑαυτὸν ὁ ἄνθρωπος;

32. Καὶ τοῦτο δ' ἂν εἴη πρὸς ἀπόδειξιν ἀκριβῆ τοῖς ἔτι πρὸς
 ἀναίδειαν τῆς ἀλογίας τετραμμένοις· πῶς, τοῦ σώματος θνητοῦ κατὰ
 φύσιν ὄντος, λογίζεται ἄνθρωπος τὰ περὶ ἀθανασίας, καὶ πολλάκις
 ἑαυτῷ τὸν θάνατον ὑπὲρ ἀρετῆς προκαλεῖται; ἢ πῶς, προσκαίρου
 5 τοῦ σώματος ὄντος, τὰ αἰδάνια φαντάζεται ἄνθρωπος, ὥστε τῶν
 μὲν ἐμποδῶν καταφρονεῖν, εἰς ἐκείνα δὲ τὸν πόθον ἔχειν; τὸ μὲν
 οὖν σῶμα οὐκ ἂν ἑαυτὸ περὶ ἑαυτοῦ τοιαῦτα λογίσσεται, καὶ οὐκ ἂν
 τὰ ἔξωθεν ἑαυτοῦ λογίζοιτο· θνητὸν γὰρ καὶ πρόσκαιρόν ἐστιν·
 ἀνάγκη δὲ ἕτερον εἶναι τὸ τὰ ἐναντία καὶ παρὰ τὴν φύσιν τοῦ
 10 σώματος λογιζόμενον. τί οὖν ἂν εἴη τοῦτο πάλιν, ἢ ψυχὴ λογικὴ καὶ
 ἀθάνατος; καὶ γὰρ οὐκ ἔξωθεν, ἀλλ' ἐνδοθεν αὕτη τῷ σώματι, ὡς ὁ
 μουσικὸς τῇ λύρᾳ, ἐντὶχεῖ τὰ κρεῖττονα. πῶς δὲ πάλιν κατὰ φύσιν
 ὦν ὁ ὀφθαλμὸς εἰς τὸ ὄρᾶν, καὶ ἡ ἀκοὴ εἰς τὸ ἀκοῦειν, τὰ μὲν
 ἀποστρέφονται, τὰ δὲ αἰροῦνται, τίς γὰρ ὁ τὸν ὀφθαλμὸν τοῦ ὄρᾶν
 15 ἀποστρέφων; ἢ τίς τὴν ἀκοὴν κατὰ φύσιν οὔσαν ἀκουστικὴν ἀπο-
 κλείει τοῦ ἀκοῦειν; ἢ τίς τὴν γεῦσιν, κατὰ φύσιν οὔσαν γευστικὴν,
 κωλύει πολλάκις τῆς φυσικῆς ὁρμῆς; τίς δὲ τὴν χεῖρα, κατὰ φύσιν
 οὔσαν εἰς τὸ ἐνεργεῖν, ἐπέχει τοῦ ψαύειν τιπός; τίς δὲ τὴν ὁσφρησιν,
 καὶ αὐτὴν εἰς τὸ ὀσμᾶσθαι γενομένην, ἀποστρέφει τοῦ μὴ ἀντιλαμ-
 20 βάνεσθαι; τίς ὁ ταῦτα κατὰ τῶν φυσικῶν τοῦ σώματος ἐνεργῶν;
 ἢ πῶς τὸ σῶμα, τὴν φύσιν ἀποστραφέν, ἐπιστρέφεται πρὸς τὰς

ἑτέρου συμβουλίας καὶ πρὸς τὸ ἐκείνου νεῦμα ἡμιοχεῖται; ταῦτα γὰρ
 οὐδὲν ἕτερον ἢ ψυχὴν λογικὴν ἀποδείκνυσιν ἡγεμονεύουσιν τοῦ
 σώματος. οὐδὲ γὰρ ἑαυτὸ τὸ σῶμα πέφυκεν ἐλαύνειν, ἀλλ' ὑφ'
 25 ἑτέρου ἄγεται καὶ φέρεται, ὥσπερ οὐδὲ ἵππος ἑαυτὸν ὑποζεύγνυσιν,
 ἀλλ' ὑπὸ τοῦ κρυτοῦντος ἐλαύνεται. διὰ τοῦτο γοῦν καὶ νόμοι μὲν
 ἀνθρώποις τὰ καλὰ μὲν πράττειν, τὴν δὲ κακίαν ἀποστρέφεισθαι·
 τοῖς δὲ ἀλόγοις ἀλόγιστα τὰ κακὰ καὶ ἄκριτα μένει, ἅτε δὴ τῆς
 λογικότητος καὶ τῆς κατὰ λόγον διανοίας ἐκτὸς τυγχάνουσιν. εἶναι
 30 μὲν οὖν ψυχὴν λογικὴν ἐν ἀνθρώποις ἐκ τῶν προειρημένων, νομίζω
 δεδειχθαι.

33. Ὅτι δὲ καὶ ἀθάνατος γέγονεν ἡ ψυχὴ, καὶ τοῦτο ἀναγκαῖον
 εἶδέναι ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ διδασκαλίᾳ πρὸς ἔλεγχον τῆς τῶν
 εἰδώλων ἀναιρέσεως γένοιτο δ' ἂν οὖν ἡ περὶ τούτων γνώσις
 ἐγγυτέρῳ μᾶλλον ἐκ τῆς περὶ τοῦ σώματος γνώσεως, καὶ ἐκ τοῦ πρὸς
 5 τὸ σῶμα διαλλάττειν αὐτήν. εἰ γὰρ ἄλλην αὐτὴν ὁ λόγος ἀπέδειξε
 παρὰ τὸ σῶμα, ἔστι δὲ τὸ σῶμα φύσει θνητόν· ἀνάγκη τὴν ψυχὴν
 ἀθάνατον εἶναι, τῷ μὴ εἶναι κατὰ τὸ σῶμα. καὶ πάλιν εἰ ἡ ψυχὴ
 τὸ σῶμα κινεῖ, ὥς δέδεικται, καὶ οὐχὶ ὑπὸ ἄλλων αὐτὴ κινεῖται,
 ἀκόλουθόν ἐστιν ὑφ' ἑαυτῆς κινουμένην τὴν ψυχὴν, καὶ μετὰ τὴν εἰς
 10 γῆν ἀπόθεσιν τοῦ σώματος κινεῖσθαι πάλιν αὐτὴν ἀφ' ἑαυτῆς. οὐ γὰρ
 ἡ ψυχὴ ἐστὶν ἡ ἀποθνήσκουσα· ἀλλὰ διὰ τὴν ταύτης ἀναχώρησιν
 ἀποθνήσκει τὸ σῶμα. εἰ μὲν οὖν καὶ αὕτη ὑπὸ τοῦ σώματος ἐκινεῖτο,
 ἀκόλουθον ἦν, ἀναχωροῦντος τοῦ κινούντος, ἀποθνήσκειν αὐτήν· εἰ
 δὲ ἡ ψυχὴ κινεῖ καὶ τὸ σῶμα, ἀνάγκη μᾶλλον αὐτὴν ἑαυτὴν κινεῖν.
 15 ἑαυτῇ δὲ κινουμένη, ἐξ ἀνάγκης καὶ μετὰ τὸν τοῦ σώματος θάνατον
 ζῇ. ἡ γὰρ κίνησις τῆς ψυχῆς οὐδὲν ἕτερόν ἐστιν ἢ ἡ ζωὴ αὐτῆς·
 ὥσπερ ἀμέλει καὶ τὸ σῶμα τότε ζῆν λέγομεν ὅτε κινεῖται, καὶ τότε
 θάνατον αὐτοῦ εἶναι ὅτε τῆς κινήσεως παύεται. τοῦτο δὲ καὶ ἀπὸ
 τῆς ἐν σώματι καθάπαξ ἐνεργείας αὐτῆς φανερώτερον ἂν τις ἴδοι. εἰ
 20 γὰρ καὶ ὅτε τῷ σώματι ἐπὶβέβηκε καὶ συνδέεται τούτῳ, οὐ κατὰ
 τὴν τοῦ σώματος σμικρότητα συστέλλεται καὶ συμμετρεῖται, ἀλλὰ
 πολλάκις, ἐπὶ κλίῃς τούτου κειμένου καὶ μὴ κινουμένου, ἀλλ' ὥς ἐν

θανάτῳ κοιμωμένον, αὕτη κατὰ τὴν ἐαυτῆς δύναμιν γρηγορεῖ, καὶ ὑπερεκβαίνει τὴν τοῦ σώματος φύσιν· καὶ ὥσπερ ἀποδημοῦσα
 25 τοῦτου, μένουσα ἐν τῷ σώματι, τὰ ὑπὲρ γῆν φαντάζεται καὶ θεωρεῖ, πολλάκις δὲ καὶ τοῖς ἐξω τῶν γηϊνῶν σωμάτων ἀγίοις καὶ ἀγγέλοις συναντᾷ, καὶ πρὸς αὐτοὺς ἀφικνεῖται τῇ τοῦ νοῦ θαρροῦσα καθαρότητι· πῶς οὐχὶ μᾶλλον καὶ πολλῷ πλέον, ἀπολυθεῖσα τοῦ σώματος ὅτε ὁ συνδήσας αὐτὴν βούλεται Θεός, φανερωτέρῳ ἐξεῖ τὴν τῆς
 30 ἀθανασίας γνῶσιν; εἰ γὰρ καὶ συνδεθεῖσα σῶματι τὴν ἐκτὸς τοῦ σώματος ζωὴν ἔζη, πολλῷ πλέον καὶ μετὰ θάνατον τοῦ σώματος ζήσεται, καὶ οὐ παύσεται τοῦ ζῆν διὰ τὸν οὕτως αὐτὴν ποιήσαντα Θεὸν διὰ τοῦ ἐαυτοῦ Λόγου, τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ἀθάνατα καὶ αἰώνια λογίζεται καὶ φρονεῖ, ἐπεὶ καὶ
 35 ἀθάνατός ἐστι. καὶ ὥσπερ, τοῦ σώματος θνητοῦ τυγχάνοντος, θνητὰ καὶ αἱ τοῦτου θεωροῦσιν αἰσθήσεις, οὕτως ἀθάνατα θεωροῦσαν καὶ λογιζομένην τὴν ψυχὴν, ἀνάγκη καὶ αὐτὴν ἀθάνατον εἶναι καὶ αἰεὶ ζῆν. αἱ γὰρ περὶ τῆς ἀθανασίας ἔννοια καὶ θεωρίαι οὐδέποτε αὐτὴν ἀφίσαι μένουσαι ἐν αὐτῇ, καὶ ὥσπερ ἑκκαυμα ἐν αὐτῇ γινόμεναι πρὸς ἀσφάλειαν τῆς ἀθανασίας. διὰ τοῦτο γοῦν καὶ τῆς περὶ
 40 Θεοῦ θεωρίας ἔχει τὴν ἔννοιαν, καὶ αὕτη ἐαυτῆς γίνεται ὁδός, οὐκ ἔξωθεν, ἀλλ' ἐξ ἐαυτῆς λαμβάνουσα τὴν τοῦ Θεοῦ Λόγου γνῶσιν καὶ κατάληψιν.

34. Λέγομεν οὖν, καθάπερ εἴρηται πρότερον, ὥσπερ τὸν Θεὸν ἠρητήσαντο καὶ ἀψυχα θρησκεύουσιν, οὕτω καὶ ψυχὴν οὐκ ἔχειν λογικὴν νομίζοντες, αὐτόθεν ἔχουσι τῆς παραφροσύνης τὴν ἐπιτιμίαν ἐν ἀλόγοις καταριθμούμενοι· καὶ διὰ τοῦτο ὡς ἀψυχοὶ ἐν
 5 ἀψύχοις ἔχοντες τὴν δεισιδαιμονίαν, ἐλέους καὶ χειραγωγίας εἰσὶν ἄξιοι. εἰ δὲ ψυχὴν ἀξιοῦσιν ἔχειν, καὶ ἐπὶ τῷ λογικῷ μέγα φρονοῦσιν, εἰκότως τοῦτο ποιοῦντες· διὰ τί ὡς μὴ ἔχοντες ψυχὴν παρὰ λόγον τολμῶσι, καὶ οὐχ ἃ δεῖ φρονεῖν φρονοῦσιν, ἀλλὰ κρείττονας ἑαυτοὺς καὶ τοῦ Θεοῦ ποιοῦσι; ψυχὴν γὰρ ἀθάνατον ἔχοντες καὶ μὴ
 10 βλεπομένην αὐτοῖς, τὸν Θεὸν ἐν τοῖς βλεπομένοις καὶ θνητοῖς ἀπεικάζουσιν. ἢ διὰ τί, ὥσπερ ἀπέστησαν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, οὕτως οὐ κατα-

φεύγουσι πάλιν πρὸς αὐτόν· δύνανται γάρ, ὥσπερ ἀπεστράφησαν τῇ
 διανοίᾳ τὸν Θεὸν καὶ τὰ οὐκ ὄντα ἀνεπλάσαντο εἰς θεοὺς, οὕτως
 ἀναβῆναι τῷ νῷ τῆς ψυχῆς, καὶ πάλιν ἐπιστρέφειν πρὸς τὸν Θεόν,
 15 ἐπιστρέφειν δὲ δύνανται, ἐὰν ὃν ἐκεδύσαντο ῥύπον πάσης ἐπιθυμίας
 ἀπόθωνται, καὶ τοσοῦτον ἀπονίψωνται, ἕως ἂν ἀπόθωνται πᾶν τὸ
 συμβεβηκὸς ἑτερότιον τῇ ψυχῇ, καὶ μόνην αὐτὴν ὥσπερ γέγονεν
 ἀποδείξωσιν, ἢ οὕτως ἐν αὐτῇ θεωρῆσαι τὸν τοῦ Πατρὸς Λόγον,
 καθ' ὃν καὶ γεγόνασιν ἐξ ἀρχῆς, διητηῶσι. κατ' εἰκόνα γὰρ Θεοῦ
 20 πεποιήται καὶ καθ' ὁμοίωσιν γέγονεν, ὥς καὶ ἡ θεία σημαίνει
 γραφὴ ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ λέγουσα· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον
 κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἡμετέραν ὅθεν καὶ ὅτε πάντα
 τὸν ἐπιχυθέντα ῥύπον τῆς ἁμαρτίας ἀφ' ἑαυτῆς ἀποτίθεται, καὶ
 μόνον τὸ κατ' εἰκόνα καθαρὸν φυλάττει, εἰκότως, διαλαμπρυνθέντος
 25 τούτου, ὥς ἐν κατόπτρῳ θεωρεῖ τὴν εἰκόνα τοῦ Πατρὸς τὸν Λόγον,
 καὶ ἐν αὐτῷ τὸν Πατέρα, οὗ καὶ ἔστιν εἰκὼν ὁ Σωτὴρ, λογίζεται.

Ἡ εἰ μὴ αὐτάρκης ἐστὶν ἡ παρὰ τῆς ψυχῆς διδασκαλία διὰ τὰ
 ἐπιβολοῦντα ταύτης ἔξωθεν τὸν νοῦν, καὶ μὴ ὀρεῖν αὐτὴν τὸ κρεῖττον·
 ἀλλ' ἔστι πάλιν καὶ ἀπὸ τῶν φαινομένων τὴν περὶ τοῦ Θεοῦ γνῶσιν
 30 καταλαβεῖν, τῆς κτίσεως ὥσπερ γράμμασι διὰ τῆς τάξεως καὶ
 ἁρμονίας τὸν ἑαυτῆς δεσπότην καὶ ποιητὴν σημαίνουσης καὶ βούσης.

35. Μγαθὸς γὰρ ὢν καὶ φιλόανθρωπος ὁ Θεός, καὶ κηδόμενος τῶν
 ὑπ' αὐτοῦ γινομένων ψυχῶν, ἐπειδὴ ἀόρατος καὶ ἀκατάληπτός ἐστι
 τὴν φύσιν, ἐπέκεινα πάσης γενιτῆς οὐσίας ὑπάρχων, καὶ διὰ τοῦτο
 ἔμελλε τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀτυχεῖν τῆς περὶ αὐτοῦ γνώσεως, τῷ τὰ
 5 μὲν ἐξ οὐκ ὄντων εἶναι, τὸν δὲ ἀγένητον· τούτου ἕνεκεν τὴν κτίσιν
 οὕτω διεκόσμησε τῷ ἑαυτοῦ Λόγῳ ὁ Θεός, ἢ, ἐπειδὴ τὴν φύσιν
 ἐστὶν ἀόρατος, καὶ ἐκ τῶν ἔργων γινώσκεισθαι διητηθῇ τοῖς ἀνθρώ-
 ποις. ἐκ γὰρ τῶν ἔργων πολλάκις ὁ τεχνίτης καὶ μὴ ὀρώμενος
 γινώσκεται· καὶ οἷόν τι λέγουσι περὶ τοῦ ἀγαλματοποιοῦ Φειδίου,
 10 ὥς τὰ τούτου δημιουργήματα ἐκ τῆς συμμετρίας καὶ τῆς πρὸς

ἄλληλα τῶν μερῶν ἀναλογίας ἐμφαίνειν καὶ μὴ παρόντα Φειδίαν τοῖς
 ὁρώσιν· οὕτω δαί νοεῖν ἐκ τῆς τοῦ κόσμου τάξεως τὸν τοῦτου
 ποιητὴν καὶ δημιουργὸν Θεόν, καὶ τοῖς τοῦ σώματος ὀφθαλμοῖς μὴ
 θεωρῆται. οὐ γὰρ κατεχρήσατο τῇ ἀοράτῳ φύσει αὐτοῦ ὁ Θεός·
 15 μὴ τις τοῦτο προφασιζέσθω· καὶ παντελῶς ἑαυτὸν ἄγνωστον τοῖς
 ἀνθρώποις ἀφήκεν· ἀλλ' ὡς προείπον, οὕτω διεκόσμησε τὴν κτίσιν,
 ὥστε καὶ μὴ ὁρώμενον αὐτὸν τῇ φύσει, ὁμως ἐκ τῶν ἔργων γινώ-
 σκεσθαι. καὶ τοῦτο οὐ παρ' ἑμαυτοῦ φημι, ἀλλ' ἀφ' ὧν παρὰ τῶν
 θεολόγων ἀνδρῶν ἔμαθον, ὧν εἷς ἐστὶν ὁ Παῦλος, Ῥωμαίοις μὲν
 20 γράφων οὕτω· Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου
 τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθαροῦται. Λυκάσει δὲ παρρησιαζό-
 μενος καὶ λέγων· Καὶ ἡμεῖς ὁμοιοπαθεῖς ἐσμεν ὑμῖν ἀνθρω-
 ποι, εὐαγγελιζόμενοι ὑμᾶς ἀπὸ τῶν ματαίων ἐπιστρέφειν
 ἐπὶ Θεὸν ζῶντα, ὃς ἐποίησε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ
 25 τὴν θάλασσαν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς, ὃς ἐν ταῖς παρῳχη-
 μέναις γενεαῖς εἴασε πάντα τὰ ἔθνη πορεύεσθαι ταῖς ὁδοῖς
 αὐτῶν. καίτοι γε οὐκ ἀμάρτυρον ἑαυτὰν ἀφήκεν ἀγαθουρ-
 γῶν, οὐρανόθεν ἡμῖν ὑετοὺς διδοὺς καὶ καιροὺς καρπο-
 φόρους, ἐμπιπλῶν τροφῆς καὶ εὐφροσύνης τὰς καρδίας
 30 ἡμῶν. τίς γάρ, ὁρῶν τὸν οὐρανοῦ κύκλον καὶ τὸν δρόμον ἡλίου
 καὶ σελήνης, καὶ τῶν ἄλλων ἀστέρων τὰς θέσεις καὶ τὰς περιπολή-
 σεις, ἐναντίας μὲν καὶ διαφόρους γιγνομένας, ἐν δὲ τῇ διαφορᾷ
 ὁμοίαν τὴν τάξιν παρὰ πάντων ὁμοῦ σωζομένην, οὐκ ἐνθυμεῖται ὅτι
 οὐκ αὐτὰ ἑαυτά, ἀλλ' ἕτερός ἐστιν ὁ διακοσμῶν αὐτὰ ποιητής; τίς
 35 δέ, ὁρῶν ἡλιον μὲν ἀνατέλλοντα μεθ' ἡμέραν, σελήνην δὲ φαίνουσαν
 κατὰ νύκτα, καὶ φθίνουσαν, καὶ πληρουμένην ἀπαρallάκτως
 κατὰ τὸν τῶν ἡμερῶν ἴσον πάντως ἀριθμόν, καὶ τῶν ἀστρων
 τὰ μὲν διατρέχοντα καὶ ποικίλως ἐναλλάττοντα τοὺς δρόμους, τὰ
 δὲ ἀπλανῶς κινούμενα, οὐκ ἂν ἐννοίαν λάβοι ὅτι πάντως ἐστὶν ὁ
 40 κυβερνῶν αὐτὰ δημιουργός;

36. Τίς, ὁρῶν τὰ ἐναντία τῇ φύσει συνημμένα, καὶ σύμφωνον ἔχοντα τὴν ἁρμονίαν, οἶον, τίς, ἰδὼν πῦρ ψυχρῷ, καὶ ξηρὸν ὑγρῷ κεκραμμένον, καὶ ταῦτα μὴ ἀντιστατοῦντα πρὸς ἀλλήλα, ἀλλ' ἐν ἀποτελοῦντα ὡς ἐξ ἑνὸς τὸ σῶμα, οὐκ ἂν ἐνθυμηθεῖται ἔξωθεν εἶναι
- 5 τούτων τὸν ταῦτα συνάψαντα; τίς, ἰδὼν χειμῶνα παραχωροῦντα ἔαρ, καὶ ἔαρ θέρει, καὶ θέρος μετοπύρῳ, καὶ ὅτι ἐναντία ὄντα ταῦτα τῇ φύσει· τὸν μὲν γὰρ ψύχει, τὸ δὲ καίει, τὸ δὲ τρέφει, τὸ δὲ φθίνει· ὁμῶς τὰ πάντα ἴσῃ καὶ ἀβλαβῇ τοῖς ἀνθρώποις ἀποτελοῦντα τὴν
- 10 χρῆσιν οὐκ ἂν ἐννοήσκειν ὅτι ἐστὶ τις κρείττων τούτων, ὃ τὴν ἰσότητά παραέχων πᾶσι καὶ κυβερνῶν τὰ πάντα, καὶ μὴ βλέπῃ τοῦτον; τίς, ὁρῶν ἐν αἰέρι τὰς νεφέλας ὑποβασταζομένας, καὶ ἐν νεφέλαις τὴν τῶν ὑδάτων δεθείσαν βαρύτητα, οὐκ ἐννοίαν λαμβάνει τοῦ ταῦτα δῆσαντος καὶ προστάξαντος γενέσθαι; ἢ τίς, ὁρῶν αὐτὴν τὴν γῆν βαρυτάτην οὔσαν τῇ φύσει, ἐπὶ τὸ ὕδωρ ἐδρασθεῖσαν καὶ ἀκίνητον
- 15 μένουσαν ἐπὶ τὸ φύσει κινούμενον, οὐ διανοηθήσεται εἶναί τινα τὸν ταῦτα διαταξάμενον καὶ ποιήσαντα Θεόν; τίς, ἰδὼν τὴν κατὰ καιρὸν τῆς γῆς καρποφορίαν, καὶ οὐρανόθεν ὑετούς, καὶ ποταμῶν ἐπιρροίας, καὶ πηγῶν ἀναβλύσεις, καὶ ζώων ἐξ ἀνομοίων γονάς, καὶ ταῦτα οὐκ αἰεὶ ἀλλὰ κατὰ καιροὺς ὠρισμένους γινόμενα· καὶ ὅλως τίς, κατανοή-
- 20 σας ἐν ἀνομοίοις καὶ ἐναντίοις τὴν ἴσῃ καὶ ὁμοίαν παρ' αὐτῶν ἀποτελουμένην τάξιν, οὐκ ἂν ἐνθυμηθεῖται ὅτι ἐστὶ μία δύναμις ἡ ταῦτα διακοσμησαμένη καὶ διέπουσα, ὡς ἂν αὐτῇ δοκῇ, μένουσα καλῶς; αὐτὰ μὲν γὰρ καθ' ἑαυτὰ οὐκ ἂν συσταίῃ καὶ φανῆναι ποτε δυνηθεῖ διὰ τὴν πρὸς ἀλλήλα τῆς φύσεως ἐναντιότητα. τὸ μὲν γὰρ
- 25 ὕδωρ φύσει βαρὺ καὶ κάτω ρέον ἐστίν, αἱ δὲ νεφέλαι κοῦφαι καὶ τῶν ἐλαφρῶν καὶ τῶν ἀνωφερῶν τυγχάνουσι· καὶ ὁμῶς τὸ βαρύτερον ὕδωρ ὀρῶμεν ἐν ταῖς νεφέλαις βασταζόμενον. καὶ πάλιν ἡ μὲν γῆ βαρυτάτη ἐστὶ, τὸ δ' αὖ πάλιν ὕδωρ κουφότερόν ἐστι ταύτης· καὶ ὁμῶς ὑπὸ τῶν ἐλαφροτέρων τὸ βαρύτερον βαστάζεται, καὶ οὐ
- 30 καταφέρεται, ἀλλ' ἔστηκεν ἀκίνητος ἡ γῆ. καὶ τὸ μὲν ἄρρεν οὐ ταῦτόν ἐστι τῷ θήλει, καὶ ὁμῶς εἰς ἐν συνάγεται, καὶ μία παρ' ἀμφοτέρων ἀποτελεῖται γένεσις τοῦ ὁμοίου ζώου. καὶ συνελόντι φάναι, τὸ ψυχρὸν τῷ θερμῷ ἐναντίον ἐστὶ, καὶ τὸ ὑγρὸν τῷ ξηρῷ μάχεται·

καὶ ὁμῶς συνελθόντα οὐ στασιάζει πρὸς ἑαυτά, ἀλλ' ἐξ ὁμονοίας ἐν
 35 σῶμα καὶ τὴν πάντων γένεσιν ἀποτελοῦσιν.

37. Οὐκ ἂν οὖν μαχόμενα καὶ ἐναντία ὄντα τῇ φύσει ἑαυτὰ συνή-
 γαγον, εἰ μὴ κρείττων ἦν καὶ κύριος ὁ συνδήσας αὐτά, ᾧ καὶ αὐτὰ
 τὰ στοιχεῖα, ὥσπερ δοῦλα δεσπότη ὑπακούοντα, εἵκει καὶ πείθεται·
 καὶ οὐκ, εἰς τὴν ἑαυτοῦ φύσιν ἕκαστον σκοποῦν, ἀντιμάχεται πρὸς
 5 τὸ ἕτερον· ἀλλὰ τὸν συνδήσαντα Κύριον γινώσκοντα, ὁμόνοιαν ἔχουσι
 πρὸς ἑαυτά, φύσει μὲν ὄντα ἐναντία, τῇ δὲ τοῦ κυβερνῶντος βουλήσει
 φιλιᾶζοντα. ἐπεὶ εἰ μὴ κρείττονι προστάξει ἐγεγόνει τούτων μία
 κρᾶσις, πῶς ἂν τὸ βαρὺ τῷ ἐλαφρῷ, ἢ τὸ ξηρὸν τῷ ὕγρῳ, ἢ τὸ
 περιφερὲς τῷ ὀρθῷ, ἢ τὸ πῦρ τῷ ψυχρῷ, ἢ ὅλως ἡ θάλαττα τῇ γῇ,
 10 ἢ ὁ ἥλιος τῇ σελήνῃ, ἢ τὰ ἄστρα τῷ οὐρανῷ, καὶ ὁ ἀὴρ ταῖς νεφέλαις
 ἐμίγη καὶ συνῆλθεν, ἀνομοίου οὔσης τῆς ἐκάστου πρὸς τὸ ἕτερον
 φύσεως; ἔμελλε γὰρ καὶ μεγάλη στάσις γίνεσθαι πρὸς αὐτά, τοῦ
 μὲν καίοντος, τοῦ δὲ ψύχοντος, καὶ τοῦ μὲν βαρέος κάτω, τοῦ δὲ
 15 κούφου ἐκ τῶν ἐναντίων ἄνω ἔλκοντος, καὶ τοῦ μὲν ἡλίον φωτίζοντος,
 τοῦ δὲ ἁέρος σκοτιζόντος· καὶ γὰρ καὶ τὰ ἄστρα ἐστασίασαν ἂν πρὸς
 ἑαυτά, ὅτι τὰ μὲν ἀνωτέρω, τὰ δὲ κατωτέρω τὴν θέσιν ἔχει· καὶ ἡ
 νύξ δὲ οὐκ ἂν παρεχώρησε τῇ ἡμέρᾳ, ἀλλὰ ἔμενεν πάντως μαχο-
 μένη πρὸς αὐτὴν καὶ στασιάζουσα. τούτων δὲ γεγενομένων, λοιπὸν
 ἦν ἰδεῖν οὐκέτι κόσμον ἀλλ' ἀκοσμίαν, οὐκέτι τάξιν ἀλλ' ἀταξίαν,
 20 οὐκέτι σύστασιν ἀλλ' ἀσύστατον τὸ ὅλον, οὐκέτι μέτρα ἀλλ' ἀμε-
 τρίαν. τῇ γὰρ ἐκάστου στάσει καὶ μάχῃ ἢ πάντα ἀνηροῦντο, ἢ τὸ
 κρατοῦν μόνον ἐφαίνετο. καὶ τοῦτο πάλιν τὴν τοῦ παντὸς ἀκοσμίαν
 ἐδείκνυε. μόνον γὰρ γεγόμενον καὶ λειπόμενον τῇ τῶν ἄλλων χρειᾷ,
 ἀνάρμοστον τὸ ὅλον ἐποίει ὥσπερ εἰ καὶ μόνος ποῦς, καὶ μόνῃ χεὶρ
 25 ἀπομείνασα, οὐκ ἂν ἔσωσεν ὁλόκληρον τὸ σῶμα. ποῖος γὰρ κόσμος
 ἦν, εἰ μόνος ἥλιος ἔφαιεν, ἢ σελήνη μόνῃ περιεπόλει, ἢ νύξ μόνῃ
 ἦν, ἢ ἡμέρα αἰεὶ ἐτύγγανε; ποία δὲ πάλιν ἦν ἀρμονία, εἰ μόνος ἦν ὁ
 οὐρανὸς χωρὶς τῶν ἀστρων, ἢ τὰ ἄστρα χωρὶς τοῦ οὐρανοῦ; τί δὲ καὶ
 χρήσιμον, εἰ μόνῃ θάλαττα ἦν, καὶ εἰ μόνῃ γῇ χωρὶς ὑδάτων καὶ τῶν
 30 ἄλλων τῆς κτίσεως μερῶν ἔκειτο, πῶς δ' ἂν καὶ ἄνθρωπος ἐφάνη ἢ

ὅλως ζῶον ἐπὶ γῆς, τῶν στοιχείων πρὸς ἑαυτὰ στασιαζόντων, καὶ ἐνὸς ὄντος τοῦ κρατοῦντος καὶ μὴ δυναμένου πρὸς τὴν τῶν σωμάτων σύστασιν ἀρκεῖν; οὐκ ἂν γὰρ ἐκ μόπου θερμῷ, ἢ μόπου ψυχροῦ, ἢ μόπου ὑγροῦ, ἢ ξηροῦ συνέστη τι τῶν ὄλων· ἀλλ' ἦν ἄτακτα πάντα
 35 καὶ ἀσύνητα καθόλου. ἀλλ' οὐδ' ἂν αὐτὸ τὸ δοκοῦν κρατεῖν ἡδυνήθη ἂν συστήναι χωρὶς τῆς τῶν ἄλλων ἐπικουρίας· οὕτω γὰρ καὶ νῦν συνέστηκεν.

38. Ἐπεὶ οὖν οὐκ ἵταξία ἀλλὰ τάξις ἐστὶν ἐν τῷ παντί, καὶ οὐκ ἀμετρία ἀλλὰ συμμετρία, καὶ οὐκ ἀκοσμία ἀλλὰ κόσμος καὶ κόσμου παναρμόνιος σύνταξις, ἀνάγκη λογίζεσθαι καὶ λαμβάνειν ἔννοιαν τοῦ ταῦτα συναγαγόντος καὶ συσφίξαντος, καὶ συμφωνίαν ἐργαζο-
 5 μένου πρὸς αὐτὰ Δεσπότου· κἂν γὰρ μὴ τοῖς ὀφθαλμοῖς ὁράται, ἀλλ' ἀπὸ τῆς τάξεως καὶ συμφωνίας τῶν ἐναντίων, ἐννοεῖν ἐστι τὸν τούτων ἄρχοντα καὶ κοσμήτορα καὶ βασιλέα. ὥσπερ γὰρ πόλιν ἐκ πολλῶν καὶ διαφόρων ἀνθρώπων σιτιστῶσαν, μικρῶν καὶ μεγάλων, καὶ πλουσίων αὐ καὶ πενήτων, καὶ πάλιν γερόντων καὶ νεωτέρων,
 10 καὶ ἄρρένων καὶ θηλέων, εἰ θεωρήσαιμεν εὐτάκτως οἰκουμένην, καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ διαφόρους μὲν ὄντας, ὁμοιοῦντας δὲ πρὸς ἑαυτοὺς, καὶ μήτε τοὺς πλουσίους κατὰ τῶν πενήτων, μήτε τοὺς μεγάλους κατὰ τῶν μικρῶν, μήτε τοὺς νέους κατὰ τῶν γερόντων γιγνομένους, ἀλλὰ πάντας κατὰ τὴν ἰσομοιρίαν εἰρηνεύοντας· εἰ ταῦτα βλέπομεν,
 15 πάντως ἐννοοῦμεν, ὅτι ἄρχοντος παρουσία τὴν ὁμόνοιαν πρυτανεύει, κἂν μὴ ὁρῶμεν αὐτόν. ἡ μὲν γὰρ ἀταξία ἀναρχίας ἐστὶ γνώρισμα· ἡ δὲ τάξις τὸν ἡγεμονεύοντα δείκνυσι. καὶ γὰρ καὶ τὴν ἐν τῷ σώματι τῶν μελῶν πρὸς ἑαυτὰ συμφωνίαν ὁρῶντες, ὅτι οὐ μάχεται ὁ ὀφθαλμὸς τῇ ἀκοῇ, οὐδὲ ἡ χεὶρ τῷ ποδὶ στασιάζει, ἀλλ' ἕκαστον
 20 τὴν ἰδίαν ἀποτελεῖ χρεῖαν ἀστασιάζως, ἐννοοῦμεν ἐκ τούτου πάντως εἶναι ψυχὴν ἐν τῷ σώματι τὴν τούτων ἡγεμονεύουσαν, κἂν μὴ βλέπωμεν αὐτήν. οὕτως ἐν τῇ τοῦ παντὸς τάξει καὶ ἁρμονίᾳ τὸν τοῦ παντὸς ἡγεμόνα νοεῖν ἀνάγκη Θεόν, καὶ τοῦτον ἓνα καὶ οὐ πολλούς. καὶ ἡ τάξις δὲ αὕτη τῆς διακοσμήσεως, καὶ ἡ τῶν πάντων μεθ'
 25 ὁμονοίας ἁρμονία, οὐ πολλοὺς ἀλλ' ἓνα τὸν αὐτῆς ἄρχοντα καὶ

ἡγεμόνα δείκνυσι Λόγον. οὐκ ἂν γάρ, εἴπερ ἦσαν πολλοὶ τῆς κτίσεως ἄρχοντες, ἐσώζετο τοιαύτη τάξις τῶν πάντων· ἀλλ' ἦν πάλιν ἄτακτα πάντα διὰ τοὺς πολλούς, ἔλκοντος ἐκάστου πρὸς τὴν ἑαυτοῦ βούλησιν τὰ πάντα, καὶ μαχομένου πρὸς τὸν ἕτερον. ὥσπερ

30 γὰρ ἐλέγομεν τὴν πολυθεότητα ἀθεότητα εἶναι, οὕτως ἀνάγκη τὴν πολυαρχίαν ἀναρχίαν εἶναι. ἐκάστου γὰρ τὴν τοῦ ἐτέρου ἀρχὴν ἀναιρῶντος, οὐδεὶς ἐφαίμετο λοιπὸν ὁ ἄρχων, ἀλλ' ἦν ἀναρχία παρὰ πᾶσιν. ἔνθα δὲ μὴ ἔστιν ἄρχων, ἐκεῖ πάντως ἀταξία γίνεται. καὶ ἔμπαλιν ἢ τῶν πολλῶν καὶ διαφόρων μία τάξις καὶ ὁμόνοια ἓνα καὶ

35 τὸν ἄρχοντα δείκνυσι. καθάπερ γὰρ εἴ τις πόρρωθει ἀκούει λύρας ἐκ πολλῶν καὶ διαφόρων νευρῶν συγκεκμημένης, καὶ θαυμάζει τούτων τὴν ἁρμονίαν τῆς συμφωνίας, ὅτι μὴ μόνῃ ἢ βαρεῖα τὸν ἦχον ἀποτελεῖ, μηδὲ μόνῃ ἢ ὀξεῖα, μηδὲ μόνῃ ἢ μέσῃ, ἀλλὰ πᾶσαι κατὰ τὴν ἴσιν ἀντίστασιν ἀλλήλαις συνηχοῦσι· καὶ πάντως ἐκ τούτων ἔννοεῖ οὐχ

40 ἑαυτὴν κινεῖν τὴν λύραν, ἀλλ' οὐδὲ ὑπὸ πολλῶν αὐτὴν τύπτεσθαι· ἓνα δὲ εἶναι μουσικὸν τὸν ἐκάστης νευρᾶς ἦχον πρὸς τὴν ἁναρμονίον συμφωνίαν κεράσαντα τῇ ἐπιστήμῃ, καὶ μὴ τοῦτον βλέπει· οὕτω παναρμονίου οὔσης τῆς τάξεως ἐν τῷ κόσμῳ παντί, καὶ μήτε τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω, μήτε τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω στασιαζόντων, ἀλλὰ

45 μᾶς τῶν πάντων ἀποτελουμένης τάξεως, ἓνα καὶ μὴ πολλοὺς νοεῖν ἀκόλουθόν ἐστι τὸν ἄρχοντα καὶ βασιλέα τῆς πάσης κτίσεως, τὸν τῷ ἑαυτοῦ φωτὶ τὰ πάντα καταλάμποντα καὶ κινῶντα.

39. Οὐδὲ γὰρ πολλοὺς εἶναι δεῖ νομίζειν τοὺς τῆς κτίσεως ἄρχοντας καὶ ποιητάς, ἀλλὰ πρὸς εὐσέβειαν ἀκριβῆ καὶ ἀλήθειαν ἓνα τὸν ταύτης δημιουργὸν πιστεύειν προσήκει· καὶ τοῦτο τῆς κτίσεως αὐτῆς ἐμφανῶς δεικνυσούσης. γνώρισμα γὰρ ἀσφαλές τοῦ ἓνα τὸν ποιητὴν

5 εἶναι τοῦ παντός ἐστὶ τοῦτο, τὸ μὴ πολλοὺς ἀλλ' ἓνα εἶναι τὸν κόσμον. ἔδει γάρ, εἴπερ ἦσαν πολλοὶ θεοί, πολλοὺς εἶναι καὶ διαφόρους τοὺς κόσμους. οὔτε γὰρ ἔπρεπε τοὺς πολλοὺς ἓνα κόσμον κατασκευάζειν, οὔτε τὸν ἓνα ὑπὸ πολλῶν ποιεῖσθαι διὰ τὰ ἐκ τούτων δεικνύμενα ἄτοπα. πρῶτον μὲν ὅτι, εἰ ὑπὸ πολλῶν ὁ εἰς ἐργάνει

10 κόσμος, ἀσθένεια τῶν ποιησάντων ἦν· ὅτι ἐκ πολλῶν ἐν ἔργον

- ἀπετελέσθη· καὶ ἐκ τούτου γνώρισμα οὐ τὸ τυχὸν ἦν τῆς ἀτελοῦς
 ἐκάστου πρὸς τὸ ποιεῖν ἐπιστήμης. εἰ γὰρ ἦρκει εἰς, οὐκ ἂν οἱ
 πολλοὶ τὴν ἀλλήλων ἀνεπλήρουν ἔλλειψιν. ἐν Θεῷ δὲ λέγειν εἶναί τι
 ἑλλιπές, ἀσεβές οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ πέρα τῶν ἀθεμίτων ἐστί. καὶ
 15 γὰρ καὶ τεχνίτην ἐν ἀνθρώποις οὐκ ἂν τις εἴποι τέλειον, ἀλλὰ
 ἀσθενή, εἰ μὴ μόνος, ἀλλὰ μετὰ πολλῶν ἐν ἀποτελοίῃ τὸ ἔργον. εἰ δὲ
 ἕκαστος μὲν ἡδύνατο τὸ ὅλον ἀποτελέσαι, οἱ πάντες δὲ εἰργάσαντο
 διὰ τὴν τοῦ γιγνομένου κοινωνίαν· γελοῖον μὲν ἂν εἴη τὸ τοιοῦτον,
 εἰ διὰ δόξαν ἕκαστος εἰργάσατο, ἵνα μὴ ὡς ἀδύνατος ὑπονοηθῇ.
 20 κενοδοξίαν δὲ πάλιν λέγειν ἐν θεοῖς τῶν ἀτοπωτάτων ἐστίν. ἔπειτα,
 εἰ ἕκαστος ἱκανὸς ἦν πρὸς τὴν τοῦ ὅλου δημιουργίαν, τίς ἡ χρεία τῶν
 πολλῶν, ἐνὸς αὐτάρκους γιγνομένου πρὸς τὸ πᾶν; ἄλλως τε ἀσεβές
 καὶ ἄτοπον ἂν φανείη, εἰ τὸ μὲν ποιήμα ἐν τυγχάνει, οἱ δὲ ποιήσαντες
 διάφοροι καὶ πολλοί, λόγου ὄντος φυσικοῦ τὸ ἐν καὶ τέλειον τῶν
 25 διαφόρων κρείττον εἶναι.
- Καὶ τοῦτο δὲ ἰστέον, ὅτι εἰ ὑπὸ πολλῶν ὁ κόσμος ἐγεγόνει,
 διαφόρους εἶχε καὶ τὰς κινήσεις καὶ ἀνομοίους ἑαυτῷ. πρὸς ἕκαστον
 γὰρ τῶν ποιησάντων ἀποβλέπων, διαφόρους εἶχε καὶ τὰς κινήσεις.
 ἐν δὲ τῇ διαφορᾷ, καθάπερ εἴρηται πρότερον, πάλιν ἦν ἀκοσμία καὶ
 30 τοῦ παντὸς ἀταξία· ἐπεὶ οὐδὲ ναὺς ὑπὸ πολλῶν κυβερνωμένη κατ'
 ὀρθὸν πλευσεῖται, εἰ μὴ εἰς ταύτης τοὺς οἴακας κρατοίῃ κυβερνήτης·
 οὐδὲ λύρα ὑπὸ πολλῶν κρουομένη σύμφωνον ἀποτελέσει τὸν ἦχον,
 εἰ μὴ εἰς ὃ ταύτην πλήττων εἴη τεχνίτης. οὐκοῦν μιᾶς οὔσης τῆς
 κτίσεως, καὶ ἐνὸς ὄντος κόσμου, καὶ μιᾶς τῆς τούτου τάξεως, ἵνα
 35 δεῖ νοεῖν εἶναι καὶ τὸν ταύτης βασιλέα καὶ δημιουργὸν Κύριον διὰ
 τοῦτο γὰρ καὶ αὐτὸς ὁ δημιουργὸς ἕνα τὸν σύμπαντα κόσμον
 πεποίηκεν, ἵνα μὴ τῇ τῶν πολλῶν συστάσει πολλοὶ καὶ οἱ δημιουργοὶ
 νομίζοιντο, ἀλλ' ἐνὸς ὄντος τοῦ ποιήματος, εἰς καὶ ὁ τούτου ποιητὴς
 πιστεύηται. καὶ οὐχ ὅτι εἰς ἐστὶν ὁ δημιουργός, διὰ τοῦτο καὶ εἰς
 40 ἐστὶν ὁ κόσμος· ἡδύνατο γὰρ καὶ ἄλλους κόσμους ποιῆσαι ὁ Θεός.
 ἀλλ' ὅτι εἰς ἐστὶν ὁ κόσμος ὁ γενόμενος, ἀνάγκη καὶ τὸν τούτου
 δημιουργὸν ἕνα πιστεύειν εἶναι.

40. *Τίς ἂν εἴη οὗτος, καὶ τοῦτο γὰρ ἀναγκαῖον μάλιστα δηλῶσαι καὶ λέγειν, ἵνα μὴ, τῇ περὶ τοῦτον ἀγνοίᾳ πλαηθεῖς τις, ἕτερον ὑπολάβῃ, καὶ εἰς τὴν αὐτὴν πάλιν τοῖς πρότερον ἀθεότητα ἐμπέσῃ νομίζω δὲ μηδὲνα περὶ τούτου τὴν διάνοιαν ἀμφίβολον ἔχειν. εἰ*
 5 *γὰρ δὴ τοὺς παρὰ ποιηταῖς λεγομένους θεοὺς οὐκ εἶναι θεοὺς ὁ λόγος ἔδειξε, καὶ τοὺς τὴν κτίσιν θεοποιούντας ἤλεγξε πλανωμένους, καὶ καθάλου τὴν τῶν ἐθνῶν εἰδωλολατρείαν ἀθεότητα καὶ ἀσέβειαν οὔσαι ἀπέδειξεν· ἀνάγκη πᾶσα ταύτων ἀναιρουμένων, λοιπὸν παρ' ἡμῖν εἶναι τὴν εὐσεβῆ θρησκείαν, καὶ τὸν παρ' ἡμῶν προσκυνού-*
 10 *μενον, καὶ κηρυττόμενον τοῦτον μόνον εἶναι Θεὸν ἀληθῆ, τὸν καὶ τῆς κτίσεως Κύριον καὶ πάσης ὑποστάσεως δημιουργόν. τίς δὴ οὖν ἐστὶν οὗτος, ἀλλ' ἢ ὁ πανάγιος καὶ ὑπερέκεινα πάσης γενητῆς οὐσίας, ὁ τοῦ Χριστοῦ Πατήρ, ὅστις, καθάτερ ἄριστος κυβερνήτης, τῇ ἰδίᾳ σοφίᾳ καὶ τῷ ἰδίῳ Λόγῳ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν καὶ Σωτῆρι Χριστῷ, τὰ*
 15 *πανταχοῦ διακυβερνᾷ σωτηρίως καὶ διακοσμεί, καὶ ποιεῖ ὡς ἂν αὐτῷ καλῶς ἔχειν δοκῇ; ἔχει δὲ καλῶς, ὡς γέγονε καὶ ὀρώμεν γιγνόμενα, ἐπειδὴ καὶ τοῦτο βούλεται· καὶ τοῦτο οὐκ ἂν τις ἀπιστή-σειεν· εἰ μὲν γὰρ ἄλογος ἦν ἢ τῆς κτίσεως κίνησις, καὶ ἀπλῶς ἐφέρετο τὸ πᾶν· καλῶς ἂν τις καὶ τοῖς λεγομένοις ἠπίστησεν· εἰ δὲ*
 20 *λόγῳ καὶ σοφίᾳ καὶ ἐπιστήμῃ συνέστηκε, καὶ παντὶ κόσμῳ δια-κεκόσμηται, ἀνάγκη τὸν ἐπικείμενον καὶ διακοσμήσαντα τοῦτον οὐκ ἄλλον τινὰ ἢ Λόγον εἶναι τοῦ Θεοῦ.*

Λόγον δέ φημι οὐ τὸν ἐν ἐκάστῳ τῶν γενομένων συμπεπλεγμένον καὶ συμπεφυκότα, ἐν δὴ καὶ σπερματικόν τινες εἰώθασι καλεῖν,
 25 *ἄψυχον ὄντα καὶ μηδὲν λογιζόμενον μήτε νοοῦντα, ἀλλὰ τῇ ἔξωθεν τέχνῃ μόνον ἐνεργοῦντα κατὰ τὴν τοῦ ἐπιβάλλοντος αὐτὸν ἐπιστή-μην· οὐδὲ οἷον ἔχει τὸ λογικὸν γένος λόγον τὸν ἐκ συλλαβῶν συγκεί-μενον, καὶ ἐν αἴρι σημαίνόμενον· ἀλλὰ τὸν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ Θεοῦ τῶν ὅλων ζῶντα καὶ ἐνεργῇ Θεὸν αὐτολόγον λέγω, ὃς ἄλλος μὲν ἐστι*
 30 *τῶν γενητῶν καὶ πάσης τῆς κτίσεως, ἴδιος δὲ καὶ μόνος τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς ὑπάρχει Λόγος, ὃς τόδε τὸ πᾶν διεκόσμησε καὶ φωτίζει τῇ ἑαυτοῦ προνοίᾳ. ἀγαθοῦ γὰρ πατρὸς ἀγαθὸς Λόγος ὑπάρχων, αὐτὸς τὴν τῶν πάντων διεκόσμησε διάταξιν, τὰ μὲν ἐναντία τοῖς ἐναντίοις*

συνάπτων, ἐκ τούτων δὲ μίαν διακοσμῶν ἁρμονίαν. οὗτος, Θεοῦ
 35 δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία ὧν, οὐρανὸν μὲν περιστρέφει, γῆν δὲ ἀν-
 αρτήσας, καὶ ἐπὶ μηδενὸς κειμένην τῷ ἰδίῳ νεύματι ἤδρασε. τούτω
 φωτιζόμενος ἥλιος τὴν οἰκουμένην καταυγάζει, καὶ σελήνη μεμετρη-
 μένον ἔχει τὸ φῶς. διὰ τούτον καὶ τὸ ὕδωρ ἐπὶ νεφελῶν κρεμάται,
 καὶ ὕετοί τὴν γῆν ἐπικλύζουσι, καὶ ἡ μὲν θάλαττα περιορίζεται, ἡ δὲ
 40 γῆ παντοίοις φυτοῖς κομῇ καὶ χλοηφορεῖ. καὶ εἰ τις ἄπιστος ζητοίῃ
 περὶ τῶν λεγομένων, εἰ ὅλως ἐστὶ Λόγος Θεοῦ, μαίνοιτο μὲν ὁ
 τοιοῦτος ἀμφιβάλλων περὶ Λόγου Θεοῦ· ἔχει δέ ὅμως ἐκ τῶν
 ὀρωμένων τὴν ἀπόδειξιν, ὅτι πάντα Λόγῳ Θεοῦ καὶ Σοφίᾳ συνέστηκε,
 καὶ οὐκ ἂν ἡδράσθη τι τῶν γενομένων, εἰ μὴ Λόγῳ ἐγεγόνει καὶ
 45 Λόγῳ τῷ θείῳ, καθάπερ ἐλέχθη.

41. Λόγος δὲ ὧν, οὐ κατὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων ὁμοιότητα, ὥσπερ
 εἶπον, ἐστὶ συγκεείμενος ἐκ συλλαβῶν· ἀλλὰ τοῦ ἑαυτοῦ Πατρὸς ἐστὶν
 εἰκὼν ἀπαράλλακτος. ἀνθρωποὶ μὲν γὰρ ἐκ μερῶν συγκεείμενοι, καὶ
 ἐκ τοῦ μὴ ὄντος γενόμενοι, συγκεείμενοι ἔχουσι καὶ διαλυόμενον τὸν
 5 ἑαυτῶν λόγον· ὁ δὲ Θεὸς ὧν ἐστὶ, καὶ οὐ σύνθετος· διὸ καὶ ὁ τούτου
 Λόγος ὧν ἐστὶ, καὶ οὐ σύνθετος· ἀλλ' εἰς καὶ μονογενὴς Θεός, ὁ ἐκ
 Πατρὸς οἷα πηγῆς ἀγαθῆς ἀγαθὸς προκλῶν, τὰ πάντα διακοσμεῖ
 καὶ συνέχει. ἡ δὲ αἰτία, δι' ἣν ὅλως ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος τοῖς γενο-
 μένοις ἐπιβέβηκεν, ἐστὶν ἀληθῶς θαυμαστὴ καὶ γνωρίζουσα ὅτι οὐκ
 10 ἄλλως ἔπρεπεν ἢ οὕτω γενέσθαι, ὥσπερ καὶ ἔστι. τῶν μὲν γὰρ
 γενητῶν ἐστὶν ἡ φύσις, αἵτε δὴ ἐξ οὐκ ὄντων ὑποστᾶσα, ῥευστὴ τις
 καὶ ἀσθεὴς καὶ θνητὴ καθ' ἑαυτὴν συγκρινομένη τυγχάνει· ὁ δὲ τῶν
 ὅλων Θεὸς ἀγαθὸς καὶ ὑπέρκалος τὴν φύσιν ἐστί. διὸ καὶ φιλόανθρωπος
 ἐστὶν. ἀγαθῷ γὰρ περὶ οὐδενὸς ἂν γένοιτο φθόνος· ὅθεν οὐδὲ τὸ
 15 εἶναι τι φθονεῖ, ἀλλὰ πάντας εἶναι βούλεται, ἵνα καὶ φιλοανθρω-
 πεύεσθαι δύνηται. ὁρῶν οὖν τὴν γενητὴν πᾶσαν φύσιν, ὅσον κατὰ
 τοὺς ἰδίους αὐτῆς λόγους, ῥευστὴν οὖσαν καὶ διαλυομένην· ἵνα μὴ
 τοῦτο πάθῃ, καὶ πάλιν εἰς τὸ μὴ εἶναι ἀναλυθῇ τὸ ὅλον, τούτου
 ἔσκεν τῷ ἑαυτοῦ καὶ αἰδίῳ Λόγῳ ποιήσας τὰ πάντα, καὶ οὐσιώσας
 20 τὴν κτίσιν, οὐκ ἀφῆκεν αὐτὴν τῇ ἑαυτῆς φύσει φέρεσθαι καὶ

χειμάζεσθαι, ἵνα μὴ καὶ κινδυνεύσῃ πάλιν εἰς τὸ μὴ εἶναι· ἀλλ' ὡς ἀγαθὸς τῷ ἑαυτοῦ Λόγῳ καὶ αὐτῷ ὄντι Θεῷ τὴν σύμπασαν διακυβερνᾷ καὶ καθίστησιν, ἵνα τῇ τοῦ Λόγου ἡγεμονίᾳ καὶ προνοίᾳ καὶ διακοσμήσῃ φωτιζομένη ἢ κτίσις βεβαίως διαμένειν δυναθῇ, ἅτε δὴ
 25 τοῦ ὄντως ὄντος ἐκ Πατρὸς Λόγου μεταλαμβάνουσα καὶ βοηθουμένη δι' αὐτοῦ εἰς τὸ εἶναι· μὴ ἄρα πάθῃ ὅπερ ἂν ἔπαθεν, εἰ μὴ ὁ Λόγος αὐτὴν ἐτήρει, λέγω δὴ τὸ μὴ εἶναι, ὅς ἐστι γὰρ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, πρωτότοκος πάσης κτίσεως· ὅτι δι' αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ συνέστηκε τὰ πάντα τὰ τε ὁρατὰ καὶ
 30 τὰ ἀόρατα, καὶ αὐτὸς ἐστὶν ἡ κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας, ὡς οἱ τῆς ἀληθείας διάκονοι διδάσκουσιν ἐν ἁγίοις γράμμασιν.

42. Αὐτὸς γοῦν ὁ παντοδύναμος καὶ παντέλειος ἅγιος ὁ τοῦ Πατρὸς Λόγος, ἐπιβὰς τοῖς πᾶσι καὶ πανταχοῦ τὰς ἑαυτοῦ δυνάμεις ἐφάπλωσας, καὶ φωτίσας τὰ τε φαινόμενα καὶ τὰ ἀόρατα πάντα, εἰς ἑαυτὸν συνέχει καὶ συσφίγγει, μηδὲν ἔρημον τῆς ἑαυτοῦ δυνάμεως
 5 ἀπολελοιπώς, ἀλλὰ πάντα καὶ διὰ πάντων, καὶ ἕκαστον ἰδίᾳ, καὶ ἀθρόως ὁμοῦ τὰ ὅλα ζωοποιῶν καὶ διαφυλάττων· τὰς τε ἀρχὰς πάσης αἰσθητῆς οὐσίας, αἵπερ εἰσὶ θερμὴ καὶ ψυχρὰ καὶ ὑγρὰ καὶ ξηρὰ εἰς ἓν συγκεραυνίῳν, ποιεῖ μὴ ἀντιστατεῖν, ἀλλὰ μίαν καὶ σύμφωνον ἀπατελεῖν ἁρμονίαν. δι' αὐτὸν καὶ τὴν αὐτοῦ δύναμιν
 10 οὔτε τὸ πῦρ τῷ ψυχρῷ μάχεται, οὔτε τὸ ὑγρὸν τῷ ξηρῷ· ἀλλ' ὡς φίλα καὶ ἀδελφὰ τὰ καθ' ἑαυτὰ ὄντα ἐναντία, συνελθόντα ὁμοῦ, τὰ τε φαινόμενα ζωογονοῦσι, καὶ τοῦ εἶναι τοῖς σώμασιν ἀρχαὶ γίνονται. τούτῳ τῷ Θεῷ Λόγῳ πειθόμενα τὰ μὲν ἐπὶ γῆς ζωογονεῖται, τὰ δὲ ἐν οὐρανοῖς συνίσταται. καὶ διὰ τοῦτον θάλαττα μὲν πᾶσα καὶ ὁ
 15 μέγας ὠκεανὸς ὅροις ἰδίᾳς ἔχουσι τὴν ἑαυτῶν κίνησιν· ἡ δὲ ξηρὰ πᾶσα χλοηφορεῖ καὶ κομᾷ παντοίοις καὶ διαφόροις φυτοῖς, ὡς προεῖπον. καὶ ἵνα μὴ τὸ καθέκαστον ἐπὶ φανεροῖς ὀνομάζωιν ἐνδιατρίβω, οὐδὲν ἐστὶ τῶν ὄντων καὶ γινομένων ὃ μὴ ἐν αὐτῷ καὶ δι' αὐτοῦ γέγονε καὶ ἔστηκεν, ἢ φῆσι καὶ ὁ θεολόγος ἀνὴρ· Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ
 20 Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν.

Οἷον γὰρ εἴ τις, λύραν μουσικὸς ἁρμοσάμενος καὶ τὰ βαρέα τοῖς

ὁξέσι, καὶ τὰ μέσα τοῖς ἄλλοις τῇ τέχνῃ συναγαγών, ἐν τῷ σημαινόμενον μέλος ἀποτελοῖ· οὕτω καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ σοφία, τὸ ὅλον ὡς λύραν
 25 ἐπέχων, καὶ τὰ ἐν ἀέρι τοῖς ἐπὶ γῆς συναγαγών, καὶ τὰ ἐν οὐρανῷ
 τοῖς ἐν ἀέρι, καὶ τὰ ὅλα τοῖς κατὰ μέρος συνάπτων καὶ περιάγων τῷ
 ἑαυτοῦ νεύματι καὶ θελήματι, ἓνα τὸν κόσμον καὶ μίαν τὴν τούτου
 τάξιν ἀποτελεῖ καλῶς καὶ ἡρμοσμένως, αὐτὸς μὲν ἀκίνητος μένων
 παρὰ τῷ Πατρὶ, πάντα δὲ κινῶν τῇ ἑαυτοῦ συστάσει, ὡς ἂν ἕκαστον
 30 τῷ ἑαυτοῦ Πατρὶ δοκῇ. τὸ γὰρ παράδοξον αὐτοῦ τῆς θεότητος
 τοῦτο ἐστίν, ὅτι ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ νεύματι πάντα ὁμοῦ καὶ οὐκ ἐκ
 διαστημάτων, ἀλλ' ἀθρόως ὅλα τὰ τε ὀρθὰ καὶ τὰ περιφερῆ, τὰ ἄνω,
 τὰ μέσα, τὰ κάτω, τὰ ὑγρά, τὰ ψυχρά, τὰ θερμά, τὰ φαινόμενα καὶ
 τὰ ἀόρατα περιάγει καὶ διακοσμεῖ κατὰ τὴν ἐκάστου φύσιν. ὁμοῦ
 35 γὰρ τῷ αὐτῷ νεύματι αὐτοῦ, τὸ μὲν ὀρθὸν ὡς ὀρθόν, τὸ δε περιφερὲς
 περιάγεται· τὸ δὲ μέσον, ὡς ἔστι, κινεῖται· τὸ θερμὸν θερμαίνεται,
 καὶ τὸ ξηρὸν ξηραίνεται· καὶ τὰ ὅλα ὡς ἔχει φύσεως ζωοποιεῖται καὶ
 συνίσταται παρ' αὐτοῦ· καὶ θαυμαστὴ τις καὶ θαῖα ἀληθῶς ἁρμονία
 ἀποτελεῖται δι' αὐτοῦ.

43. Καὶ ἵνα ἐκ παραδείγματος τὸ τηλικούτον νοηθεῖ, ἔστω τὸ
 λεγόμενον ὡς ἐν εἰκόνι χοροῦ μεγάλου. ὡς τοῖσιν τοῦ χοροῦ συνεστῶ-
 τος ἐκ διαφόρων ἀνδρῶν, παιδῶν, γυναικῶν αὐ καὶ γερόντων, καὶ
 τῶν ἔτι νέων· καὶ ἐνὸς τοῦ καθηγεμόνος σημαίνοντος, ἕκαστος μὲν
 5 κατὰ τὴν φύσιν ἑαυτοῦ καὶ δύναμιν φωνεῖ, ὁ μὲν ἀνὴρ ὡς ἀνὴρ, ὁ δὲ
 παῖς ὡς παῖς, ὁ δὲ γέρων ὡς γέρων, καὶ ὁ νέος ὡς νέος, πάντες δὲ
 μίαν ἀποτελοῦσιν ἁρμονίαν· ἡ ὡς ἡ καθ' ἡμᾶς ψυχὴ ἐν ταύτῃ τὰς ἐν
 ἡμῖν αἰσθήσεις κατὰ τὴν ἐκάστης ἐνέργειαν κινεῖ, ὥστε παρόντος
 πράγματος ἐνὸς τὰς πάσας ὁμοῦ κινεῖσθαι, καὶ τὸν μὲν ὀφθαλμὸν
 10 ὄραν, τὴν δὲ ἀκοὴν ἀκούειν, τὴν δὲ χεῖρα ἅπτεσθαι, καὶ τὴν ὄσφρησιν
 ἀντὶλαμβάνεσθαι, καὶ τὴν γεῦσιν γεύεσθαι· πολλάκις δὲ καὶ τὰ
 ἄλλα μέλη τοῦ σώματος, ὥστε καὶ τοὺς πόδας περιπατεῖν. ἡ ἵνα καὶ
 τρίτῳ παραδείγματι τὸ λεγόμενον σημανθῇ, ἔοικεν οἰκοδομηθεῖσθαι
 μάλιστα μεγάλη πόλις, καὶ οἰκονομουμένη ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ καὶ
 15 ταύτην οἰκοδομήσαντος ἀρχόντος καὶ βασιλέως. ἐκείνου γὰρ παρόν-
 τος καὶ προστάττοντος, καὶ πρὸς πάντα τὸν ὀφθαλμὸν τείνοντος,

ἐπόμενοι πάντες, οἱ μὲν ἐπὶ τὴν γεωργίαν, οἱ δὲ ἐπὶ τοὺς ὑδραγωγούς
 ὑδρευσόμενοι σπεύδουσιν· ἄλλος δὲ ἐπισιτισόμενος προέρχεται· καὶ
 ὁ μὲν ἐπὶ τὴν βουλὴν βαδίζει, ὁ δὲ ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν εἰσέρχεται· καὶ
 20 ὁ μὲν δικαστὴς ἐπὶ τὸ δικάζειν, ὁ δὲ ἄρχων ἐπὶ τὸ θεσμοθετεῖν·
 καθίσταται δὲ εὐθέως ὁ μὲν τεχνίτης ἐπὶ τὴν ἐργασίαν, ὁ δὲ ναύτης
 ἐπὶ τὴν θάλατταν κατέρχεται, ὁ τέκτων ἐπὶ τὸ τεκτονεύειν, ὁ ἰατρός
 ἐπὶ τὴν θεραπείαν, ὁ οἰκοδόμος ἐπὶ τὴν οἰκοδομήν· καὶ ὁ μὲν εἰς τὸν
 ἀγρὸν βαδίζει, ὁ δὲ ἀπὸ τοῦ ἀγροῦ ἀνέρχεται· καὶ οἱ μὲν περὶ τὴν
 25 πόλιν ἀναστρέφονται, οἱ δὲ ἀπὸ τῆς πόλεως ἐξέρχονται, καὶ πάλιν
 εἰς αὐτὴν ἐπανέρχονται. πάντα δὲ ταῦτα τῇ παρουσίᾳ τοῦ ἐνὸς
 ἄρχοντος, καὶ τῇ τούτου διατάξει γίνονται, καὶ συνίστανται. κατὰ
 ταῦτα δὴ καὶ ἐπὶ τῆς συμπάσης κτίσεως, κἂν μικρὸν ἢ τὸ παρά-
 δεῖγμα, ὅμως μείζονι διανοίᾳ χρή νοεῖν· ὑπὸ γὰρ μιᾶς ῥήτης νεύ-
 30 ματός τινος τοῦ Θεοῦ Λόγου ὁμοῦ τὰ πάντα διακοσμεῖται, καὶ τὰ
 οἰκεία παρ' ἑκάστου γίνεται, καὶ παρὰ πάντων ὁμοῦ μία τάξις
 ἀποτελεῖται.

44. Νεύματι γὰρ καὶ ταῖς δυνάμεσι τοῦ ἐπιστατοῦντος καὶ ἡγεμο-
 νεύοντος τῶν πάντων θείου καὶ πατρικοῦ Λόγου, οὐρανὸς μὲν
 περιστρέφεται, τὰ δὲ ἄστρα κινεῖται, καὶ ὁ μὲν ἥλιος φαίνει, ἡ δὲ
 σελήνη περιπολεῖ, καὶ ἀήρ μὲν ὑπ' αὐτοῦ φωτίζεται, αἰθήρ δὲ
 5 θερμαίνεται καὶ ἀνεμοὶ πνέουσι· τὰ ὄρη εἰς ὕψος ἀνατεταμένα ἵστα-
 ται, ἡ θάλαττα κυμαίνει, καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ζῶα τρέφεται, ἡ γῆ ἀκίνητος
 μένουσα καρποφορεῖ, καὶ ὁ ἄνθρωπος πλάττεται, καὶ ζῇ πάλιν καὶ
 θνήσκει· καὶ ἀπλῶς πάντα ψυχοῦται καὶ κινεῖται· τὸ πῦρ καίει, τὸ
 ὕδωρ ψύχει, πηγαὶ ἀναβλύζουσι, ποταμοὶ πλημμυροῦσι, καιροὶ καὶ
 10 ὥραι παραγίνονται, ἕτεοὶ κατέρχονται, τὰ νέφη πληροῦται, χάλαζα
 γίνεται, χιὼν καὶ κρύσταλλος πήγνυται, πετεινὰ ἵπταται, ἔρπετὰ
 πορεύεται, ἔνδρα ἰσχύεται, θάλαττα πλέεται, γῆ σπεύρεται καὶ κατὰ
 τοὺς ἰδίους καιροὺς χλοηφορεῖ, φυτὰ αὔξει, καὶ τὰ μὲν νεάζει, τὰ δὲ
 πεπαίνεται, τὰ δὲ αὐξάνοντα γηράσκει καὶ φθίνει, καὶ τὰ μὲν
 15 ἀφανίζεται, τὰ δὲ γεννᾶται καὶ φαίνεται. πάντα δὲ ταῦτα, καὶ ἔτι
 πλείω τούτων, ἃ διὰ τὸ πλῆθος οὐκ ἰσχύομεν ἡμεῖς λέγειν, ὁ παρα-
 δοξοποιὸς καὶ θαυματοποιὸς τοῦ Θεοῦ Λόγος φωτίζων καὶ ζωο-

ποιῶν, τῷ ἑαυτοῦ νεύματι κινεῖ καὶ διακοσμεῖ, ἕνα τὸν κόσμον ἀποτελῶν, οὐκ ἔξωθεν ἑαυτοῦ καὶ τὰς ἀοράτους δυνάμεις ἀφείς·
 20 καὶ γὰρ καὶ ταύτας, οἷα δὴ καὶ αὐτῶν ποιητῆς ὑπάρχων, συμπερι-
 λαβὼν ἐν τοῖς ὅλοις, συνέχει καὶ ζωοποιεῖ πάλιν τῷ ἑαυτοῦ νεύματι
 καὶ τῇ ἑαυτοῦ προνοίᾳ· καὶ τούτου οὐκ ἂν τι γένοιτο πρὸς ἀπιστίαν
 ἐφόδιον. ὥς γὰρ τῇ αὐτοῦ προνοίᾳ καὶ σώματα μὲν αὔξει, ψυχὴ δὲ ἡ
 λογικὴ κινεῖται καὶ τὸ λογίζεσθαι καὶ τὸ ζῆν ἔχει, καὶ τοῦτο οὐ πολ-
 25 λῆς ἀποδείξεως δεῖται· ὁρῶμεν γὰρ τὰ γινόμενα· οὕτω δὴ πάλιν
 αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐνὶ καὶ ἀπλῷ νεύματι, τῇ ἑαυτοῦ δυνάμει τόν
 τε ὁρατὸν κόσμον καὶ τὰς ἀοράτους δυνάμεις κινεῖ καὶ συνέχει,
 ἐκάστω τὴν ἰδίαν ἐνέργειαν ἀποδιδούς· ὥστε τὰς μὲν θείας θειοτέρως
 κινεῖσθαι, τὰ δὲ ὁρατὰ ὥσπερ καὶ ὁράται. αὐτὸς δὲ ἐπὶ πάντων,
 30 ἡγεμὼν τε καὶ βασιλεὺς καὶ σύστασις γινόμενος τῶν πάντων,
 τὰ πάντα πρὸς δόξαν καὶ γνῶσιν τοῦ ἑαυτοῦ Πατρὸς ἐργάζε-
 ται, μονονουχὶ διὰ τῶν γιγνομένων ἔργων αὐτοῦ διδάσκων καὶ
 λέγων. Ἐκ μεγέθους καὶ καλλονῆς κτισμάτων ἀναλόγως
 ὁ γενεσιουργὸς θεωρεῖται.

45. Ὡσπερ γάρ, ἀναβλέψαντας εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἰδόντας τὸν
 κόσμον αὐτοῦ καὶ τὸ τῶν ἀστρῶν φῶς, ἔστω ἐνθυμεῖσθαι τὸν ταῦτα
 διακοσμοῦντα Λόγον οὕτω νοοῦντας Λόγον Θεοῦ, νοεῖν ἔστιν ἀνάγκη
 καὶ τὸν τούτου Πατέρα Θεόν, ἐξ οὗ προῖν εἰκότως τοῦ ἑαυτοῦ
 5 Πατρὸς ἐρμηνεύς καὶ ἄγγελος λέγεται· καὶ τοῦτο ἐκ τῶν καθ'
 ἡμᾶς τις ἂν ἴδοι. εἰ γὰρ δὴ λόγου προϊόντος παρὰ ἀνθρώπων
 ἐνθυμούμεθα τὴν τούτου πηγὴν εἶναι τὸν νοῦν, καὶ τῷ λόγῳ ἐπιβάλ-
 λοντες, τὸν νοῦν σημαινόμενον ὁρῶμεν τῷ λογισμῷ· πολλῷ πλέον
 μείζονι φαντασίᾳ καὶ ἀσυγκρίτῳ ὑπεροχῇ τοῦ Λόγου τὴν δύναμιν
 10 ὁρῶντες, ἔννοιαν λαμβάνομεν καὶ τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς αὐτοῦ, ὥς
 αὐτὸς ὁ Σωτὴρ φησιν· Ὁ ἐμὲ ἑώρακὼς ἑώρακε τὸν Πατέρα.
 ταῦτα δὲ καὶ πᾶσα θεόπνευστος γραφὴ φανερώτερον καὶ κατὰ μείζον
 κηρύττει, ἀφ' ὧν δὴ καὶ ἡμεῖς τεθαρρηκότες ταῦτά σοι γράφομεν,
 καὶ σύ, ταύταις ἐντυγχάνων, δυνήσῃ τῶν λεγομένων ἔχειν τὴν
 15 πίστιν. λόγος γὰρ ἐκ μειζόνων βεβαιούμενος, ἀναντίρρητον ἔχει τὴν
 ἀπόδειξιν.

Ἀνωθεν τοίνυν περὶ τῆς τῶν εἰδώλων ἀναιρέσεως προσηφαλίζετο
 τὸν Ἰουδαίων λαόν ὁ θεῖος Λόγος λέγων· Οὐ ποιήσεις σεαυτῷ
 εἶδωλον, οὐδὲ παντὸς ὁμοίωμα, ὅσα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω,
 20 καὶ ἐπὶ τῆς γῆς κάτω. τὴν δὲ αἰτίαν τῆς τούτων καθαιρέσεως,
 ἐτέρως σημαίνει λέγων· Τὰ εἶδωλα τῶν ἐθνῶν ἀργύριον καὶ
 χρυσίον, ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων. στόμα ἔχουσι, καὶ οὐ
 λαλήσουσιν· ὀφθαλμοὺς ἔχουσι, καὶ οὐκ ὄψονται ὧτα ἔ-
 χουσι, καὶ οὐκ ἀκούσονται· ῥίνας ἔχουσι, καὶ οὐκ ὀσφραν-
 25 θήσονται. χεῖρας ἔχουσι, καὶ οὐ ψηλαφήσουσι· πόδας
 ἔχουσι, καὶ οὐ περιπατήσουσιν. οὐ σεσιώπηκε δὲ τὴν περὶ
 τῆς κτίσεως διδασκαλίαν· ἀλλὰ καὶ μάλα εἰδὼς αὐτῶν τὸ κάλλος,
 ἵνα μὴ τινες, τῷ κάλλει τούτων ἀποβλέψαντες, οὐχ ὡς ἔργα Θεοῦ
 ἀλλ' ὡς θεοὺς θρησκεύσωσι, προσηφαλίζεται τοὺς ἀνθρώπους λέγων·
 30 Καὶ μὴ ἀναβλέψας τοῖς ὀφθαλμοῖς καὶ ἰδὼν τὸν ἥλιον καὶ
 τὴν σελήνην, καὶ πάντα τὸν κόσμον τοῦ οὐρανοῦ πλανηθεὶς,
 προσκυνήσης αὐτοῖς, ἃ ἀπένειμε Κύριος ὁ Θεός σου πᾶσι
 τοῖς ἔθνεσι τοῖς ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ. ἀπένειμε δὲ οὐκ εἰς
 τὸ εἶναι θεοὺς αὐτοῖς αὐτά, ἀλλ' ἵνα τῇ τούτων ἐνεργείᾳ γινώσκωσιν
 35 οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν τὸν τῶν πάντων δημιουργὸν Θεόν, ὥσπερ εἴρηται.
 ὁ γὰρ Ἰουδαίων πάλαι λαὸς κατὰ πλεῖον εἶχε τὴν διδασκαλίαν, ὅτι
 μὴ μόνον ἐκ τῶν τῆς κτίσεως ἔργων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν θείων
 γραφῶν εἶχον τὴν περὶ Θεοῦ γνῶσιν. καὶ καθόλου δὲ τοὺς ἀνθρώ-
 40 πους ἀπὸ τῆς περὶ τὰ εἶδωλα πλάνης καὶ ἀλόγου φαντασίας ἀφέλ-
 κων, φησὶν Οὐκ ἔσονται σοι θεοὶ ἄτεροι πλὴν ἐμοῦ. οὐχ
 ὡς ὄντων δὲ θεῶν ἄλλων κωλύει τούτους αὐτοὺς ἔχειν, ἀλλ' ἵνα
 μὴ τις, τὸν ἀληθινὸν ἀποστραφεὶς Θεόν, ἑαυτῷ τὰ μὴ ὄντα θεοποιεῖν
 ἄρξηται, ὅποιοί εἰσιν οἱ παρὰ ποιηταῖς καὶ συγγραφεῦσιν ὀνομα-
 σθέντες καὶ δειχθέντες οὐκ ὄντες θεοί. καὶ αὕτη δὲ ἡ λέξις τὸ μὴ
 45 εἶναι αὐτοὺς θεοὺς δείκνυσσι, δι' ἧς φησιν· Οὐκ ἔσονται σοι θεοὶ
 ἄτεροι, ὅπερ ἐπὶ μέλλοντος σημαίνεται. τὸ δὲ ἐπὶ μέλλουσι γινώ-
 μενον οὐκ ἔστι τότε ὅτε ταῦτα λέγεται.

46. *Ἀρ' οὖν, ἀνελών τὴν τῶν ἐθνῶν ἢ εἰδώλων ἀθεότητα, σεσιώ-
 πηκεν ἡ ἐνθεος διδασκαλία καὶ ἀπλῶς ἀφήκε τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος

- ἄμορφον τῆς τοῦ Θείου γνώσεως φέρεσθαι; οὐχί γε, ἀλλὰ καὶ
 προαπαντᾷ τῇ διανοίᾳ λέγουσα· Ἀκουε, Ἰσραὴλ, Κύριος ὁ
 5 Θεός σου, Κύριος εἷς ἐστὶ καὶ πάλιν· Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν
 Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ἰσχύϊ σου· καὶ
 πάλιν· Κύριον τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ
 λατρεύσεις, καὶ πρὸς αὐτὸν κολληθήσῃ. ὅτι δὲ καὶ ἡ διὰ
 πάντων καὶ ἡ εἰς πάντα τοῦ Λόγου πρόνοια καὶ διακόσμησις ἀπὸ
 10 πάσης θεοπνεύστου γραφῆς μαρτυρεῖται, ἀρκεῖ τὰ νῦν λεγόμενα
 δεῖξαι τοῦ λόγου τὴν πίστιν, ἥ φασιν οἱ θεολόγοι ἄνδρες· Ἐθε-
 μελίωσας τὴν γῆν, καὶ διαμένει· τῇ διατάξει σου διαμένει
 ἡ ἡμέρα· καὶ πάλιν· Ψάλατε τῷ Θεῷ ἡμῶν ἐν κιθάρα, τῷ
 περιβάλλοντι τὸν οὐρανὸν ἐν νεφέλαις, τῷ ἐτοιμάζοντι τῇ
 15 γῇ ὑετόν, τῷ ἐξαγαγόντι ἐν ὄρεσι χόρτον καὶ χλόην τῇ
 δουλείᾳ τῶν ἀνθρώπων, καὶ διδόντι τοῖς κτήνεσι τροφήν.
 διὰ τίνος δὲ δίδωσιν ἡ δι' οὐ καὶ τὰ πάντα γέγονε, δι' οὐ γὰρ γέγονε,
 δι' αὐτοῦ καὶ ἡ τῶν πάντων ἀκολουθῶς ἐστὶ πρόνοια. τίς οὖν ἂν
 εἴη οὗτος ἢ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, περὶ οὗ καὶ ἐν ἐτέρῳ λέγει· Τῷ λόγῳ
 20 Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ πνεύματι τοῦ
 στόματος αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν; καὶ γὰρ τὰ πάντα ἐν
 αὐτῷ καὶ δι' αὐτοῦ γενόμενα διαλέγεται, ἀφ' ὧν καὶ ἡμᾶς παῖθαι
 λέγουσα· Αὐτὸς εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν· αὐτὸς ἐνετείλατο,
 καὶ ἐκτίσθησαν καθὼς καὶ ὁ πάντα μέγας Μωϋσῆς ἐν ἀρχῇ τῆς
 25 κοσμοποιίας βεβαιοῖ τὸ λεγόμενον ἐξηγούμενος καὶ λέγων· Καὶ
 εἶπεν ὁ Θεός· ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν
 καὶ καθ' ὁμοίωσιν. ἐπειδὴ καὶ τὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ πάντων
 ὑφιστάς γενέσιν, αὐτῷ εἶπεν ὁ Πατήρ· Γενηθήτω οὐρανός, καὶ
 συναχθήτω τὰ ὕδατα, καὶ ὀφθῇτω ἡ ξηρά· καὶ ἐξαγαγέτω
 30 ἡ γῆ βοτάνην καὶ πᾶν ζῶον.

- Ἀφ' ὧν καὶ Ἰουδαίους ἂν τις ἐλέγξειεν οὐ γινησὶως ἐφιστάνοντας
 ταῖς γραφαῖς. τίνοι γάρ, ἂν τις εἴποι πρὸς αὐτοὺς, ὠμίλει ὁ Θεός,
 ἵνα καὶ προστάτῃν λαλῇ; εἰ μὲν οὖν τοῖς γιγνομένοις προσέταττε
 καὶ ὠμίλει, περικτὸς ἦν ὁ λόγος· οὐπω γὰρ ἦν, ἀλλ' ἐμελλε γίγνεσθαι·
 33 οὐδεὶς δὲ τῷ μὴ ὄντι λαλεῖ, οὐδὲ εἰς τὸ γενέσθαι τῷ μηδέπω
 γενομένῳ προστάττει καὶ λαλεῖ. εἰ γὰρ τοῖς ἔσομένοις προσέταττεν

ὁ Θεός, ἔδει λέγειν αὐτόν· Γειοῦ, οὐρανέ, καὶ γειοῦ, γῆ, καὶ ἔξελθε, βοτάνη, καὶ ποιήθητι, ἄνθρωπε· νῦν δὲ τοῦτο μὲν οὐκ ἐποίησε, προστάττει δὲ λέγων Ποιήσωμεν ἄνθρωπον, καὶ ἐξελθέτω
 40 βοτάνη· ἀφ' ὧν δείκνυται ὁ Θεὸς ὡς πλησίον τῷ διαλεγόμενος περὶ τούτων. οὐκοῦν ἀνάγκη συνεῖναι τῷα τούτῳ, ᾧ καὶ ὁμιλῶν ἐποίει τὰ ὅλα. τίς οὖν ἂν εἴη εἰ μὴ ὁ τούτου Λόγος; τίς γὰρ ἂν τις φαίη Θεὸν ὁμιλεῖν ἢ τῷ ἑαυτοῦ Λόγῳ, ἢ τίς τούτῳ συνῆν ποιοῦντι τὴν γενητὴν πᾶσαν οὐσίαν ἢ ἡ τούτου σοφία, ἢ λέγουσα· Ἡνίκα
 45 ἐποίει τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, συμπαρήμην αὐτῷ; ἐν δὲ τῇ οὐρανοῦ καὶ γῆς ὀνομασίᾳ, πάντα τὰ ἐν οὐρανῷ καὶ γῇ γενητὰ συμπεριλαμβάνει. συνὼν δὲ ὡς σοφία, καὶ ὡς Λόγος τὸν Πατέρα βλέπων, ἐδημιούργει τὸ πᾶν καὶ συνίστη καὶ διεκόσμει· καὶ δύναμις δὲ ὧν τοῦ Πατρὸς, τὰ ὅλα εἰς τὸ εἶναι ἰσχυροποιεῖ, ἢ φησι καὶ ὁ
 50 Σωτήρ· Πάντα ὅσα βλέπω τὸν Πατέρα ποιοῦντα, καὶ γὰρ ὁμοίως ποιῶ· καὶ δι' αὐτοῦ δὲ καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα γεγονέναι οἱ ἱεροὶ τούτου διδάσκουσι μαθηταί, καὶ ὅτι ἀγαθὸν ἐξ ἀγαθοῦ γέννημα καὶ ἀληθινὸς Υἱὸς ὑπάρχων, δύναμις ἐστὶ τοῦ Πατρὸς καὶ σοφία καὶ Λόγος, οὐ κατὰ μετοχὴν ταῦτα ὧν, οὐδὲ ἐξωθεν ἐπιγενο-
 55 μένων τούτων αὐτῷ κατὰ τοὺς αὐτοῦ μετέχοντας καὶ σοφίζομένους δι' αὐτοῦ, καὶ δυνατοὺς καὶ λογικοὺς ἐν αὐτῷ γνωσμένους, ἀλλ' αὐτο-σοφία, αὐτολόγος, αὐτοδύναμις ἰδία τοῦ Πατρὸς ἐστίν, αὐτοφῶς, αὐτοαλήθεια, αὐτοδικαιοσύνη, αὐτοαρετή, καὶ μὴν καὶ χαρακτήρ καὶ ἀπαύγασμα καὶ εἰκὼν. καὶ συνελόντι φράσαι, καρπὸς παντέλειος
 60 τοῦ Πατρὸς ὑπάρχει, καὶ μόνος ἐστὶν Υἱός, εἰκὼν ἀπαράλλακτος τοῦ Πατρὸς.

47. Τίς οὖν ἂν, τίς ἐξαριθμήσειε τὸν Πατέρα, ἵνα καὶ τοῦ Λόγου τούτου τὰς δυνάμεις ἐξεύροι; ἔστι γὰρ ὥσπερ τοῦ Πατρὸς Λόγος καὶ σοφία, οὕτω καὶ τοῖς γενητοῖς συγκαταβαίνων, γίνεται πρὸς τὴν τοῦ γεννήτορος γνώσιν καὶ ἔννοια· αὐτοαγιασμός καὶ αὐτοζωή καὶ
 5 θύρα καὶ ποιμήν καὶ ὁδός, καὶ βασιλεὺς καὶ ἡγεμὼν καὶ ἐπὶ πᾶσι σωτήρ, καὶ ζωοποιὸς καὶ φῶς, καὶ πρόνοια τῶν πάντων. τοιοῦτον ἄρα ἀγαθὸν καὶ δημιουργὸν Υἱὸν ἔχων ἐξ ἑαυτοῦ ὁ Πατήρ, οὐκ

ἀφανῆ αὐτὸν τοῖς γενητοῖς ἀπέκρυψεν ἀλλὰ καὶ ὁσημέραι τοῦτον ἀποκαλύπτει τοῖς πᾶσι διὰ τῆς τῶν πάντων δι' αὐτοῦ συστάσεως
 10 καὶ ζωῆς. ἐν αὐτῷ δὲ καὶ δι' αὐτοῦ, καὶ ἑαυτὸν ἐμφαίνει, καθὼς ὁ Σωτὴρ φησιν· Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί· ὥστε ἐξ ἀνάγκης εἶναι τὸν Λόγον ἐν τῷ γενήσαντι, καὶ τὸν γεννηθέντα σὺν τῷ Πατρὶ διακονῶν.

Τούτων δὲ οὕτως ἐχόντων, καὶ οὐδενὸς ἔξωθεν αὐτοῦ τυγχάνοντος,
 15 ἀλλὰ καὶ οὐρανοῦ καὶ γῆς, καὶ πάντων τῶν ἐν αὐτοῖς ἐξηρητημένων αὐτοῦ, ὅμως ἄνθρωποι παράφρονες, παραγκωνισάμενοι τὴν πρὸς τοῦτον γνῶσιν καὶ εὐσεβείαν, τὰ οὐκ ὄντα πρὸ τῶν ὄντων ἐτίμησαν· καὶ ἀντὶ τοῦ ὄντως ὄντος Θεοῦ τὰ μὴ ὄντα ἐθεοποίησαν, τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα λατρεύοντες, πρᾶγμα πάσχοντες
 20 ἀνόητον καὶ δυσσεβές. ὅμοιον γὰρ ὡς εἴ τις τὰ ἔργα πρὸ τοῦ τεχνίτου θαυμάσειε, καὶ τὰ ἐν τῇ πόλει δημιουργήματα καταπλαγείς, τὸν τούτων δημιουργὸν καταπατοίῃ· ἢ ὡς εἴ τις τὸ μὲν μουσικὸν ὄργανον ἐπαινοίῃ, τὸν δὲ συνθέντα καὶ ἁρμοσάμενον ἐκβάλλοι, ἄφρονες καὶ πολὺ τὸν ὀφθαλμὸν πεπηρωμένοι. πῶς γὰρ ἂν ἐγνωσαν
 25 ὅλως οἰκοδομὴν ἢ ναῦν ἢ λύραν, μὴ οὐχὶ τοῦ ναυπηγοῦ ἐργασαμένου, καὶ τοῦ ἀρχιτέκτονος οἰκοδομήσαντος, καὶ τοῦ μουσικοῦ συνθέντος; ὥσπερ οὖν ὁ ταῦτα λογίζόμενος μαίνεται καὶ ὑπερέκεινα πάσης μανίας ἐστίν, οὕτως οὐ μοι δοκοῦσιν ὑγιαίνειν τὴν διάνοιαν οἱ τὸν Θεὸν μὴ ἐπιγινώσκοντες, καὶ τὸν τούτου Λόγον μὴ θρησκεύοντες,
 30 τὸν Σωτῆρα τῶν πάντων τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, δι' οὗ τὰ πάντα ὁ Πατὴρ διακοσμεῖ καὶ συνέχει, καὶ προνοεῖται τῶν ἄλων· εἰς ὃν οὐ τὴν πίστιν ἔχων καὶ τὸ θεοσεβές, ὡ φιλόχριστε, χαίρει καὶ εὐελπίς γίνου, ὅτι τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως καὶ εὐσεβείας ἀθανασία καὶ βασιλεία οὐρανῶν ἐστίν· ὁ καρπός, μόνον ἔαν κατὰ τοὺς αὐτοῦ
 35 νόμους ἢ ψυχὴ κεκοσμημένη γένηται. ὥσπερ γὰρ τοῖς κατ' αὐτὸν πολιτευομένοις ἐστὶ τὸ ἑπαινετὸν ζῶν αἰώνιος, οὕτω τοῖς τὴν ἐναντίαν καὶ μὴ τὴν τῆς ἀρετῆς ἀτραπὸν ὁδεύουσιν αἰσχύνῃ μεγάλη καὶ κίνδυνος ἀσύγνωστος ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, ὅτι καίτοι γνόντες τὴν τῆς ἀληθείας ὁδόν, ἐναντία ὧν ἐγνωσαν ἐπραξαν.

Π Α Ρ Α Ρ Τ Η Μ Α

ΕΚ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ (ΚΩΔΙΞ 138) ΤΟΥ Μ. ΦΩΤΙΟΥ

ΒΙΟΣ ΤΟΥ Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΥΠΟ ΑΓΝΟΣΤΟΥ ΗΜΙΝ
ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ (PG 25, CCXI CCXVI).

Ἀνεγνώσθη ἐκ τοῦ λόγου ὃς ἐπιγράφεται · Βίος
ἦτοι ἀθλήσις τοῦ ἐν ἀγίοις Πατρὸς ἡμῶν τοῦ
μεγάλου Ἀθανασίου ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας,
τὸν ἴσον διατυπούμενος τρόπον.

1. Ὁ τῆς ἑορτῆς καιρὸς τοῦ ἀρχιερέως Θεοῦ καὶ
μάρτυρος ἐνείστηκαί Πέτρου, καὶ Ἀλεξάνδρεια πᾶσα
τὴν μνήμην ἐγέραιρε, καὶ ὁ τούτου διάδοχος ὁ ἱερὸς
Ἀλέξανδρος μετὰ τὰς θείας τελετὰς καὶ τραπέζη
τοὺς ἐν τῷ κλήρῳ λογάδας ἐδεξιοῦτο. Ἐν ᾧ δὲ ταῦτα
ἡύτρεπίζετο, ὁρᾷ τινος ἐξ ἀπόπτου παρὰ τὰς ὀχθὰς
τῆς θαλάσσης παῖδας ἀπλάστω γνώμῃ παίζοντας καὶ
τὸ παίγνιον μίμησις ἦν ἱερατικῶν καὶ φρικτῶν μυ-
στηρίων, οὐκ εἰς ὕβριν αὐτὰ περιτρέπουσα, τῷ πόθῳ
δὲ τοῦ θαύματος τολμῶσα καὶ τὰ ἀτόλμητα. Ἀλλὰ
γὰρ τὸν μὲν Ἀθανάσιον ἐπίσκοπον ἐποίει ἡ μίμησις·
τὸ δὲ λοιπὸν εἷς τε κατηγορούμενος καὶ βαπτιζόμενος
καὶ ὁρᾷ εἰς πρεσβυτέρους καὶ διακόνους ἐσχημάτιζεν.
Ἐκπλαγεῖς οὖν τοῖς τελουμένοις ὁ Ἀλέξανδρος, ἄγει
πρὸς ἑαυτὸν τοὺς παῖδας, καὶ γνοὺς οὐ χλεύη ταῦτα

γνώμενα, ἀλλ', ὥς ἂν τις ἐκ τῶν ἐκβεβηκότων φαίη, ἐπ. πνολίᾳ τινὶ καὶ ψυχῆς ἀπλότητι εἰς ἔρωτα προδιανισταμένης τοῦ κρείττονος · ὅσοι μὲν αὐτῶν ἐβαπτίσαντο, τούτους ἐπιχρίσας διὰ τῆς ἐν Χριστῷ σφραγίδος ἐτελείωσεν · Ἀθανάσιον δὲ τοκεῦσι παρατίθῃσιν ἐντολὰς δεδωκώς παιδεύειν μὲν τοῖς μαθήμασιν, ἡδῶντα δὲ ἀποδοῦναι αὐτῷ, μᾶλλον δὲ τῇ Ἐκκλησίᾳ, ὥς ἄλλον τινὰ Σαμουὴλ παρ' αὐτῶν θεῷ προσαγόμενον. Πράττουσιν οὖν οἱ γονεῖς ὥς αὐτοῖς τὸ ἀρχιερατικὸν ἐκέλευε πρόσταγμα · καὶ τοῦ καιροῦ κελούντος, τὸν παῖδα προσφέρουσι. Ὁ δὲ εἴχεται καὶ ὁμοβρόσιον εἶχε, καὶ κοινωνὸν βουλῆς καὶ τῆς εὐσεβείας συλλήπτορα.

2. Τῆς δὲ Ἀρείου λύσεως μικροῦ τὴν οἰκουμένην λυμαινομένης, πολλοὺς ἀγῶνας ἀρχομένης μὲν σὺν Ἀλεξάνδρῳ τῷ θισοπεσίῳ ὑστερον δὲ καὶ καθ' ἑαυτὸν ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας διήθλησε. Καὶ γὰρ Ἀρειον μετὰ τὴν καθάρεισιν καὶ τὸ ἀνάθεμα ὑποκρινόμενον τὰ τῆς εὐσεβείας, κρατύνειν δὲ τῇ πρὸς ὀλίγον ὑποκρίσει μηχανώμενον τὰ τῆς ἀσεβείας, ἐφώρασε τε ὁ σοφὸς Ἀθανάσιος, καὶ ἀποσταλέντα πρὸς Ἀλέξανδρον τὸν Ἀλεξανδρείας παρὰ τοῦ εὐσεβοῦς βασιλέως ἑκωνταντίνου (οἶδε γὰρ πολλάκις μεμηχανημένος ὁδὸς καὶ τοὺς συνετοὺς ἐκκλέπτειν), μὴ παραδέξασθαι συνηγωνίατο. Εἶτα τοῦ ἐν ἀγίοις τελευτήσαντος Ἀμεξάνδρου, αὐτὸς καταστάς διάδοχος πρὸς πολλῶν μείζους ἀγῶνας ἐναπεδύετο. Διὸ καὶ ἅπαν τὸ αἵρετικὸν σόνταγμα σκοπὸν αὐτὸν τῆς οἰκείας προὔτιθεσεν γλωσσαλγίας τε καὶ συκοφαντίας. Συμφράττονται δὲ μάλιστα κατ' αὐτοῦ οἱ περὶ Εὐσέβιον τὸν Νικομηδείας, καὶ μισθοῦνται τινες τῆς Μελετίου αἵρέσεως καὶ δι' αὐτῶν κατηγορίας συρράπτουσιν. Ὡν ἡ μὲν πρώτη, **Δ** λινὴν ἐσθῆτα τοὺς Αἰγυπτίους τελεῖν τῇ Ἀλεξανδρέων ἐκ τῆς Ἀθανασίου πλεονεξίας, συνέπλαττεν, ἡ δευτέρα δὲ, ὥς τοῖς βασιλέως ἐνεδρεῖται πράγμασι,

Φιλουμένῳ γάρ τινι, ἐπιθέσθαι τυραννίδι φήμην λαβόντι, χρυσίου πλήρες ἐξαποστεῖλαι γλωσσόκομον, ὑπετίθετο· καὶ ἡ τρίτη Ἰσχύραν καὶ τὴν ἀνατραπείσαν τράπεζαν, καὶ τὸ κατσαγὸς μυστικὸν ποτήριον, καὶ τὸν Μαρειώτην, καὶ Μακάριον πρεσβύτερον, καὶ τὴν ληστρικὴν αὐτοῦ ἔφθορον, καὶ τὸ ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην θεατρισθὲν δρᾶμα σκηνοποιεῖ.

3. Ταῦτα καὶ τοιαῦθ' ἕτερα οἱ περὶ Εὐσέδιον δραματοουργήσαντες, εἰς ἀκοὰς ἐνηχοῦσι τὰς βασιλικὰς, καὶ κινουσιν εἰς ὀργὴν αἰτιασάμενοι, ὅτι καὶ Ἄρειον βασιλικοῖς καὶ γράμμασι καὶ προσταγμασι πεποιθότα, καίτοι τὰ ὀρθὰ φρονούντα, οὐκ ἠνέσχετο δέξασθαι. Κατ' ἐκεῖνο δὲ καιροῦ καὶ ἐπὶ τὰ τῶν Ἱεροσολύμων ἐγκαίνια σχεδὸν πάντες συνήσαν οἱ ἐπίσκοποι· καὶ γράφει Κωνσταντῖνος ὁ εὐσεβὴς βασιλεὺς πάλιν συλλεγῆναι σύνοδον ἐποφομένην ἃ διέβαλλέ τε Ἀθανάσιον καὶ ἃ συνίστη τὸν Ἄρειον. Καὶ εἰ μὲν φθόνας ὁδοδοξοῦντα τὸν Ἄρειον τῆς Ἐκκλησίας διέστησεν, εἰς εἰρήνην συμβιβάσει τὴν διάστασιν· εἰ δὲ αὐτὸς ἀπάτη κέχρηται, εἰς Ἀλεξανδρείαν τε διαπεμφθῆναι, καὶ κατὰ συν ἁκριθεῖν ὑπ' ἐξέτασιν ἁγισθαι. Τὴν δὲ διάσκεψιν τὴν περὶ Ἀθανάσιον καὶ Ἄρειον πορευομένους ἐπὶ τῇ Ἱεροπόλυντι ὁδοῦ πάρεργον ἐν Τύρῳ ποιήσασθαι. Τριακοστὸν δὲ τότε ἠνέστο ἔτος τῆς Κωνσταντίνου βασιλείας. Ἐξήκοντα δὲ ἐπίσκοποι τὴν ἐν Τύρῳ σύνοδον ἐπλήρουν, Αἰνουσίου τοῦ υπατικοῦ συνάγοντος αὐτοὺς, μεθ' οὗ καὶ ὁ τῆς ἐπαρχίας ἄρχων καὶ τινες τῶν ἐν τέλει τῇ συνόδῳ συνέδρευον· παρὴν δὲ καὶ Ἀθανάσιος, ἀλλὰ καὶ Μακάριος ὁ πρεσβύτερος, στρατιωτικῆς χειρὸς ἀπὸ Ἀλεξανδρείας σιδηροδέσμιοι αὐτὸν ἀγούσης. Πρώτην οὖν κατηγορίαν οἱ συκοφάνται τὴν περὶ τῆς λινῆς ἐσθῆτος προβάλλονται· ἀλλὰ ταύτην τὴν διαβολὴν οὐκ ἐν Τύρῳ μόνον κινήθεισαν, ἀλλὰ καὶ πρότερον ἐν Νικομηδείᾳ ταῖς τοῦ βασιλέως ἐνεχθεῖσαν ἀκοαῖς, Ἄπρις τε καὶ

Μακάριος οί της Ἀλεξανδρείας πρεσβύτεροι, ἐκείσθε παρατυχόντες, βράβειωσ διήλεγξαν. Διὸ τῶν μὲν συκοφαντῶν ὁ βασιλεὺς καθέψατο γράμμασι, Ἀθανάσιον δὲ πρὸς ἑαυτὸν ἐλθεῖν προετρέψατο. Καὶ τὰ γράμματα ἤκε πρὸς τὴν ἐν Τύρῳ σύνοδον καὶ εἰς κατήφειαν τὴν περὶ τὸν Εὐσέβιον πατρίαν συνέστειλεν, ἥδη πολλὴν βέουσαν κατ' Ἀθανασίου· ὅτι τε αὐτοὺς ὁ βασιλεὺς ἠτιάσατο, καὶ ὅτι ἡ κατὰ τὴν λινὴν ἐσθῆτα συκοφαντία προέφθασε δοῦναι τὸν Ἠλεγχον.

Τῆς δὲ διαβολῆς ταύτης ἐκπεσόντες, τὰ περὶ Ἰσχύραν καὶ Μακάριον τὸν πρεσβύτερον προτείνουσιν. Ὁ δὲ σοφὸς Ἀθανάσιος παρεγράφετο μὲν κατὰ νόμους πρᾶττων τοὺς προφανεῖς ἔχθρους, Εὐσέβιον φημι καὶ τοὺς ὁμόφρονας ἡλείου δὲ πρὸ πάντων Ἰσχύραν ἀποδειχθῆναι πρεσβύτερον, οὗ λειτουργοῦντος ἐπισκοπεῖν ἐπλάττειν ἡ κατηγορία τὸν Μακάριον κατὰ ληστρικὴν ἑορδὸν ἐξ ἀποστολῆς Ἀθανασίου, καὶ ἀνατρέψαι τὴν ἱερὰν τράπεζαν, καὶ τὸ μυστικὸν κατεῖναι ποτήριον, καὶ τὰ τῆς θείας Γραφῆς ἡμῶν βιβλία πυρὶ παραδοῦναι. Ἀλλ' ὁ μὲν τὰ δύο ταῦτα νόμων κοινῇ ἀντικατετίθει καὶ ἀντικρουῦσθαι οἱ δὲ κριταὶ οὐχὶ κρίνειν, εἰς δὲ τὸ κρατύνειν τὴν συκοφαντίαν ἔλον ἔτεινον τὸν λογισμόν· διὸ λόγον μὲν τῶν δικαίως λεγομένων οὐδένα εἶχον. Εἰσάγεται δὲ ἡ περὶ τὸν Μακάριον καὶ Ἰσχύραν κατηγορία, καὶ τὸ μὲν πρόθυμον ἦν τῶν συκοφαντῶν ἀφόρητον, τὸ δὲ τῆς ἀποδείξεως ἄπορον τὴν προθυμίαν εἰδείναι δυσσεβείας καὶ φθόνου κακούργημα. Παρθέσι δὲ καὶ τέχνῃ τὴν τῆς ἀποτυχίας αἰσχύνην σκευάζοντας, πρὸς τὸν Μαρωνίτην τῆς αὐτῶν συμμορίας ἀποστέλλουσιν, ἐκείσθε τὴν ἔτασιν, ἐν ᾗ ἡ πράξις προῆλθε, ὅσον γενέσθαι προφασισάμενοι. Ὡς δ' εἶδεν ὁ Ἀθανάσιος οὗς παρεγράψατο κριτὰς στελλομένους. Θεογόνιος γάρ ἦν καὶ Μαρης, καὶ Θεόδωρος, καὶ Μακεδόνιος καὶ Οὐρ-

A σάκιος · διεμαρτύρατο πᾶσι τὸ περιφανέστατον τοῦ ἀδικήματος · καὶ ὅτι Μακάριος μὲν ὁ πρῶτος τὴν γραφὴν ὑφιστάμενος ἐν σιδήροις ἦν, Ἰσχύρας δὲ ὁ κατήγορος τοῖς ἐκθέσμοις κριταῖς συνετέτακτο. Ὡς δὲ οὐ προσεῖχον ἡ σύνοδος οἷς ἤτιᾶτο καὶ διεμαρτύρατο, διαλαθὼν πρὸς βασιλέα, ὅτε δὴ καὶ μετακληθεὶς, ἀνεχώρησεν. Οἱ δὲ τοῦ Μαρειώτου κριταί, ἐκ μονομερείας ὡς αὐτοῖς τὸ ψεῦδος καὶ ὁ φθόνος ἐπέταττον, ὑπομνήματα συνταξάμενοι, πρὸς τὴν σύνοδον ἐπανήεσαν. Αὕτη δὲ, πρὶν ἢ παραγενέσθαι τούτους, ἐρήμην Ἀθανάσιον κατεδιήτησε. Παραγεγονότων, τὴν τε καθαίρεισιν ἐπεκύρωσεν, καὶ λαιδουρίαις ἐπηύξησεν. Καὶ παραμυτικά πρὸς τὴν καθιέρωσιν τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Ἐκκλησίας οἱ τὸ ἱερουργικὸν ἐξ ὧν ἐπραξαν ἁγιοσυργήσαντες, σπουδῇ παραγίνονται · καὶ τὸν Ἄρειον ἐπιστάντα, οἱ μὲν περὶ Εὐσέβιον ἀσμένως προσδέχονται, οἱ δὲ τῆς ὀρθῆς ἀπεστράφησαν πίστειως, ὀρίσαντες ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τὸν λόγον ὑπέχειν ὧν ἐν αἰτίᾳ καθίσταται, ἐν ᾗ καὶ παραγεγονῶς ἐάλω. Ἐν τούτοις δὲ τῶν πραττομένων κινουμένων, φθάνει γράμματα τοῦ βασιλέως, καὶ Ἀθανάσιον πρὸς αὐτὸν ἀπαγγέλλοντα ἔκειν, καὶ αὐτοὺς ἐπὶ τὴν βασιλίδι παραγενέσθαι· καὶ εἰς ἀγωνίαν ἐμβάλλει τὴν σύνοδον.

5. Διὸ οἱ πλείους μὲν αὐτῶν εἰς τὰ οἰκεία ἐπανήεσαν· οἱ δὲ περὶ Εὐσέβιον καὶ Θεογόνιον τέως αὐτόθι χρονίζουσιν ἐγίνωσκον, τῇ προλήτῃ τοῦ καιροῦ τὴν ἀγωνίαν λύειν μηχανώμενοι. Ἐν δὲ τῇ μεταξὺ καὶ τὸ ἕτερον τῶν ἐγκλημάτων, ὃ τῷ Φιλουμένῳ χρυσίον ἔλεγεν Ἀθανάσιον διαπέμψαι, κατὰ πρόσωπον διαλύεται τοῦ βασιλέως ἐν προστείῳ τῆς Νικομηδείας Ψαμαθίῳ κελουμένῳ διατρίβοντος. Καὶ ἀποστέλλεται εἰς Ἀλεξάνδρειαν μετὰ τιμῆς Ἀθανάσιος, γραμμάτων βασιλικῶν τὴν ἀνάωσιν αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἐκεῖσε ἀνακληρουτόντων· παρὴν δὲ καὶ Ἄρειος ἀποσταλεὶς, ὡς μοι προείρηται, ὑπὸ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις, καὶ

τάραχον ἢ Αἴγυπτος δέχεται πάλιν. Καὶ γράφει ταῦτα τῷ βασιλεῖ ὁ Ἀθανάσιος, καὶ μετάπεμπτον βασιλεὺς ἄγει τὸν Ἀρείον. Ὁ δὲ τοῖς περὶ Εὐσέβιον κατὰ τὴν ὁδὸν ἐν Καισαρείᾳ σκηνιάλλει, καὶ ἄλλα πάλιν κατὰ Ἀθανάσιον συκοφαντήματα ράπτεται. Ὡς δ' ὅφει καὶ μόλις οἱ περὶ Εὐσέβιον τῇ βασιλίδι παρεγίνοντο, τὰ μὲν ἄλλα τῶν ἐγκλημάτων ἔλεγον ὑπ' ἐξέτασιν μὴ ἀγαγεῖν, τὰ δὲ περὶ Ἰσχύραν καὶ ἐξετάσαι, καὶ σαφῶς εἶδέναι ὑπ' Ἀθανασίου τετολμῆσθαι. Ὡσαύτως καὶ εἰς τὴν σιτοπομπίαν τὴν ἐξ ἔθνους δι' Ἀλεξανδρείας τῇ Κωνσταντινουπόλει φερομένην κωλύσειεν. Ἐν οἷς καὶ φωραθεὶς ἔνοχος Ἀθανάσιος, λαθραίως ἀναχωρήσας, τὴν δίκην ἔφυγε. Συναρπαγεὶς οὖν τοῖς πλάσμασιν ὁ βασιλεὺς, εἰς τὰς Γαλλίους (α) ο' κεῖν ἐν Τριβεριάδι ὑπερόριον ἐκπέμπει τὸν πολύαθλον Ἀθανάσιον. Θορύβου δὲ καὶ ζάλης τὴν Αἴγυπτον ἐκκυμαινόντων, καὶ λοιμοῦ δίκην τῆς αἰρέσεως τὰ τῶν Ἐκκλησιῶν λυμαιομένης ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος κατὰ τι προαστεῖον τῆς Νικομηδείας, ἐν καὶ τριακοστὸν ἐν τῇ βασιλείᾳ διανύσας ἔτος, μεθίσταται τῶν ἐνταῦθα, ἄγων ἀπὸ γενέσεως πέμπτου καὶ ἐξη- A κοστοῦ. Καταλείπει δὲ νῆν διαθήκην πρεσβυτέρῳ τινὶ τὴν Ἀρείου λύσαν νοσοῦντι, προστάξας τῷ ὁμωνύμῳ ταύτην ἐγχειρίσαι Κωνσταντίνῳ. Δι' αὐτῆς γάρ αὐτῷ καὶ ἡ τοῦ πατρὸς βασιλείας ἀρχὴ εἰς κληρὸν ἀντὶ τῆς Ἑσπερίας ἀφωρίζετο. Ἀλλ' ὁ δειλαῖος, πολλῶν πυνθανομένων εἰ βασιλῆως διαθήκη προσηλύθε, μὴ γενέσθαι διετίνετο, συνεργοὺς ἔχων τοῦ ψεύδους τοὺς ἀνδρογύνους εὐνούχους. Μετ' ὀλίγον δὲ πρὸ τῶν ἄλλων παραγεγονότι Κωνσταντίῳ τὴν τοῦ βασιλῆως ἐγχειρίζει διαθήκην λάθρα· καὶ χάριν ἀντὶ τῆς προδοσίας αἰτεῖ τῆς πατρικῆς αὐτοῦ καὶ ὀρθῆς πίστεως τὴν προδοσίαν. Οἱ δὲ περὶ Εὐσέβιον, παρείδουσιν διὰ τοῦ πρεσβυτέρου πρὸς Κωνσταντῖνον λαβόντες, Εὐσέβιον τε τὸν πραιπόσιτον, καὶ δι' αὐτοῦ τοὺς ἄλλους

D

A

εὐνούχους, καὶ δὴ καὶ τὴν βασιλίδαν, τῆς αἰρίσεως παρα- **B**
σκευάζουσιν ἑραστάς. Καὶ τὰ Ἀρείου πάλιν ἐκρατύνετο.

θ. Τῶν ἀρχιερατικῶν θρόνων κατ' ἐκεῖνο καιροῦ
Μάξιμος μὲν τῶν Ἱεροσολύμων εἶχε τὴν ἐφορίαν,
'Αλέξανδρος δὲ τῆς βασιλίδος, Ἀθηνάσιος δ' ἦν ὑπερ-
δριος. Ἀρειος δὲ, παραγεγονώς ἐν Κωνσταντινου-
πόλει, τὴν τοῦ Θεοῦ διαφθεῖρειν ἐφρυάττετο Ἐκκλη-
σίαν. Ἀλλ' ἡ φιλόθρωπος οὐκ ἐμακροθύμησε δίκῃ·
ταῖς δὲ τοῦ ἱεροῦ Ἀλεξάνδρου παροξυνθεῖσα προσευ-
χαῖς, αὐτῇ αἰρίσει ἐκκόπτει τὸν Ἀρειον, καὶ τῶν
σπλάγχχνων αὐτοῦ ἄθρόον διαπυσόντων κάτωθεν, τῆς
ζωῆς ἀπελευνεται. Μικρὸν δὲ τῶν ἐξ Ἀρείου ἐφησυ-
γασάντων, αὐθις ἅπαντα κινουσι, τὸ ὑπερόριον Ἀθα-
νασίου μέγα ὄπλον αὐτοῖς εἰς τὸ καταπράξασθαι ἃ
διανοοῦντο, νομίζοντες. Ἀλλ' ἡ θεία πρόνοια τὴν αὐ-
τῶν σπουδὴν προφθάνουσα, Ἀθηνάσιον ἐπανάγει τῆς **C**
ὑπερορίας γράμμασιν ὠχυρωμένον· βασιλικοῖς· οἷς
αὐτὸν ὁ τῆς δύσεως ἔχων τὸ σκήπτρον Κώνστας ἐφο-
διάζων εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἐξαπέστειλε. Καὶ ἡδιστα
μὲν τὸν παιμένα δοσι τῆς ὀρθοδοξίας ἦσαν ἐδέχοντο·
τὸ δ' αἰρετίζον στάσεις ἀνέκινει, καὶ τοῖς περὶ Εὐσέ-
βιον ἀφορμὰς παρεῖχον ἐνδιαβάλλειν πάλιν τὸν Ἀθα-
νάσιον πρὸς Κωνσταντίον, καὶ τοσοῦτον ταῖς διαβο-
λαῖς εἰς ὀργὴν τὸν εὐρίπιστον ἀνέβρίπισαν, ὥς αὐτί-
κα πάλιν ὑπερορίαν κατὰ τοῦ ἀγίου ψηφίσασθαι. Οὕ-
ται, καὶ νεκροῦ τινος χεῖρα εἰς ὄπλον συκοφαντίας
κατὰ τοῦ ὁσίου ἐκκόφαντες, καθωπλίσαντο, Ἀρσενίου
δὲ ταύτην ἐφήμιζον, καὶ ἀπὸ Ἀθανασίου μὲν ἐκκό-
φθαι (α), εἶναι δὲ αὐτῷ ταύτην μαγικῆς τέχνης ὄργανον.
Καὶ ἡ μὲν τῆς ὑπερορίας ψῆφος οὐ λύεται· συνέδριον
δὲ ἐν Τύρῳ, βασιλέως προστάττοντος, συναθροίζεται·
καὶ προχειρίζεται τὸ βασιλικὸν βούλημα ἄνδρα συν- **D**
έστιον καὶ ὁμόφρονα Ἀρχέλαον ὄνομα, καὶ σὺν αὐτῷ
τὸν Φοινίκης ἄρχοντα συνεδριάσαι τε τοῖς περὶ Εὐ-
σέβιον, καὶ συνδιασκεψασθαι ἃ κατὰ τοῦ Ἀθανασίου

συνεσκέαστο. Ἐχρόνιζον οὖν οἱ ἐν Τύρῳ, ὡς μὲν οἱ
 δυσσεβεῖς ἐπλάττοντο, τοὺς ἀπὸ Ἀλεξανδρείας κατ-
 ηγόρους ἀναμένοντας, οὓς καὶ τοῦ μύστους αὐτόπτας,
 καὶ τὸν Ἀρσένιον καλῶς ἐπιγινώσκειν διηγέλλον·
 ὡς δὲ τὸ ἐκδεδηκὸς ἔδειξε, κατὰ θέαν πρόνοιαν. Ἦν
 μὲν γὰρ ὁ Ἀρσένιος τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐκκλησίας
 ἀναγνώστης, καὶ ποτε δίκην αἰσχρᾶς αἰτίας μέλλων
 ὑπέχειν, ἐξαρκάζεται μὲν ὑπὸ Ἀθανασίου, δρασμῶ

Α δὲ τὴν σωτηρίαν καρποῦται. Καὶ τὸ ἄφαντος τοῦ ψυ-
 γάδος θάρρειν τῷ πλάσματι τοὺς δυσσεβεῖς ὁπετίθετο.
 Ἀλλ' οἶκτον λαβὼν τοῦ σωτῆρος ὁ Ἀρσένιος (ἐν γὰρ
 τῷ βραδύνειν τὸ συνέδριον ἢ τῆς συκοφαντίας φήμη
 πανταχοῦ διέδραμε), πρὸς τὴν Τύρον παραγίνεται,
 κρεῖσσον λογιζόμενος εἰ δέοι αὐτὸν καὶ τεθνάναι, ἢ
 δι' αὐτὸν τὴν οἰκουμένην περί τηλικούτου ἀνδρὸς σκαν-
 δαλίζεσθαι. Ἐμφανίζεται δὲ κατὰ μυστικὴν ὁμίλειαν τῷ
 σεβασμίῳ Ἀθανασίῳ, καὶ δέχεται βουλὴν λανθάνειν
 πάντας πρὸ τῆς δίκης· ἵνα μὴ τι κακὸν αὐτὸς παρὰ
 τῶν συκοφαντῶν πάθῃ, ἢ τὸν ἔλεγχον ἄφικτόν τοῦ
 δράματός συνιδόντες εἰς ὑπερθεσιν τὸ ἔγκλημα δια-
 λύσωσιν.

7. Ἀθροίζουσιν οὖν τὸ συνέδριον· καὶ πρώτη
 συκοφαντία, γύναιον αὐτῷ ἐπαριᾶσι μοιχαῖαν ἀνα-
 καλούμενον. Ἐβόα δὲ τὸ ἀναιδὲς ἐκεῖνο καὶ μεμισθω-
Β μένον γύναιον νύκτιωρ ἤκουσα φθορὰν ὑποστῆναι
 ἐπιπεσόντος αὐτῇ Ἀθανασίου. Συνῆν τῷ τῆς παρθε-
 νίας ἑραστῇ καὶ Τιμόθεος ὁ αὐτοῦ πρεσβύτερος καὶ
 βουλὴν σοφίας, μᾶλλον δὲ θείας ἐπιπνοίας βουλευόν-
 ται, δι' ἧς τὸ κακομήχανον τῶν δυσσεβῶν ῥαδίως
 ἔμελλεν ἀπαιτεῖσθαι τὸν ἔλεγχον. Ἐπεὶ γὰρ εἰς πρόσ-
 ωπον ἤχθησαν τοῦ γυναιίου, ὁ μὲν κατηγορούμενος,
 ἡσυχῇ θεὸν ἑδυσώπει· Τιμόθεος δ', ἀναιδευομένης
 τῆς μαινόδος, καὶ τὸν Ἀθνασίον, ὡς ἐδιδάχθη, φθορὰ
 καλούσης, ὁ πρεσβύτερος, ὡς δῆθεν Ἀθανάσιος, Εἰπέ
 μοι, ὦ γύναι, φησὶν, ἐγὼ παρὰ σοὶ ἔμεινα, ἢ σὺ με

- ἐν οἴκῳ τῷ σῷ ὑπεδέξω, ἢ νύκτωρ σὲ ἐδιδασάμην ; Ἦ δὲ, οἷα γύναιον ἐκ δημοσίου τέγους, ἀναιδεῖ προσώπῳ καὶ ἀτενέσιν ὀφθαλμοῖς πρὸς τὸν Τιμόθεον ἀποβλέψασα, Σὺ εἰ ὁ τὴν βίβν μοι ἐπενεγκὼν, καὶ τὴν
- C** φθορὰν νύκτωρ, ἀνεβόα· καὶ πρὸς τοὺς κριτὰς ἐπιστραφεῖσα τοὺς σρικτοτάτους ὅρκους ταῖς διαβολαῖς συνῆπτεν, ὡς οὗτος, τὸν Τιμόθεον πάλιν δακτυλοδοεῖ-κτοῦσα καὶ ἔλκευσα· Οὗτός ἐστι, καὶ οὐκ ἄλλος ὁ ἐμὸς φθορεὺς. Οἱ δὲ κριταὶ σὺν τοῖς δορυφόροις τῆς μαχλαῆδος μὲν κατεγέλων, Ἀθανάσιον δὲ τῆς συνέσεως ἐθαύμαζον, ὅπως σιγῶν τὸ κατ' αὐτοῦ ἐγκλημα εἰς τοὺς κατηγόρους περιτρέψας, ἀναιδεστὰτους συκοφάντας ἀπέδειξεν. Αὐτοὶ δὲ ἑαυτῶν οὐδὲν ἀμείνους εἰς τὸ φροντίσαι τοῦ δικαίου γεγόνασιν. Οἱ δὲ κατήγοροι, δέον στένειν καὶ χάριν εἰδέναι, εἴ τις αὐτοὺς μὴ ἀπαιτοίη τὴν τῆς συκοφαντίας δίκην, οἱ δὲ καὶ πρὸς τὴν Ἀρσενίου δεξιὰν τὴν γλῶσσαν ὀκλίζουσι· καὶ φόνον ἄμα καὶ γοητείαν τῇ τῆς εὐσεβείας ἀγωνιστῇ περιάπτουσιν. Ἀλλ' ἐκείνος ἐν τῇ ἀταράχῃ καὶ τῆς
- D** φωνῆς καὶ τῆς γνώμης, Καὶ τίς γάρ ἐστι, φησὶν, ἐξ ὑμῶν, ὁ γινώσκων τὸν Ἀρσένιον ἢ τὴν αὐτοῦ δεξιὰν ; Φαμένων δ' οὐκ ὀλίγων οὕς εἶχε τὸ συνέδριον σὺν τοῖς κατηγόροις, ὡς σαφῶς εἶδεῖν τὸν Ἀρσένιον· Καὶ ἐπαι βεβαίως καὶ ἀκριβῶς, ὁ Ἀθανάσιος ἔφησε, γινώσκειν οὗτοι συνωμολόγησαν τὸν Ἀρσένιον, ὁ δὲ πάρεστιν, εἰσὶτω. Εἰσελθόντος δὲ, πάλιν ἐπηρώτα εἰ τὸν εἰσαχθέντα ἴσασιν, ὡς εἶη Ἀρσένιος. Τῶν δὲ οὐκ ἔχόντων ἀρνήσασθαι. ἔλκει τε αὐτὸν μᾶλλον τοῦ βήματος ἐγγύτερον· καὶ πρώτην τὴν δεξιὰν ἀναστῆναι κελεύσας χεῖρα, εἶτα καὶ τὴν ἀριστεράν, ἀνέκραγεν· Ἴδού Ἀρσένιος, ἄνδρες πολῖται· Ἰδού καὶ αἱ τούτου δύο χεῖρες, ὧ θαυμάσιαι δικασταί. Εἰπάτωσαν οὖν οἱ
- A** κατήγοροι τίνας ἐστὶν ἡ χεῖρ καὶ τίνας αὐτὴν ἐξέκοψαν ; ἔφ' ᾧ γὰρ ταύτῃ ἐχρήσαντο, οὐκ ἔτι λοιπὸν οὐδενὶ ἀμφισβήτησις· ἐχειροκόπησαν γὰρ ἄνθρωπον ὡς

ἂν ἡμᾶς θανατώσωσιν. Ἄλλ' ὁ μὲν οὕτω τὰ τῶν
 ἀντιπάλων πάντα διέλυε μηχανήματα· οἱ δὲ κριταί,
 τυφλοὶ καὶ κωφοὶ ἔκ τε τοῦ ζητεῖν ἀρέσκειν Κωνσταν-
 τίῳ γεγονότες, καὶ ἐξ ὧν ἀπέκλινον τοῖς αἰρετίζουσιν,
 ἀπέλιπόν τε τὸ βῆμα, καὶ σιγῇ διδόναι τὰ ἐληλεγμένα
 ἐτεχνάζοντο. Ὑποχωρησάντων δὲ τούτων, κίνησις
 οὐκ ἔτι συκοφαντιῶν, ἀλλ' ἀναιδῶς μισαιφονίας κατὰ
 τοῦ τρισαριατίως ἀναβρῆγγυται. Καὶ οἱ μὲν λόγοις,
 οἱ δὲ καὶ χερσὶ τὸν νικητὴν προὑπηλάκιζον· οἱ δὲ καὶ
 τὸν ἐκ τοῦ βασιλείως ἐπέσειον θάνατον. Ὁ δὲ Ἀρχέ-
 λαος μέλλοντα διασπᾶσθαι τὸν δσιον ὑπὸ τῶν δυσσε-
 βῶν, μόλις τῆς οἰκίας καταβάς (εἰ γὰρ καὶ πρὸς τὴν
 κρίσιν οὐχ ἑώρα, ἀλλ' οὖν εἶχε τινα τῆς φύσεως αἰδῶ),
 μετὰ καὶ τῶν δορυφόρων ἐξαρπάζει, καὶ δρασμὸν B
 κρύφιον αὐτῷ παρασκευάζει, καὶ ὑποτίθεται· τὸ δὲ
 δυσσεβεὲς συνεδριάσαντες αὐθις γράφουσι τε τὸν ἀν-
 αῖτιον αἰτίαις ἀτόποις, ἕς αὐτοὶ συνέπλεσαν, ἐλῶναι·
 καὶ διαφόροις βιβλιδίοις ἐγκαταθέμενοι τὴν τοῦ ψεύ-
 δους, εἰς τε Κωνσταντίῳ καὶ πάσῃ διαπέμπονται τῇ
 οἰκουμένῃ.

8. Καὶ γίνεται εἰς πολυάθλῳ πᾶσα χώρα φυγὴ
 ἀφόδρα ζητουμένη. Καὶ ἡ ζήτησις τοῖς μὲν συνειδόσι
 καὶ μὴ καταμηνύουσι ζωῆς ἀφαίρεσιν ἐπέβαλλε τὴν
 ζημίαν· τοῖς δὲ κομίζουσιν ἢ ζῶντα ἢ τὴν αὐτοῦ
 κεφαλὴν δωρεαὶ προὔτεινοντο μεγάλαι. Ἀ συνιδῶν ὁ
 τῆς ὑπομονῆς ἀδάμας, ἐν λάκκῳ ὕδωρ μὴ ἔχοντι ἐπὶ
 ἕξ ἔτεσι λαθὼν ἐμάρτερι. Ὡς δὲ καὶ τὸ χωρίον ἐκεῖνο
 προδίδουσαι ἔμελλε, θαλάσσης ὅψεως τὴν προδοσίαν τῷ
 θεράποντι πρὸ μιᾶς ἡμέρας μηνυσάσης, κάκειθεν
 ἀποδιδράσκει, καὶ πρὸς τὴν Δύσιν ἀπαίρει· τοῦ Κων-
 σταντος ἤδη τὴν ἀρχὴν ἔχοντος, οὗ τὴν ἑαυτοῦ, ἀλλὰ C
 καὶ τὴν τοῦ ἀδελφοῦ Κωνσταντίνου. Καὶ γὰρ αὐτὸν
 τὸ στρατιωτικόν, τυραννίδι ἐπιθήμενος, ἀνείλον.
 διδάσκει τειγαροῦν διὰ συνδρομῆς Ἰουλίου τοῦ Ῥώ-

μης τὸν βασιλέα Κωνσταντα τὰς συσκευὰς ἃς ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν ὑπίστη, καὶ τὴν σύνοδον τὴν ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐπὶ διαστροφῇ τῆς πίστεως συγκροτηθεῖσαν . καὶ ὡς Γεώργιον εἰς τὸν αὐτοῦ θρόνον ἐκθέσμως χειροτονήσαντες ἐγκαθίδρυσαν . καὶ οὐκ ἔκείνον μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸ ἐκείνου Γρηγόριον. Εὐσέβιος μέντοι, διαπραξάμενος ἃ ἐσπούδαζε , διαπρεσβεύεται πρὸς τὸν δσιν Ἰούλιον, κοινωνὸν λαβεῖν τῆς Ἀθανασίου κατακρίσεως μηχανώμενος. Ὁ δὲ ἐξ ὧν ἔκεινος ἔγραφεν, οὐ κατόρισιν, ἀθώωσιν δὲ μᾶλλον Ἀθανασίου συνορῶν, γράμμασι τὸν ἡδικοημένον ἐπιβρώσας, εἰς

D

Ἀλεξάνδρειαν ἀποστέλλει . ἐν οἷς καὶ τοὺς αὐτὸν καθελόντας δικαίᾳ καὶ οὐ μικρᾷ μέμφει μετήρχετο. Ἀλλ' οἱ τῆς Ἀρείου λύσεως, ὑποφθείραντες ἐπὶ πλέον τὸν Κωνσταντίον , ὅν αὐτοὶ καχειροτονήκασιν Γρηγόριον , ἐπὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν στρατιωτικῇ χειρὶ ἐκπεμφθῆναι καταπράττονται (Συριανὸς ἦν στρατηγὸς τῆς τοιαύτης παρατάξεως), καὶ ὁ στρατὸς εἰς πέντε χιλιάδας ἀπηρτίζετο. Διαφεύγει δ' οὖν ὁ σοφὸς Ἀθανάσιος τὸν τε στρατηγὸν καὶ τοὺς στρατιώτας πνέοντας κατ' αὐτοῦ τὸν φόνον . καὶ τὸ δεύτερον ἐπὶ

A

τὴν Ῥώμην ἀνατρέχει. Ὁ δὲ δυσσεβὴς Γρηγόριος τῆς Ἀλεξανδρείων ἐκράττει . καὶ ἡ πόλις , τὸ συνεχθὲν οὐκ ἐν τῇ ἀνεκτῇ θεμένῃ τὴν καλουμένην, Διονυσίου ἐκκλησίαν ἐνέπρησαν. Συνῆσαν οὖν ἄλλοις, τοῖς ἴσοις ἀρισταίοις κοσμούμενοι.

9. Γράφει δὲ Κωνστας, τῷ ἀδελφῷ Κωνσταντίῳ συμπαρορμῶντος αὐτὸν καὶ τοῦ ἀρχιερέως Ἰουλίου, ὥστε τὰς ἰδίας ἐπισκοπὰς ἀναλαβεῖν τοὺς ἡδικοημένους. Ὡς δὲ οὐδὲν ἤνυσεν, ἀξιοῦσιν αὐτὸν οἱ περὶ Ἀθανάσιον οἰκουμένην συνόδῳ τὰ περὶ αὐτοὺς τε καὶ τῆς συνεπηρεαζομένης πίστεως ἐπικριθῆναι . καὶ κηρύσσεται γνώμη τῶν δύο βασιλέων κατὰ Σαρδικίαν

οἰκουμένης συνέδος. Ἐνδέκατον δ' ἦν ἔτος ἀπὸ τῆς
τελευτῆς Κωνσταντίνου τοῦ πατρὸς τῶν βασιλέων .
Ἐκ μὲν δὴ τῆς Ἑσπερίας ὑπὲρ τοὺς τριακοσίους συν-
ῆλθον ἐπίσκοποι, ἐκ δὲ τῆς Ἀνατολῆς ἑξ ἄνθρωποι καὶ
ἐβδομήκοντα, ἐν οἷς καὶ ὁ τοῦ Μαρκεῶντος Ἰσχυρίας
Β ἡριθμεῖτο ὡς ἐπίσκοπος. Ὡς οὖν ἐν τῇ Σαρδικῇ συν-
ῆσαν ἅπαντες, οἱ τῆς Ἀνατολῆς εἰς ὄψιν τῶν Ἑσπε-
ρίων ἔλθειν ἀκηρέσκοντο, εἰ μὴ πρότερον τοὺς περὶ
Ἀθανάσιον καὶ Παῦλον τοῦ συλλόγου ἀπελασῶσι .
Πρωτογένης δὲ ὁ Σαρδικῆς ἐπίσκοπος καὶ Ὅσιος
Κουδρουθῆς, καὶ οἱ λοιποὶ ἐπόμενοι οὐδ' εἰς ἀκρὴν
τὴν ἔκθεσμον αὐτῶν ἀξίωσιν παρεδέξαντο, ἄνδρας,
οὓς συνῆλθον κρίναι, ἀκρίτως κατακρίναι καὶ ἀπε-
λάσαι. Ἐξ ὧν οἱ μὲν τῆς Ἀνατολῆς, σχισθέντες τῶν
ἐν Σαρδικῇ, ἐν τῇ Φιλίππου πόλει συναθροίζονται
καὶ τὸ ὁμοούσιον οὐκ ἔτι γνώμη ὑφάλη, ἀλλ' ἐμφα-
νεστῆτι καὶ γλώσσης θρασύντητι ἀναθεματίζουσι, καὶ
τὸ ἀνόμοιον δογματίζουσι καὶ τὰ δυσσεβεῖ ψηφίσματα
πανταχοῦ διαπέμπονται· οἱ δὲ ἐν Σαρδικῇ πρῶτον
μὲν τῶν ἀποσχισάντων ἐρήμην κατεφηφίσαντο· εἶτα
Γ τοὺς Ἀθανασίου κατηγοροὺς, συκοφαντίας ἁλόντας,
καθαίρουσι τοῦ ἀξιώματος· καὶ τρίτον τῆς ἐν Νικαίᾳ
συνόδου τὸν ὅρον κρατύνουσι, καὶ ἀνακηρύττουσι τὸ
ὁμοούσιον ἐπὶ πᾶσι, τὸ ἀνόμοιον δὲ ἀπακηρύττουσι.
Καὶ γράμματα πρὸς πάσας τὰς οἰκουμένης Ἐκκλη-
σίας διαπέμπονται. Γνοὺς δ' ὁ τῶν Ἑσπερίων βασιλεὺς
τὰ κατὰ τὴν Σαρδικὴν συνενεχθέντα, διδάσκει μὲν
παραυτίκα τὸν ἀδελφόν, ἀποδοθῆναι δὲ Παύλῳ καὶ
Ἀθανασίῳ καὶ τοῖς περὶ αὐτοὺς τοὺς οἰκείους θρό-
νους ἅμα μὲν παρῆναι, ἅμα δὲ καὶ παρεκελεύετο .
Καὶ Ἀθανάσιος μὲν ὑπεστέλλετο τὰς τῶν Ἀρειανῶν
ἐπιβουλάς, καὶ τῇ Ῥώμῃ προσέδρευεν· ὁ δὲ τῆς
Δύσεως βασιλεὺς πάλιν γράφει τὰδελφῷ, ὡς, εἰ μὲν
προθύμως προσδέχοιτο τὸν ἄνδρα, καὶ τὸν ἀρχιερατι-
κὸν ἀποδίδωαι θρόνον, ἕτοιμός ἐστιν ἐκπέμπειν τὸν

Ἀθανάσιον · εἰ δὲ μὴ βούλοιτο, αὐτὸς δι' ἐκυτοῦ τοῦ ἑ-
καίου γενήσεται τιμωρὸς.

40. Καθίσταται δὴ ὁ Κωνσταντῖος εἰς θέος καὶ διὰ D
γραμμαμάτων οὐχ ἅπαξ, ἀλλὰ καὶ δις καὶ τρίς σταλέν-
των, ἐπαγωγῶν τε καὶ θελκτηρίων, καλεῖ πρὸς ἑαυ-
τὸν τὸν πολύσθλον Ἀθανάσιον · καὶ μετὰ πολλῆς
δαρυφορίας ἀποστέλλει τοῦτον ὁ τῆς Ἑσπέρας βασι-
λεὺς, καὶ Ἰουλίου τοῦ ἀρχιερέως γράμμασιν αὐτὸν
ἀφόροις ἐφαδιάζοντας· Κωνσταντῖος δὲ παραγεγο-
νότα εἰς τὸν οἰκεῖον θρόνον ἀποκαθίστησιν, ὑφειμένῳ
πρότερον ὀνειδισμῶν καθυποβαλὼν · Ἀποδράς γάρ,
ἔλεγε, μεγάλην ἑμοῦ λοιδορίαν κατέχεας, καίτοι γε
περὶ σοῦ φιλάνθρωπα μελετῶντος. Πλὴν ἀλλά γε νῦν
μίαν μοι δίδου χάριν. Ὁ δὲ τὴν κατὰ δύναμιν ἔτοιμος
εἶναι διωμολόγει χαρίζεσθαι. Καὶ ὁ Κωνσταντῖος μίαν A
ἐκκλησίαν τῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐπιζητεῖ τοῖς Ἀρει-
νοῖς δοθῆναι συνακτῆριον. Ὁ δὲ οὐκ ἀκείπεν, συνάπτει
δὲ τῇ καταθέσει εἰ καὶ Κωνσταντῖος ἐν Κωνσταντι-
νουπόλει μίαν τοῖς ὁμοδόξοις ἦν οὕτως εἶχον ἐγγχειρί-
σει. Κωνσταντῖος δὲ προθύμως τε καὶ σὺν ἡδονῇ
ἐπηγγείλατο. Ἐγνῶει δὲ ἄρα λυπῶν τὰ μέγιστα τοὺς
ὁμόφρονας. Πλὴν καταπλαγεὶς τὴν τοῦ Ἀθανασίου
σύνεσιν τε καὶ ἀγχίνοισιν, ὡς προεῖρηται, μετὰ πάσης
δόξης καὶ τιμῆς ἐκπέμπει, γράφων καὶ πρὸς τὸν
Αὐγουστάλιον τὰ τε ἅλλα διὰ σεβασμιότητος ἄγειν
αὐτὸν, καὶ πάντα οἷς αὐτὸν αὐτός τε καὶ οἱ σὺν αὐτῷ
κατεψηφίσαντο, τὸ ἀκυρον καὶ ἀνεέργητον ἔχειν ·
ἀλλὰ γε δὴ καὶ τὸν ὑπ' αὐτῷ κλῆρον τὴν προτέραν
τιμὴν καὶ πάσης δημοσίου ὑπηρεσίας ἀναλαβεῖν τὴν
ἐλευθερίαν. Καταλαβὼν οὖν ὁ Ἀθανάσιος τὰ Ἱεροσό- B
λυμα, καὶ Μαξίμου τῷ ἀρχιερεῖ τοῦ Θεοῦ καὶ ὁμολο-
γητῇ συνελθὼν εἰς ὄφιν τε καὶ ὁμιλίαν, τὰ τε ἐν
Σαρδικῇ διαπεπραγμένα, καὶ ὡς πρὸς αὐτὸν Κωνσταν-
τῖος διετίθη ἀνακιδάζαμενος, σὺνοδον ἀθροίσαι τὸν

ὁμολογητὴν κατακράττεται. Καὶ ἡ σύνοδος τῷ θαυμαστῷ Ἀθανασίῳ καὶ τὴν κοινωνίαν καὶ τὸ ἀρχιερατικὸν ἀξίωμα ἐπικηφίζεται. Καὶ γράφει τοῖς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ πάσῃ τῇ τε Αἰγύπτῳ καὶ Λιβύῃ ἅ περὶ Ἀθανασίου ἔγνω τε καὶ διεπράξατο. Ὁ δὲ γενναῖος οὗτος ἀθλητὴς, τῇ Ἀλεξανδρείᾳ ἐπιστάς, καθίζει καὶ αὐτὸς ἀρχιερέων ἐξ Αἰγύπτου τε καὶ Λιβύης σύλλογον· καὶ αὐτῇ τὰς ὁμιλίας καὶ ἀπαρallάκτους φήφους ταῖς ἐν Σαρδικῇ καὶ Ἱεροσολύμοις συνόδοις ψηφίζεται. Ἀλλὰ γὰρ Μαγνηντίου τυραννίδι ἐπιθεμένου, καὶ τὸν βασιλεύοντα τῆς Δύσεως διαφθείραντος, οἱ ἐξ Ἀρείου πάλιν τὸν κονιορτὸν Κωνσταντίνου κατὰ τοῦ πολυάθλου ἀναδρίπκίζουνσι· καὶ πάλιν τὰ τῆς ἀσεβείας ψηφίσματα, καὶ πάλιν φυγὴ καὶ πάλιν ἔρευνα, καὶ πάλιν ἀναζήτησις. Ναὶ δὴ καὶ Γεώργιος ὁ τῆς Ἀλεξανδρέων πόλεως ἀρπάσας τὸν θρόνον ἄμα τοῖς περὶ Ἀκάκιον καὶ Πατρόφιλον, οἱ τῆς Ἀρείου πατρίδας, ἐξωθήσαντες Ἱεροσολύμων τὸν ὁμολογητὴν Μάξιμον, ἀντιστάγουσι Κύριλλον. Ὁ δὲ δυσσευδὴς Γεώργιος, τοσούτων τὴν Ἀλεξανδρέων ἐνέπλησσε κακῶν, ὥς τὰ τοῖς Ἑλλήσι κατὰ Χριστιανῶν τολμηθέντα φιλανθρωπίαν νομίζεσθαι. Αἰκισμοὶ τεγάρ σωματῶν καίναῖς ἐπινοαῖς ἀφορήτους φέροντες τὰς ἀλγυδόνας κατέβαινον, καὶ πῦρ γυμναῖς ταῖς παρθέναις προσέφερετο· καὶ θάνατος πολλοὺς ἄλλους καὶ τοῦ ζῆν κα· τῆς τιμωρίας ἐξήρπαζε. Γεγόνاسι καὶ ὑπεροραῖαι τῶν κατὰ τὴν Αἰγύπτου ἱερέων τε καὶ ἀρχιερέων δύο καὶ τριάκοντα·

11. Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος, προσλαβὼν καὶ τὴν τάδελ-
 φοῦ ἀρχὴν, καὶ τοὺς Ἑσπερίους ἐπισκόπους νεθέλκειν
 εἰς τε τὴν Ἀθανασίου κατάκρισιν, καὶ εἰς τὴν ἰδίαν
 ἐσπούδαζεν αἵρεσιν. Διὸ καὶ σύνοδον διὰ ταῦτα κατὰ
 Μεδιόλανον πόλιν τῆς Ἰταλίας ἀθροίζει, καὶ τινὰς
 μὲν πρὸς οἰκεῖον διαστρέφει βούλημα· Διονύσιος δὲ
 καὶ Εὐσέβιος καὶ Ῥοδανός, Παυλῖνός τε καὶ Λουκί-

φιρ, τὸ εἰκεῖον καὶ τῆς εὐσεβείας μὴ καθυβρίσαντες
φρόνημα, καὶ οὐδ' Ἀθανασίου καταγινῶναι ἀνασχό-
μενοι (ἤδεισαν γὰρ τὴν Ἀθανασίου κατάκρισιν τὴν
τῆς πίστεως προσιμιάζεσθαι καθαίρεσιν), ἐν Ἀρι-
μηνῳ ὑπερορίζονται. Γινούς δὲ ὁ τοῦ Θεοῦ θεράπων
Ἀθανάσιος, ὡς πάλιν κατ' αὐτοῦ πικρότερόν τε καὶ

A φρονικώτερον τὸ αἵρετικὸν παροξύνεται στίσος, λαθῶ-
ἀπαντας τοὺς ἐν τῇ πόλει, παρθένῳ τινὶ καταφεύγει
τῷ ἀνυπόπτῳ τῆς κόρης κλέπτων τὴν εὐρεσιν. ἦν
γὰρ ἡ νεάνις καὶ τὴν ὄψιν ὡραία, καὶ συνοικεῖν αὐτῇ
μηδὲ τὸν τυχόντα ἄνδρα, μήτιγε ἀρχιερέα, πολλὴν καὶ
βεβαίαν τὴν πληροφορίαν παρέχουσα. Ἔτος δὲ τῆς
ἡλικίας εἰκοστὸν ἡνύετο αὐτῇ ἀπὸ γενέσεως. Ἀνατί-
θησιν οὖν αὐτῇ ὁ τῆς παρθενίας καὶ διδασκαλός καὶ
φύλαξ τὰ καθ' ἑαυτὸν, ὅτι πρὸς μαιφονίαν αὐτοῦ
ἐξοπλίζοιτο τὸ αἵρετικόν· καὶ ὡς πάντα τὰ ἔξω τῆς
πόλεως προκατελήπται ἐρεύναις· καὶ ὡς, ἐκ θείας
ἔφεως τὴν σωτηρίαν αὐτῷ κρυτανευσούσης, πρὸς αὐ-
τὴν ἦκοι. Ἢ δὲ μετὰ χαρὰς ἀνεκλαλήτου καὶ ὑποδέ-
χεται καὶ ἐπὶ ἑξ ἑτη κατακρύπτει· καὶ ἡ Κωνσταν-
τίου τελευτῇ λύσις γίνεται τῆς ἀποκρυβῆς. Ἐν πᾶσι
δὲ προθύμως καὶ σεβασμίως ἡ παρθένος ἐξυπηρέτει
B τὸν ὄνουν, πάντας τοὺς ἐν τῇ πόλει μικροὺς τε καὶ
μεγάλους, καὶ τοὺς φιλοῦντας καὶ τοὺς διώκτας δια-
λανθάνουσα. Προσάττει δ' οὖν ὁ Κωνσταντῖος τοὺς
μὴ βουλομένους τῶν κατὰ τὴν Ἰταλίαν ἀρχιερέων τῇ
Ἀρείου καθυπογράφειν ἐξωθεῖσθαι τῶν Ἐκκλησιῶν,
ἀντ' ἐκείνων τοὺς δυσσεβεῖς ἐγκαθίστασθαι. Ὑπερ-
ωρίζετο καὶ Λιβέριος τότε μετὰ Ἰούλιον τὸν θρόνον
Ῥώμης ἰθύνων· καὶ ἀντιχειροτονεῖται Φίλιξ, ὃς πα-
ραχρῆμα μὲν ποινη θεηλάτῳ τῇ τῶν ὀφθαλμῶν πη-
ρῶσει ὑποβάλλεται, ὕστερον δὲ καὶ λοιμικῇ νόσῳ
κατασχεθεὶς διαφθείρεται. Τὰ αὐτὰ δὲ καὶ Μελέτιος
ὁ Ἀντιοχείας ὑφίσταται, καὶ ἀντικαθ.στῇ ἡ αἵρεσις
τὸν Εὐζώτον, ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲ τὸν Εὐδόξιον,

ἄνδρας δυσσεβεῖς καὶ τὸν βίον ἐκαζίους τῆς αἰρέσεως.

12. Κατ' ἐκεῖνο καιροῦ καὶ Ἰουλιανὸν ὁ Κωνσταντῖος ἀναγορεύει Καίσαρα, καὶ πρὸς τὰς Γαλλίους ἐκπέμπει. Ἐγκαίνειζει δὲ καὶ τὴν ἐν Κωνσταντινου πόλει παρ' αὐτοῦ νεοурγηθεῖσαν ἐκκλησίαν· ἐπώνυμον αὐτῇ ἡ τοῦ Θεοῦ Σοφία. Καὶ ὁ δυσσεβὴς Εὐδόξιος κατὰ τὰ ἐγκαίνια ἐνθρονισθεὶς, πρῶτην ἐκείνην τὴν τολμηρὰν καὶ ἀφρονεστάτην ἀφῆκε φωνήν· « Ὁ Πατὴρ ἀσεβὴς, ὁ Υἱὸς εὐσεβής. » Θορύβου δὲ δικαίου τὸ πλήθος περιλαβόντος, κακῶς τὸ κακὸν ἐπενόει κατευνάζειν· καὶ, Μηδὲν, φησί, ταραττέτω· ὁ μὲν γὰρ ἀσεβὴς Πατὴρ, ὅτι οὐδένα σέβει· ὁ δὲ Υἱὸς εὐσεβής, ὅτι σέβει τὸν Πατέρα. Ταῦτα τοῦ δυσσεβοῦς εἰπεῖν ἐπιμανέντος, ὁ θόρυβος εἰς χλεύην καὶ μυκτηρισμὸν ἐκλυθεὶς, τοὺς πολλοὺς τῶν συνελεγμένων διεσκέδασε τῆς ἐκκλησίας. Ὁ μέντοιγε Ἰουλιανὸς κατὰ τὰς Γαλλίους διατρίβων, καὶ νίκας ἀνακησάμενος κατὰ βαρβάρων, ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν ἀνακηρύσσεται βασιλεὺς. Καὶ Κωνσταντῖος, μαθὼν τὴν ἀνάρβησιν, βαπτίζεται μὲν τῇ θεομάχῃ χειρὶ Εὐζωίου, ἐξοπλίζεται δὲ κατὰ τοῦ ἐπαναστάτος. Γενόμενος δὲ ἐν Μόφου κρήνῃ (πολίχνιον δὲ τοῦτο τῆς Κιλικίας), ὑπὸ φροντίδων αἰς αὐτὸν ὁ πόλεμος συνεῖχεν ἀποπληξίᾳ ληφθεὶς, τελευταῖα, ἔτος μὲν ἄγων ἀπὸ γενέσεως πέμπτου καὶ τεσσαρακοστοῦ, βασιλεύσας δὲ μετὰ τὴν τοῦ πατρὸς τελευταίαν ἔτη πέντε καὶ εἴκοσι. Γεώργιος δὲ ὁ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ναὸν Ἑλληνικὸν δὴ κατηρειπωμένον (ἐν ᾧ τὸ παλαιὸν οἱ Ἕλληνες τελετὰς ἐτέλουν τῇ Μίθρᾳ θύοντές τε ἄνδρας, καὶ παῖδας, καὶ γυναῖκας, καὶ τοῖς σπλάγχχνοις αὐτῶν μαντευόμενοι), τοῦτον ἀνακαθαίρειν ἐπεμαλεῖτο ἐπὶ τὰ ἀνοικοδομήσασαι εὐκτήριον. Ἀνακαθαίρομένου δὲ, εὖρηται πολλὰ κραυγὰ τῶν ἀντρημένων· καὶ τῶν Ἰουστιανῶν οἱ ζη-

λωταὶ ἐκπομπεύοντες τὰ τῶν Ἑλλήνων μυστήρια εἰς γέλωτα τῷ δήμῳ καὶ χλεύῃν τὰ κρανία προ-
 ἄγουσι. Τὸ δὲ Ἑλληνικὸν, τὴν ὕβριν οὐκ ἐνεγκόντες,
 ὀργῆς αὐτοῖς ἀθέου στρατηγούσης, ὀρμῶσι κατὰ τῶν
 Χριστιανῶν · καὶ τοὺς μὲν ξίφεσι, τοὺς δὲ ῥοπαλοῖς,
 τινὰς δὲ λίθοις, ἄλλους δὲ τοῖς παρατυχοῦσιν ἀπέκτει-
 ναν, ἐνίοις δὲ αὐτῶν καὶ ἀνεσταύρωσαν · τὸν δὲ
 Γεωργίαν, τῆς ἐκκλησίας ἐξελεύσαντες, καμῆλιν τε
 προσέδησαν, καὶ διασπαραχθέντα σὺν αὐτῇ κυρὶ παρέ-
 δωσαν.

13. Ἰουλιανὸς γε μὴν τὸ τῆς βασιλείας κράτος
 λαβὼν, τὰ μὲν Ἑλλήνων ἐσπούδαζεν · ἃ δὲ Κων-
 σταντίῳ κατὰ τῶν τοῦ Θεοῦ ἀρχιερέων πεπαρώ-
 νητο, στέργειν οὐ προηρείτο. Διὸ τοὺς ἐν ὑπερορίαις
 πάντας φωναῖς φιλανθρώποις ἀνεκαλέεσθαι. Ἐξ οὗ
 καὶ Ἀθανάσιος θαρρῆσας ἔξεισι μὲν τῆς οἰκίας ἐν
 ᾗ κατεκρύπτετο τῆς παρθένου · κατὰ νύκτα δὲ ἔνδον
 ὤφθη τῆς ἐκκλησίας · καὶ ὁ Ἀλεξανδρέων δῆμος
 ἀσμένως αὐτόν, καὶ ὡς ἐκ νεκρῶν ζῶντα, κατὰ ἐορ-
 τῆς φαιδρότητα ὑπεδέξαντο. Ὅσον δὲ Ἀρειανίζον
 ἐν τῇ πόλει ὑπελείπετο εἰς τὸν Γεωργίου τόπον
 Κούκιον προχειρίζονται. Ἰουλιανὸς δὲ πανταχοῦ
 ἔστιθε τὰ Ἑλλήνων · ἔθου δὲ κατὰ τὴν Κωνσταντι-
 νούπολιν δημοσίᾳ τῷ τῆς Τύχης ἀγάλματι · ἡνίκα
 καὶ Μάρις ὁ Καλκηδόνος χειραγωγούμενος (ἦν γὰρ
 ὑπὸ τοῦ γήρως ὑπόχυσιν ἔχων ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς),
 πολλὰ τὸν ἀποστάτην ἐκάχιζεν. Ὁ δὲ τυφλὸν καὶ
 πονηρὸν ἀντελοιδορεῖτο, καὶ ὡς ὁ Γαλιλαῖος αὐτοῦ
 Θεὸς οὐ θεραπεύσειεν αὐτόν, κατωσιδίζεν. Ὁ δὲ
 Μάρις · Τοῦτό με πρὸς τὴν μεγίστην εὐχαριστίαν
 κινεῖ τοῦ Θεοῦ, ὅτι με τυφλὸν ἔθετο, ἵνα τὸ σὺν
 ἀναιδὲς οὕτω δι' ἀσεβείας ἀμαυρωθὲν μὴ θεάσωμαι
 πρόσωπον. Τότε δὴ τότε καὶ Ἰωβιανὸς καὶ Οὐαλεν-

τινιανός οἱ μετὰ ταῦτα κατὰ διαδοχὴν βασιλεύσαν-
τες, λύσαντες αὐτῶν τὰς ζώνας, τῇ τυράννῳ προσ-
έβριψαν, « Ἐχε, λέγοντες, καὶ τὰς ζώνας καὶ τὰς
τιμάς » εἰ βούλει δὲ καὶ κολάζειν, προθύμως σοι
παρέχομεν καὶ τὰ σώματα. Ὁ μόντοι Ἀποστάτης σὺν
τοῖς ὁμόφροσι βουλὴν βουλευόμενοι Ἀθανάσιον ἐκπο-
δῶν ποιῆσαι, ἐννοούμενος, ὥς, εἴπερ ἡ Ἀλεξάνδρου
πόλις ἐκείνου ἀπαλλαγεῖν, ῥᾳδίως τοὺς ἐν αὐτῇ
Χριστιανούς εἰς τὸ οἰκεῖον μετελκύσει δυσσέδημα.
Διὸ πάλιν συκοφάνται, καὶ πάλιν στρατηγός, καὶ
πάλιν στρατὸς, καὶ πάλιν Ἀθανάσιος ἐκζητούμενος,
καὶ πάλιν φυγή. Καὶ τῆς ἐκκλησίας διαδράς ὀλκάδος
ἐπιδαίνει, καὶ ἐπὶ τὴν Θηβαίδα ἰθύνεται. Καὶ ὁ
σπαράγης ὑπισθεν καταδιώκει· καὶ μηνύεται τοῦτο
ὁ διωκόμενος· καὶ ὅθις αὐτὸν θεία παρακινεῖται
ἀντιστρέψαι τὸ πλοῖον, καὶ τὴν ἐναντίαν πλωίξε-
σθαι. Τῶν δὲ συνέντων κωλύοντων αὐὸ λόγοις μόνον,
ἀλλὰ καὶ δάκρυσι, μὴδ' εἰς ὄλεθρον οὕτω προφανῇ
ἐαυτὸν τε κἀκείνους ἐκδοῦναι, ἐθάβρυνέ τε μὴ δε-
δίναί, καὶ ἀνεοίδασκεν, ὥς τὸ θεῖον αὐτοῖς εἴη σύμ-
μαχον. Ἐξ ὑποστροφῆς οὖν πρὸς τὴν Ἀλεξάνδρειαν
ἀναγομένους συναντῶσιν οἱ διώκοντες, καὶ ἐπερω-
τῶσιν, εἰ που ἴδουσιν Ἀθανάσιον φεύγοντα. Οἱ δὲ
ἡμείβοντο καὶ ἰδεῖν αὐτόν, καὶ ὥς, εἰ ἐπιταχύνειαν,
τοῦτον καταλήψεσθαι. Καὶ τούτους μὲν πλενωμέ-
νους ἀπέπεμπον· αὐτοὶ δὲ θάπτον εἰς τὴν Ἀλεξάν-
δρου κατήχθησαν. Καὶ βραχὺν χρόνον ἀποκρυβεῖς ὁ

Α θεσπέσιος, Ἰουλιανοῦ τοῦ Ἀποστάτου τὴν δίκην ἐν
Πέρσαις ἀπαιτηθέντος, ἐπαβρήσιασάτο τε, καὶ τὴν
τοῦ σεσηκότος πίστιν ἐδογματίζε καὶ ἀνεκήρυττεν.
Ἀλλὰ γὰρ Ἰουλιανὸς μὲν ἐν Περσίδι ἀνηρέθη, τῶν
μὲν εἰς Πέρσην τινὰ τῶν αὐτομόλων τὴν ἀναίρεσιν
ἀναφερόντων, τῶν δὲ εἰς τινὰ τῶν ὑποτελῶν στρατιω-
τῶν. Ὁ δὲ πολὺς καὶ τῆς ἀληθείας ἐγγύτερος λόγος,

θεήλατον αὐτὸν ὑποστῆναι τὴν σφαγὴν, ἐκδιδάσκει. Καταστρέφει γοῦν τὸν βίον ἐν καὶ τριακοστὸν διαβιοῦς ἔτος, ἐν δὲ τῇ βασιλείᾳ μῆνας εἴκοσι. Καὶ διαδέχεται τὴν Ῥωμαϊκὴν βασιλείαν ψήφῳ τοῦ παντὸς στρατεύματος Ἰωδιανός, οὗ καὶ μνήμην ὁ λόγος ἔσχεν ἐμπροσθεν. Ἄλλ' οὗτος, ὅκτω μῆνας μόνους ἐν τῇ βασιλείᾳ διαρκέσας, κατὰ Βιθυνίαν ἀπολείπει τὰ ἀνθρώπινα. Μετ' ἐκεῖνον δὲ Οὐάλεντινιανός, ἀνὴρ, ὥσπερ ὁ πρὸ αὐτοῦ, τῆς εὐσεβείας ὑπέρμαχος· καὶ λαμβάνει κοινωὸν (ὡς εἶθε μὴ ὠφελε!) τῶν Ῥωμαϊκῶν σιγήπτρων Οὐάλεντα τὸν ἀδελφόν. Καὶ μὲν τῶν ἡμερῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει διατρίψας, ἀφορίζει μὲν Οὐάλεντι τὴν Ἀντιόχην, αὐτῷ δὲ λείπει τῆς Δύσεως τὴν ἀρχήν.

- B** 14. Ἐπεὶ δὲ οὗτος εἰς Δύσιν ἀπῆρεν, ὁ ὀδελφός μὲν ταῖς μητρικαῖς ὠδίσιν, οὐκ ἀδελφός δὲ, ἀλλὰ καὶ ἀντίπαλος τὴν πίστιν, πόλεμον ἄσπονδον κατὰ τῆς Ἐκκλησίας, ἔγχουν τῆς ὀρθοδοξίας, κινεῖ. Καὶ πρῶτον μὲν τὸν θαυμαστὸν Μελέτιον ὑπὸ Ἰουλιανοῦ ἀνακληθέντα, καὶ τὸν οἰκεῖον ἀπειληφότα θρόνον, ὑπερορίζει μετὰ καὶ πολλῶν ἄλλων ἀρχιερέων τε καὶ τῶν ἐν κλήρῳ λογάδων. ἔπειτα δὲ καὶ τὴν Αἴγυπτον ἐκταράσσει, καὶ στάσεις καὶ θόρυβοι χαλεπώτεροι τῶν φθασάντων διέσειον τὴν Ἀλεξανδρίων πόλιν. Δεδιώξ δὲ ὁ θεόληπτος, μὴ ἄρα τῆς ἐν τῇ πλῆθει στάσεως αὐτὸς τὴν αἰτίαν λάβοι, τέσσαρας ὅλους μῆνας ἐκυτὸν ἐν πατρίᾳ τάφῳ κατακρύπτει. Ὁ δὲ τοὺς κατὰ τὴν Αἴγυπτον φόνους παλαμώμενος, Τατιανός ἦν ὁ ταύτης ἑπαρχος, ὃν ἡ θεία δίκη καὶ
- C** τῆς μισοφωνίας καὶ τῆς δυσσεβείας θάπτον μετῆλθε· τοῦ τε γὰρ ἀξιώματος καὶ τῶν πολλῶν ἐκπίπτει χρημάτων, καὶ τῆς τροφῆς αὐτῆς ἐπαίτης ἦν. Ἀλλὰ

καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀποβαλὼν, τὸν βίον ἀλγεινῶς τε καὶ αἰσχυρῶς κατατρέφει. Ἐν τούτοις δὲ, κυμαινομένων τῶν ὄλων, σκηπτὸς ἐπισκήπτει τῶν πώποτε γεγενημένων ὁ μέγιστος, καὶ πολλὰς ἰδαφίζει τῶν πόλειων· ἀτὰρ δὴ καὶ τῆς Κρήτης τὰς δέκα πόλεις καταλείπτει· καὶ ἡ θάλασσα, τῶν ἰδίων ὄρων ὑπερχυθεῖσα, πολλὰν μὲν τῆς ἡπείρου ἀποτεμομένη θάλασσαν νέαν ἔδειξε, πολλὰν δὲ τῆς ὑποβρυχίου ἀρότρῳ ὑπέθηκεν. Ἄλλ' οὐδὲν τούτων ἐσωφρόνισε τὸν Οὐάλεντα. Ἐπεὶ δὲ ὁ Ἀλεξανδρέων δῆμος πόθῳ καὶ πίστει τοῦ ποιμένος ἐστασίαζε τε καὶ πάντα πράξειν ἠκέλει, καὶ τὰ τε σιτηγὰ τῶν πλοίων, καὶ αὐτοὺς τοὺς δημοσίους σιτοβολῶνας, εἰ μὴ τὸν διδάσκαλον ἀπολήψοιτο, πυρὶ παραδοῦναι διεταίνοντο. D

γνοὺς ταῦτα ὁ δυσσεβὴς Οὐάλης, διὰ γραμμάτων δίδωσιν Ἀθανασίῳ πᾶσαν ἄδειαν τὰς Ἐκκλησίας ἰθύνειν. Ἐξορμῶν δὲ μέλλων εἰς Ἀντιόχειαν, ἐπὶ Εὐδόξιῳ ὁ μισόχριστος, δώδεκα (α) καὶ ἑννέα ἔτη κατὰ τῶν εὐσεβῶν ἄσπονδον πόλεμον ἀναλαβὼν, ἀπεφθάρη, τῆς ὁδοιπορίας κατὰ τὴν Νικομήδειαν ἐπεσχέθη. Καὶ οἱ μὲν ἐξ Ἀρείου Δημόφιλον χειροτονοῦσιν· οἱ δὲ τὸ ὁμοούσιον πρεσβεύοντες Εὐάγριον A

τινα τοῦ μακαρίου Εὐσταθίου τὴν τελεσιουργίαν χειρισαμένου, ὃς πρὸ Μελετίου τὴν Ἀντιουχείαν Ἐκκλησίαν ποιμαίνων (α) ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν συνεσκευάσθη, καὶ τῆς ὑπερορίας ψηφίσματι τοῦ εὐσεβοῦς Ἰωβιανοῦ ἀνακληθεὶς, ἐν Κωνσταντινουπόλει διέτριβεν. Ὁ δὲ δυσσεβὴς Οὐάλης, μὲν τὰ πραχθέντα, οἷς μὲν οἱ ἐξ Ἀρείου ἔπραξαν συνήσθη τε καὶ ἡγάκησε, τῶν δὲ κηρύκων τῆς εὐσεβείας Εὐστάθιον μὲν τὸν χειροτονήσαντα διὰ στρατιωτικῆς χειρὸς ἐν Βιζύῃ πόλει τῆς Θράκης περιορίζει· Εὐάγριον δὲ τὸν χειροτονηθέντα ἄλλη συνείχεν ὑπερορία. Καὶ ταῦτα πράξας ὁ δυσσεβὴς, ἐπὶ τὴν Ἀντιόχου ἀφικνεῖται,

τὰ αὐτὰ κατὰ τῶν εὐσεβοῦντων καὶ πράττων καὶ
 διανοούμενος · μᾶλλον δὲ πολλῶν χείρονα · καὶ γὰρ
 διαφόροις θανάτοις τοὺς εὐσεβοῦντας ὑπῆγε · μάλιστα δὲ τῶν φόνων αὐτῶν τὸ προχειρότατον ποταμὸς B
 ὁ Ὀρόντης. Τῆς συγχύσεως οὖν καὶ παραχῆς ταύτης
 τὴν οἰκουμένην ἀνατρεπούσης μετὰ τοὺς πολλοὺς
 καὶ μακροὺς ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας ἄθλους καὶ καμάρους
 εἰς τὸν κοινὸν Δεσπότην, ὃν ἐφίλει, καὶ ὑπὲρ
 οὗ ἔπασχε, χαίρων ὁ ἀθλητής, ἵνα τύχη τῶν ἐπά-
 ῳλων, ἀπειδήμῃσιν, ἔτη διαρκέσας ἐν τῇ ἀρχιερατικῇ
 τελετῇ, μᾶλλον δὲ ἐν τοῖς ὑπὲρ αὐτῆς ἀγωνίσμασι,
 τεσσαρτάκοντα.

Ὅτι ἡ συγγραφὴ ἐξ ἧς ἡ προκειμένη προῆλθεν
 ἐκλογὴ μᾶλλον ἐπὶ τὸ ἡμελημένον ἢ τὸ διηκριβω-
 μένον ἔχει τὴν ῥοπήν · μάλιστα δ' ἐν τῇ τῶν νοημά-
 των οἰκονομίᾳ ἐν πολλοῖς κεφαλαίοις καὶ καινότερα
 παρὰ τοὺς ἄλλους ἱστορεῖ.

Τὸ παρὸν βιβλίον ἐτοιχειοθετήθη εἰς τὸ τυ-
πογραφεῖον Ι. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ ἐξεντυώθη
δὲ καὶ ἐβιβλιοδετήθη εἰς τὰ ἐργαστήσια
Γραφικῶν Τεχνῶν Ἀθῶν ΡΟΗ.

Διεύθυνσις Ἐκδοτικῆς Παραγωγῆς
ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Α. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Ι. ΡΟΗΣ

Ἑκδόσεις:

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ
ΒΑΝΙΣΤΟΣ 28 ΤΗΛΕΦ 626.195 - 627.141